

REVISTA DE ISTORIE

DIN SUMAR:

ROMÂNIA SOCIALISTĂ—PREZENTĂ ACTIVĂ ÎN EFORTUL GENERAL
AL NAȚIUNILOR PENTRU SECURITATE ȘI COOPERARE ÎN EUROPA

NICOLAE FOTINO, FLORIN ROȘU

DATE NOI PRIVIND POZIȚIA ROMÂNIEI ÎN CONTEXTUL
CONTRADICȚIILOR INTERNAȚIONALE DIN VARA ANULUI 1938

IOAN TALPEȘ

INTERESE ECONOMICE ENGLEZE LA DUNĂREA DE JOS ȘI ÎN MAREA
NEAGRĂ ÎNTRE 1803—1829

PAUL CERNOVODEANU

ACTIVITATEA ISTORIOGRAFICĂ A LUI ION URȘU ȘI LUPȚA SA
PENTRU UNITATEA NAȚIONALĂ

SERGIU COLUMBEANU

CONSULTAȚII ÎN SPRIJINUL PARTICIPANȚILOR
LA ÎNVĂȚĂMÎNTUL POLITICO-IDEOLOGIC DE PARTID

INTENSIFICAREA PROCESULUI DE CLARIFICARE IDEOLOGICĂ
ÎN MIȘCAREA MUNCITOREASCĂ. TRANSFORMAREA PARTIDULUI
SOCIALIST ÎN PARTIDUL COMUNIST ROMÂN—ETAPĂ SUPERIOARĂ
ÎN MIȘCAREA REVOLUȚIONARĂ ȘI DEMOCRATICĂ DIN ȚARA
NOASTRĂ. LUPTELE REVOLUȚIONARE ALE CLASEI MUNCITORE
SUB CONDUCEREA P.C.R. ÎN ANII 1921—1940.

MIRCEA MUȘAT

DOCUMENTAR
RECENZII
VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ

INSEMĂRI
REVISTA REVISTELOR
BULETIN BIBLIOGRAFIC

11

TOMUL 28

1975

**ACADEMIA DE ȘTIINȚE SOCIALE ȘI POLITICE
A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA
SECȚIA DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE**

COMITETUL DE REDACȚIE

VASILE MACIU (*redactor responsabil*); ION APOSTOL (*redactor responsabil-adjunct*); NICHITA ADÂNILOAIE; LUDOVIC DEMÉNY; GHEORGHE I. IONIȚĂ; VASILE LIVEANU; AUREL LOGHIN; TRAIAN LUNGU; DAMASCHIN MIOC; ȘTEFAN OLTEANU; ARON PETRIC; ȘTEFAN ȘTEFĂNESCU; POMPILIU TEODOR (*membri*)

Prețul unui abonament este de 240 lei

În țară abonamentele se primesc la oficiile poștale factorii poștali și difuzorii de presă din întreprinderi și instituții.

Revistele se mai pot procura (direct sau prin poștă) și prin PUNCTUL DE DESFACERE AL EDITURII ACADEMIEI, Calea Victoriei 125, Sector I.

Toutes commandes extérieures pour les ouvrages parus aux Editions de l'Académie de la R. S. de Roumanie seront adressées à ILEXIM—Service Export-Import Presse, PO Box 2001, Calea Griviței no. 64—66, Bucarest, Office postal 12; Roumanie.

En Roumanie vous pourrez vous abonner par les bureaux de poste ou chez votre facteur.

Manuscrisele, cărțile și revistele pentru schimb, precum și orice corespondență se vor trimite pe adresa Comitetului de redacție al revistei „REVISTA DE ISTORIE”. Apare de 12 ori pe an.

Începînd din ianuarie 1974, „Studii. „Revistă de Istorie” apare în continuare cu titlul de „Revista de Istorie”.

Adresa redacției:
Bdul. Aviatorilor nr. 1
București, tel. 50 72 44
www.dacoromanica.ro

REVISTA DE ISTORIE

TOM. 28, 1975, Nr. 11

S U M A R

- NICOLAE FOTINO și FLORIN ROȘU, România socialistă—prezență activă în efortul general al națiunilor pentru securitate și cooperare în Europa 1627
- IOAN TALPEȘ, Date noi privind poziția României în contextul contradicțiilor internaționale din vara anului 1938 1649

- STELA MĂRIEȘ, Proprietatea imobiliară a supușilor străini din Moldova în perioada preregulamentară 1671
- PAUL CERNOVODEANU, Interese economice engleze la Dunărea de Jos și în Marea Neagră între 1803—1829 1695

- SERGIU COLUMBEANU, Activitatea istoriografică a lui Ion Ursu și lupta sa pentru unitatea națională 1711

DOCUMENTAR

- AL. ZUB, Ioan Slavici. Note istoriografice 1725
- GHI. MATEI și DAMASCHIN MIOC, Jurnal al răscoalelor țărănești din toamna anului 1900 1734

CONSULTAȚII ÎN SPRIJINUL PARTICIPANȚILOR LA ÎNVĂȚĂMÎNTUL POLITICO-IDEOLOGIC DE PARTID

- MIRCEA MUȘAT, Intensificarea procesului de clarificare ideologică în mișcarea muncitorească. Transformarea Partidului Socialist în Partidul Comunist Român—etapă superioară în mișcarea revoluționară și democratică din țara noastră. Luptele revoluționare ale clasei muncitoare sub conducerea P.C.R. în anii 1921—1940 1743

VIATA ȘTIINȚIFICĂ

- Sesiunea de comunicări de la Vaslui organizată cu prilejul aniversării a 600 de ani de la prima mențiune documentară a orașului (*Constantin Șerban*) Conferința de la Zagreb „Forțele și căile războiului și păcii” (*Florin Constantiniu*). 1755

RECENZII

- AL. ZUB, *Mihail Kogălniceanu istoric*, Iași, Edit. Junimea, 1974 852 p. +8 planșe foto (Vasile Maciu) 1759
- A. ȚINTĂ, *Colonizările Habsburgice în Banat (1716—1740)*, Timișoara, Edit. Facla, 1973, 215 p. (I. D. Suci) 1764
- BRISON D. GOOCH, *Europe in the Nineteenth Century. A History*, London, Macmillan Company, 1970, 540 p. (Lucian Boia) 1768
- R. J. W. EVANS, *Rudolf II and his World. A Study in Intellectual History*, Oxford, Clarendon Press, 1973, XII + 323 p. (Dan A. Lăzărescu) 1773

REVISTA REVISTELOR

- * * * „Apulum” (Acta Musei Apulensis), Alba Iulia, XII(1974) 706 p. (George Trohani) 1777

ÎNSEMNĂRI

- ISTORIA ROMÂNIEI** — PARASCHIVA NICHITA, *6 martie 1945*, București, Edit. politică, 68 p. Colectia „File de istorie” (Traian Udrea); C. A. ROSETTI, *Jurnalul meu*. Ediție îngrijită și prefațată de Marin Bucur, Cluj-Napoca, Edit. Dacia, 1974, 463 p. (Apostol Stan); ION CUPȘA, *Bătălia de la Vaslui*, București, Edit. militară, 1975, 69 p. (Nicolae Stoicescu); **ISTORIA UNIVERSALĂ**. V. V. KABANOV, *Oktjabrskaia revoliucija i kooperacija (1917—1919)*, Moscova, Izd. Nauka, 1973, 296 p. (Alvina Lazea); STANLEY HOFFMANN, *Decline or Renewal? France since 1930* S, New York, The Viking Press, 1974, 529 p. (N. Dascălu); LUIGI GRAZIANI, *La politica estera italiana nel dopoguerra*, Padova, Marsilio Editori, 1974, 190 p. (Nicolae N. Rădulescu) 1781
- BULETIN BIBLIOGRAFIC (Liliana Irimia) 1789

REVISTA DE ISTORIE

TOM. 28, 1975, No 11

SOMMAIRE

- NICOLAE FOTINO et FLORIN ROȘU, La Roumanie socialiste—présence active dans l'effort général des nations pour la sécurité et la coopération en Europe 1627
- IOAN TALPEȘ, Nouvelles données concernant la position de la Roumanie dans le contexte des contradictions internationales de l'été 1938 1649

- STELA MĂRIEȘ, La propriété immobilière des ressortissants étrangers de Moldavie pendant la période précédant le Règlement Organique 1671
- PAUL CERNOVODEANU, Intérêts économiques britanniques au Bas Danube et dans la zone de la Mer Noire entre 1803—1829 1695

- SERGIU COLUMBEANU, L'activité historiographique de Ion Ursu et sa lutte pour l'unité nationale 1 711

DOCUMENTAIRE

- AL. ZUB, Ioan Slavici. Notes historiographiques 1 725
- GH. MATEI et DAMASCHIN MIOC, Journal des révoltes paysannes de l'automne 1900 1 734

CONSULTATIONS A L'APPUI DES PARTICIPANTS A L'ENSEIGNEMENT POLITICO-IDEOLOGIQUE DE PARTI

- MIRCEA MUȘAT, L'intensification du processus de clarification idéologique dans le mouvement ouvrier. La transformation du Parti Socialiste en Parti Communiste Roumain — étape supérieure dans le mouvement révolutionnaire et démocratique de notre pays. Les luttes révolutionnaires de la classe ouvrière sous la direction du P.C.R. pendant les années 1921—1940 1743

LA VIE SCIENTIFIQUE

- La session de communications de Vaslui organisée à l'occasion du 600e anniversaire d'existence documentaire de la ville (*Constantin Șerban*) ; La Conférence de Zagreb „Les forces et les voies de la guerre et de la paix” (*Florin Constantiniu*) . . . 1755

COMPTE RENDUS

- AL. ZUB, *Mihail Kogălniceanu istoric* (Mihail Kogălniceanu historien), Jassy, Editions Junimea, 1974, 852 p. + 8 planches photo (*Vasile Mactu*) 1759
- AUREL ȚINTA, *Colonizările Habsburgice în Banat (1716–1740)*, (Les colonisations des Habsbourg au Banat 1716–1740), Timișoara, Editions „Facla”, 1973, 215 p. (I. D. Suci) 1764
- BRISON D. GOOCH, *Europe in the Nineteenth Century. A History*, London, Macmillan Company 1970, 540 p. (*Lucian Boia*) 1768
- R. J. EVANS, *Rudolf II and his World. A Study in Intellectual History*, Oxford, Clarendon, Press, 1973, XII + 325 p. (*Dan A. Lăzărescu*) 1773

REVUE DES REVUES

- * * * „Apulum” (Acta Musei Apulensis”), Alba Iulia, XII (1974) 706 p. (*George Trohani*) 1777

NOTES

- HISTOIRE DE LA ROUMANIE.** — PARASCHIVA NICHITA, *6 martie 1945* (6 mars 1945), Bucarest, Editions politiques, 68 p. Collection „File de istorie” (*Traian Udrea*); C. A. ROSETTI, *Jurnalul meu* (Mon journal), Edition préfacée et parue par les soins de Marin Bucur, Cluj-Napoca, Editions Dacia, 1974, 463 p. (*Apostol Stan*); ION CUPȘA, *Bătălia de la Vaslui*, (La bataille de Vaslui), Bucarest, Editions militaires, 1975, 69 p. (*Nicolae Stoicescu*); **HISTOIRE UNIVERSELLE** — V. V. KABANOV, *Oktiabrskaja revolucija i kooperacija (1917–1919)*, Moscva, Izd. Nauka, 1973, 296 p. (*Alvina Lazea*); STANLEY HOFFMANN, *Decline or Renewal? France since 1930* S. New York, The Viking Press, 1974, 529 p. (*N. Dascălu*); LUIGI GRAZIANI, *La politica estera italiana nel dopoguerra*, Padova, Marsilio Editori, 1974, 190 p. (*Nicolae N. Radulescu*) 1781

- BULLETIN BIBLIOGRAPHIQUE (*Liliana Irimia*) 1789

ROMÂNIA SOCIALISTĂ — PREZENȚĂ ACTIVĂ ÎN EFORTUL GENERAL AL NAȚIUNILOR PENTRU SECURITATE ȘI COOPERARE ÎN EUROPA

DE

NICOLAE FOTINO și FLORIN ROȘU

Moment de importanță istorică în viața continentului nostru, semnarea Actului final care a consfințit succesul Conferinței pentru securitate și cooperare în Europa reprezintă un eveniment politic de cea mai profundă rezonanță. Prevederile documentelor finale, reflectând tendința spre un nou curs al relațiilor intereuropene, sînt menite să creeze premise din cele mai favorabile evoluției acestor relații în viitor.

Conferința constituie o încununare a eforturilor perseverente depuse de națiunile europene în ultimii ani pentru a împlini dezideratul înfăptuirii unei securități autentice și trainice în Europa. Așa cum sublinia recent la Helsinki tovarășul Nicolae Ceaușescu, secretar general al Partidului Comunist Român, președintele Republicii Socialiste România, „desfășurarea cu rezultate pozitive a Conferinței general-europene a fost posibilă datorită marilor schimbări petrecute în viața internațională contemporană”¹.

Într-adevăr, relațiile internaționale — îndeosebi cele europene — au fost dominate timp de secole de ideea întemeierii securității statelor pe conceptul „echilibrului de forțe” sau al „balanței puterii”. Dacă luăm ca punct de referință secolul în care trăim, putem afirma cu certitudine că o atare conferință nu putea fi concepută în primele patru decenii, perioadă în care relațiile interstatale se caracterizau prin domnia forței și a dictatului, a inegalității între națiuni, prin desconsiderarea celor mai elementare norme de drept internațional. O asemenea stare de lucruri a făcut posibilă, dealtfel, declanșarea celor două conflagrații mondiale.

Tendința de statornicire a unor relații noi, din care forța să fie exclusă, a apărut și s-a dezvoltat încă din timpul celui de-al doilea război mondial, popoarele și forțele lor cele mai înaintate pronunțându-se pentru o structură nouă în Europa, în care fiecare națiune să se poată dezvolta potrivit voinței și intereselor sale. Cu toate acestea, o conferință de o asemenea anvergură nu a putut avea loc în anii ce au urmat acestei conflagrații datorită atât a apariției „războiului rece” — generator de neîncredere și suspiciune, al politicii de forță — cât și a divizării continentului în blocuri militare opuse, care a dat naștere cursei înarmărilor și „echilibrului terorii”, specific acestei curse.

¹ Nicolae Ceaușescu, *Cuvîntare la Conferința pentru securitate și cooperare în Europa*, „Scnteia” din 2 august 1975.

Totuși, ca urmare a eforturilor stăruitoare depuse de statele socialiste, partidele comuniste și muncitorești și de alte forțe progresiste din țările capitaliste, cerința depășirii divizării, a trecerii de la confruntare la cooperare s-a dovedit mai puternică, începînd treptat să capete forme concrete în procesul de normalizare a relațiilor dintre state pe continent. Astfel, după ce în anul 1967 România a stabilit relații diplomatice cu R. F. Germania, au fost încheiate tratate între U.R.S.S., Polonia și R. D. Germană, pe de o parte, și R. F. Germania, pe de altă parte; a urmat apoi normalizarea relațiilor Poloniei, R. D. Germane, Cehoslovaciei și Bulgariei cu R. F. Germania, a relațiilor R.D. Germane cu alte țări europene.

Astfel, a prins contur posibilitatea convocării unei conferințe a tuturor statelor europene, Statelor Unite ale Americii și Canadei, pentru ca, prin eforturi comune, să se găsească o cale de cooperare în vederea statornicirii unui nou sistem de relații, corespunzător năzuințelor popoarelor. În Declarația de la București din anul 1966, țările socialiste europene au lansat ideea convocării Conferinței pentru securitate și cooperare și de atunci au militat cu perseverență pentru realizarea ei, pentru promovarea ideii că relațiile dintre statele continentului nostru trebuie să fie întemeiate pe noi principii. Deși ideea unei conferințe pentru securitate și cooperare în Europa a fost discutată la modul general și înainte, totuși „numai Declarația de la București a conținut referiri la o serie de principii și scopuri concrete care au dat naștere la o discuție asupra unor aspecte mai concrete ale ideii Conferinței...”, după cum remarca publicistul finlandez Jukka Huopaniemi².

Propunerea țărilor socialiste, întîmpinată inițial cu scepticism în cancelariile și cercurile guvernamentale ale statelor occidentale, a cîștigat ulterior tot mai mult teren, creîndu-se astfel condițiile pentru ca la 22 noiembrie 1972 să fie posibilă începerea convorbirilor pregătitoare multilaterale, la nivel de ambasadori, în problema Conferinței pentru securitate și cooperare.

Mutațiile ce au avut loc în viața internațională, care au facilitat desfășurarea și, în ultimă instanță, încheierea cu succes a Conferinței pentru securitate și cooperare, își găsesc o remarcabilă sinteză în importanta cuvîntare pronunțată la 1 august 1975 de către tovarășul Nicolae Ceaușescu, cu ocazia reuniunii la nivel înalt a Conferinței. Este evidențiat, în acest context, faptul că „impetuoasa revoluție tehnico-științifică, profunde transformări revoluționare, naționale și sociale, au dat un puternic impuls luptei împotriva vechii politici de inegalitate, de forță și dictat, a politicii imperialiste, colonialiste și neocolonialiste, afirmării voinței popoarelor de a fi deplin stăpîne pe destinele lor, de a-și făuri viitorul așa cum doresc, fără nici un amestec din afară. Toate acestea au schimbat în mod radical raportul de forțe pe plan internațional, au deschis minunate perspective pentru înfăptuirea unei politici noi — bazate pe egalitate și respect reciproc între națiuni — pentru soluționarea problemelor corespunzător intereselor de pace și bunăstare ale tuturor popoarelor.

² Jukka Huopaniemi, *Parliaments and European rapprochement*, Geneva, Institut Universitaire de Hautes Etudes Internationales, 1973, p. 15 — 16, sau Romulus Neagu, *Afirmarea unui concept nou de securitate*, „Revista română de studii internaționale”, nr. 2 (24) 1974, p. 138.

Drept urmare, a avut loc trecerea de la perioada războiului rece, de la politica de încordare și confruntare, la o politică de colaborare care a inaugurat cursul destinderii în viața internațională”³.

În documentele de partid și de stat ale țării noastre, în intervențiile reprezentanților români la lucrările consultărilor multilaterale și în organele de lucru ale Conferinței, în documentele prezentate de țara noastră la Conferință, a fost expus în detalii conceptul românesc asupra modalităților de edificare a unui sistem de securitate și cooperare în Europa. „Securitatea europeană presupune o largă cooperare între toate statele — economică, tehnico-științifică, culturală — înlăturarea oricăror bariere și restricții în vederea extinderii cooperării multilaterale”⁴. În „Raportul la cel de-al XI-lea Congres al Partidului Comunist Român” se arată că „sînt necesare în continuare eforturi susținute pentru . . . elaborarea unor documente cît mai complete care să dea o bază trainică și o largă perspectivă relațiilor de colaborare multilaterală între toate statele continentului, să asigure garanții depline împotriva oricăror agresiuni sau imixțiuni în treburile vreunui stat european. Acordăm o importanță deosebită constituirii unui organism cu caracter consultativ, permanent, care să asigure continuarea contactelor în vederea traducerii în viață a principiilor stabilite în cadrul Conferinței general-europene”⁵.

Eforturile îndreptate spre edificarea unui sistem de securitate și colaborare în Europa reprezintă o constantă esențială a politicii externe românești. Țara noastră a adus o contribuție deosebit de importantă pe planul elaborărilor conceptuale, începînd cu definiția însăși a securității europene care, în limbajul diplomaților și politologilor, a căpătat abrevierea de „formula românească”.

În concepția guvernului român, securitatea europeană trebuie concepută ca un sistem de angajamente liber consimțite, clare și precise, din partea tuturor statelor, însoțite de măsuri concrete, de natură să ofere tuturor țărilor garanții depline că se află la adăpost de orice act de agresiune, că se pot dezvolta liber, în concordanță cu interesele și voința lor, colaborînd între ele pe temeiul principiilor fundamentale ale dreptului internațional.

De o înaltă apreciere se bucură aportul țării noastre la precizarea și sistematizarea principiilor de bază ale dreptului internațional chemate să guverneze relațiile dintre state, cu aplicare specifică la Europa. Astfel, înfăptuirea securității pe continent presupune, în concepția românească, așezarea raporturilor dintre țări pe principii noi: egalitatea în drepturi a tuturor statelor, indiferent de orînduire socială, mărime, situație geografică, apartenență sau neapartență la alianțele militare; respectarea dreptului fiecărui stat la existență liberă, la independență, și suveranitate; neamestecul, sub nici o formă și sub nici un pretext, în nici o cir-

³ Nicolae Ceaușescu, *Cuvîntare la Conferința pentru securitate și cooperare în Europa*, „Scnteia” din 2 august 1975.

⁴ „Programul Partidului Comunist Român de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate și înaintare a României spre comunism, București, Edit. politică, 1975, p. 199.

⁵ Nicolae Ceaușescu, *Raport la cel de-al XI-lea Congres al Partidului Comunist Român*, București, Edit. politică, 1974, p. 29.

⁶ Vezi dr. Nicolae Ecobescu, *România socialistă, factor activ al vieții internaționale*, „Revista română de studii internaționale”, nr. 1 (19) 1973, p. 30.

cumstanță, în treburile interne ale statelor; inviolabilitatea frontierelor și integritatea teritorială; excluderea definitivă din raporturile interstatale a forței sau amenințării cu forța, a presiunilor și metodelor de intimidare, reglementarea diferendelor exclusiv pe calea tratativelor pentru găsirea de soluții politice, pașnice, în toate împrejurările; avantajul reciproc al statelor în colaborarea lor pe diverse planuri, ținându-se, totodată, seama de necesitatea sprijinirii eforturilor țărilor în curs de dezvoltare.

Desigur că nu se poate vorbi de securitate în adevăratul sens al cuvântului, fără a se aborda cu toată răspunderea problemele dezangajării militare și dezarmării în Europa. „În acest scop se impun acțiuni hotărâte pentru desființarea bazelor militare de pe teritoriul altor state, retragerea trupelor străine și reducerea treptată a trupelor naționale — în cadrul măsurilor generale de dezarmare. Partidul Comunist Român consideră necesar să se depună eforturi susținute pentru a se ajunge la desființarea concomitentă a Pactului N.A.T.O. și a Tratatului de la Varșovia, înfăptuirea securității europene fiind incompatibilă cu existența blocurilor militare opuse”⁷.

Politicii pe plan continental a țării noastre i se integrează organic activitatea susținută a României pentru dezvoltarea relațiilor de colaborare cu toate țările din peninsula Balcanică. Sînt, dealtfel, binecunoscute propunerile românești vizînd transformarea Balcanilor într-o zonă a păcii, cooperării și bunei vecinătăți, fără arme nucleare și baze militare străine.

O retrospectivă a principalelor momente ale Conferinței reprezintă, în fapt, o evidențiere a intensei activități desfășurate de România de-a lungul tuturor fazelor și etapelor Conferinței. Angajată ferm în grandioasa operă de edificare a securității europene, România — împreună cu celelalte țări socialiste, cu toate statele de pe continent — a adus o contribuție activă, unanim recunoscută, în asigurarea cursului nou spre destindere, în consolidarea păcii, înțelegerii și colaborării în Europa, venind cu propuneri proprii la Conferință, care s-au bucurat de o largă audiență și care, în ultimă instanță, au fost încorporate în prevederile Actului final al acestei reuniuni.

Pornind de la orientările principiale stabilite de congresele al X-lea și al XI-lea, precum și de Conferința Națională din 1972 ale Partidului Comunist Român, România a militat încă de la început, din primele zile ale reuniunii pregătitoare de la Helsinki, pentru împlinirea dezideratului statorniciei unei noi ordini politice în Europa, a acționat ferm pentru realizarea unor documente clare, precise și angajante care să dea expresie intereselor de pace, securitate, cooperare și progres ale tuturor popoarelor de pe continent. Din inițiativa României au fost propuse și acceptate soluții originale, la care s-au raliat și alte state, au fost puse în dezbaterea acestui forum european probleme vitale pentru securitatea continentului, s-a subliniat în mod viguros importanța continuării destinderii politice prin dezangajare militară.

⁷ Programul Partidului Comunist Român, Edit. politică, București, 1975, p. 199–200.

EVOLUȚIA NEGOCIERILOR ÎN CADRUL CONFERINȚEI PENTRU SECURITATE ȘI COOPERARE

Precedată de o reuniune pregătitoare la nivel de ambasadori lucrările Conferinței pentru securitate și cooperare în Europa (C.S.C.E.) s-au desfășurat în trei faze la Helsinki (3—7 iulie 1973), Geneva (29 august 1973 — 21 iulie 1975) și din nou la Helsinki (30 iulie — 1 august 1975).

I. REUNIUNEA PREGĂTITOARE A CONFERINȚEI (HELSINKI, 22 NOIEMBRIE 1972 — 8 IUNIE 1973).

Reuniunea pregătitoare^a a C.S.C.E. s-a deschis la Helsinki (sala Dipoli) la 22 noiembrie 1972, în urma invitației adresate guvernelor țărilor europene, Statelor Unite ale Americii și Canadei. La consultările multilaterale au luat parte inițial 34 de state, cel de-al 35-lea stat participant devenind Principatul Monaco.

Desfășurată la nivelul ambasadorilor acreditați în capitala Finlandei, reuniunea pregătitoare a stabilit regulile de procedură ale Conferinței (pe baza propunerilor României), ordinea de zi și etapele desfășurate a C.S.C.E., concretizate în recomandările finale către experți.

Redăm selectiv și în ordine cronologică, unele momente importante^b ale negocierilor din această fază pregătitoare :

— A doua zi după deschiderea reuniunii, delegația României expune, în cadrul dezbaterilor cu privire la problemele de procedură, principiile care, în concepția țării noastre, ar trebui să stea la baza desfășurării reuniunii.

— Este adoptat (noiembrie 1972) textul regulilor de procedură care, în principal, statuează următoarele : cele 34 de state participă la lucrări pe baza egalității și independenței ; fiecare stat are un singur reprezentant oficial ; hotărârile se adoptă prin consens ; posibilitatea stabilirii unor grupe de lucru pentru dezbatererea unor chestiuni ; președinția acestor grupe va fi asigurată prin rotație.

— Prin consens, delegații decid (ianuarie 1973) întocmirea unui catalog al tuturor propunerilor statelor participante pentru ca ulterior, pe această bază, să se procedeze la definitivarea ordinei de zi a Conferinței.

— Grupul de lucru adoptă (mai 1973), prin consens, documentul referitor la organizarea Conferinței general-europene, aceasta urmînd a se desfășura în trei faze : prima — la nivelul miniștrilor de externe, a doua — la nivelul comisiilor de lucru, iar a treia — la un nivel care va fi stabilit de Conferința însăși.

— La 5 iunie 1973, delegația română propune ca secretarul general al O.N.U. să fie invitat ca oaspete de onoare la deschiderea C.S.C.E.

— În ultima zi a reuniunii pregătitoare (8 iunie 1973) delegațiile participante adoptă prin consens, recomandările finale ale consultărilor,

^a Lucrările reuniunii s-au desfășurat în patru etape : 1) 22 noiembrie — 15 decembrie 1972 ; 2) 15 ianuarie — 9 februarie 1973 ; 3) 26 februarie — 6 aprilie 1973 ; 4) 25 aprilie — 8 iunie 1973.

^b O cronologie evasi-exhaustivă a fazelor C.S.C.E., realizată de George Serafim și Ilie Olteanu, este expusă în revista „Lumea”, nr. 31 din 31 iulie 1975, p. 4—10.

care cuprind : organizarea Conferinței, ordinea de zi ¹⁰ și directivele pentru organele de lucru, prevederile referitoare la participanți, observatori și invitați (textul adoptat a fost propus de reprezentantul României), data și locul de desfășurare ale Conferinței, regulile de procedură, aranjamentele financiare.

Participarea delegației României la reuniunea pregătitoare — ca și la fazele propriu-zise ale Conferinței — s-a remarcat prin numeroase propuneri și inițiative, menite să asigure încununarea cu succes a dezbaterilor și adoptarea unor documente cât mai cuprinzătoare. Un factor deosebit de important pentru întreaga desfășurare ulterioară a Conferinței, pentru însăși edificarea unui sistem trainic de securitate și cooperare în Europa, l-au constituit concepția și regulile vizînd modul de abordare a problemelor europene în cadrul acestei Conferințe. La elaborarea și aplicarea în practică a acestei organizări unice, România a adus o contribuție efectivă. Documentul prezentat de țara noastră privind „aranjamentul de procedură” al Conferinței — cel dintîi document românesc înregistrat de analele C.S.C.E. — cuprinde un ansamblu de reguli democratice, menite să asigure un cadru corespunzător desfășurării lucrărilor. El exprimă concepția românească potrivit căreia statele participă la lucrările Conferinței ca state independente și suverane, în condiții de deplină egalitate, indiferent de sistemul lor social, mărime, nivel de dezvoltare, apartenență sau neapartenență la alianțele militare. În dispozițiile de procedură, care sînt valabile pentru cele trei faze ale C.S.C.E., se arată că toate deciziile vor fi adoptate prin consens. De asemenea, președinția va fi asigurată pe baza rotației, prin tragere la sorți și apoi în ordine alfabetică. Documentul prevede, totodată, posibilitatea fiecărei delegații de a-și face cunoscute, în mod public, punctele de vedere, organele de lucru fiind deschise tuturor statelor participante. Prezintă mare importanță faptul că toate aceste propuneri formulate de țara noastră și aprobate de toți participanții urmează să se aplice la toate activitățile ce se vor desfășura și în cadrul urmărilor instituționale ale Conferinței.

Stabilirea unor aranjamente clare și democratice de procedură, aplicarea principiilor deplinei egalități în drepturi, consensului și rotației¹¹, precizarea formulei organizatorice și avansarea unor propuneri concrete cu privire la ordinea de zi a Conferinței europene — aceasta este, în rezumat, principala contribuție românească în cadrul activităților de pregătire a Conferinței.

II. FAZA I-A A CONFERINȚEI PENTRU SECURITATE ȘI COOPERARE (HELSINKI 3—7 IULIE 1973).

Deschiderea Conferinței pentru securitate și cooperare în Europa, la nivelul miniștrilor afacerilor externe, a avut loc la 3 iulie 1973, în

¹⁰ Pe ordinea de zi figurau următoarele patru puncte : probleme referitoare la securitatea în Europa, cooperarea în domeniile economiei, științei, tehnicii și mediului înconjurător ; cooperarea în domeniile culturii, educației, al informațiilor, contactelor și în probleme umanitare ; urmările instituționale ale Conferinței.

¹¹ Pentru detalii, a se vedea Dr. Ion Diaconu, *Aplicarea regulii rotației în pregătirea și desfășurarea Conferinței pentru securitate și cooperare în Europa — exprese a principiului egalității în drepturi a statelor* și prof. dr. doc. Edwin Glaser, *Locul consensului în relațiile internaționale contemporane*, ambele în „Revista română de studii internaționale”, Nr. 2 (20)/1973, p. 47—54 și respectiv 1(19)/1973, p. 37—57.

sala „Finlandia” din Helsinki, fiind reprezentate următoarele 35 de state : Austria, Belgia, Bulgaria, Canada, Cehoslovacia, Cipru, Danemarca, Elveția, Finlanda, Franța, Republica Democrată Germană, Republica Federală Germania, Grecia, Irlanda, Islanda, Italia, Iugoslavia, Liechtenstein, Luxemburg, Malta, Marea Britanie, Monaco, Norvegia, Olanda, Polonia, Portugalia, România, San Marino, Spania, Statele Unite ale Americii, Suedia, Turcia, Ungaria, U.R.S.S., Vatican. Așa cum sublinia ministrul afacerilor externe al Republicii Socialiste România în cuvîntarea rostită la 4 iulie, începerea Conferinței reprezintă un „eveniment politic de importanță istorică, chemat să marcheze un moment de răscruce în viața și destinele continentului nostru, ale întregii lumi. Însemnătatea excepțională a întâlnirii politice la care participăm rezidă în faptul că, pentru prima oară după război, se află reuniți aici miniștrii afacerilor externe a 35 de state de orînduiri diferite, aparținînd sau neaparținînd unor alianțe militare, de mărime sau grad de dezvoltare economică deosebite, cu scopul de a acționa pentru crearea temelii unei Europe noi.

Pe deplin îndreptățite sînt interesul și speranța cu care opinia publică de pe continent, popoarele de pretutindeni își ațintesc privirile asupra conferinței noastre, căreia îi revine înalta misiune de a așeza pe baze noi, durabile, calitativ superioare, relațiile intereuropene”¹².

Prezintă, de asemenea, o importanță deosebit de mare faptul că, pentru prima dată în istoria bătrînului continent european, s-a creat posibilitatea ca statele europene să discute problemele vitale de care depind securitatea și pacta Europei, pe baza deplinei egalități în drepturi și a respectului reciproc. În același timp, desfășurarea lucrărilor pregătitoare și a Conferinței însăși demonstrează că, oricît de dificile ar fi chestiunile în discuție, este pe deplin posibilă găsirea unor soluții general-acceptabile, atunci cînd există voința politică, cînd negocierile se poartă în spiritul respectării pozițiilor și intereselor celorlalte state, pe baza egalității în drepturi.

În cadrul acestei faze a C.S.C.E., reprezentanții celor 35 de state participante au adoptat, prin consens, textele Recomandărilor finale ale consultărilor pregătitoare de la Helsinki, fixînd astfel cadrul de desfășurare a Conferinței. În mod implicit, a fost aprobată ordinea de zi cuprinzînd următoarele patru puncte : 1) problemele referitoare la securitatea europeană, incluzînd măsuri pentru sporirea încrederii între statele participante și propuneri referitoare la modalitățile de soluționare pe cale pașnică a disputelor ; 2) cooperarea în domeniile economiei, științei, tehnologiei și mediului înconjurător ; 3) cooperarea în domeniul umanitar și alte domenii ; 4) urmările instituționale ale Conferinței.

Totodată, miniștrii de externe ai statelor participante au expus pozițiile țărilor lor în problemele securității și cooperării în Europa, ultima zi a Conferinței fiind consacrată rezolvării unor chestiuni de ordin organizatoric și definitivării comunicatului final cu privire la această primă fază a C.S.C.E.

¹² *Discours de Son Excellence Monsieur George Macovescu, Ministre des Affaires Etrangères de la République Socialiste de Roumanie, à La Conférence sur la Sécurité et la Coopération en Europe, Helsinki, 4 juillet 1973, 18 p.*

III. FAZA A II-A A CONFERINȚEI (GENEVA, 18 SEPTEMBRIE 1973—21 IULIE 1975)

Cea de-a doua fază¹³ a C.S.C.E., la nivelul experților, a fost precedată (29 august — 3 septembrie 1973) de o reuniune a Comitetului său de coordonare — organul politic superior al acestei faze — format din reprezentanții tuturor statelor participante la nivelul ambasadurilor (pentru unele țări socialiste la nivelul adjuncților miniștrilor de externe).

Comitetul de coordonare a adoptat ordinea de zi, cuprinzând, în principal stabilirea numărului organelor de lucru la cea de-a doua fază, frecvența și orarul ședințelor, modalitățile de consultare a organizațiilor internaționale competente.

Lucrările celor 12 organe de lucru ale fazei a II-a, cărora li s-au adăugat pe parcurs alte opt, au început la Geneva, la 18 septembrie 1973.

În această fază a Conferinței — faza experților sau la nivel de lucru — negocierile au avut un caracter complex și laborios, acoperind, practic, întreaga problematică de interes general-european. Faza geneveză a antrenat diplomați și juriști, experți, militari și economiști, specialiști în cele mai diferite domenii din sfera conlucrării între țările continentului. Pornind de la premisa necesității de a se elabora documente clare și angajante, de a se găsi rezolvări constructive problemelor aflate pe agenda de lucru, participanții au dezbătut în amănunțime fiecare aspect al securității și cooperării, enunțate în recomandările Conferinței miniștrilor de externe de la Helsinki, pentru a se evita formulări conjuncturale.

Conferința a analizat, îmbrățișind realitatea europeană dintr-o perspectivă cât mai cuprinzătoare, toate problemele agendei de lucru în vederea elaborării unor prevederi cât mai clare, cât mai precise și cât mai angajante, care să risipească orice putință de interpretare echivocă asupra tematicii securității și cooperării.

În această penultimă fază a Conferinței a ieșit din nou în evidență voința politică a statelor participante de a aduce, prin documentele finale ale C.S.C.E., o contribuție reală, eficace, de mare valoare politică și practică, la edificarea unui sistem trainic de securitate și cooperare în Europa.

Pentru a ilustra imensul volum de muncă depus de delegați la cea de-a doua fază a C.S.C.E., redăm mai jos organigrama fazei geneveze și principalele chestiuni dezbătute și adoptate în cadrul grupelor de lucru, scoțând în evidență contribuția substanțială adusă de România la elaborarea documentelor, încorporate în Actul final al Conferinței.

Organigrama fazei a doua, la nivel de lucru

1. *Comitetul de coordonare* — forumul suprem al fazei geneveze — s-a întrunit periodic pentru evaluarea progresului realizat, stabilirea programului de desfășurare în continuare a lucrărilor și îndrumarea comisi-

¹³ Tratatul s-a desfășurat pe parcursul a cinci etape: 1) 18 septembrie — 14 decembrie 1973; 2) 15 ianuarie — 5 aprilie 1974; 3) 22 aprilie — 26 iulie 1974; 4) 3 septembrie — 20 decembrie 1974; 5) 20 ianuarie — 21 iulie 1975.

lor; de asemenea, în atribuțiile sale a intrat examinarea punctului patru al ordinii de zi — urmările (instituționale) ale Conferinței.

2. *Comisia I* pentru problemele securității, cuprinzând trei organe subsidiare:

a) *Subcomisia 1* pentru principiile care trebuie să guverneze relațiile dintre statele participante;

b) *Grupul special de lucru* pentru aplicarea principiilor;

c) *Subcomisia 2* pentru aspectele militare ale securității.

3. *Comisia a II-a* pentru cooperarea în domeniile economic, științei și tehnicii și al mediului înconjurător, cuprinzând cinci organe de lucru:

a) *Subcomisia 3* pentru schimbul comercial;

b) *Subcomisia 4* pentru cooperarea industrială și proiecte de interes comun;

c) *Subcomisia 5* pentru știință și tehnică;

d) *Subcomisia 6* pentru mediul înconjurător;

e) *Subcomisia 7* pentru cooperarea în alte sectoare.

4. *Comisia a III-a* pentru cooperarea în domeniul umanitar și alte domenii, cuprinzând patru subcomisii:

a) *Subcomisia 8* pentru contacte umane;

b) *Subcomisia 9* pentru informație;

c) *Subcomisia 10* pentru cooperarea și schimburile în domeniul culturii;

d) *Subcomisia 11* pentru cooperarea și schimburile în domeniul educației.

Ulterior au fost create și alte grupuri de lucru — pentru Mediterana, pentru urmările instituționale etc.

Prezentare sintetică a dezbaterilor fazel a II-a a C.S.C.E. Aportul României la elaborarea documentelor adoptate

A. Activitatea din cadrul grupelor de lucru.

1. Comisia I-a. a) Subcomisia pentru principiile relațiilor între state.

Elaborarea principiilor destinate să guverneze relațiile dintre statele participante a constituit de la început un domeniu în care toate statele participante au manifestat un interes deosebit.

România a militat pentru stabilirea unor prevederi cât mai largi, clare și precise, care să definească o conduită angajantă a statelor. Încorporând 10 principii, documentul întocmit în cadrul acestui grup de lucru cuprinde numeroase elemente propuse de delegația română, cum sînt: dreptul fiecărui stat la libertate și independență; dreptul fiecărui stat de a-și stabili și conduce după propria voință relațiile cu alte state; interzicerea oricărei recurgeri, directe sau indirecte, la folosirea forței sau la amenințarea cu forța împotriva altui stat; interzicerea oricărei acțiuni îndreptate împotriva integrității teritoriale sau a unității oricărui stat participant precum și a ocupației sau a altor măsuri de folosire a forței asupra teritoriului altui stat; interzicerea oricărei forme de intervenție armată sau de amenințare cu o asemenea intervenție împotriva altui stat participant; dreptul fiecărui popor de a-și stabili fără nici un amestec din afară statutul politic intern și extern și de a-și continua, conform

voinței sale, dezvoltarea politică, economică, socială și culturală; dreptul de deplină egalitate la cooperarea în domeniile securității și colaborării în Europa etc.

b) *Grupul special de lucru pentru aplicarea principiilor.*

Obiectul dezbaterilor acestui organ l-au constituit în cea mai mare parte documentul prezentat de România cu privire la măsuri care să facă efectivă nerecurgerea la forță și la amenințarea cu forța și proiectul Elveției referitor la elaborarea unui sistem de reglementare pașnică a diferendelor în Europa.

Documentul adoptat pe baza ideilor românești reprezintă un ansamblu unitar de măsuri și angajamente în domeniile politico-juridic, militar, economic și cultural, menite să ducă la eliminarea definitivă a forței și amenințării cu folosirea ei.

Acest document apare, alături de documentul elvețian, ca singura parte a Actului final al Conferinței elaborată pe bază propunerilor originale ale unei singure țări.

c) *Subcomisia pentru aspectele militare ale securității.*

România, împreună cu Iugoslavia și alte țări mici și mijlocii (Olanda, Belgia, Suedia, Elveția, Austria, Canada etc.) au promovat punctul de vedere potrivit căruia subcomisia trebuie să elaboreze un text cuprinzând măsuri de creștere a încrederii și de întărire a securității și stabilității, perspectivele negocierilor vizînd destinderea militară și dezarmarea, considerentele menite să călăuzească desfășurarea negocierilor de dezangajare militară și dezarmare. Documentele propuse în acest sens de România și Iugoslavia se completeau reciproc în sensul că documentul iugoslav dezvolta în detaliu măsurile concrete conținute în documentul românesc privind notificarea marilor manevre și mișcări militare și alte măsuri de încredere, iar documentul țării noastre prezenta pe larg concepția generală asupra procesului dezangajării militare și dezarmării în Europa, inclusiv normele care trebuie să stea la baza acestui proces și obiectivele de realizat.

Documentul final, întocmit de acest grup de lucru, își are la bază propunerile României, Iugoslaviei, Maltei, Marii Britanii, Norvegiei, Spaniei și Suediei. În textul adoptat se regăsește concepția românească din documentul prezentat de țara noastră cu privire la trecerea la măsuri concrete pe linia dezangajării militare și dezarmării în Europa. Este vorba, printre altele, de notificarea manevrelor și mișcărilor militare, precum și de schimbul de observatori la manevre.

De asemenea, în documentul final își găsește reflectarea ideea promovată de România în sensul că acestea sînt doar măsuri parțiale și că trebuie adoptate în continuare măsuri efective care, prin importanța și natura lor, să conducă treptat la dezarmarea generală și completă, sub un control internațional strict și efectiv.

2. *Comisia a II-a.*

Negocierile din această comisie au pus în evidență, printre altele, preocupările și interesele specifice ale țărilor în curs de dezvoltare din Europa, fapt care a dus la inserarea, în final, în documentele Conferinței, a unor prevederi referitoare la luarea în considerație, pe planul cooperării, a

nevoilor și preocupărilor acestor țări. Țara noastră a fost una din inițiatoarele dezbaterilor pe această temă, împreună cu Iugoslavia, Grecia, Malta, Portugalia, Spania și Turcia.

Dintre problemele de principiu promovate de România și reținute în documentele Conferinței menționăm: asigurarea accesului la cuceririle științei și tehnologiei; transferul de cunoștințe tehnico-științifice; desfășurarea cooperării pe bază de acorduri interguvernamentale; cooperarea în vederea formării de personal tehnic și de specialitate (propunere făcută împreună cu Franța); crearea unor relații echitabile, durabile și stabile pe plan economic; soluționarea corespunzătoare a problemelor contemporane majore (materii prime, energie, probleme financiare și monetare) astfel încât pe această bază să se asigure o dezvoltare armonioasă și diversificată a tuturor țărilor. Toate aceste propuneri, care sînt reflectate în documentele C.S.C.E., au fost sprijinite de un mare număr de țări mici și mijlocii.

În ansamblu, se poate afirma că documentele redactate în comisia a doua consacră pe plan multilateral concepția României privind statornicirea unei noi ordini politice și economice, care își găsește expresia într-o serie de acorduri încheiate de țara noastră cu state participante, dîndu-se acestui concept un caracter general-european.

3. Comisia a III-a.

Documentele elaborate în cadrul acestui grup de lucru conferă unor raporturi bilaterale deja existente o dimensiune multilaterală în domeniile culturii, educației, informației și contactelor umane.

România a participat activ la lucrările din comisie prezentînd 10 propuneri în scris și altele în dezbateri, care aveau să fie reflectate în documentele finale.

4. Grupul de lucru în problema Mediteranei.

România, împreună cu alte state, îndeosebi mici și mijlocii, din zona mediteraneană, a contribuit în mod efectiv la elaborarea documentului respectiv care prevede, în principal, extinderea asupra acestei zone a principiilor și normelor consacrate la Conferință.

5. Grupul de lucru pentru urmările (instituționale) ale Conferinței.

Conferința s-a dovedit un forum în care s-au afirmat cu vigoare tendințele noi de democratizare a relațiilor dintre state în Europa, în în care problemele care se pun în fața continentului să fie soluționate cu participarea tuturor, în condiții, de deplină egalitate, în afara blocurilor militare, pe bază de consens.

România a acționat cu fermitate pentru asigurarea continuității procesului de destindere, de edificare a securității, Conferința reprezentînd, în opinia țării noastre, nu un „punct terminus”, ci o bază de plecare. În acest scop, România s-a pronunțat pentru elaborarea unor prevederi concrete privind continuitatea eforturilor inițiate de Conferință, poziție care, împărtășită de un mare număr de alte țări, îndeosebi mici și mijlocii, și-a găsit, la rîndul ei, reflectarea în Actul final.

B. *Punctaj cronologic privind evoluția principalelor momente ale dezbaterilor*¹⁴

— La 18 septembrie 1973, Comitetul de coordonare ia în dezbateră stabilirea modalităților prin care țări neparticipante, riverane Mediteranei să-și poată face cunoscute punctele de vedere asupra securității și cooperării europene (dorința de a fi invitate la Geneva și-au exprimat Algeria, Tunisia, R. A. Egipt, Siria, Maroc și Israel.

— La 19 septembrie, *delegația română* prezintă un document de lucru privind măsuri care să facă efectivă nerecurgerea la forță și la amenințarea cu forță.

— La 21 septembrie, *reprezentantul țării noastre* avansează propunerea referitoare la definirea celor mai bune căi de realizare a destinderii militare în Europa.

— La 4 octombrie Comitetul de coordonare adoptă programul concret al ședințelor fiecărei comisii și organ subsidiar.

— La 29 noiembrie, în cadrul ședinței Comitetului de coordonare, *delegația României* prezintă propunerea (adoptată prin consens) ca U.N.Ė.S.C.O. să poată fi consultată de către organele de lucru competente ale Conferinței în problemele educației, științei și culturii.

— La 8 martie 1974, participanții hotărăsc ca în organul special de lucru să înceapă, pe baza propunerilor prezentate de *delegația română*, procesul de redactare privind măsuri destinate să facă efectivă nerecurgerea la forță și la amenințarea cu forță.

— La 26 martie, participanții ajung la un acord cu privire la stabilirea unor măsuri de creștere a încrederii și de întărire a stabilității pe continent. Acordul a fost realizat pe baza unor propuneri concrete prezentate de *România*, U.R.S.S., Marea Britanie, Spania și șase țări coautoare ale unui document de lucru comun: Austria, Cipru, Elveția, Finlanda, Iugoslavia și Suedia.

— La 8 iunie, în ședința plenară a Comisiei a II-a, continuă dezbaterile asupra propunerilor prezentate de delegațiile *României*, Austriei, Bulgariei și Turciei privitoare la reflectarea în documentele Conferinței a preocupărilor țărilor în curs de dezvoltare.

— La 22 iunie, la propunerea *României*, Comitetul de coordonare hotărăște înființarea unui grup de lucru, care urmează să țină 3 ședințe pînă la 12 iulie în vederea elaborării textului privind relațiile dintre Europa și zona Mediteranei.

— La 18 septembrie, pornind de la strînsa legătură dintre securitatea și cooperarea în Europa și securitatea și cooperarea în zona Mediteranei, s-a convenit ca aspectele respective să facă obiectul unei declarații.

— La 12 octombrie, în programul de lucru privind cooperarea culturală, *delegația română* propune crearea de lectorate de limbă, literatură și civilizație ale țărilor europene avînd limbi mai puțin răspîndite, precum și intensificarea activității lectoratelor existente.

¹⁴ A se vedea, pentru detalii, George Serafim și Ilie Olteanu, *Conferința pentru securitate și cooperare în Europa (cronologie)* revista „Lumea”, nr. 31 din 31 iulie 1975, p. 7–10.

— La 26 octombrie, pe baza acordului stabilit privind adoptarea unor măsuri militare concrete, destinate creșterii încrederii și întăririi stabilității în Europa, care să includă notificarea prealabilă a manevrelor militare de anvergură, prezența unor observatori la asemenea manevre, precum și alte măsuri similare, se examinează detaliile privind notificarea și invitarea de observatori.

— La 16 noiembrie, în ședința Comisiei a II-a, *reprezentantul român* se pronunță pentru inițierea și adoptarea de măsuri de natură să permită instaurarea unei noi ordini economice internaționale.

— La 20 decembrie se realizează un acord asupra celei mai mari părți a textului Declarației asupra principiilor care să guverneze relațiile dintre statele participante, se realizează un consens asupra a șase din cele șapte propuneri românești privind caracterul efectiv al nerecurgerii la forță și la amenințarea cu forța.

— La 22 ianuarie 1975, grupul de lucru creat de Comitetul de coordonare reia munca de redactare a documentului privind punctul 4 al ordinii de zi — urmările Conferinței pentru securitate și cooperare. Dezbaterile se axează asupra formulărilor prezentate de *delegația română* cu privire la includerea în preambulul acestui document a unor prevederi referitoare la punerea în aplicare a hotărârilor Conferinței, precum și la necesitatea continuării eforturilor multilaterale de edificare a securității și cooperării.

— La 19 februarie, în baza propunerilor *României*, se adoptă angajamentul ca statele participante să se abțină de la orice folosire a forțelor armate împotriva unui stat participant și, în special, de la invazia sau atacul asupra teritoriului său.

— La 2 iulie, organul special de lucru adoptă preambulul care consacră, pe baza propunerii *României*, caracterul unitar al măsurilor menite să asigure excluderea forței din toată aria relațiilor dintre statele europene: juridice, politice, militare, economice și culturale. Potrivit textelor convenite, statele participante exprimă convingerea că este necesar să se facă din nerecurgerea la forță și la amenințarea cu forța o normă efectivă a vieții internaționale.

— La 17 iulie Comitetul de coordonare adoptă primele documente elaborate în organele de lucru ale Conferinței: documentul integral privind cooperarea în domeniile culturii, educației, contactelor dintre persoane și informației; documentul asupra legăturii securității și cooperării în Europa cu securitatea și cooperarea în zona Mediteranei; documentul asupra urmărilor Conferinței.

— La 19 iulie Conferința adoptă definitiv hotărârea privind deschiderea reuniunii la cel mai înalt nivel, la Helsinki, în ziua de 30 iulie 1975. Hotărârea este luată ca urmare a elaborării celorlalte documente și a încheierii în ansamblu a lucrărilor fazei a II-a a Conferinței.

Totodată, Comitetul de coordonare adoptă *Actul final al Conferinței*.

— la 21 iulie ia sfârșit cea de-a II-a fază a Conferinței pentru securitate și cooperare.

Pentru continuarea procesului multilateral inițiat de Conferință Comitetul de coordonare al fazei a II-a hotărăște ca primele două reu-

niuni ale Conferinței, după reuniunea la nivel înalt de la Helsinki, să aibă loc la Belgrad. Prima reuniune va avea loc începînd cu data de 15 iunie 1977, în scopul de a pregăti o Conferință ulterioară a funcționarilor superiori din ministerele de externe ale celor 35 de țări participante, în același an.

IV. FAZA A III-A A CONFERINȚEI PENTRU SECURITATE ȘI COOPERARE (HELSINKI, 30 IULIE—1 AUGUST 1975).

Lucrările fazei a III-a a Conferinței pentru securitate și cooperare în Europa s-au desfășurat între 30 iulie — 1 august 1975, în sala „Finlandia” din Helsinki, la cel mai înalt nivel. La acest istoric eveniment Republica Socialistă România a fost reprezentată de președintele Nicolae Ceaușescu, cel mai autorizat exponent al voinței de pace și colaborare a poporului nostru.

Timp de trei zile, înalții reprezentanți ai celor 33 de state europene, Statelor Unite ale Americii și Canadei, au abordat, în discursurile rostite, întreaga problematică a așezării unor noi relații pe continentul european, cerința creării unei noi ordini economice și politice mondiale și a întăririi păcii generale. Ei au subliniat, în acest context, necesitatea edificării unei Europe a înțelegerii și conlucrării prietenești, a promovării unor noi principii democratice, de relații interstatale, a dezvoltării multilaterale a cooperării între toate națiunile continentului nostru, a rezolvării problemelor ce mai persistă pentru a exclude efectiv politica de forță și a consolida securitatea și cooperarea în Europa. Conducătorii celor 35 de state au evidențiat în mod deosebit cerința imperioasă de aplicare în practică, cu corectitudine și consecvență, a prevederilor Actului final.

În ultima zi a lucrărilor celei de-a treia faze a Conferinței, în conformitate cu ordinea fixată la Geneva, prin tragere la sorți, a luat cuvîntul președintele Nicolae Ceaușescu, care a expus concepția României asupra dezideratului securității și cooperării în Europa.

Referindu-se la semnificația activității depuse în fazele anterioare ale Conferinței, precum și la importanța momentului semnării Actului final, președintele României a arătat: „Dăm o înaltă apreciere lucrărilor fazei întâi de la Helsinki și ale fazei a doua de la Geneva — care au stabilit principiul consensului, norme democratice, de egalitate, pentru Conferința general-europeană și au elaborat documentele ce urmează a fi adoptate în mod unanim de actuala reuniune la nivelul cel mai înalt. Reprezentanții României participă la actuala reuniune avînd convingerea că semnarea documentelor cu privire la securitatea și cooperarea europeană corespunde pe deplin intereselor propriului popor, ale celorlalte popoare participante, cauzei securității, cooperării și păcii în Europa și în întreaga lume”¹⁵.

La 1 august 1975, cei 35 de șefi de stat și guvern au semnat, într-un cadru solemn, Actul final al Conferinței pentru securitate și cooperare,

¹⁵ Nicolae Ceaușescu, *Cuvîntare la Conferința pentru securitate și cooperare în Europa*, „Scnteia” din 2 august 1975.

document de însemnătate istorică, ale cărui dispozițiuni deschid noi și încurajatoare perspective pentru dezvoltarea în continuarea unui climat de pace, colaborare și securitate pe continentul nostru.

Actul final a fost semnat, în numele țării noastre, de președintele Nicolae Ceaușescu, a cărui activitate neobosită pentru aplicarea în viață a politicii externe a partidului și statului nostru, pentru promovarea, pregătirea și desfășurarea cu succes a Conferinței pentru securitate și cooperare în Europa, a primit o deosebită apreciere în cadrul Ședinței comune a Comitetului Politic Executiv al C.C. al P.C.R., Consiliului de Stat și Consiliului de Miniștri ale Republicii Socialiste România : „Întreaga activitate desfășurată de secretarul general al partidului în cadrul conferinței de la Helsinki, pozițiile exprimate, servesc interesele și aspirațiile poporului român, cauzei socialismului și păcii, înțelegerii între națiuni și de aceea au fost primite cu aprobarea unanimă și cu deplină adevăzune de poporul român, avînd un larg ecou internațional”¹⁶. În același timp, Comitetul Politic Executiv, Consiliul de Stat și Consiliul de Miniștri „au salutat încheierea cu succes a lucrărilor Conferinței pentru securitate și cooperare în Europa, apreciînd aceasta ca un moment de însemnătate istorică în viața politică pe continentul european, care marchează un spirit nou în relațiile internaționale, punînd bazele unui amplu și profund proces de edificare a securității pe continentul nostru, cu implicații deosebit de pozitive pentru întreaga lume”¹⁷.

Prin adoptarea, la cel mai înalt nivel, a Actului final al C.S.C.E., statele participante la Conferință s-au angajat solemn să asigure continuarea cursului destinderii, să soluționeze toate problemele litigioase dintre ele pe calea tratativilor, să pună la temelie relațiilor lor principiile deplinei egalități în drepturi, respectului independenței și suveranității naționale, renunțării la forță sau amenințarea cu folosirea ei, să construiască o Europă a înțelegerii și păcii, în care să se afirme nestîngenit aspirațiile de progres social și dezvoltare economică liberă a tuturor națiunilor.

Cele 35 de semnături reprezintă o confirmare a faptului că s-a făcut un important pas pe calea de la ideea securității europene la transpunerea în viață a acesteia, pas care trebuie urmat de noi eforturi pentru ca toate prevederile Actului final să devină realitate.

ACTUL FINAL AL CONFERINȚEI PENTRU SECURITATE

Rod al unor îndelungate și laborioase negocieri, desfășurate pe parcursul a aproape doi ani, Actul final¹⁸ al C.S.C.E., însumînd peste 100 de pagini (redactat în cele șase limbi oficiale ale Conferinței) conține prevederi menite să stea la baza procesului de făurire a unor noi relații între state în Europa, de transformare a acestui continent într-o zonă a păcii, securității și colaborării. Unitar în ansamblu, documentul abordează

¹⁶ Ședința Comună a Comitetului Politic Executiv al C.C. al P.C.R., Consiliului de Stat și Consiliului de Miniștri ale Republicii Socialiste România, „Scnteia” din 10 august 1975.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ Textul Actului final a fost publicat integral în presa românească centrală la 29 iulie 1975.

un larg evantai de probleme, cuprinzînd o suită de acțiuni pe care statele sînt chemate să le întreprindă, fie în mod unilateral, fie pe plan bilateral sau multilateral, în anii și deceniile următoare.

I. STRUCTURA ACTULUI FINAL

Preambulul și cele cinci capitole tematice ale Actului final sînt precedate de un scurt istoric al dezbaterilor C.S.C.E. În preambul, țările semnatare subliniază că sînt animate de voința politică de a contribui în Europa la pace, securitate, justiție și cooperare, precum și la apropierea între ele și cu toate celelalte state din lume.

Actul final se deschide cu capitolul intitulat *Probleme privind securitatea în Europa*, compus din trei părți.

— Declarația privind principiile care guvernează relațiile reciproce dintre statele participante ;

— Probleme privind punerea în practică a unora din principiile enunțate mai sus ;

— Document privind măsuri de edificare a încrederii și anumite aspecte ale securității și dezarmării.

Cele 10 principii care trebuie să stea la baza relațiilor dintre țările participante formează partea esențială a acestui prim capitol (cunoscut și sub denumirea de „primul coș”). Pentru înțelegerea mai profundă a filozofiei politice a destinderii, care a facilitat însăși convocarea Conferinței, considerăm necesar și util a evoca succint aceste teze fundamentale.

1. *Egalitatea suverană, respectarea drepturilor inerente suveranității.*

Ansamblul acestor drepturi se referă, în special, la dreptul fiecărui stat la egalitate juridică, la integritate teritorială, la libertate și independență politică. Statele participante se angajează să respecte fiecare dreptul celuilalt de a-și alege și dezvolta liber sistemul politic, social, economic și cultural, precum și dreptul de a-și stabili legile și reglementările.

2. *Nerecurgerea la forță sau la amenințarea cu forța.*

Potrivit acestui principiu, forța sau amenințarea cu folosirea acesteia, nu va fi folosită ca mijloc de rezolvare a diferendelor între țările participante. Nici o considerație nu va putea fi invocată drept justificare pentru a recurge la folosirea forței sau la amenințarea cu forța.

3. *Inviolabilitatea frontierelor.*

Statele participante consideră inviolabile, fiecare, toate frontierele celuilalt, precum și frontierele tuturor statelor din Europa și, în consecință, se vor abține acum și în viitor de la orice atentat împotriva acestor frontiere.

4. *Integritatea teritorială a statelor.*

Statele participante se vor abține de la orice acțiune incompatibilă cu scopurile și principiile Cartei Națiunilor Unite împotriva integrității

teritoriale, a independenței politice sau a unității oricărui stat participant și în special de la orice asemenea acțiune care constituie o folosire a forței sau amenințarea cu forța. Ele se vor abține, de asemenea, fiecare, de a face din teritoriul celuilalt obiectul unei ocupații militare.

5. *Reglementarea pașnică a diferendelor.*

Statele participante vor reglementa diferendele dintre ele prin mijloace pașnice (negocierea, ancheta, mediațiunea, concilierea, arbitrajul, reglementarea judiciară etc.), astfel încît să nu fie puse în pericol pacea și securitatea internațională și justiția.

6. *Neamestecul în treburile interne.*

Interdicția se întinde asupra oricărui fel de intervenție, directă sau indirectă, individuală sau colectivă, în treburile interne sau externe care intră în competența națională a altui stat, și în special de la intervenția armată și constrîngerii militare. Țările participante se vor abține, în consecință, între altele, de la sprijinirea, directă sau indirectă, a activităților teroriste sau subversive sau altele îndreptate spre răsturnarea violentă a regimului altui stat participant.

7. *Respectarea drepturilor omului și libertăților fundamentale, inclusiv a libertății de gîndire.*

Respectarea acestor drepturi este recunoscută de statele participante ca fiind un factor esențial al păcii, justiției și bunăstării necesare pentru a asigura dezvoltarea relațiilor amicale și a cooperării între ele, ca și între toate statele.

8. *Egalitatea în drepturi a popoarelor și dreptul popoarelor de a dispune de ele însele.*

În virtutea acestui principiu, toate popoarele au în permanență dreptul, în deplină libertate, de a determina așa cum doresc și atunci cînd doresc statutul lor politic intern și extern, fără nici un amestec din afară și de a înlăptui conform voinței lor dezvoltarea lor politică, economică, socială și culturală.

9. *Cooperarea între state.*

Statele participante se vor strădui, dezvoltînd cooperarea lor pe bază de egalitate, să promoveze înțelegerea și încrederea reciprocă, relații amicale și de bună vecinătate între ele, pacea internațională, securitatea și justiția. Cooperarea va trebui să se dezvolte luîndu-se în considerație interesul tuturor de reducere a diferențelor de nivel de dezvoltare economică și îndeosebi interesul țărilor în curs de dezvoltare.

10. *Îndeplinirea cu bună credință a obligațiilor asumate conform dreptului internațional.*

Este vorba de obligațiile decurgînd din principiile și normele general recunoscute ale dreptului internațional, cit și de cele rezultînd din tratate sau alte acorduri în conformitate cu dreptul internațional. În exercitarea drepturilor lor suverane, inclusiv a dreptului de a-și stabili legile

și reglementările, statele participante se vor conforma obligațiilor juridice care le revin în virtutea dreptului internațional. De asemenea, ele vor aplica dispozițiile Actului final al Conferinței pentru securitate și cooperare în Europa.

Celelalte două părți ale primului capitol prevăd, în esență, măsuri care să facă efectivă nerecurgerea la forță sau la amenințarea cu forța și convocarea unei conferințe pentru elaborarea unui tratat privind reglementarea pașnică a diferendelor (la inițiativa României și Elveției) și, respectiv, un preaviz de 21 zile pentru manevrele la care participă peste 25 000 de oameni.

Capitolul al doilea al Actului final, „Cooperarea în domeniile economiei, științei și tehnicii și mediului înconjurător („al doilea coș”), conține acțiuni generale și concrete în domeniile privind comerțul, cooperarea industrială și proiectele de interes comun, știința și tehnica, mediul înconjurător. Punctul „Cooperarea în alte domenii” vizează transportul, turismul, aspectele economice și sociale ale forței de muncă migrante și formarea de cadre.

Textul capitolului referitor la *Probleme privind securitatea și cooperarea în Mediterana*, privește în principal extinderea celor 10 principii la relațiile cu celelalte state mediteraneene.

Capitolul următor *Cooperarea în domeniul umanitar și în alte domenii* („al treilea coș”) cuprinde dispoziții privitoare la contacte între persoane, informație, cooperarea și schimburile în domeniile culturii și educației. Fiecare din aceste teme dezvoltă aspecte în legătură cu reunificarea familiilor, întâlnirile între tineri, sportul, activitatea ziariștilor, accesul la realizările culturii și artei, știința, limbile străine etc.

În ultimul capitol al Actului final, *Urmărilor Conferinței*, statele participante declară hotărârea lor de a continua procesul multilateral început de Conferința general-europeană. Totodată, o nouă conferință, la nivelul experților, este prevăzută peste doi ani, la Belgrad, precedată de o reuniune pregătitoare, ce va începe la 15 iunie 1977.

Documentul precizează că „textul prezentului Act final va fi publicat în fiecare stat participant, care îl va difuza și îl va face cunoscut cât mai larg posibil”. În plus, el va fi transmis secretarului general al O.N.U., directorului general al U.N.E.S.C.O. și secretarului executiv al Comisiei O.N.U. pentru Europa.

II. UNELE CONSIDERENTE ASUPRA PRINCIPALELOR PREVEDERI ALE ACTULUI FINAL AL C.S.C.E.

Adevărată Cartă a continentului, Actul final al Conferinței afirmă, ca idee fundamentală, faptul că securitatea europeană trebuie să fie așezată pe principiile noi, democratice, ale relațiilor dintre state: egalitate deplină în drepturi, respectarea independenței și suveranității naționale, renunțarea la orice formă de agresiune sau amestec în treburile interne ale altora, eliminarea pentru totdeauna a forței și a amenințării cu forța. Aceste principii ocupă un loc central în Actul final tocmai datorită importanței lor hotărâtoare pentru construirea unui nou sistem de securitate în Europa. Definite pe larg și cu claritate în primul capitol al Actului final, „aceste principii, afirmate, dealtfel, cu putere, în ultimii

ani în viața internațională, constituie singura bază trainică pentru asigurarea păcii, colaborării și progresului economico-social al fiecărei națiuni¹⁹.

Având un caracter universal, aceste principii sînt imperative, ele nu pot fi derogabile, nu pot fi puse în discuție de nici un stat, indiferent de mărime, putere economică, apartenență la alianțe și grupuri diferite sau identitate de orînduire socială.

Proclamarea unor principii și a angajamentului de a se respecta nu sînt însă suficiente pentru a garanta securitatea statelor. Elementul esențial care trebuie să se adauge principiilor enunțate îl constituie, prin urmare, adoptarea măsurilor concrete cele mai adecvate pentru aplicarea lor în viață. „Se impune să se acționeze energic pentru aplicarea fermă în viață a principiilor și normelor consemnate în documente, în vederea creării unui sistem trainic de securitate și colaborare pe continentul nostru. Înfăptuirea măsurilor înscrise în documentele conferinței trebuie să ducă la sporirea încrederii între state, să deschidă calea unor noi pași în direcția soluționării problemelor care se află în suspensie”²⁰.

Un rezultat important al Conferinței pentru securitate și cooperare în Europa, consacrat în Actul final, îl constituie documentul privind măsurile de edificare a încrederii și anumite aspecte ale securității și dezarmării, prin care statele participante au convenit asupra unor măsuri concrete, cum sînt notificarea în prealabil a manevrelor militare și a mișcărilor de trupe, precum și schimbul de observatori și delegații militare. Asemenea măsuri sînt de natură să contribuie la întărirea încrederii, să diminueze riscul unor conflicte armate prin faptul reducerii posibilității de interpretare eronată a activităților militare ale statelor, să deschidă calea unor noi pași în direcția rezolvării problemelor dezarmării pe continentul european.

Edificarea unui nou sistem de securitate nu se poate face de la sine sau printr-un simplu acord, ci numai prin continuarea și chiar sporirea, intensificarea eforturilor tuturor națiunilor europene. Se impune de aceea, ca statele semnatare ale Actului final al C.S.C.E., toate statele lumii, să treacă în mod hotărît la adoptarea unor măsuri eficiente pentru înfăptuirea dezarmării și, în primul rînd, a dezarmării nucleare, pentru desființarea bazelor militare străine, pentru reducerea armatelor naționale, a armamentelor și a bugetelor militare, pentru dezvoltarea încrederii și colaborării care să ducă la lichidarea blocurilor militare opuse, la desființarea concomitentă a Pactului Nord-Atlantic și a Tratatului de la Varșovia, pentru crearea unor zone de înțelegere și bună vecinătate în Europa, inclusiv în regiunea Balcanilor.

Pentru continuarea consultărilor în problemele majore ale relațiilor statelor europene și intensificarea conlucrării vizînd înfăptuirea deplină a securității și păcii pe continent este necesară, așa cum sublinia președintele Nicolae Ceaușescu în cuvîntarea sa la C.S.C.E., crearea unui organism permanent; acesta ar asigura organizarea în viitor a unor noi reuniuni general-europene în vederea examinării aplicării angajamentelor asumate și continuării eforturilor de soluționare a problemelor vieții politice europene, aflate încă în suspensie.

¹⁹ Nicolae Ceaușescu, *Cuvîntare la Conferința pentru securitate și cooperare în Europa*, „Scînteia” din 2 august 1975, p. 2.

²⁰ *Sedința Comună a Comitetului Politic Executiv al C.C. al P.C.R., Consiliului de stat și Consiliului de Miniștri ale Republicii Socialiste România*, „Scînteia” din 10 august 1975.

Unitar prin structură, Actul final al C.S.C.E. prevede angajamentul statelor participante de a făuri o Europă a înțelegerii și păcii, în care să se afirme nestingherit aspirațiile de progres social și dezvoltare economică liberă ale tuturor popoarelor. Prevederile referitoare la cooperarea economică și tehnico-științifică, înscriindu-se în sfera mai largă a principiului cooperării între state — parte integrantă a procesului de destindere și edificare a securității europene — constituie valoroase contribuții la elaborarea cadrului conceptual al unei noi ordini economice internaționale; măsurile concrete vizînd transpunerea în practică a acestor dispoziții pot reprezenta pași pe calea instaurării acestei noi ordini economice.

De mare importanță în acest sens este recunoașterea pentru prima oară într-un document internațional a existenței pe continentul nostru a unor țări în curs de dezvoltare din punct de vedere economic și afirmarea hotărîrii statelor participante de a ține seama de interesele și preocupările lor specifice. Aceste prevederi de principiu urmează să se materializeze, în practică, prin acordarea clauzei națiunii celei mai favorizate, acordarea de credite în condiții mai avantajoase, acordarea de asistență tehnică etc.

Componentă principală a procesului de dezvoltare economică și socială a fiecărei națiuni, dezvoltarea culturii joacă un rol din ce în ce mai important în evoluția societății contemporane, aducîndu-și contribuția la accelerarea progresului prin capacitatea sa de influențare a personalității umane. Locul pe care cooperarea în domeniul culturii, educației, informației și al contactelor umane îl ocupă în cadrul eforturilor generale de edificare a securității în Europa a fost evidențiat cu claritate în prevederile Actului final al C.S.C.E. Așa cum releva președintele Nicolae Ceaușescu la înalta tribună a reuniunii de la Helsinki, intensificarea schimburilor culturale și realizarea unei mai bune informări prin presă și prin alte mijloace trebuie să servească apropierii și prieteniei între popoare, să nu admită propagarea rasismului, a propagandei războiului. O atare activitate trebuie să ducă la întărirea respectului pentru tradițiile și cultura fiecărui popor și să contribuie la răspîndirea a tot ceea ce a creat mai bun omenirea în toate domeniile de activitate și ale cunoașterii umane.

Istoria va judeca nu numai „momentele Helsinki și Geneva” din viața continentului european, nu numai documentele semnate la 1 august 1975, ci, îndeosebi, modul concret în care fiecare stat, fiecare guvern și șef de stat sau guvern va acționa în direcția îndeplinirii prevederilor Actului final al C.S.C.E. Semnăturile puse pe acest document, ratificarea sa ulterioară, reprezintă angajamente moral-politice ferme în fața tuturor popoarelor.

Pornind de la interesele construirii noii orînduiri sociale, a colaborării și păcii internaționale, Republica Socialistă România a participat activ, împreună cu celelalte țări, la eforturile de convocare, pregătire și desfășurare a Conferinței, depunînd o activitate susținută pentru elaborarea unor documente cit mai clare și angajante pentru afirmarea unor concepte și principii noi în viața internațională, pentru promovarea unor modalități și proceduri democratice, care consfințesc egalitatea între

state, pentru a asigura succesul deplin al Conferinței pentru securitate și cooperare în Europa.

Se cuvine să facem un sumar bilanț al principalelor inițiative și acțiuni românești întreprinse pe parcursul negocierilor de la Helsinki și Geneva: documentul privind normele de procedură ale Conferinței; propunerea referitoare la înscrierea pe ordinea de zi a punctului cu privire la urmările instituționale ale Conferinței; documentul vizînd măsuri care să facă efectivă nerecurgerea la forță și la amenințarea cu folosirea forței în relațiile dintre state; includerea notificării prealabile a manevrelor militare în ansamblul măsurilor de sporire a încrederii și consolidare a stabilității; înlăturarea tuturor restricțiilor, discriminărilor și barierele aflate în calea schimburilor; crearea condițiilor pentru dezvoltarea armonioasă a tuturor țărilor și, în special, a celor mai puțin dezvoltate în Europa; dezvoltarea colaborării în domeniile culturii, educației, contactelor umane și informației, pe baza respectării principiilor de bază ale relațiilor dintre state.

Se poate, deci, afirma, că România s-a evidențiat practic în toate domeniile de preocupări ale reuniunii ca un factor activ, dinamic, hotărîtă să nu-și precupețească energiile pentru a contribui, împreună cu celelalte țări, la încununarea cu succes a eforturilor depuse.

Prin semnarea Actului final al C.S.C.E., se poate spune că prima Conferință pentru securitate și cooperare în Europa s-a încheiat, într-adevăr, cu succes. Cu toate acestea, așa cum releva președintele Nicolae Ceaușescu în discursul său la C.S.C.E., „trebuie spus că aceasta nu este decît cea dintîi etapă, importantă desigur, a luptei pentru securitate și pace. Nu trebuie să se creeze iluzia că putem sta liniștiți și în siguranță, dimpotrivă, trebuie să fim conștienți că urmează o etapă nouă, hotărîtoare pentru viața popoarelor europene, aceea a realizării în fapt a păcii, bunăstării și libertății”²¹. Întrîm, deci, într-o nouă etapă în care statele participante la Conferință, toate popoarele lumii, trebuie să demonstreze în fapt că sînt animate de dorința de a asigura triumful noii politici în Europa. În ce o privește „România este ferm hotărîtă să facă totul pentru realizarea acestor principii. Ea va dezvolta cu toate statele participante la conferință, cu toate țările lumii relații multilaterale de prietenie și colaborare, va face totul pentru triumful păcii pe planeta noastră”²².

LA ROUMANIE SOCIALISTE — PRÉSENCE ACTIVE DANS L'EFFORT GÉNÉRAL DES NATIONS POUR LA SÉCURITÉ ET LA COOPÉRATION EN EUROPE

RÉSUMÉ

Abordant un moment de portée historique dans la vie de notre continent — l'achèvement avec succès de la Conférence pour la sécurité et la coopération en Europe, l'article évoque, dans sa première partie,

²¹ „Scnteia”, din 2 august 1975.

²² Nicolae Ceaușescu, *Cuvîntare la conferința pentru securitate și cooperare în Europa*, în „Scnteia” din 2 august 1975.

les conditions qui ont favorisé la convocation d'une conférence de tous les Etats européens, des U.S.A. et du Canada, destinées à trouver une voie de coopération en vue de l'établissement d'un nouveau système de rapports, conformément aux aspirations des peuples. Dans le même temps, on relève le concept roumain concernant les modalités d'édification d'un système de sécurité et de coopération en Europe.

La deuxième partie de l'article porte sur l'évolution des négociations dans le cadre de la Conférence général-européenne, étant faite une brève présentation des principales étapes des pourparlers, dont le résultat a été consacré dans l'Acte final de Conférence. On souligne la contribution active de la Roumanie dans le déroulement des négociations, contribution matérialisée dans de nombreuses initiatives et propositions concrètes visant, en essence, les normes de procédure et les conséquences institutionnelles de la conférence, le non recours à la force et à la menace de la force, la notification préalable des manoeuvres militaires, l'élimination de toutes les restrictions, discriminations et barrières dressées dans la voie des échanges, la création des conditions requises pour le développement harmonieux de tous les pays et surtout de ceux moins développés d'Europe, l'extension de la collaboration dans les domaines de la culture, de l'éducation, des contacts humains et de l'information etc.

Dans la dernière partie de l'article, les auteurs — après avoir présenté la structure de l'Acte final de la conférence — mettant l'accent sur les principes qui gouvernant les relations mutuelles entre les Etats participants — exposent certaines considérations sur les principales prévisions de l'Acte final.

DATE NOI PRIVIND POZIȚIA ROMÂNIEI ÎN CONTEXTUL CONTRADIȚIILOR INTERNAȚIONALE DIN VARA ANULUI 1938

DE

IOAN TALPEȘ

Momentul München, 29 septembrie 1938, a fost și continuă să rămână unul dintre cele mai larg dezbătute probleme în istoriografia antedecendentelor celui de-al doilea război mondial. Suveranitatea, independența și integritatea unei țări membră a Ligii Națiunilor au fost brutal încălcate printr-o hotărâre a reprezentanților a patru mari puteri, dintre care două membre ale Ligii, cu poziții și rol preponderent. Dar pactul de la München nu a însemnat numai o încălcare a unor convenții internaționale ci și a tratatului existent între Cehoslovacia și Franța și, prin aceasta, anularea clauzei de care depindea aplicarea tratatului cehoslovaco-sovietic.

Implicațiile dictatului de la München au fost deosebite¹. Indiferent de ponderea acordată mutațiilor produse în raportul de forțe pe plan european, în structura celor trei componente majore ale sale — politic, economic și militar — concluzia acceptată de majoritatea istoricilor este că prin sacrificarea Cehoslovaciei s-au oferit celui de-al III-lea Reich condiții propice pentru înfăptuirea unor noi acțiuni expansioniste ce vor culmina cu declanșarea la 1 septembrie 1939, într-o conjunctură internațională cu mult schimbată față de cea existentă în septembrie 1938, a celei mai mari conflagrații din istoria omenirii.

Interesul pe care-l suscită momentul München, 29 septembrie 1938, rezidă și în convingerea, prezentă la majoritatea istoricilor, strategilor militari și oamenilor politici, ce s-au preocupat sau se preocupă de studierea premiselor celui de-al doilea război mondial, că utilizarea tuturor instrumentelor diplomatice și militare ce legau la acea dată țările partizane statu-quo-ului politic și teritorial european ar fi împiedicat declanșarea după 11 luni a războiului sau, dacă Hitler, așa cum declarase, ar fi atacat Cehoslovacia, Germania nazistă s-ar fi izbit de o coaliție cu un potențial economic și militar net superior și ar fi fost înfrântă fără ca pentru aceasta să fie necesară sacrificarea atîtor zeci de milioane de vieți omenești.

Configurația politico-strategică existentă la sfîrșitul lunii septembrie 1938 indică următoarea distribuție a raportului de forțe.

¹ După München, creditul Angliei și Franței a fost puternic zdruncinat în țările cu opinie majoritar favorabilă alianței cu cele două mari puteri apusene. Germania nazistă a dobîndit un larg câmp de manevră și, prin politica forței, a obținut rezultate evidente în acțiunea de neutralizare a unor state, care, pînă la München, se situau pe poziții ostile planurilor sale imperialiste.

Germania hitleristă. Membră a „Pactului anticomintern” fără ca să posede la acea dată tratate de alianță întărite prin convenții militare cu Italia și Japonia, partenerii săi din pact. Avea tratat de neagresiune cu Polonia și legături de prietenie cu Ungaria interesată și ea în dezmembrarea Cehoslovaciei. În cazul declanșării unui război mondial nu putea conta pe alăturarea Italiei și nici a Ungariei.

Cehoslovacia. Un potențial militar propriu evaluat la 40 de divizii dotate cu armament modern. În calitate de membră a Ligii Națiunilor putea conta, teoretic, pe sprijinul politic și militar al tuturor statelor membre. Avea tratate de alianță cu Franța și U.R.S.S. (cel încheiat cu Uniunea Sovietică fiind condiționat de aplicarea tratatului cehoslovac-francez), în care se specifica obligativitatea asistenței reciproce în eventualitatea unui conflict neprovocat de una din părțile semnatare. Totodată, Cehoslovacia era membră a Micii Înțelegeri, alianță politico-militară regională cu caracter defensiv, statele membre obligându-se să-și acorde sprijin în cazul unei agresiuni din partea Ungariei. Dar, în noaptea de 29/30 septembrie 1938 la sediul Ligii Națiunilor nu au fost discutate măsurile ce trebuiau întreprinse pentru apărarea unui stat amenințat cu agresiunea. Chamberlain și Daladier, mijlocitor Mussolini, dădeau câștig de cauză, la München, pretențiilor imperialiste ale lui Hitler, în timp ce delegația cehoslovacă nici nu fusese admisă la masa tratativelor.

Cum s-a ajuns la această soluție? Care a fost mecanismul ce a făcut posibilă o încălcare flagrantă a unor tratate internaționale și bilaterale cu acordul și participarea chiar a semnatarilor acestora, Anglia și Franța? Care au fost motivele ce au determinat guvernul francez să nu-și îndeplinească obligațiile contractate față de Cehoslovacia?

În unele lucrări apărute în străinătate s-a încercat sugerarea ideii că guvernul de la Paris nu și-a îndeplinit obligațiile față de Cehoslovacia întrucît o asemenea acțiune ar fi angajat Franța izolată într-un conflict cu cel de-al III-lea Reich iar raportul de forțe era net favorabil acestuia. Atitudinea guvernului Uniunii Sovietice, favorabilă aplicării tratatelor existente în vigoare, exclude teza izolării. Cînd se ajunge la acest element incontestabil, concluzia ce se caută a fi insinuată este că, deoarece Polonia și România ar fi refuzat să-și dea acordul pentru trecerea trupelor sovietice, U.R.S.S. nu ar fi putut interveni în conflict, deci tratatele sovieto-cehoslovac și sovieto-francez deveneau inoperante. De aici și aprecierea că pozițiile adoptate de Polonia și România ar fi determinat într-o serioasă măsură politica guvernului francez ².

Considerăm această apreciere, în de privește România, ca lipsită de consistență întrucît se fundamentează pe o inversare voită a rolurilor. La declanșarea unei agresiuni germane împotriva Cehoslovaciei, singurul stat obligat să intervină automat în sprijinul victimei, conform tratatelor în vigoare, era Franța. Tratatul cehoslovac-sovietic urma să intre în vigoare abia după ce Franța ar fi declarat război Germaniei naziste. Deci,

1 * P

² Georges Bonnet, *Le Quai d'Orsay sous trois républiques, 1870—1961*, Librairie Arthème Fayard, Paris, 1961, pp. 197, 208; J.B. Duroselle, *Histoire diplomatique de 1919 à nos jours*, Paris, 1957, p. 247.

în mod firesc, guvernului român nu i se putea cere să se pronunțe dacă era sau nu de acord să permită trupelor sovietice să treacă pe teritoriul său atît timp cît nu era încă îndeplinită clauza de aplicare a tratatului cehoslovaco-sovietic. Dealtfel, nici nu cunoaștem, pînă în prezent, vreun document care să ateste faptul că României i s-a cerut în mod oficial să se pronunțe asupra problemei în cauză. Sondajele întreprinse de Georges Bonnet au avut un caracter neoficial iar rezultatul lor nu poate oferi o concluzie privitor la poziția pe care ar fi adoptat-o România.

În cele ce urmează ne-am propus ca pe baza unor documente inedite aflate în Arhiva Ministerului Apărării Naționale să întreprindem o analiză asupra coordonatelor politice și militare ale poziției României în contextul contradicțiilor internaționale din primăvara și vara anului 1938.

România era direct și nemijlocit interesată ca Cehoslovacia să-și conserve statutul politic și teritorial. În varianta că Germania nazistă reușea să pună în aplicare planurile de anexare a regiunii sudete, situația politică, economică și militară a României s-ar fi înrăutățit substanțial. Se avea în vedere în primul rînd faptul că odată pierdută regiunea sudetă mutațiile politice, economice și militare produse vor transforma statul cehoslovac într-o anexă a celui de-al III-lea Reich. În orice caz, era mai mult ca sigur că Cehoslovacia se va retrage din Mica Înțelegere, România și Iugoslavia pierzînd un prețios aliat. Prin ocuparea regiunii sudete majoritatea întreprinderilor militare cehoslovace intrau sub control german. Și din acest punct de vedere România, care avea contractate cu uzinele cehoslovace cantități importante de armament și tehnică de luptă indispensabile acțiunii de modernizare a armatei, avea de suferit rigorile noii situații. Era de așteptat ca guvernul de la Berlin să sisteze livrările de armament către România, sau în schimbul continuării lor să încerce să impună guvernului de la București cedări de natură politică și economică. Înseși datele conflictului germano-cehoslovac din vara anului 1938 constituiau pentru România serioase motive de îngrijorare. Principiul revizuirilor teritoriale odată acceptat în favoarea Germaniei, se putea presupune că va fi aplicat și în profitul altor state. Cum România făcea parte din grupul statelor vizate de pretenții revizioniste, nu era greu de înțeles că, după Cehoslovacia, va deveni chiar ea obiect de dispută imperialistă.

Pornind de la aceste considerente majoritatea forțelor politice interne, armata, masele largi populare apreciau cauza pentru care luptau popoarele ceh și slovac în vara anului 1938 ca fiind proprie și României. Apărarea Cehoslovaciei și eșuarea planurilor imperialiste ale Germaniei naziste și ale acoliților ei revizionisti însemna consolidarea independenței și suveranității naționale a României.

Analiza vieții politice interne românești indică constatarea că odată cu agravarea contradicțiilor internaționale, mai ales după ce Germania nazistă, părăsind Liga Națiunilor, a trecut la înlăptuirea dezideratelor politice și militare enunțate de Hitler în „Mein Kampf”, apărarea și consolidarea independenței, suveranității și integrității României devine constantă de bază a preocupărilor majorității partidelor și grupărilor politice. Întărirea vechilor alianțe cu Franța, Anglia și cu țările din Mica Înțelegere,

edificarea Înțelegerii Balcanice, sprijinirea Ligii Națiunilor întrunea sufragiile tuturor forțelor politice conștiente de pericolele ce amenințau România, de la comuniști pînă la reprezentanții partidelor politice burgheze³. Nicolae Iorga, Grigore Iunian, N. D. Lupu, Nicolae Titulescu, Virgil Madgearu, Armand Călinescu, Constantin Băicoianu și alți oameni politici burghezi au adoptat poziții net ostile Germaniei naziste, pronunțându-se în favoarea politicii de securitate colectivă, pentru sprijinirea tuturor popoarelor amenințate de expansiunea țărilor fasciste și revizioniste. Marile demonstrații populare organizate de partidul comunist și organizațiile democratice de masă, întrunirile electorale ale partidelor național-țărănesc, național liberal, radical-țărănesc, național democrat, conservator, social-democrat și socialist îmbrăcau un profund caracter antiimperialist și antirevizionist. Opinia publică din România se pronunța pentru întărirea capacității de apărare a țării și întărirea legăturilor de alianță cu toate statele interesate în menținerea statu-quo-ului politic și teritorial european respingînd orice colaborare cu Germania⁴.

Politica adoptată de guvernele de la Londra și Paris față de încălcările prevederilor tratatelor de pace de către Germania și Italia a influențat poziția organelor de decizie politică și militară românești în sensul promovării unei politici externe care să nu pună România în situația de a intra în conflict cu cel de-al III-lea Reich atîta timp cît cele două mari puteri occidentale nu se arătau hotărîte să garanteze cu forța armelor statu-quo-ul politic și teritorial european.

³ Garda de fier a fost singura grupare politică care a urmărit restructurarea politicii externe a României în favoarea încheierii unei alianțe cu cel de-al III-lea Reich. Conștienți că nu vor reuși să cucerească puterea fără sprijin politic și financiar din afară, fruntașii legionari au transformat Garda de fier în agentura imperialismului german în România, vîzînd în subordonarea politică și economică a țării față de Germania singura lor posibilitate de a governa.

Pentru o îmbunătățire a relațiilor politice și economice cu cel de-al III-lea Reich s-au pronunțat Liga Apărării Național-Creștine și Partidul Național Liberal condus de Gh.I. Brătianu. Declarîndu-se pentru menținerea alianțelor tradiționale cu Franța și Anglia, conducătorii celor două partide au ajuns la concluzia, mai ales după militarizarea Rhenaniei, că cele două mari puteri apusene, preocupate de asigurarea statu-quo-ului politic și teritorial în vestul continentului, vor consimți și la împlinirea planurilor anexioniste germane ce vîzau țările din centrul și răsăritul Europei. În acest context, Octavian Goga și Gh.I. Brătianu considerau că dezvoltarea schimburilor economice cu Germania și Italia, adoptarea unei atitudini neutre față de problemele de litigiu internațional care nu afectau suveranitatea și independența țării ar fi constituit o politică de contracarare eficientă a pretențiilor revizioniste exprimate de Ungaria, guvernele de la Berlin și Roma nemaifiind cointerestate în dezmembrarea României. Concomitent, cele două partide se pronunțau împotriva încheierii unei alianțe politice și militare cu U.R.S.S. În vara anului 1938, Liga Apărării Național-Creștine era practic dizolvată. Gh.I. Brătianu se alăturase grupului condus de Dinu Brătianu, iar Garda de fier, după arestarea și internarea lui Corneliu Zelea Codreanu și a altor fruntași legionari nu mai avea posibilitatea de a se manifesta deschis în favoarea orientării pe care o susținea. În raportul întocmit la 17 august 1938 asupra stării de spirit din România, Wilhelm Fabricius, ministrul plenipotențiar german la București, arăta: „Oameni care ar îndrăzni să se pronunțe fără rezerve și deschis pentru noi nu există. Goga a murit iar Codreanu se află în închisoare. Garda de fier, redusă la tăcere este inexistentă în momentul de față”. (Cf. Andreas Hillgruber, *Hitler, König Carol und Marschall Antonescu. Die deutsch-rumänischen Beziehungen 1938—1944*, ed. a II-a, Franz Steiner Verlag GMBH, Wiesbaden 1965, p. 22).

⁴ Poziția României față de Germania nazistă era îndeajuns de bine cunoscută la Berlin. Astfel, von Neurath, ministrul de externe al Reichului, trimițîndu-l pe Wilhelm Fabricius în aprilie 1936 ca ministru plenipotențiar la București arăta că „din punct de vedere politic acolo nu se poate realiza mult”, sarcina principală constînd în a face ordine în relațiile economice” (Cf. Andreas Hillgruber, *op. cit.*, p. 9).

Corespunzător acestei poziții și în funcție de interesul României de a veni în sprijinul Cehoslovaciei în ipoteza că aceasta ar fi fost atacată de Germania, organele de decizie politică și militară românești au luat în studiu și au pregătit o serie de măsuri menite să vină în întimpinarea și să faciliteze materializarea acțiunilor ce se sconta că vor fi întreprinse sub egida Ligii Națiunilor pentru apărarea statului cehoslovac.

Referindu-ne la problema trecerii trupelor sovietice pe teritoriul României în sprijinul Cehoslovaciei se impune consemnării faptul că, încă din 1936, Marele stat major român considera că : „Dacă Rusia rămâne aliată cu Franța și înțelege să ajute Cehoslovacia, noi vom trebui să permitem trupelor ruse să treacă prin România”⁵. Acordul român trebuia să fie însă precedat de o hotărâre a Ligii Națiunilor, în conformitate cu articolul 16 din Pactul său organizatoric. În condițiile agravării situației Cehoslovaciei, la începutul anului 1938, Marele stat major lua în studiu stabilirea unui itinerar pentru trupele Uniunii Sovietice dacă aceasta s-ar fi hotărât, de comun acord cu Franța, să intervină în sprijinul Cehoslovaciei⁶. Se impune atenției, în același context, faptul că lucrările de construcție a liniei de cale ferată dintre Ilva Mică și Vatra Dornei au fost terminate pînă în vara anului 1938, realizîndu-se astfel legătura dintre nordul Moldovei și Transilvania⁷, tronsonul de cale ferată dintre Ilva Mică și Vatra Dornei constituind o primă etapă în planul de construcții feroviare ce urmărea realizarea legăturii între localitățile Vișeu și Iacobenii. Începînd cu anul 1938 se trece masiv la construirea liniei Salva-Vișeu⁸. România răspunzînd astfel propunerii făcute de Cehoslovacia la începutul anului 1936 ca pe baza unui împrumut de 150 milioane coroane pus la dispoziție de guvernul de la Praga „să se construiască linia Vișeu-Iacobenii care prezintă un interes capital atît pentru relațiunile economice dintre cele două state cît și pentru nevoile lor de apărare națională”⁹.

Pentru o mai cuprinzătoare reliefare a poziției organelor de decizie militară românești față de o eventuală intervenție armată a Uniunii Sovietice în sprijinul Cehoslovaciei, menționăm următoarea apreciere făcută de Marele stat major român în primăvara anului 1938 asupra relațiilor româno-polone. „În cazul cînd, prevalîndu-se de art. (16 — I.T.) din Pactul Societății Națiunilor, rușii ar cere voie polonezilor să treacă prin Polonia pentru a ajuta Cehoslovacia contra unei agresiuni germane, iar polonezii ar refuza, România nu mai este ținută (în sens de obligată — I. T.) să intre în război cu Rusia, chiar dacă rușii trec prin forță prin Polonia”¹⁰. Deci, în ipoteza că Polonia încalcînd o hotărîre a Ligii Națiunilor, ar fi refuzat să permită trupelor sovietice să intervină prin teritoriul polonez în sprijinul Cehoslovaciei, România s-ar fi considerat absolvită de respectarea stipulațiilor cuprinse în tratatul defensiv polono-român. Nu este greu de văzut, din acest context, care ar fi fost poziția adoptată de România

⁵ Arhiva Ministerului Apărării Naționale (în continuare sursa va fi citată prin sigla AMAN), fond 948, dosar 434, f. 69.

⁶ Cf. Ibidem, dosar 455, f. 242.

⁷ Cf. Ibidem, fond 948 RSS6, dosar 452, f. 16.

⁸ Cf. Ibidem.

⁹ Cf. Ibidem, fond 948 RSS3, dosar 1414, f. 300—301.

¹⁰ Ibidem, fond 948, dosar 438, f. 270.

față de trecerea trupelor sovietice pe teritoriul său în eventualitatea că la Geneva s-ar fi hotărât sprijinirea Cehoslovaciei.

Cunoscutul om politic britanic Winston S. Churchill ca și I. M. Maiski, ambasadorul sovietic la Londra în acea perioadă, au apreciat că România ar fi permis trecerea trupelor sovietice dacă Liga Națiunilor s-ar fi pronunțat și numai cu majoritate de voturi pentru sprijinirea Cehoslovaciei¹¹. Dar guvernele francez și englez nu au ales această cale pentru a interveni în conflictul germano-cehoslovac.

Enunțând aceste câteva considerații introductive, vom trece la prezentarea aspectelor și momentelor mai importante ale evoluției situației internaționale de la declanșarea crizei cehoslovace pînă la încheierea acordului de la München.

Considerăm că definirea factorului românesc în contextul confruntărilor generate pe arena politică europeană de acțiunea revizionist-imperialistă a Germaniei naziste se poate realiza numai prin surprinderea condiționată a componentelor sale majore : diplomatică și militară.

Folosind mijloacele specifice diplomației, România s-a pronunțat constant în favoarea sprijinirii Cehoslovaciei și a căutat să influențeze în acest sens și alte țări cu care întreținea raporturi de prietenie, intervenind totodată pentru temperarea unor acțiuni dușmănoase.

Din punct de vedere militar, poziția României față de criza cehoslovacă se conturează sub două aspecte :

1. *cel oficial*, conform cu obligațiile izvorite din convențiile militare ale Micii Înțelegeri, guvernul român pronunțându-se solemn în favoarea respectării lor în spiritul și litera documentelor ;

2. *cel neoficial sau intim*, corespunzător concepției organelor de decizie politică și militară privind rolul și locul României în contextul contradicțiilor internaționale, în funcție de desfășurarea evenimentelor.

Ne vom opri în special asupra celui de-al 2-lea aspect, considerat de noi esențial pentru orice încercare de stabilire a poziției reale a guvernului român în contextul situației politice europene din primăvara și vara anului 1938. Întrucît confruntarea germano-cehoslovacă a reprezentat dominanta contradicțiilor dintre țările fasciste și revizioniste, pe de o parte, și țările partizane statu-quo-ului politic și teritorial, pe de altă parte,

¹¹ Winston Churchill, *La deuxième guerre mondiale*, vol. I, Plon, Paris, 1948, p. 312 ; I.M. Maiski, *Cine l-a ajutat pe Hitler (Din amintirile unui ambasador sovietic)*, București, Edit. științifică, 1963, p. 73 ; Wilhelm Fabricius considera că Germania nu putea conta pe neutralitatea României într-un conflict cu Cehoslovacia. El informa pe ministrul de externe german prin raportul întocmit la 17 august 1938, că România va sprijini Cehoslovacia în următoarele situații : „Prima, dacă Liga Națiunilor ar declara Germania drept agresor. În această situație, dacă Franța și Anglia s-ar hotărî la acțiuni de război sau la sancțiuni împotriva Germaniei atunci România, credincioasă încă angajamentelor asumate față de Liga Națiunilor s-ar alătura. La aceasta se mai adaugă convingerea regelui Carol că, în cazul cînd nu bolșevismul ar ieși învingător într-un conflict european sau mondial, Anglia va fi aceea care, în cele din urmă, va cuceri victoria. De aceea, după părerea sa, este bine să se meargă cu Anglia. A doua ar fi situația unei intervenții a Ungariei în conflict. / . . . / După părerea mea, numai un succes rapid al armatelor noastre, pasivitatea Franței și Angliei și neutralitatea Ungariei ar putea reține România de a comite nebulnia să se lase tiriat într-un conflict armat între Germania și Cehoslovacia”. (Cf. Andreas Hillgruber, *op. cit.*, p. 22).

poziția României s-a definit în forme distincte sub incidența mijloacelor și metodelor ce au fost destinate rezolvării conflictului de către statele implicate direct, Cehoslovacia și țările legate de aceasta prin tratate de asistență îndreptate împotriva unei agresiuni a celui de-al III-lea Reich.

Realizarea Anschluss-ului în condițiile și cu mijloacele cunoscute a avut o influență deosebită asupra țărilor din centrul și răsăritul Europei interesate în apărarea statu-quo-ului teritorial. Faptul că Anglia și Franța s-au oprit doar la notificarea unui protest față de metodele cu care Germania nazistă înfăptuise ceea ce cu nici patru ani mai înainte părea că ar fi generat un conflict european dădea mult de gândit guvernelor ce mizau pe sprijinul anglo-francez în ipoteza că vor avea la rîndul lor de făcut față pretențiilor tot mai manifeste ale țărilor revizioniste.

Chiar în zilele cînd unitățile Wehrmachtului invadau Austria, privilegiile diplomaților și strategilor militari de pretutindeni se îndreptau spre Cehoslovacia, virtuala victimă a poftelor imperialiste ale celui de-al III-lea Reich.

În luna martie totuși poziția statului cehoslovac părea destul de solidă. La 28 martie 1938 Marele stat major român era informat de atașatul militar de la Paris că generalul Gamelin, șeful Statului major general al armatei franceze și alte personalități militare din anturajul acestuia considerau că, dacă Cehoslovacia va fi supusă unei agresiuni din partea Germaniei naziste, Franța își va îndeplini automat obligațiile contractate. Strategii francezi apreciau la acea dată că Cehoslovacia nu se găsea în fața unei agresiuni iminente, deoarece, după calculele lor, „Germania mai are nevoie de încă aproximativ 2 ani spre a fi complet gata pentru un război generalizat (de lungă durată), iar — pe de altă parte — Hitler își dă perfect seama că o nouă agresiune nu s-ar mai produce, ca în cazul Austriei, sub privirile indifferente ale celorlalte puteri. Noi (adaugă ei) sîntem legați de Cehoslovacia printr-un tratat formal de alianță și guvernul francez a declarat în repetate rînduri că este ferm hotărît « à faire honneur à sa signature »”¹². La Statul major general francez se considera — după cum raporta atașatul militar român — că „deși ar interveni fără să fi fost ei înșiși atacați, francezii sînt convinși că Anglia va trece de partea lor cu toate că Anglia nu vrea să-și ia nici un fel de angajament juridic față de Cehoslovacia”¹³.

Tot în zilele lunii martie 1938 a sosit la București Alexandrovski, ministrul Uniunii Sovietice la Praga, cu misiunea de a „discuta posibili-

¹² Cf. A.M.A.N., fond 948, dosar 523, f. 27—28.

¹³ Ibidem.

tatea trecerii forțelor armate sovietice prin teritoriul României în vederea acordării de ajutor Cehoslovaciei”¹⁴.

Deci, după ocuparea Austriei, guvernul român putea constata că atât Franța cât și U.R.S.S. luau în considerare sprijinirea Cehoslovaciei, din partea sovietică manifestându-se serioase preocupări în direcția asigurării posibilității de a interveni în conflict în favoarea acesteia.

În funcție de situația politico-strategică europeană, în conformitate cu rolul și poziția României în contextul acesteia, Marele stat major român hotărâ la sfârșitul lunii martie, pentru acoperirea necesităților de ordin operativ, următoarea dispunere a forțelor sale armate: pentru frontiera de vest 12 divizii de infanterie, 3 brigăzi de vânători de munte și 1 divizie de cavalerie; frontiera de est — 5 divizii de infanterie (una la granița cu Polonia — I.T.) și 1 divizie de cavalerie; frontiera de sud — 4 divizii de infanterie și 1 divizie cavalerie; rezerva Marelui cartier general — 3 divizii de infanterie¹⁵. Din situația mai sus prezentată rezultă că organele de decizie militară românești accelerau măsurile de grupare a majorității forțelor și mijloacelor destinate apărării frontierei de vest a României. În realizarea dispozitivului strategic, pe lângă necesitățile proprii apărării — la acea dată încă nu se lua în calcul posibilitatea unui conflict izolat între România, pe de o parte, și Germania și Ungaria, pe de altă parte —, se avea în vedere și îndeplinirea obligațiilor asumate în cadrul Micii Înțelegeri.

Interesele imediate și îndepărtate ale statului român, transpuse în doctrina sa militară, stabileau pentru perioada la care ne referim următoarele principii strategice: „Pe frontul de est, atitudinea strategică va fi, în toate ipotezele, defensivă și numai în câmpul tactic pot fi întrevăzute operațiuni ofensive; pe frontul de vest și cel de sud vom adopta ofensiva

¹⁴ *Istoria vtoroi mirovoi voini 1939—1945*, tom vtoroi, Voennoeizdatelstvo Ministerstva Oboroni, Moskva, 1973, p. 99. În lucrare nu sînt menționate rezultatele obținute de Alexandrovski. Faptul că el comunica ministrului cehoslovac la București că „URSS va respecta angajamentele pe care și le-a asumat și primirea ajutorului din partea Uniunii Sovietice depinde numai de Cehoslovacia însăși”, permite concluzia că guvernul român se arătă favorabil propunerilor sovietice, acceptînd continuarea tratativelor în vederea stabilirii condițiilor ce trebuiau să reglementeze angajamentul în cauză. (Cf. *Ibidem*, p. 99; vezi și G. A. Deborin, *Pravda i lozî v istorii diplomattii*, Edit. Mejdunarodnie otnoșenia, Moskva, 1964, p. 160; Gh. Matei, *Puncte de vedere referitoare la poziția României fața de politica mîuncheneză oglîndite în lucrari apărute peste hotare*, în „Anale”, 1965, nr. 5, p. 159—162; Andreas Hillgruber pune sub semnul întrebării tratativele sovieto-române începute prin Alexandrovski. Pentru a-și argumenta poziția indică faptul că N. Petrescu-Comnen, ministrul de externe român, l-a asigurat la 30 aprilie 1938 pe Fabricius „pe cuvînt de onoare că nu au avut loc asemenea tratative”. Cf. Andreas Hillgruber, *op. cit.*, p. 18.

¹⁵ Cf. AMAN, fond 948, dosar 438, f. 627. În același document se specifică: „Posibilitățile noastre materiale actuale permit dotarea completă cu armament a acestor 24 divizii (se referă numai la diviziile de infanterie — I.T.). Pentru celelalte materiale putem asigura o dotare completă a M.U. (marilor unități — I.T.) de pe frontul de vest și din rezerva generală și o dotare redusă pentru celelalte. Lipsesc complet materialul anticar și antiaerian de la armata de operațiuni. Ordinea de urgență în dotarea acestor M.U. trebuie să rămîna cea deja stabilită de Marele stat major, adică, urgența I — frontul de vest și rezerva Marelui cartier general”. Referitor la aceeași problemă vezi și colonel dr. Ilie Ceaușescu, *Probleme privind corelația dintre politica externă și cea militară a României în concepția partidelor politice burgheze în anii 1938—1940*, în *File din istoria militară a poporului român*, vol. 2, Edit. militară, București, 1974, p. 101.

strategică numai în ipotezele de război în care angajamentele cu aliații ne impun această formă de război”¹⁶.

La 22 aprilie 1938 Konrad Henlein, șeful Partidului nazist al germanilor sudeți, rostea cunoscutul său discurs de la Karlsbad prin care se deschidea dosarul unei noi acțiuni imperialiste concepute și dirijate de conducătorii Germaniei naziste.

Diplomația forței cu întregul său repertoriu, bogat nuanțat și perfect regizat, intră în acțiune. Tulburările interne provocate de naziștii sudeți sînt însoțite de declarațiile belicoase ale liderilor de la Berlin¹⁷. Abia au trecut două luni de la invadarea Austriei și o nouă agresiune părea iminentă.

La 21 mai guvernul cehoslovac a ordonat mobilizarea, arătîndu-se hotărît să reziste în fața oricăror presiuni și amenințări. La 22 mai N. Petrescu-Comnen, ministrul român de externe, comunica lui Fabricius, ministru german la București, că „un conflict armat între Germania și Cehoslovacia va provoca indiscutabil un conflict european”. Constatînd că „tot ceea ce primejduiește existența Cehoslovaciei nu ne va lăsa indiferenți”, N. Petrescu-Comnen cerea lui Fabricius să intervină pe lângă guvernul său pentru „a împiedica o catastrofă”¹⁸. Intervenția guvernului francez, urmată de declarația ambasadorului englez de la Berlin că dacă Franța va intra în război pentru Cehoslovacia „soarta sa nu o va lăsa indiferentă pe Marea Britanie”¹⁹, atitudinea favorabilă sprijinirii Cehoslovaciei exprimată de guvernul U.R.S.S. l-au obligat pe Hitler să evite escaladarea conflictului diplomatic. În luna mai 1938 nu se reușise încă crearea unei atmosfere propice conciliatorismului atît de dorit de guvernantului celui de-al III-lea Reich. Erau prea proaspete declarațiile favorabile Cehoslovaciei pentru ca guvernele de la Londra și Paris să treacă peste ele.

În zilele lunii mai 1938, cînd pentru prima dată s-a pus în mod serios problema aplicării tratatelor existente între Cehoslovacia, Franța și U.R.S.S., Georges Bonnet, ministrul de externe francez, s-a adresat lui N. Petrescu-Comnen cu întrebarea „dacă România ar fi de acord să permită trecerea trupelor și avioanelor sovietice în caz că U.R.S.S. ar fi venit în ajutorul Cehoslovaciei”²⁰. Am mai arătat în cuprinsul acestui studiu că încă din luna martie între guvernul român și cel sovietic incepu-

¹⁶ AMAN, fond 948 — RSS—3, dosar 1594, f.6. „Memoriu asupra dotării materiale a armatei”, Intocmit de Marele stat major la 15 aprilie 1938 și înaintat lui Carol al II-lea.

¹⁷ Referindu-se la evoluția situației din Cehoslovacia și mutațiile apărute în poziția Angliei și Franței, Marele stat major român avansa, la 20 mai 1938, următoarea concluzie: „Vedem deci că la acțiunea divergentă a minorităților se adaugă acțiunea din afară a statelor interesate. În plus, chiar marile țări amice, Franța și Anglia, încep să adopte o atitudine mai puțin categoric favorabilă Cehoslovaciei. Dovada o avem în staturile date guvernului din Praga de a merge în satisfacerea revendicărilor minorităților pînă la limita maximă, compatibilă cu independența statului” (AMAN, fond 333—P, dosar 197, f. 86).

¹⁸ Cf. Viorica Moisuc, *Diplomația României și problemele apărării suveranității și independenței naționale în perioada martie 1938 — mai 1940*, București, Edit. Academiei Republicii Socialiste România, 1971, p. 53.

¹⁹ Cf. Eliza Campus, *Mica Înțelegere*, Edit. științifică, București, 1968, p. 303.

²⁰ *Ibidem*, p. 309; vezi și Viorica Moisuc, *op. cit.*, p. 58.

seră discuții pentru rezolvarea problemei ridicate acum de Georges Bonnet. Sondajul șefului diplomației franceze avea un caracter neoficial și limitat, neoferind o bază de discuții care să permită abordarea obligațiilor ce ar fi decurs dintr-un asemenea angajament. N. Petrescu-Comnen a răspuns că nu-și poate lua un asemenea angajament fără a avea acordul prealabil al aliaților săi din Mica Înțelegere și al Poloniei²¹. Nu cunoaștem vreun demers al guvernului român la Varșovia sau Belgrad pentru a afla poziția celor două guverne față de problema respectivă. Ceea ce dorea Bucureștiul să se înțeleagă la Paris era faptul că România nu concepea să-și asume noi obligații atâta timp cât nu obținea și garanțiile adecvate lor.

Referindu-se la sondajul efectuat de ministrul de externe francez, N. Petrescu-Comnen relatează într-un studiu retrospectiv: „Pentru a demonstra pînă la ce punct eram decizi să ajutăm, în măsura posibilităților noastre Cehoslovacia, am amintit numărul de avioane cedate de sovietici aliaței noastre, pe care le-am lăsat să traverseze spațiul nostru aerian, fără dificultăți”²².

Abordînd această problemă, a atitudinii guvernului român față de survolarea teritoriului țării de către avioane sovietice destinate Cehoslovaciei, ajungem la una dintre cele mai larg dezbătute teme pe plan istoriografic. Importanța problemei rezidă în posibilitățile pe care le oferă efortului de descifrare a poziției României față de un eventual ajutor sovietic destinat Cehoslovaciei, fără ca decizia românească să aibă la bază vreun tratat sau să se includă unei hotărîri a Societății Națiunilor.

Depistarea unor documente în Arhiva Ministerului Apărării Naționale ne-a permis concluzia că avioanele cumpărate de Cehoslovacia din U.R.S.S. au survolat teritoriul românesc pe baza unui acord încheiat între guvernul român și cel cehoslovac. În plus, România a acceptat trecerea și a altor avioane în afara celor menționate ca făcînd parte din lotul celor cumpărate.

Într-o notă întocmită la Ministerul Aerului și Marinei, la 13 aprilie 1938, se menționează: „Atașatul militar cehoslovac cu nr. 170 din 24 noiembrie 1937 a trimis Mareșului stat major copie după intervenirea ce a făcut la Ministerul Aerului și Marinei referitor la zborul pe deasupra teritoriului României a 21 avioane de bombardament (tip S. B., 450 km/oră) care au fost cumpărate de Cehoslovacia din U.R.S.S.”²³. Ministerul Aerului și Marinei „a aprobat survolul”, iar „Mareșul stat major a anunțat despre acest survol trupele de frontieră și organele de resort. Ulterior atașatul militar cehoslovac a comunicat lt.-colonelului Moldoveanu A., șeful secției 2 din Mareșul stat major, că chestiunea avioanelor va fi soluționată de domnul ministru Wawerka cu M. S. Regele”²⁴. Pînă la 13 aprilie, data

²¹ Cf. Viorica Moisuc, *op. cit.*, p. 58.

²² N. P. Comnen, *Un point d'histoire vécue*, în „Acta historica”, tomus I, Romae, 1959, p. 320, apud Viorica Moisuc, *op. cit.*, p. 59.

²³ AMAN, fond Ministerul Aerului și Marinei, dosar 25/1938, f. 254.

²⁴ Ibidem. Ministerul Aerului și Marinei ceruse ca avioanele să fie controlate ori de o comisie, în cazul că s-ar fi convenit să facă o escală pe teritoriul românesc, ori dacă nu vor face nici o escală să fie controlate de atașatul militar român la aterizarea pe teritoriul cehoslovac. Nu deținem informații asupra discuțiilor purtate între ministrul cehoslovac la București și Carol al II-lea. Din notele și rapoartele întocmite asupra avioanelor care au survolat teritoriul românesc rezultă că avioanele nu au mai fost supuse nici unui control.

de întocmire a notei, trecuseră 5 avioane la 4 aprilie și 6 la 10 aprilie, dintre care unul „a aterizat forțat pe teritoriul comunei Sucălăceni (îngă Baia Mare)”²⁵. La 25 iunie Ministerul Aerului și Marinei era informat că au survolat teritoriul 7 avioane, iar la 14 iulie alte 4²⁶.

Prin adresa nr. 122 din 18 iulie, atașatul militar cehoslovac de la București anunța Marele stat major că în zilele de 20 și 21 iulie încă 8 avioane vor survola teritoriul românesc, unul dintre avioane urmînd să aterizeze pe aeroportul din Iași pentru a se alimenta cu combustibil²⁷.

„De la 15 iunie pînă în prezent — se specifică în sinteza informativă întocmită de Marele stat major la 27 iulie 1938 — au trecut peste teritoriul românesc, pe calea aerului, din Rusia în Cehoslovacia, aproximativ 40 avioane de bombardament”²⁸. În cursul lunii septembrie, pe deasupra teritoriului României s-a format un adevărat pod aerian între U.R.S.S. și Cehoslovacia²⁹, avioanele zburînd la o altitudine de maxim 1 000 m. Menționăm înălțimea de zbor întrucît ministrul român de la Berlin i-a comunicat la 30 mai lui Göring că deasupra teritoriului României vor trece numai avioanele care vor zbura la o înălțime de trei-patru mii de metri înălțime, unde ies din raza de acțiune a antiaerieni românești³⁰. Sintem siguri că Göring a înțeles semnificația reală a informației primite de la diplomatul român. În condițiile anului 1938 ar fi fost imposibil de realizat o apărare antiaeriană, numai prin mijloace artileristice, a unei zone cu o suprafață de zeci de mii de kilometri pătrați. Înălțimea de zbor nu constituia un impediment deoarece putea fi contracarată prin întrebuintarea aviației de vînătoare. Dar ministrul român nu punea în discuție o asemenea variantă tocmai pentru ca Göring să înțeleagă că România nu se va opune zborului avioanelor sovietice destinate Cehoslovaciei.

²⁵ Ibidem.

²⁶ Ibidem, f. 285, 304.

²⁷ Ibidem, f. 296, 297, 384.

²⁸ Ibidem, fond 333-P, dosar 197, f. 239.

²⁹ Cf. Ibidem, fond 333-B, dosar 80, f. 7; fond 333-P, dosar 197, f. 159. La 30 iulie Comandamentul forțelor aeriene române își dăduse avizul asupra „stabilirii unei zone neutre pentru zborul avioanelor la frontiera româno-cehoslovacă” (cf. Ibidem, fond 333-P, dosar nr. 197, f. 286—287). Adrien Thierry, ministrul Franței în România, a afirmat că „România a consimțit oficial să permită avioanelor rusești să-i survoleze teritoriul, între 10 și 15 septembrie, 200 dintre aceste avioane se aflau în Cehoslovacia în momentul conferinței de la München (Cf. J. B. Duroselle, *op. cit.*, nota nr. 3 de la pagina 247), Martin Gilbert și Richard Gott susțin că: „La 16 septembrie el (Bonnet — I.T.) i-a transmis lui Phipps informații false după care România n-ar fi permis avioanelor sovietice să zboare deasupra teritoriului românesc pentru a veni în ajutorul Cehoslovaciei. Cu două zile în urmă, Leger li comunicase lui Phipps că permisiunea de survol va fi acordată” (Cf. Martin Gilbert, Richard Gott, *Conciliatori*, Edit. politică, București, 1966, p. 187). Andreas Hillgruber consideră, însușindu-și aprecierile lui Fabricius, că numai un lot de 7 avioane au zburat prin spațiul aerian românesc spre Cehoslovacia (cf. Andreas Hillgruber, *op. cit.*, nota nr. 49 de la p.272).

³⁰ Cf. Viorica Moisuc, *op. cit.*, p. 59—60; Eliza Campus, *op. cit.*, p. 309. Privitor la aceeași problemă în *Istoria vtoroi...*, tom II, p. 102, se arată că „guvernul român a dat de înțeles, prin intermediul ambasadorului francez că «se va preface că nu observă survolarea teritoriului de către avioanele sovietice la o altitudine de 3 000 de metri și mai mult, întrucît la acea înălțime artileria antiaeriană română este în mod practic insuficientă »”; J. B. Duroselle afirmă că N. Petrescu-Comnen l-a informat pe Georges Bonnet despre această hotărîre a guvernului român abia la începutul lunii septembrie (Cf. J. B. Duroselle, *op. cit.*, p. 247); John W. Wheeler — Bennett în *Munich, prologue to Tragedy*, The Murray Printing Company, New York, 1964, p. 100, afirmă că Litvinov i-a comunicat la 11 septembrie lui Bonnet că Comnen a fost de acord să permită trupelor sovietice să treacă prin teritoriul român, în caz că Liga Națiunilor ar fi declarat că Cehoslovacia este victima unei agresiuni.

Între timp conflictul germano-cehoslovac primea o altă turnură. Sosirea lordului Runciman la Praga (iulie 1938) constituia un pas serios pe calea conciliatorismului.

Analizînd situația Cehoslovaciei și perspectivele sale de rezistență prin prisma atitudinii adoptate de guvernele de la Paris și Londra, Marele stat major român, într-un studiu întocmit la 27 iulie, avansa următoarea concluzie: „Atita vreme cît marile puteri și în special Anglia nu vor să se angajeze în mod categoric să susțină Cehoslovacia, Germania va continua să agite problema sudeților. Într-un moment dat, cînd situația internațională va fi favorabilă, Germania va folosi cu siguranță acest pretext pentru a încerca să suprimе acest stat, al doilea deziderat teritorial în expansiunea germană, înscris în evanghelia dată de Hitler poporului german «Mein Kampf»”³¹.

Desigur, asemenea constatări, însoțite de altele de aceeași natură, influențau concepția organelor de decizie politică și militară românești asupra atitudinii ce urma s-o aibă România în situația agravării relațiilor dintre Germania și Cehoslovacia.

A doua parte a lunii august se caracterizează prin recrudescența agitațiilor provocate de naziștii sudeți. Situația internă din Cehoslovacia se impune cu insistența atenției opiniei publice europene.

Guvernul român era informat printr-o telegramă expeditată la 26 august, de ministrul său de la Praga, că Litvinov a reafirmat într-o convorbire cu ambasadorul german de la Moscova, Schullenburg, hotărîrea Uniunii Sovietice „de a-și îndeplini obligațiile față de Cehoslovacia fără șovăire și integral”³². Știrea primită de la Praga a fost confirmată și de ministrul român de la Moscova, Dianu, care comunica la 1 septembrie că Litvinov și Potemkin, comisarul adjunct al afacerilor străine, au făcut cunoscut ambasadorului englez că „U.R.S.S. este gata să facă față obligațiilor de aliat”³³. Dianu mai încunoștința Ministerul Afacerilor Străine român și de faptul că ambasadorul englez considera că „pină a trece la fapte, Sovietele se vor gîndi mai mult de o dată”³⁴. Despre poziția pe care se situa guvernul Uniunii Sovietice la sfîrșitul lunii august fusese înștiințat în mod oficial, și Georges Bonnet de către Șuriț, ambasadorul sovietic de la Paris. Marele stat major român aflase că în urma convorbirii dintre Suriț și Bonnet, „atît Parisul cît și Praga au făcut cîteva sondagii la Moscova. Rezultatele lor — se consemna în *Nota asupra situației internaționale în legătură cu evoluția problemei sudete* — s-au văzut imediat. Ministrul U.R.S.S. la Praga a ținut să adauge că departamentele corespunzătoare din Rusia Sovietică au primit de pe acum ordin să ia toate

³¹ AMAN, fond 333-P, dosar 197, f. 239.

³² Viorica Moisuc, *op. cit.*, p. 60.

³³ AMAN, fond 333-P, dosar 80, f. 47.

³⁴ Ibidem. La 2 septembrie, Litvinov, în cursul unei întrevederi cu însărcinatul cu afaceri al Franței la Moscova, a propus „începerea neîntîrziată a unor convorbiri de stat major între experții sovietici, francezi și cehi. Totodată a propus ca rușii, în temeiul articolului 11 (din Pactul Societății Națiunilor — I.T.) să pună în discuție la Geneva amenințarea germană împotriva Cehoslovaciei. Marea Britanie, Franța și Uniunea Sovietică urmau să remită imediat la Berlin o notă comună prin care să i se pună în vedere lui Hitler să nu recurgă la forța armelor. Bonnet a suprimat această informație”. (Cf. Martin Gilbert, Richard Gott, *op. cit.*, p. 187).

măsurile privitoare la aprovizionarea cu muniții, pregătirea forțelor aeriene și s-a dat ordine districtelor militare din Kiev și Bielorusia — denumite în ultimul timp speciale — să procedeze imediat la completarea efectivelor lor”³⁵.

Deci, la sfârșitul lunii august și începutul lunii septembrie, guvernul român era informat că Uniunea Sovietică se pronunță pentru îndeplinirea obligațiilor față de Cehoslovacia și că Franței și Angliei le fusese adusă la cunoștință această decizie.

În funcție de aceste elemente, Marele stat major român întocmește la 7 septembrie 1938 *Planul de mobilizare din punct de vedere operativ și al angajamentelor luate față de aliați*³⁶. Analiza situației internaționale indica strategiilor români concluzia că, în ipoteza declanșării unui conflict armat, ostilitățile s-ar fi desfășurat între următoarele două grupuri de forțe : „De o parte Mica Înțelegere și Înțelegerea Balcanică ale căror țări au legături și acorduri politice sau interese comune cu Franța, Anglia și Rusia (legată prin acorduri politice cu Franța, Cehoslovacia și Turcia). De altă parte, Ungaria și Bulgaria, legate de politica și, în parte de interesele Germaniei. În afara acestor grupări politice stă Polonia care a încheiat însă convenții politice și militare cu România”³⁷.

La 7 septembrie, la București se considera posibilă înfăptuirea unui front comun al țărilor interesate în menținerea și apărarea statu-quo-ului politic și teritorial european. Elementele de forță ce trebuiau să stăvilească agresiunea sau să înfrângă pe agresor erau Mica Înțelegere, Înțelegerea Balcanică și cele trei mari puteri membre ale Societății Națiunilor, Franța, Anglia și Uniunea Sovietică. Punctul nodal în corelarea și coordonarea riposteii colective era Cehoslovacia.

Apărarea Cehoslovaciei ar fi impus :

— aplicarea integrală a prevederilor incluse în Pactul Societății Națiunilor ;

— respectarea angajamentelor asumate de Franța și Uniunea Sovietică ;

— aplicarea tratatelor încheiate între țările din Mica Înțelegere.

Cînd Marele stat major român întocmea *Planul de mobilizare din punct de vedere operativ și al angajamentelor față de aliați* se putea conta pe respectarea angajamentelor de către U.R.S.S. și țările din Mica Înțelegere, în limitele stabilite de tratatele ce le includeau.

La 12 septembrie Hitler vorbind de la Nürenberg asigura guvernul de la Paris că între Germania și Franța nu există nici un litigiu de natură teritorială, dictatorul nazist făcea în același timp cunoscută întregii lumi hotărîrea de a anexa, fără plebiscit, regiunea locuită de populație germană din Cehoslovacia.

În fața agitațiilor singeroase provocate de naziștii sudeți, guvernul cehoslovac decretează starea de asediu. Ministrul român de la Praga comunica : „Copleșitoarea majoritate a națiunii cehe vede în război singura

³⁵ AMAN, fond 333-B, dosar 80, f. 237.

³⁶ Ibidem, fond 948, dosar 438, f. 507.

³⁷ Ibidem.

ieșire dintr-o situație imposibilă”³⁸. N. Petrescu-Comnen, aflat la Geneva, transmitea la București că guvernul francez a refuzat propunerea Uniunii Sovietice „de a aduce chestiunea cehoslovacă în fața Societății Națiunilor pe baza articolului 11 din Pact”³⁹. Concomitent cu informația primită de la ministrul de externe român, Marele stat major fusese încunoștințat, privitor la poziția pe care se situa guvernul francez, că: „./.../ însăși președintele de consiliu este hotărât să facă tot ce îi stă în putință pentru a evita un conflict armat. Nu este pentru nimeni un secret că Daladier a trimis prin intermediul ministrului Cehoslovaciei la Paris, Osuski, o scrisoare personală lui Beneș în care își exprimă admirația sa pentru stoicismul cu care Cehoslovacia își apără independența însă îi recomandă în același timp să facă tot posibilul ca să evite un conflict armat. Cercurile de stînga, în special comuniștii, sînt foarte nemulțumite de atitudinea primului ministru”⁴⁰. Rezervele guvernului francez erau determinate și de faptul că, așa cum era informat Marele stat major român, „deși tot timpul s-a afirmat că Anglia va fi alături de Franța în cazul cînd aceasta va fi tîrîtă într-un război cu Germania, guvernul englez nu incetează să sfătuiască Parisul să fie moderat și prudent”⁴¹.

La 15 septembrie 1938, forurile de decizie politică și militară românești puteau constata că Franța și Anglia respingeau ideea sprijinirii Cehoslovaciei prin mijloacele oferite de Pactul Ligii Națiunilor. În plus, guvernul de la Praga era sfătuit cu insistență să adopte o poziție mai maleabilă față de pretențiile celui de-al III-lea Reich. În aceeași zi, 15 septembrie, Marele stat major român primea de la Praga textul definitiv al acordului privitor la funcționarea legăturilor prin transmisiuni între Franța și Mica Înțelegere⁴². Rezultat al unor tratative îndelungate, documentul în cauză era întocmit pe baza acordului realizat la conferința experților militari francezi, români, iugoslavi și cehoslovaci de la Paris din decembrie 1936 și a protocolului privitor la acest acord încheiat cu un an mai tîrziu la conferința de la Praga⁴³.

Colonelul Ioanițiu, șeful secției operații, propunea ca acordul să fie semnat și trimis Marelui stat major iugoslav. Documentul a fost semnat și expediat la Belgrad, șeful Marelui stat major român dispunînd ca „ofițerii de transmisiuni ai noștri, să fie familiarizați cu întrebuintarea”⁴⁴. Nu sîntem informați dacă organele competente din Iugoslavia și Franța au semnat documentul, în orice caz eșecul acestei acțiuni ce trebuia să stea la baza colaborării militare dintre Franța și Mica Înțelegere nu poate fi atribuit României.

³⁸ Cf. Eliza Campus, *op. cit.*, p. 313. În raportul atașatului militar român de la Praga transmis la 13 septembrie se consemna: „Urmare discursului ținut ieri seară de cancelarul Hitler, situația din Cehoslovacia s-a încordat și mai mult. Incidente grave au fost înregistrate între sudeji și cehoslovaci; sînt numeroși morți și răniți iar spiritele mult agitate de ambele părți. S-a declarat stare de asediu în unele regiuni. Cercurile oficiale vîd totuși discursul cu posibilități de a se continua tratativele” (AMAN, fond 333-B, dosar 80, f. 43).

³⁹ Cf. Eliza Campus, *op. cit.*, p. 313.

⁴⁰ AMAN, fond 333-B, dosar 80, f. 238.

⁴¹ Ibidem.

⁴² Ibidem, fond 948/RSS3, dosar 1611, f. 1.

⁴³ Ibidem.

⁴⁴ Ibidem.

La 16 septembrie are loc prima întrevedere între Neville Chamberlain și Hitler ⁴⁵.

Referindu-se la întâlnirea dintre Hitler și Chamberlain, Marele stat major român considera, la 16 septembrie, că „nu este exclus ca marile puteri, în dorința de a menține pacea, să se pună de acord și să ceară Cehoslovaciei să admită pentru minorități, sub o formă oarecare, dreptul la autodeterminare” ⁴⁶. În același timp, strategii români nu excludeau o a doua posibilitate și anume, intervenția primului ministru britanic să constituie un act de „o mare subtilitate politică pentru a scoate și mai mult în relief noile eforturi franco-engleze pentru menținerea păcii în fața repetatelor amenințări și provocări ale cancelarului german” ⁴⁷.

Deruta era evidentă : pe de o parte, informațiile primite pe toate canalele diplomatice indicau faptul că guvernele englez și francez erau hotărâte să dea câștig de cauză celui de-al III-lea Reich ; pe de altă parte, analiza repercusiunilor unui asemenea pas, a implicațiilor politice, militare, juridice și morale determinau Marele stat major român să atribuie intervenției lui Chamberlain unele caracteristici specifice diplomației britanice pentru momentele de criză acută în relațiile internaționale. Desigur, subtilele calcule făcute la București pot fi explicate în primul rînd prin existența unui curent net ostil pretențiilor anexioniste ale Germaniei naziste, curent ce determina atribuirea unor metode străine, în acel moment, diplomației engleze hotărâte să sacrifice Cehoslovacia pentru a pune bazele unei sperate apropieri anglo-germane. Prin telegrama expedită la 17 septembrie ora 13.30, atașatul militar român de la Londra comunica : „Problema cehoslovacă este pe cale de a fi soluționată de englezi. Impresia este de descărcare de atmosferă cu condiția sacrificării aliatei noastre” ⁴⁸.

La 18 septembrie Daladier și Bonnet sosesc la Londra și participă la o ședință a Consiliului de miniștri englez. Rezultatele întrevederii dintre Hitler și Chamberlain se materializează în așa-numitul „plan anglo-francez”. După elaborarea acestui document se poate aprecia că s-a ajuns într-o

⁴⁵ Într-un raport întocmit de ajutorul atașatului militar român de la Londra asupra poziției adoptate de guvernul englez față de evenimente plină la semnarea dictatului de la München, inclusiv, se consemnează : „Ziua de 15 septembrie a început sub această lumină întunecată a războiului iminent. Tot felul de zvonuri circula. Din oră în oră ediții speciale ale ziarelor anunțau mersul crizei, incidentele ce aveau loc în Cehoslovacia și interminabilele consilii de miniștri (consilii restrînse și plenare) care nu luau încă nici o hotărîre /.../ În seara zilei de 16 septembrie s-a anunțat oficial că primul ministru britanic va pleca a doua zi (16 septembrie) cu avionul la München pentru a se întâlni și discuta cu Hitler chestiunea cehoslovacă [...]. Hotărîrea primului ministru englez a provocat o adevărată stupeoare și toate cercurile au încercat să afle adevăratul motiv al acestei deciziuni. S-a aflat atunci că hotărîrea a fost determinată de o convorbire telefonică personală a d-lui Chamberlain cu dl. Daladier. Se afirmă că în această convorbire primul ministru francez a rugat pe dl. Chamberlain să intervină personal în favoarea păcii, deoarece Franța nu este gata și nu dorește să se bată pentru Cehoslovacia” (AMAN, fond Ministerul Aerului și Marinei — inventar vechi, dosar 94/1939, f. 527—528). Contrar zvonurilor ce circula în capitala Marii Britanii, N. Petrescu-Comnen a fost informat la 14 septembrie de Berenger, președintele comisiei de afaceri străine a Senatului francez, de față fiind și Litvinov, că „acum trei zile, întrebând în mod categoric dacă Anglia asigură Franța că o asistă în mod automat în caz de război cu Germania, guvernul englez a răspuns ambasadorului Franței în mod negativ” (Cf. Eliza Campus, *op. cit.*, p. 313).

⁴⁶ AMAN, fond 333-B, dosar 80, f. 35.

⁴⁷ Ibidem.

⁴⁸ Ibidem, f. 30.

nouă fază a crizei. Anglia și Franța s-au transformat în mediatori ai conflictului germano-cehoslovac. Chiar și cel mai neavizat om politic putea să-și dea seama că Franța nu mai acționa în calitate de aliată a Cehoslovaciei.

Referindu-se la atitudinea unor largi cercuri politice engleze față de soluția oferită de Chamberlain și Daladier pentru rezolvarea tensiunii politice-militare existente la acea dată în Europa, atașatul militar român de la Londra nota : „Toată lumea afirmă că Cehoslovacia a fost trădată de Franța și că acest plan însemnează :

— dezastrul diplomației anglo-franceze ;

— primul pas pe panta declinului făcut de Imperiul britanic”⁴⁹. Arătînd că în aceeași zi (19 septembrie) planul anglo-francez a fost comunicat la Praga, atașatul militar român continua : „Reacțiunea în Anglia a fost foarte vie : a) partidele laburist , socialist liberal și comunist (opoziția) s-au declarat contra politicii guvernului cerînd imediat deschiderea Parlamentului ; b) mari manifestații de stradă afirmau voința maselor de a se ajuta Cehoslovacia ; c) sute de englezi s-au prezentat zilnic la legațiunea cehă cerînd înrolarea în armata cehoslovacă ; d) presa a început să atace « slab » politica primului ministru”⁵⁰.

Cînd la Praga se comunica „sprijinul” pe care Cehoslovacia putea conta din partea Angliei și Franței, la Marele stat major român se întocmea *Referatul nr. 986*. Document de o importanță deosebită pentru înțelegerea adecvată a poziției pe care se situa România față de evenimentele dramatice la care trebuia să facă față Cehoslovacia aliată și prietenă, referatul poartă semnătura șefului Marelui stat major român și conține următoarele dispoziții : „Să se mențină sub arme ofițerii de rezervă și trupa concentrată pentru instrucție⁵¹. Să se completeze efectivele (ofițeri și trupă) și rechizițiile părților active ale unităților din acoperirea frontului de vest. Să se concentreze, fără întîrziere, prin chemări individuale, oamenii de trupă și ofițerii de rezervă pentru unitățile de pionieri, transmisiuni și aeronautică destinate frontului de vest. Să se completeze fără întîrziere armamentul, materialul de artilerie etc., efectele de îmbrăcăminte și de mare echipament pentru unitățile destinate frontului de vest prin distribuirea din depozite, vărsări de la marile unități destinate frontului de sud și rezerva generală și — la neajungere — prin rechiziții. *Toate serviciile armatei să ia măsurile pregătitoare pentru a îndestula la nevoie « de urgență » marile unități destinate frontului de vest cu tot ce este necesar în vederea operațiilor*”⁵² (subl. ns. — I. T).

La 19 septembrie, cînd a fost întocmit referatul mai sus citat, nu putea fi luată în considerare posibilitatea unei agresiuni îndreptate împotriva României. Măsurile militare preconizate de Marele stat major român nu pot fi explicate decît dacă se acceptă ideea că la București se avea în

⁴⁹ AMAN, fond Ministerul Aerului și Marinei — inventar vechi, dosar 94/1939, f. 529.

⁵⁰ Ibidem, f. 530.

⁵¹ În vara și toamna anului 1938, drept urmare a evoluției situației politice internaționale, în România s-au efectuat primele mari concentrări de rezerviști după demobilizarea ce a urmat încheierii primului război mondial.

⁵² AMAN, fond 948, dosar 493, f. 264.

vedere o intervenție a României în sprijinul Cehoslovaciei în ipoteza că s-ar fi ajuns la un conflict european⁵³.

Poziția adoptată de guvernele de la Londra și Paris, în special după 19 septembrie, a influențat decisiv evoluția crizei germano-cehoslovace. Revendicările teritoriale exprimate de Ungaria și Polonia depășesc faza tatonărilor diplomatice, guvernele de la Budapesta și Varșovia alăturându-se deschis acțiunii germane. Obiectivele revizioniste maghiare și poloneze găsesc înțelegere la diriguitorii celui de-al III-lea Reich cu atât mai mult cu cât erau în măsură să le faciliteze realizarea propriilor planuri expansioniste. La Liga Națiunilor, delegația poloneză susținea anexarea Slovaciei la Ungaria. Mai mult decât atât, guvernul polon (reprezentat în aceste zile la Geneva de Beck) a cerut de la Cehoslovacia ținutul Teschen. La 21 septembrie guvernul polon a înscris această cerere într-o notă ultimativă remisă Cehoslovaciei⁵⁴. La 20 septembrie ministrului Angliei la Budapesta i se comunicase cererea guvernului ungar pentru soluționarea pretențiilor sale asupra Cehoslovaciei iar ministrul maghiar la Londra solicita lordului Halifax ca Anglia să nu facă „discriminări” între Germania și Ungaria⁵⁵.

La 22 septembrie, Hitler ordona concentrarea forțelor armate la granița cu Franța. Era prima amenințare cu forța la adresa Franței de la încheierea primului război mondial⁵⁶. În aceste împrejurări Maxim Litvinov, comisarul pentru afacerile externe al Uniunii Sovietice, solicita, în discursul rostit la Geneva ca chestiunea Cehoslovaciei să fie adusă în fața Ligii Națiunilor, conform articolului 11 din Pactul său organizatoric, declarând totodată că Uniunea Sovietică este decisă să-și îndeplinească obligațiile asumate împreună cu Franța față de Cehoslovacia⁵⁷.

Plecarea lui Neville Chamberlain la Godesberg pentru o nouă întrevedere cu Hitler indica hotărârea guvernului englez de a forța o rezolvare în afara Societății Națiunilor și a tratatelor ce asigurau Cehoslovacia în fața unei agresiuni germane.

În seara zilei de 22 septembrie Bucureștiul era informat de atașatul militar român de la Praga că miniștrii Angliei și Franței au făcut intervenții energice, în special ministrul francez „care a spus că în cazul neac-

⁵³ Considerăm că referatul nr. 986 a fost întocmit la Marele stat major înainte de a se afla conținutul planului anglo-francez. La această concluzie ne-a condus un alt document elaborat de Marele stat major, fără a fi datat, intitulat *Memoriu asupra necesității de a se lua imediat măsurile propuse de Marele stat major prin referatul nr. 986/19.09.1938*. Presupunem că publicarea planului anglo-francez a stopat aplicarea referatului nr. 986. Asupra celui de-al doilea document *Memoriu asupra necesității...* ne vom opri când vom înfrunsa situația din zilele de 27–28 septembrie, o serie de elemente indicând zilele respective ca dată probabilă a redactării sale.

⁵⁴ Cf. Viorica Moisuc, *op. cit.*, p. 67. Între Polonia și cel de-al III-lea Reich se ajunsese la o colaborare foarte strinsă stabilindu-se chiar liniile de demarcație între armatele celor două țări în ipoteza că ar fi izbucnit un conflict armat (Cf. Lothar Gruchmann, *Der Zweite Weltkrieg. Kriegsführung und Politik*, în *Deutsche Geschichte seit dem Ersten Weltkrieg*, Band 2, Deutsche Verlags-Anstalt, Stuttgart, 1973, p. 11.

⁵⁵ Cf. Viorica Moisuc, *op. cit.*, p. 67–68.

⁵⁶ Cf. Axel Kuhn, *Hitlers aussenpolitisches Programm*, Edit. Ernst Kleit, Stuttgart, 1970, p. 229. Autorul consideră că prin concentrările ordonate la granița de vest, Hitler a trecut la o nouă fază a politicii sale.

⁵⁷ Cf. AMAN, fond 333-B, dosar 80, f. 198; vezi și V. Moisuc, *op. cit.*, p. 73; Henri Noguères, *München ou la drôle de paix*, Edit. Robert Lafont, Paris, 1963, p. 60; Martin Gilbert, Richard Gott, *op. cit.*, p. 211.

ceptării (planului anglo-francez — I. T.) Cehoslovacia nu se poate bizui pe nici o asistență. Guvernul a acceptat condițiunile. / ... / Ofițerii acuză furios Franța de trădare; ei spun că dacă li s-ar fi comunicat anterior această atitudine ar fi putut soluționa problema germană în alte condițiuni. Ei sînt furioși pe marile puteri pentru că i-a împiedicat să se bată chiar singuri”⁵⁸.

Pe baza informațiilor obținute, pînă la 23 septembrie, privitor la evoluția situației politice internaționale, la poziția adoptată de guvernele țărilor europene față de criza germano-cehoslovacă, Marele stat major român aprecia: „Se definesc astăzi două grupări de state cu interese divergente și greu de soluționate în actuala situație internațională;

grupul 1, reprezentat prin interesele Germaniei, Poloniei și Ungariei care prin amputările pe care încearcă să le aplice Cehoslovaciei vor să creeze un precedent periculos, favorabil ideii de revizuire a frontierelor;

grupul 2, reprezentat prin Cehoslovacia, Iugoslavia și România, care sînt obligate să intervină în cazul cînd Ungaria va forța cu armata sa frontiera cehă. Ne-am găsi așadar în fața unui « casus foederis » care stă la baza convenției militare a Micii Înțelegeri. În acest din urmă caz Rusia sovietică, care în mod netăgăduit susține încă Cehoslovacia, va intra în sfera coincidențelor de interese ale statelor din Mica Înțelegere, care sînt reprezentantele acelorasi idei”⁵⁹.

Deci, la 23 septembrie 1938, Marele stat major român, în timp ce Chamberlain se afla la Godesberg, considera că statele Micii Înțelegeri și Uniunea Sovietică se aflau pe aceeași platformă, declanșarea unei agresiuni germano-polono-maghiare împotriva Cehoslovaciei impunînd riposta României, Iugoslaviei și U.R.S.S.-ului.

Respingerea de către Hitler a planului anglo-francez după ce acesta fusese acceptat de Cehoslovacia a determinat impasul tratativelor de la Godesberg. Noile condiții formulate de guvernul celui de-al III-lea Reich în memorandumul⁶⁰ prezentat lui Chamberlain a provocat reticențe chiar din partea campionului politicii de „appeasement”. Pînă și la Londra începuse să se ia în considerare posibilitatea izbucnirii unui război. La sondajele întreprinse de diplomații englezi aflați la Geneva, Litvinov răspundea că „pactul sovieto-cehoslovac va fi aplicat” adăugînd că „de mult timp sperase că vor avea loc convorbiri între Marea Britanie, Franța și Rusia și ar dori să sugereze ... o întîlnire a acestor trei puteri *la care să participe România și orice alt stat mic ce ar putea fi considerat demn de încredere. În felul acesta am putea arăta că sîntem hotărîți să pășim la acțiune*” (subl. ns. — I. T.)⁶¹. Guvernul cehoslovac, cu asentimentul Londrei, decretează mobilizarea generală⁶². Cu tot răspunsul ferm primit din partea

⁵⁸ AMAN, fond 333-B, dosar 80, f. 23. În buletinul de știri transmis la ora 6.00, Radio Moscova relua comunicatul agenției cehoslovace de știri prin care se arăta că „guvernul cehoslovac a primit planul franco-englez, deoarece și-a dat seama că în caz că va fi atacată de Germania, dacă ar respinge planul, Anglia și Franța nu-i vor da ajutor” (Cf. Ibidem, f. 198).

⁵⁹ Ibidem, fond 333-P, dosar 197, f. 481.

⁶⁰ Henderson, ambasadorul Angliei la Berlin, a apreciat memorandumul german drept un „diktat” (Cf. Martin Gilbert, Richard Gott, *op. cit.*, p. 212).

⁶¹ Ibidem, p. 212.

⁶² AMAN, fond 333-B, dosar 60, f. 10; vezi și Martin Gilbert, Richard Gott, *op. cit.*, p. 210.

lui Litvinov, guvernul englez evita colaborarea cu Uniunea Sovietică, Chamberlain declarând, la înapoiere în capitala britanică, că „soarta războiului este în mîna Cehoslovaciei”⁶³. Se crease o situație deosebit de confuză. Pentru mulți observatori politici și opinia publică din majoritatea țărilor europene se contura posibilitatea declanșării războiului. Guvernul francez accelerează mobilizarea trupelor și în seara zilei de 25 septembrie Daladier și Bonnet sosesc la Londra unde participă la o ședință a Consiliului de Miniștri. Radio Praga comunica în programul de la ora 22.00 din 25 septembrie că „Agenția Reuter anunță din București și Belgrad că miniștrii României și Iugoslaviei de la Praga au primit dispoziții să anunțe ministrul de externe cehoslovac că țările lor vor respecta obligațiile ce decurg din pactul Micii Înțelegeri de a acorda Cehoslovaciei un ajutor armat în cazul că va fi atacată. Această informație e confirmată și de cercurile diplomatice din București”⁶⁴.

În discuțiile purtate la Londra, Daladier s-a pronunțat pentru a se respinge pretențiile germane. În scopul coordonării acțiunilor generalul Gamelin este chemat urgent la Londra unde sosește însoțit de colonelul Petibon la 26 septembrie și participă la o altă ședință a guvernului britanic.

La ora 14.00, B.B.C. difuza știrea că „Generalul Gamelin a dat asigurări că armata franceză este bine pregătită, că dacă ar fi nevoie linia de fortificații germană poate fi străpunsă și își ia răspunderea de a duce pe aliați la victorie”⁶⁵. De la Praga, Marelui stat major român i se comunica: „Guvernul cehoslovac, considerînd că cererile teritoriale ale Germaniei s-au mărit și pun Cehoslovacia în situație strategică și economică imposibilă, a respins memoriul d-lui Hitler. Acest memoriu are caracter de ultimatum. Totodată, guvernul cehoslovac a răspuns că Republica Cehoslovacă se va bate și singură. Se afirmă că s-a primit promisiunea de asistență din partea Angliei și Franței. Se așteaptă, la Praga, rezultatul convorbirii cu Londra și discursul de astă-seară al d-lui Hitler”⁶⁶.

Reacția Marelui stat major român față de evenimentele din zilele de 25 și 26 septembrie se definește în *Memoriul asupra necesității de a se lua imediat măsurile propuse de M. St. M. prin referatul nr. 986 din 19.09. 1938*. Document întocmit pentru a fi prezentat guvernului, avea la bază concepția, prezentă la strategii români, că în fața României se impunea cu necesitate mobilizarea forțelor destinate frontului de vest pentru a interveni în ipoteza declanșării unui conflict european. „În fața unui even-

⁶³ AMAN, fond Ministerul Aerului și Marinei inventar vechi, dosar 94/1939, f. 532.

⁶⁴ Ibidem, fond 333-B, dosar 80, f. 77. Privitor la atitudinea României față de colaborarea cu Cehoslovacia în ipoteza declanșării unui conflict este revelatorie și sosirea la 25 septembrie ora 21.00 în gara Sighet a unei grupe de 6 soldați cehi conduși de un locotenent de rezervă cu misiunea de a coordona transporturile militare. Ofițerul cehoslovac prezentase „o legitimație personală și instrucțiuni în limba franceză referitoare la funcționarea organelor militare mixte pentru asigurarea transporturilor interaliate pe timp de război”. A doua zi urma să sosească un alt ofițer cehoslovac, în calitate de comandant al gărzii (Cf. AMAN, fond 333-B, dosar 80, f. 128).

⁶⁵ Ibidem, fond Ministerul Aerului și Marinei — inventar vechi, dosar 94/1939, f. 533. Referitor la acest comunicat, atașatul militar român de la Londra informa Marele stat major că „Întrebînd pe colonelul Petibon asupra exactității ei, mi s-a răspuns că «în adevăr generalismul francez are încredere în victoria finală»”.

⁶⁶ AMAN, fond 333-B, dosar 80, f. 6.

tual protest — considerau autorii documentului — care se pare foarte puțin probabil al Germaniei, Italiei sau Poloniei, se poate oricând răspunde că atîta timp cît conflictul politic a fost circumscris între Germania și Cehoslovacia, România nu a găsit necesar să ia nici o măsură dar că nu poate rămîne impasibilă în fața măsurilor luate de Ungaria și că o elementară nevoie de siguranță impune aceste măsuri”⁶⁷.

În afară de faptul că Marele stat major considera necesare, în acel context, întreprinderea unor măsuri pentru degajarea partenerului din Mica Înțelegere de presiunea maghiară, mobilizarea armatei române trebuia să constituie expresia unei „atitudini mai hotărîte din partea României” care, „adăugîndu-se la hotărîrea fermă de a rezista a Cehoslovaciei și la măsurile de mobilizare a Franței și Angliei, ar putea contribui într-o măsură care nu poate fi neglijată la salvarea păcii, ceea ce și din punct de vedere politic și din punct de vedere militar este în interesul României”⁶⁸.

Mobilizarea cerută cu insistență de Marele stat major român în zilele de 25 — 26 septembrie nu a fost executată. Considerăm că neaplicarea măsurilor militare preconizate de strategii români a fost determinată de hotărîrile consiliului restrîns din 26 septembrie la care a participat și Carol al II-lea. Raportul întocmit de N. Petrescu-Comnen asupra evoluției situației politice internaționale — document dezbătut în consiliu — a generat hotărîrea de a se adopta o poziție ce nu depășea cadrele tratatelor existente între România și Cehoslovacia atîta timp cît Franța și Anglia nu se pronunțau pentru sprijinirea Cehoslovaciei⁶⁹.

Analiza contextului politic european, a atitudinii adoptate de guvernele de la Paris și în special de la Londra, în funcție, bineînțeles, de informațiile pe care cercurile diplomatice românești le dețineau a impus la București concluzia că orice decizie ce ar fi depășit angajamentele deja asumate de România față de Cehoslovacia ar fi putut-o antrena într-un conflict izolat, ipoteză respinsă de cercurile guvernamentale românești. Atmosfera ce predomina la Marele stat major român constituie un argument în plus la teza că o ripostă din partea Franței și Angliei față de o agresiune germană îndreptată împotriva Cehoslovaciei ar fi găsit în România un aliat hotărît să intervină cu toate mijloacele de care dispunea pentru a contribui la înfrîngerea agresorului.

Deși pînă la anunțarea hotărîrii că reprezentanții celor patru mari puteri, Anglia, Franța, Italia și Germania, — se vor întruni la München pentru a decide asupra soartei Cehoslovaciei au mai existat momente de incertitudine asupra căilor de rezolvare a situației explozive ce caracteriza relațiile internaționale, conciliatorismul guvernului englez față de pretențiile revizioniste exprimate de cel de-al III-lea Reich indica soluția ce urma să fie impusă.

La 29 septembrie 1938 statele mici și mijlocii, membre ale Societății Națiunilor, interesate în menținerea statu-quo-ului politic și teritorial, și, totodată, în promovarea unor relații bazate pe egalitate în drepturi, asistau la impunerea unui verdict imperialist care afecta integritatea statului cehoslovac și-i anula, practic, posibilitatea de a-și dezvolta o viață liberă și independentă.

⁶⁷ Ibidem, fond 948, dosar 493, f. 267.

⁶⁸ Ibidem.

⁶⁹ Cf. Al. Gh. Savu, *Dictatura regală*, Edit. politică, București, 1970, p. 210.

Întreg poporul român a trăit cu o intensitate mărită tragedia țării prietene și aliate. Viața politică internă românească se caracterizează prin existența unui uriaș curent de adeziune și sprijin față de cauza popoarelor ceh și slovac, de protest și înfierare a acțiunilor imperialiste și revizioniste ale Germaniei, Ungariei și Poloniei ⁷⁰.

Documentele elaborate de organele de decizie politică și militară românești dovedesc cu prisosință faptul că nu le lipsea înțelegerea implicațiilor pe care sacrificarea Cehoslovaciei le putea determina asupra independenței și suveranității României.

Facilitarea revizionismului presupune existența unor interese similare, or, întreaga politică externă promovată de România în perioada interbelică s-a axat în principal spre combaterea acestui curent.

În vara anului 1938, Cehoslovacia, aliată cu România, devenise obiect de dispută imperialistă.

Pe toată perioada cât a durat conflictul germano-cehoslovac, guvernul român a declarat fără echivoc că-și va respecta obligațiile asumate prin pactul Micii Înțelegeri și va interveni împotriva Ungariei dacă aceasta va ataca Cehoslovacia. Mărturiile documentare atestă faptul că la București s-au luat în studiu și au fost întreprinse o serie de măsuri menite să faciliteze aplicarea tratatului sovieto-cehoslovac și să pregătească armata română pentru a interveni în ajutorul Cehoslovaciei dacă s-ar fi declanșat un conflict european.

Depășind imaginea pe care mărturiile documentare ne-o conturează, ne întrebăm : era oare posibil ca România să refuze acordarea permisiunii trecerii unităților Armatei roșii în sprijinul Cehoslovaciei, după ce Liga Națiunilor ar fi declarat Germania agresor și Franța, respectându-și obligațiile, la declanșarea unei agresiuni împotriva Cehoslovaciei, ar fi deschis ostilitățile împotriva celui de-al III-lea Reich ? Un răspuns negativ se impune de la sine întrucât asemenea atitudine ar fi situat România pe poziții contrare Franței, Cehoslovaciei, Uniunii Sovietice și Marii Britanii, de partea Germaniei și Ungariei.

Analiza întregului complex de măsuri militare preconizate sau realizate în perioada ce a precedat conferința de la München indică concluzia că România nu numai că ar fi permis trecerea trupelor sovietice, ci s-ar și fi angajat cu tot potențialul de care dispunea împotriva unei agresiuni germane.

NOUVELLES DONNÉES CONCERNANT LA POSITION DE LA ROUMANIE DANS LE CONTEXTE DES CONTRADICTIONS INTERNATIONALES DE L'ÉTÉ 1938

RÉSUMÉ

Le moment Munich 29 septembre 1938 a constitué et continue de constituer l'un des moments les plus débattus de l'historiographie des antécédents de la deuxième guerre mondiale. La souveraineté, l'indépen-

⁷⁰ Referitor la atitudinea poporului român, a tuturor forțelor politice patriotice și democratice în frunte cu Partidul Comunist Român față de evoluția crizei germano-cehoslovace, vezi : Al. Gh. Savu, *op. cit.*, pp. 205—207 ; Viorica Moisuc, *op. cit.*, pp. 75—78 ; Viorica Moisuc și Gheorghe Matei, *Conceptia Partidului Comunist Român în problemele politicii externe a României (1938— septembrie 1939)*, în *P.C.R. în viața social-politică a României 1921 — 1944*, Edit. militară, 1971.

dance et l'intégrité de la Tchécoslovaquie, membre de la Ligue des Nations, ont été brutalement violées par une décision des représentants des quatre grandes puissances : l'Allemagne, l'Italie, la France et l'Angleterre.

Le dépistage et l'étude de divers matériaux de source militaire, pour la plupart inédits, permettent à l'auteur de développer l'image qui s'est déjà précisée dans l'historiographie roumaine quant à la position et au rôle de la Roumanie dans le contexte des contradictions internationales de l'été 1938. L'analyse du facteur roumain en étroit rapport avec la position adoptée par les gouvernements de Londres, Paris et Moscou face à l'évolution du conflit germano-tchécoslovaque, certes en fonctions des informations détenues par le gouvernement de Bucarest, offrent à l'auteur la possibilité de mettre en évidence une série de mesures et d'actions préconisées et entreprises par les facteurs de décision politique et militaire roumains en vue de faciliter l'application des traités qui assuraient la Tchécoslovaquie contre une agression allemande. La construction de la voie ferrée reliant la Moldavie du nord à la Transylvanie, les pourparlers soviéto-roumains en vue de la conclusion d'un accord permettant l'intervention des unités de l'Armée rouge à l'appui de la Tchécoslovaquie, l'arrangement en vertu duquel les avions achetés par l'Etat tchécoslovaque à l'U.R.S.S. ainsi que d'autres n'ayant pas fait partie de ce lot ont survolé le territoire roumain, ce sont là quelques arguments utilisés par l'auteur dans la formulation de la thèse selon laquelle dans les conditions où la Ligue des Nations aurait déclaré l'Allemagne en tant qu'Etat agresseur et la France aurait respecté ses obligations assumées envers la Tchécoslovaquie, la Roumanie aurait non seulement permis le passage des troupes soviétiques mais se serait engagée aussi avec tout le potentiel militaire dont elle disposait contre le IIIe Reich.

PROPRIETATEA IMOBILIARĂ A SUPUȘILOR STRĂINI DIN MOLDOVA ÎN PERIOADA PREREGULAMENTARĂ

DE

STELA MĂRIEȘ

Capitulațiile încheiate de Poartă cu puterile europene, în cursul secolului XVI — XIX, prevedeau că supușii străini nu aveau dreptul să cumpere proprietăți imobiliare în cuprinsul Imperiului Otoman. Între situația „de jure” și cea „de facto” exista însă o mare deosebire, care n-a fost pînă în prezent semnalată în istoriografia românească. Este motivul pentru care am considerat necesar să studiem mai îndeaproape chestiunea proprietății imobiliare a supușilor străini din Moldova (în perioada prereregulamentară). Problema prezintă însemnătate. Studiarea ei aduce un spor de cunoaștere în problema sudiților și a drepturilor reale ale acestora, a proprietății imobiliare în general și a activității în această direcție a consulatelor străine de la noi.

Chestiunea n-a făcut pînă-n prezent obiectul unui studiu amănunțit. Ea n-a beneficiat nici de o atenție deosebită din partea juriștilor români. În literatura juridică străină există numeroase lucrări în această materie, referitoare însă la proprietatea imobiliară a străinilor, în genere, din Imperiul Otoman, în a doua jumătate a secolului trecut (după reforma din 1867)¹.

Dintre puținele lucrări cu caracter juridic, de la noi, referitoare la situația străinilor din Moldova pînă la Regulamentul Organic, menționăm studiul lui Jean D. Condurachi *, Autorul nu se ocupă însă de situația

* Cîteva cuvinte asupra condiției juridice a străinilor în Moldova și Țara Românească pînă la Regulamentul Organic. (București, 1918, 114 p.).

¹ Menționăm titlurile unor lucrări care ne-au fost accesibile: Rougon F., *Du régime de la propriété immobilière et du droit pour les étrangers d'acquérir en Turquie*, în „Journal du Droit International” (Clunet), 1886, XIII, p. 57—67, 527—537; 1889, XVI, p. 23—39, 381—396, 790; Yanko Effendi Vazzidi, *La propriété immobilière en Turquie et l'article 1737 du Medjellé* în „Révue de Droit International et de Legislation Comparée”, Serie II, 1900, II, p. 300—315; Nasim Sousa, *The Capitulatory regime of Turkey*, Baltimore, 1933, p. 321—323.

Lucrări pe care n-am avut posibilitatea să le consultăm: D'Ardenne de Tizac, G., *De la condition juridique des étrangers en Turquie et du droit pour eux d'y acquérir des immeubles*, „Clunet”, 1913, XL, p. 492—501; Tarica A., *Les dernières réformes en Turquie concernant les immeubles appartenant aux nationaux et aux étrangers*, „Clunet”, 1913, XL, p. 823—829; Aliotti Ange, *Les Français en Turquie, spécialement au point de vue de la propriété immobilière et du régime successoral*, Paris, 1900 (Thèse pour le doctorat, Faculté de droit de l'Université de Paris).

străinilor din Principate aflați sub protecția statelor europene, numiți îndeobște *sudiți*, ci de alți străini ².

I. C. Filitti, în studiul său* tratează într-un mod riguros științific și avînd meritul de a fi printre cei dintîi — condiția *sudiților* din Principate, sub raportul drepturilor private, însă fără a fi aprofundat această problemă.

Chestiunea sudiților și a dobîndirii de bunuri imobiliare de către aceștia este abordată tangențial și de C. C. Giurescu**.

În rîndurile care urmează ne propunem să lămurim următoarele chestiuni „1) situația de drept și de fapt a proprietății imobiliare (urbane sau rurale) aparținînd supușilor străini din Moldova, în perioada prereregulamentară, 2) căile de dobîndire de către sudiți a imobilelor, 3) măsurile luate de autoritățile locale pentru curmarea abuzurilor săvîrșite de sudiți în această materie, 4) atitudinea și concepția consulatelor străine față de proprietatea imobiliară a supușilor lor.

Am ales ca limită cronologică anul 1832, întrucît materialul documentar a fost mai semnificativ pentru lămurirea unora din chestiunile propuse.

Studiul de față se bazează în cea mai mare parte pe materiale documentare inedite: corespondența consulară austriacă dintre anii 1824 — 1827, păstrată în copie la Arhivele Statului București (Fond Xerografic Viena), documente din Biblioteca Academiei R.S.R. (secția manuscrise) și Arhivele Statului Iași.

După cum s-a arătat, capitulațiile încheiate de Poartă cu puterile europene nu îngăduiau supușilor străini să aibă proprietăți imobiliare în Imperiul Otoman. Nicăieri în textele tratatelor internaționale dintre Poartă și statele apusene nu era inclus un asemenea drept pentru cetățenii străini care veneau în Levant, mai ales pentru interese comerciale. Dimpotrivă, articolul 6 din capitulația încheiată de Sultanul Soliman cu regele Franței, Francisc I, în anul 1535, prevedea în mod expres, că este interzis, după legea mahomedană, oricărui francez, oricărei mănăstiri sau biserici latine să aibă bunuri imobiliare („des bienfonds”) în statele otomane ³.

După tratatul de la Kuciuk-Kainargi (1774), prin care s-a prevăzut stabilirea de consuli ruși în Principatele române, se poate vorbi și la noi, oficial, de supuși străini (sudiți).

Primul firman al Porții după 1774, cel din 1792, privind pe supușii străini din Principatele române, și cele care i-au urmat, din 1798, 1822, interziceau categoric supușilor străini să dobîndească proprietăți imobiliare în Principate ⁴.

* *România față de capitulațiile Turciei*, (București, 1915, 63 p.).

** *Contribuțiuni la studiul originilor și dezvoltării burgheziei române pînă la 1848*, (Editura științifică, București, 1972, p. 203—215).

¹ În Codul Calimach (§ 45—46) străinii erau locuitorii Moldovei de altă naționalitate și de altă religie decît cea ortodoxă (de ex. evreii, armenii).

² Mouradgea d'Ohsson Ignatius, *Tableau général de l'Empire Ottoman*, Paris, 1820, Tom. III-2, p. 447—448. Ordonanța regală franceză din 3 martie 1781, care confirma capitulațiile încheiate de Franța pînă la acea dată cu Poarta, de asemenea, interzicea francezilor să dobîndească bunuri imobiliare în Imperiul otoman. Vezi De Clercq M.A. et De Vallat, *Formulaire des chancelleries diplomatiques et consulaires*, Paris, 1880, Tom. II, p. 10—24.

³ Th. Codrescu, *Urcarul*, Iași, 1853, vol. III, p. 156—162. Vezi și D.A. Sturza și C. Colescu Vartic, *Acte și documente privitoare la Istoria Renașterii României*, vol. I, p. 239—242. Același firman e datat 1799 în *op. cit.*, mai sus.

În mod explicit se prevedea în firmanul din 1792 că supusul străin n-are dreptul să cumpere în Imperiul Otoman: case, dughene și alte lucruri nemișcătoare, nici pentru sine, nici în numele bisericilor sau mănăstirilor, deoarece aceasta contravine „sfintei pravile și așezărilor păcii”⁵. Firmanul care i-a urmat, în 1798, precizează că dacă totuși supușii străini au dobândit prin cumpărare pământ sau moșii în cuprinsul Imperiului Otoman, faptul fiind împotriva „obiceiurilor cele dintru început și a pămîntestilor pravile”, ei sînt obligați să le vîndă pămîntenilor raialelor Porții și să locuiască în continuare numai „cu chirie și năimală”⁶. Dispozițiile restrictive în acest sens sînt reinnoite prin firmele din anii 1811⁷, 1820⁸, 1822⁹ și mai ales cele din 1824¹⁰.

Firmanul din 1822 ordona ca supușii străini să nu stăpîneasă „averi și moșii” în Principate, iar cei care le aveau să le vîndă pămîntenilor, cît mai urgent, la „cuviinciosul preț”¹¹.

Firmele emise de Poartă în iunie și, respectiv, 24 august/5 septembrie 1824 porunceau domnitorului Ioniță Sandu Sturza să nu permită supușilor străini să cumpere sau să arendeze moșii în Moldova, iar dacă unii dintre aceștia deveniseră proprietari de moșii, mori și alte imobile, să fie obligați să le vîndă pămîntenilor pînă la 26 octombrie același an¹².

Dreptul românesc conținea și el dispoziții restrictive cu privire la dobîndirea de bunuri imobiliare de către străini, în general, dispoziții izvorite din deosebiri de religie între creștini și necreștini și între creștinii de rit ortodox și cei heterodoxi. Astfel, potrivit articolului 1430 din Codul Calimach, era interzis evreilor și armenilor să cumpere moșii „de veci” în Moldova¹³. Aceștia aveau voie să cumpere case și dughene în orașe și țîrguri, iar armenii puteau să achiziționeze și vii în podgorii¹⁴. Dispozițiile citate nu priveau pe sudiiți. Aceștia din urmă erau guvernați de regimul capitulațiilor sau al tratatelor încheiate de Poartă cu marile puteri europene în cursul secolelor XVI — XVIII, care, după cum am arătat, interziceau sudiiților dreptul la proprietăți imobiliare.

În fapt, situația era cu totul alta. Încă de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului următor supușii străini din Moldova stăpîneau bunuri imobiliare urbane și rurale în Principat.

Se impune de la început o precizare. Distingem în categoria sudiiților două feluri de supuși: supusul *propriu-zis*, adică cetățeanul străin provenind din țara de origine și avînd naționalitatea țării respective, și așa numiții *protejați*, proveniți din rîndul pămîntenilor (armeni, evrei, greci, bulgari,

⁵ Th. Codrescu, *Uricarul*, p. 157.

⁶ *Ibidem*, p. 158.

⁷ Bibl. Acad., Documente, Pachet MCCXXII 162 a. Se face mențiune despre firmanul din 1811.

⁸ *Ibidem*, se face mențiune despre firmanul din 1820.

⁹ D. A. Sturza, *op. cit.*, vol. I, p. 304.

¹⁰ Bibl., Acad., Documente, Pachet MCCXXII/162 a și 161. Copii în lb. greacă traduse de N. Gaidagis.

¹¹ D. A. Sturza, *op. cit.*, vol. I, p. 304.

¹² Bibl. Acad., Documente, Pachet MCCXXII/162 a și 161. Copii în lb. greacă traduse de N. Gaidagis.

¹³ Codul Calimach, Editura Academiei R.P.R., ediția 1958, p. 509, § 1430.

¹⁴ *Ibidem*, § 1431.

moldoveni), trecuți la o protecție străină, sau proveniți din rîndul străinilor de altă naționalitate decît cea a statului care acorda protecția¹⁵.

I. IMOBILELE URBANE

În general, tîrgoveții își aveau casele, prăvăliile, pivnițele și „acareturile” clădite pe locuri aparținînd Domniei, mănăstirilor sau boierilor. Între proprietarul terenului și stăpînul casei, prăvăliei sau altor binale se stabilea „toemala de bezmen” (emfiteuză), prin care „persoana care stăpînea un loc străin se îndatora să dea o mică plată pe an proprietarului acelui loc spre recunoașterea proprietății lui”¹⁶.

La sfîrșitul secolului al XVIII-lea, Domnul nu mai încasa bezmen pentru casele tîrgoveților construite pe locuri din vechea moșie domnească a tîrgului¹⁷. Un mare număr de case și prăvălii erau clădite pe locuri aparținînd mănăstirilor și boierilor, pentru care se plătea în continuare bezmenul sau o chirie redusă pe care feudații luptau să o mărească¹⁸.

Sub același regim de bezmen (emfiteuză) se aflau sudiții din tîrgurile și orașele moldovenesti, care stăpîneau case, prăvălii, pivniți, binale ș.a. Ei aveau numai un drept ereditar¹⁹ de folosință asupra terenului și unul de proprietar asupra imobilului clădit pe locul respectiv.

Dintre cele mai vechi mențiuni documentare despre sudiți bezmenari cităm „scrisorile de bezmăn”, din 1779 aprilie 23 și din 1807 august 11, pe care le aveau sudiții austrieci Gheorghe Coste și Anastasă Ioan de la egumenii mănăstirilor Golia și Bîrnova, pentru două locuri din Tîrgul de Jos (Iași). Acestea sînt invocate de respectivii sudiți în 1824, cu ocazia unui litigiu cu comisul I. Tăutu pentru acele locuri²⁰.

Există numeroase mențiuni documentare de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea²¹ și din primul sfert al secolului al XIX-lea de sudiți bezmenari asupra anumitor terenuri din tîrgurile mai însemnate ale Moldovei, terenuri proprietate boierească sau mănăstirească ca de ex. din Iași²², Botoșani, Galați²³, Piatra Neamț²⁴ ș.a. Suditul avea în proprietate deplină imobile (case, binale, acareturi) clădite pe locul deținut ca bezmenar. Pentru construirea acestora era necesară permisiunea prealabilă a proprie-

¹⁵ Felix Colson în lucrarea sa „*De l'État présent et de l'avent des Principautés de Moldavie et de Valachie*”, Paris, 1839, p. 249, distinge două feluri de subordonați ai consulatelor străine în Principate: 1) *sujets immédiats*, c'est-à-dire sujets de l'Empire qu'ils représentent, 2) ou bien protégés, c'est-à-dire soumis à la juridiction et relevant de la protection du consul, en vertu des traités ou par abus”.

¹⁶ Codul Calimach, § 1506, p. 529.

¹⁷ Domnul renunțase la bezmen în folosul obștei tîrgoveților. Vezi *Documente privitoare la istoria economică a României. Orașe și tîrguri*, Moldova, Seria A, vol. II, București, 1960, p. 6—7, 20—22, 56—60.

¹⁸ Valentin Al. Georgescu, *Preemțunea în istoria dreptului românesc*, Editura Academiei R.S.R., București, 1965, p. 246.

¹⁹ Codul Calimach, f. 537.

²⁰ Bibl. Acad., Documente, Pachet DCCXLVIII/81, 82.

²¹ Vezi Arh. St. Iași, Eforia Galați, Tr. 757, op. 853, dosar 119.

²² Vezi Arh. St. Iași, Tribunalul Iași, Tr. 1349, op. 1501, dosar nr. 567, f. 18—19; *Ibidem*, Condiți K/342, f. 315, 375 v., 376.

²³ *Ibidem*, Condiți K/342, f. 100v. — 101.

²⁴ Arh. St. Iași, Tr. 166, op. 184, condica nr. 23, f. 139, 425.

tarului terenului. Documentele indică uneori și suma bezmenului plătit de sudit proprietarului locului ²⁵.

Informații cu privire la sudiții stăpîni de imobile urbane în Moldova, încă de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea, găsim și în rapoartele consulilor străini. Astfel, într-un raport inedit, din 1824 noiembrie 12, al agentului consular austriac din Iași, Johann Lippa, către principele Metternich, este citat un protejat austriac, negustorul Chabert din Iași, care era proprietarul unei case, încă înainte de izbucnirea războiului ruso-austroturc (1788—1792). La moartea sa, survenită în anul 1792, casa a fost scoasă la licitație și înstrăinată ²⁶.

Agentul austriac din Iași, Schilling, într-un raport din 14 martie 1800, adresat internunțului austriac la Poartă, baronul Herbert, referindu-se la obligațiile impuse proprietarilor de case din Moldova de către administrația țării, preciza: „sînt unii supuși Kesaro-Krăiești care au case proprii, printre care neguțătorul armean Hagi Mancuic, care a dobîndit prin cumpărare o casă de piatră, plus o boltă” în Iași ²⁷. Informația de mai sus este confirmată de catagrafia sudiților din Moldova, pe anii 1824—1825. Suditul austriac din Iași, Hagi Mancuic, este înregistrat în catagrafie ca proprietarul unei case pe Ulița Nemțească. Suditul mai avea o „boltă” pe Podul Vechi și 12 dughene „de veci” pe Ulița Neamțească ²⁸.

Din actele Departamentului Pricinilor Străine din Moldova aflăm, de asemenea, o știre importantă, precum că supușii străini aveau proprietăți imobiliare urbane în Principat încă înainte de tratatul de la Șiștov (1791) și că le-au stăpînit „în pace”, atît înainte cît și după aceea dată ²⁹.

În primele decenii ale secolului al XIX-lea numărul supușilor străini proprietari de terenuri, case și prăvălii în târgurile și orașele moldovenești este în continuă creștere. Mulțimea mențiunilor documentare despre sudiți proprietari de imobile urbane atestă această situație. Catagrafia sudiților din Moldova, din anii 1824—1825, conține numeroase exemple ³⁰ în acest sens, din care cităm cîteva mai semnificative: descădul Victor Lefèvre, supus francez, domiciliat în Iași, născut la Paris, venit în Moldova la 1817, căsătorit cu o pămînteană, avea în Iași o casă și două dughene „de veci” ³¹. Vestitul bancher Mihel Daniel, sudit austriac, era proprietarul unei case cu dugheni și a unor beciuri de piatră în Iași ³².

Supușii străini au dobîndit imobile urbane în târgurile și orașele moldovenești prin diverse căi, și anume, prin: 1. Căsătoria cu o femeie

²⁵ Arh. St. Iași, Tribunalul Iași, Tr. 1349, op. 1501, dosar 567, f. 18—19, Eforia Galați, Tr. 757, op. 853, dosar 119.

²⁶ Arhivele Statului București, Arhiva istorică centrală, Fond Xerografii Viena, Pachet LXVI/38, f. 1.

²⁷ Hurmuzachi, Documente, Tom. XIX₂, p. 56—57.

²⁸ Arh. St. Iași, Vistieria Moldovei, Tr. 166, op. 184, condica nr. 23, f. 21.

²⁹ Adresa Departamentului Pricinilor Străine din 10 februarie 1810 referitoare la drepturile supușilor austrieci. — T. G. Bulat, *Arhivele Basarabiei*, an. III, nr. 4 (oct.—dec.), 1931, op. 291—293.

³⁰ Vezi Arh. St. Iași, Tr. 166, op. 184, nr. 23, f. 12 v., 187 v., 194.

³¹ *Ibidem*, f. 200 v.

³² *Ibidem*, f. 95.

pămînteană. 2. Cumpărarea la licitație în calitate de necreditor, cînd suditul oferea cel mai mare preț sau în calitate de creditor, cînd imobilul se vindea pentru datorie. 3. Cumpărarea directă de la vinzător (sau prin persoane interpuse) 4. Donații. 5. Moșteniri.

În cele ce urmează vom analiza fiecare din mijloacele indicate mai sus.

1. Dobîndirea de imobile urbane prin căsătoria cu o pămînteană.

Căsătoria unui străin de rit ortodox cu o femeie pămînteană dădea acestuia, pînă la Regulamentul Organic, dreptul de a obține drepturi politice și proprietăți³³. Astfel, prin căsătorie, străinul putea să dobîndească moșii, case, dughene, locuri de casă, grădini și vii în Principat, ca zestre a soției sale. De remarcat însă este faptul că, potrivit Codului Calimach, bărbatul nu avea un drept de proprietate asupra zestrei soției, ci numai dreptul „întrebuințării și luării rodurilor sau a veniturilor zestrei”³⁴.

Supusului străin căsătorit cu o pămînteană i se aplicau aceste dispoziții. Deci, el avea numai un drept de folosință asupra zestrei soției. Străinii de rit creștin ortodox erau liberi să se căsătorească cu moldovence, cu condiția să prezinte „chezășie că nu există nici o legiuită oprire în privința căsătoriei”³⁵.

După obiceiul pămîntului, străinul care se căsătorea cu o româncă devenea român³⁶.

În privința sudiților, ordonanțele statelor occidentale interziceau căsătoria lor cu pămîntene³⁷. Firmanele Porții emise în repetate rînduri (1792, 1798, 1811, 1814, 1824)³⁸ se pronunțau în același sens. Dacă ei încăleind aceste dispoziții se căsătoreau totuși cu fete de ale pămîntenilor, erau socotiți „drepte raiele” ale Porții și erau supuși aceluiași regim fiscal ca și pămîntenii³⁹.

În fapt, însă, sudiții contractau căsătorii cu pămîntene și dobîndeau pe această cale folosința imobilelor urbane sau rurale constituite ca zestre⁴⁰. La adăpostul jurisdicției consulare, ei se sustrăgeau apoi de la plata impozitelor convenite pe averile nemișcătoare. Așa se explică de ce Poarta a fost nevoită să revină periodic cu firmanee de interzicere a căsătoriilor dintre sudiți și pămîntene. Acestea au rămas însă literă moartă. În realitate, după cum se constată documentar, se înregistrează nume-

³³ Jean D. Condurachi, *Cîteva cuvinte asupra condiției juridice a străinilor în Moldova și Țara Românească pînă la Regulamentul Organic*, București, 1918, p. 49.

³⁴ Codul Calimach, § 1638, p. 563.

³⁵ Ibidem, § 80, p. 93. Se interziceau căsătoriile dintre creștini și necreștini și între pravoslavnici și persoanele de altă dogmă. Ibidem, § 91, p. 95.

³⁶ Ioan C. Filitti, *op. cit.*, p. 12. Condica catagrafiei sudiților din Moldova, din anii 1824–1825, confirmă aceasta. Vezi Arh. St. Iași, Tr. 166, op. 184, condica nr. 23, f. 12 v., 13, 14 v., 101, 239 v. ș.a.

³⁷ Ioan C. Filitti, *op. cit.*, p. 11. Vezi Pélissié du Rausas, *Le régime des capitulations dans l'Empire ottoman*, Paris, 1910, vol. I, p. 158.

³⁸ Firmaneele citate sînt menționate în firmanul din iunie 1824. Vezi Bibl. Acad., Documente, Pachet MCCXXII/162 a.

³⁹ Th. Codrescu, *Urcarul*, Iași, 1853, Tom. III, p. 159. Vezi Hatihumaiumul Porții din 22 iunie 1798.

⁴⁰ Arh. St. Iași, Tr. 166, op. 184, nr. 23, f. 13, 14 v.

roase căsătorii între sudiți și moldoveni. Condiția catagrafiei sudiților, la care ne-am referit, furnizează numeroase exemple de acest fel ⁴¹.

2. *Cumpărarea de imobile urbane la vânzare publică (în calitate de creditor, când imobilul se vindea pentru datorie și în calitate de necreditor, când suditul oferea cel mai mare preț).*

În documente apar adeseori menționați sudiți, care cumpără case locuri de case, dughene, pivnițe, prăvălii și „acareturi” în orașele și târgurile moldovenești — prin licitație sau „mezat”, care putea fi silit sau de bună voie, mezatul voluntar sau așa numitul „sultan mezat”.

Cumpărarea de imobile, în general, de către sudiți prin vânzare publică era înlesnită de § 1437 din Codul Calimach, care prevedea că „la lucrurile vindute prin licitație nu are loc dritul protimisirii” ⁴².

Cităm câteva exemple concludente de cumpărări de imobile urbane de către sudiți prin mezat sau „sultan mezat”, în calitate sau nu de creditori.

Un caz tipic de cumpărare de imobil urban de către suditul creditor pentru datorii neachitate la scadență de către debitor este menționat într-un document din 15 martie 1821, prin care domnitorul Mihai Suțu întărea anafora boierilor din Divan referitoare la stăpînirea lui Mihalache State, supus rus, asupra unei crișme din Iași, cumpărată la mezat, în anul 1818, de la Soltana, soția lui Sava Mumgiul, decedat, fost debitor al suditului ⁴³.

Existau cazuri când sudiții participanți la mezat nu aveau o creanță asupra vânzătorului, dar li se adjudeca bunul scos în vânzare întrucît ofereau prețul cel mai mare. Cităm în acest sens „cartea” Divanului Moldovei, din 28 octombrie 1807, prin care s-a întărit stăpînirea „spițerului” Ioan Gorghias (Gheorgheos), (sudit austriac din Botoșani), asupra cumpărăturii sale la „sultan mezat”, constînd dintr-o dugheană cu pivniță, *cu loc cu tot*, de pe Ulița Mare din Botoșani, care au aparținut Cătrinei, soția răposatului Gheorghe Gorovei postelnic ⁴⁴. Remarcăm faptul că suditul I. Gorghias dobîndește dreptul de proprietate atît asupra imobilului respectiv cît și asupra terenului pe care era situat acesta. Este o dovadă că sudiții puteau fi *proprietari* deplini de imobile urbane.

Sudiții participau la vânzări și în calitate de creditori ipotecari ⁴⁵.

Numeroase mențiuni documentare de imobile urbane cumpărate de sudiți prin licitație ⁴⁶, în calitate de creditori ipotecari sau de necreditori, atestă pe lingă răspîndirea procedurii și o situație financiară

⁴¹ Ibidem, f. 101, 239 v. Vezi și Ibidem, Condiții K/342, f. 381 v.—382.

⁴² Codul Calimach, § 1437, p. 511.

⁴³ Arh. St. Iași, Tribunalul Iași, Tr. 1349, op. 1501, dos. 567, f. 725.

⁴⁴ Ibidem, Litere K/374, f. 320—322. În document se arată că întrucît „spițerul” a dat mai mulți bani decît ceilalți „mușterii” — 5500 lei — și fiind mulțumită vânzătoarea cu suma oferită, bunul scos în vânzare a fost adjudecat acestuia, care a și plătit în numerar banii vânzătoarei.

⁴⁵ N. Iorga, *Studii și documente*, București, 1904, vol. VII, partea III-a, doc. nr. 97 și 99, p. 146. Se citează cazul unei licitații din 27 noiembrie 1822, la Botoșani, pentru lichidarea unei creanțe garantată prin ipotecă asupra dughenei unei Zoîta, văduva lui Chiriac blănariul staroste, debitoare față de Rîfca, sudită franceză din localitate. Potrivit prevederilor Codului Calimach dacă un creditor deținător de gaj, amanet, nu era plătit la scadență putea cere vânzarea amanetului. Vezi Codul Calimach, § 604, p. 265.

⁴⁶ Arh. St. Iași, Condiții K/342, f. 89—89 v.; Bibl. Acad., Documente, Pachet XLVII/78.

tot mai puternică a sudiților. Pe baza acesteia, sudiții se vor infiltra în târgurile și orașele mai însemnate din Moldova (Iași, Botoșani, Galați), acaparând ca proprietari sau simpli bezmenari case, prăvălii, locuri de casă, pivniți, dughene, „bolți” și diferite „binale” pe străzile principale ale târgurilor Moldovei.

3. Cumpărarea directă de imobile urbane de la vânzător.

Calea cea mai simplă era cumpărarea pe cale directă de către sudiți a imobilelor urbane scoase în vânzare. Documentele menționează asemenea cazuri. Este o dovadă că sudiții din Moldova nu erau excluși de la operații de acest fel. Cităm în acest sens un exemplu edificator: la 20 martie 1812, Ioan Bostan, împreună cu soția sa Maria, și fiii săi, semnav un zapis de vânzare-cumpărare cu Ioan Wolf, starostele Agenției austriece din Bacău, prin care adevereau că i-au vândut acestuia din urmă, de bună voie, o casă, *cu loc cu tot*, din Bacău, pe locul domnesc al târgului, împreună cu o livadă, pentru suma de 520 lei⁴⁷. La 22 martie același an, Isprăvnicia de Bacău întărea actul de vânzare cumpărare dintre părți⁴⁸, fapt care probează că autoritățile locale nu se opuneau cumpărărilor de imobile urbane de către sudiți.

Trebuie adăugat că vânzarea pe cale directă dintre părțile interesate se făcea după ce în prealabil se înștiințau protimitarii (rudele, megiesii, ș.a.), pentru a-și valorifica dreptul lor de protimisis. Aceasta era calea legală, dar nu o dată s-au înregistrat reclamații ale protimitarilor care n-au fost consultați la vânzarea unor imobile, făcută în secret.

Sudiții mai puteau cumpăra imobile urbane și prin persoane interpușe.

4. Donațiile

Un mijloc mai rar folosit era dobândirea de imobile urbane prin donații făcute de pămînteni sudiților. Cunoaștem un singur caz în acest sens, pe care-l cităm în continuare. Este vorba de un hrisov, din 27 august 1816, prin care domnitorul Scarlat Calimach întărea lui Laba (Leiba) sin (fiul) Faibiș, negustor din Botoșani, stăpînirea asupra unei dughene vechi de lemn și asupra locului pe care era ridicată în Tîrgul Vitelor, dăruite, la 18 august 1816, de boierul Nicolae Hrisoverghi biv vel logofăt „spre răsplătirea osăbitelor slujbe ce le-au săvîrșit numitul către dumnealui (Hrisoverghi) și către interesul dumisale”⁴⁹. În 1824, Leiba Faibiș este înregistrat în catagrafia sudiților ca sudit francez, proprietar al mai multor case și a 3 dughene în Tîrgul Vitelor din Botoșani⁵⁰.

5. Moștenirile

O altă cale de dobîndire de imobile urbane de către sudiți erau moștenirile. Suditul care ajunsese prin diverse mijloace stăpînul unui imobil urban, fie că era proprietar sau numai bezmenar, avea dreptul

⁴⁷ Arh. St. Iași, Documente, Pachet 377/2. Alt exemplu vezi: Ibidem, Pachet 151/11.

⁴⁸ Ibidem.

⁴⁹ Arh. St. Iași, Litere K/377, f. 402–403.

⁵⁰ Arh. St. Iași, Tr. 166, op. 184, nr. 23, f. 352.

să lase moștenire urmașilor săi bunurile imobiliare dobândite în cursul vieții. Există și cealaltă situație, când ascendenții sudiților, ca cetățeni moldoveni, căștigau averi imobiliare în Moldova, pe care le lăseau moștenire succesorilor lor, care dobândiseră între timp supușenia străină⁵¹.

Catagrafia sudiților la care ne-am mai referit este o sursă de numeroase exemple de sudiți care dobândesc averi imobiliare, urbane sau rurale, prin moștenire de la părinți⁵².

În unele cazuri, moștenirea provenea de la soțiile defuncte ale sudiților⁵³.

În concluzie, se constată că în Moldova supușii străini și „protejații”, în pofida prevederilor capitulațiilor și ale firmanelor, aveau, în fapt, locuri de case, case, prăvălii, dughene, pivniți, „acareturi”, hanuri și circiume în târgurile și orașele moldovene încă de la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea, fie ca proprietari, fie ca bezmenari. Remarcăm, de asemenea, că în primul sfert al secolului trecut, numărul sudiților proprietari urbani era considerabil, după cum arată catagrafia sudiților din Moldova pe anii 1824 — 1825 și după cum dovedesc numeroasele mențiuni documentare în acest sens. Se mai constată că și sub raport cantitativ imobilele urbane deținute de sudiți nu erau de neglijat. Sînt indicii că sudiții dispuneau deci de o solidă stare materială, avînd diverse proprietăți în cele mai însemnate centre comerciale ale Moldovei.

II. PROPRIETĂȚILE IMOBILIARE RURALE ALE SUDIȚILOR DIN MOLDOVA

Problema proprietății rurale a supușilor străini din Moldova prezintă o deosebită importanță în cadrul studiului chestiunii proprietății imobiliare a sudiților, în general.

Din punct de vedere juridic, ca și în cazul imobilelor urbane, supușii străini, în baza tratatelor Porții cu puterile apusene, erau excluși de la dobîndirea de proprietăți rurale în Imperiul otoman⁵⁴. Firmanele Porții, emise în repetate rînduri, încă de la sfârșitul secolului al XVIII-lea, se rosteau în același sens. Ele interziceau chiar arendarea de moșii de către sudiți.

În Moldova, Codul Calimach interzicea străinilor care nu erau de religie ortodoxă (evrei, armeni) să cumpere moșii în Principat. Pentru dobîndirea de proprietăți rurale, considerată un drept politic, străinul trebuia să intre în rîndul pămîntenilor sau să fie de aceeași religie cu cetățenii moldoveni⁵⁵. La restricțiile citate, care priveau pe străini, în general, se

⁵¹ Arh. St. Iași, Tribunalul de Iași, Tr. 1349, op. 1501, dosar 582, f. 254—257. Cazul negustorului sudit austriac Măgdrdici Buiuciu, descendent din armenii Buiucii, care moștenește de la tatăl său un loc în Iași, pe care-l vinde, la 25 mai 1828, biv vel vistiernicului Neculai Roset Roznovanu.

⁵² Arh. St. Iași, Tr. 166, op. 184, nr. 23, f. 13, 510.

⁵³ Arh. St. Iași, Documente, Pachet 28/12, 39, Ibidem, Litere K/386, f. 165—167; Bibl. Acad., Documente, Pachet CCCXXIX/181; Arh. St. Iași, Condiți K/343, f. 342—342 v.

⁵⁴ Mouradgea d'Ohsson, op. cit., p. 447—448.

⁵⁵ Codul Calimach, § 45, p. 81 și § 1430, p. 509.

adăuga pentru supușii străini din Moldova cele prevăzute de tratate și de firmele Porții, menționate mai sus. Totuși, în fapt, sudiții din Moldova aveau proprietăți rurale: moșii, vii, grădini, păduri.

a) Moșiile

Se impune o distincție, ca și în cazul proprietarilor de imobile urbane, între sudiții propriu-ziși și sudiții protejați. Mai ales aceștia din urmă, și anume protejații proveniți din rîndul pămîntenilor, apar în documente ca proprietari de imobile rurale.

Moșiile se dobîndeau de către sudiți pe căi asemănătoare ca și imobilele urbane.

Căsătoria cu moldovence era una din căile frecvent folosite de sudiți pentru a intra în stăpînirea imobilelor rurale din Principat⁵⁶. Așa cum s-a arătat în lucrarea de față (capitolul imobile urbane), soțul nu avea decît dreptul folosirii veniturilor moșiei, constituită ca zestre.

Procedul dobîndirii de moșii de către sudiți prin căsătoria cu pămîntence este denunțat Porții de însuși domnitorul Ioniță Sandu Sturza, care în binecunoscuta sa „plîngere” către Poartă indică practicarea sistemului sub următoarea formă: „... și alții [sudiți] fiind mai întăi raiel împărătești, au luat femei „moldovence cu zestre de pămînturi, cumpărări și altele, apoi au rămas sudiți ruși, sau nemți și cu acea șiretenie a lor, au ajuns liberi în toate”⁵⁷.

O altă cale folosită de sudiți era cumpărarea de imobile rurale la vînzarea publică în calitate de creditori⁵⁸.

Dintre *sudiții protejați*, proprietari de moșii în Moldova, *prin cumpărare* — cităm un caz special, acela al supusului austriac de origine armeană, negustorul Teodor Mustață. În tovărășie, între 1792 — 1796, cu negustorul Ioan Adamachi din Iași, Th. Mustață desfășoară un intens comerț de vite mari cu Austria, din care acumulează un însemnat capital⁵⁹. Ca toți armenii mai înstăriți din Botoșani, dobîndește și el protecția austriacă, probabil în perioada următoare tratatului de la Șiștov (1791).

Cînd guvernul imperial austriac scoate la vînzare moșiile pe care mănăstirile ortodoxe din Bucovina anexată la Imperiul Habsburgic le aveau în Moldova, Th. Mustață se asociază, la 21 martie 1798, cu logofătul Neculai Roset, vistiernicul Gh. Balș, vistiernicul Iordache Roset și serdarul Panaite Cazimir, alcătuiind o tovărășie pentru cumpărarea acestora⁶⁰.

⁵⁶ Cităm mai jos cîteva cazuri de acest fel: Supusul rus din Iași, Teodor Karnovski, a dobîndit, ca zestre, prin căsătoria cu o pămînteană unele părți razezești din moșia Grozești, ținutul Fălciu și alte părți din aceeași moșie, prin cumpărare, în calitate de creditor, la vînzare publică, la 10 octombrie 1819, de la răposatul logofăt Neculai Stratulat, debitor față de sudit. Pentru părțile de moșie respective suditul a purtat un lung proces (1825—1828) cu vornicul Dimitrie Beldiman, obținînd cîștig de cauză. Bibl. Acad., Documente, Pachet CCXXXIII/812, 814, 815, 822; CCXXXIV/1204, CXXXV/257, CCXXXI/497. Pentru alt exemplu vezi Arh. St. Iași, Documente, Pachet 349/53.

⁵⁷ N. Iorga, *Plîngerea lui Ioan Sandu Sturza Vodă împotriva sudiților străini în Moldova*, în „Analele Academiei Române”, Seria II, Tom. XXXV, Mem. Sect. Ist., București, 1912, p. 5.

⁵⁸ Vezi cazul citat mai sus al suditului rus din Iași, Teodor Karnovski (Bibl. Acad., Documente, Pachet CXXXV/257).

⁵⁹ Bibl. Acad., Documente, Pachet DCLI/7, 15; DLXIII/9.

⁶⁰ Ibidem, Pachet DXCVI/237. Vezi și C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 157—158.

La 25 aprilie 1798, Th. Mustată, „omul de afaceri” al tovarășiei, a cumpărat în numele acesteia de la baronul G. Balș, împuternicitul împăratului Austriei, cu 331 000 florini, „bani nemțăști”, toate proprietățile funciare ale mănăstirilor ortodoxe din Bucovina aflate în Moldova⁶¹. Vnzarea s-a tergiversat pînă în 1804, cînd s-a încheiat la Liov contractul de vnzare-cumpărare între părți. Operația a fost autorizată printr-un firman al Porții și printr-un hrisov al domnitorului Alexandru Constantin Moruzi din 18 aprilie 1805⁶². În baza firmanului Porții, Domnul întărește vnzarea moșilor către asociația boierilor „ca unii ce sînt din raele împărăției”. Hrisovul abrogă, totodată, dreptul de protimisis al megieșilor moșilor vîndute⁶³. În hrisov se face o rezervă, pe care o semnalăm, cu privire la Teodor Mustată, tovarășul boierilor la această operație, care, în calitate de sudit austriac, conform firmanelor Porții, nu are dreptul să cumpere bunuri nemișcătoare în Imperiul otoman. Se hotărăște, deci, ca acesta „să nu fie slobod de a avea întru a sa stăpînire, nici de a opri vreuna dintre aceste moșii, ci toate să le vîndă la pămînteni, raele ale Porții... ”⁶⁴.

Autoritatea locală afirmă, deci, printr-un act oficial emanat de la Domnitor interdicția pentru sudii de a avea moșii în Principat, cuprinsă între prevederile firmanelor Porții.

Th. Mustată nu se conformează însă ordinului domnesc, ci din moșiile care i-au revenit de pe urma acestei operații vinde unele altor sudii, sau le păstrează pentru sine. Astfel, moșiile Bazga și Covasna (Hilița), ținutul Iași, în hotar cu Bohotinul, promise hatmanului Răducanu Roset, megieșul acestora, le vine suditului rus, maiorul Ioan Măcărăscu⁶⁵. Aceasta provoacă un lung proces între hatman și suditul rus, care ia sfîrșit abia în 1813. După 1806, suditul rus Ioan Măcărăscu solicită sprijinul administrației rusești în favoarea sa.

Litigiul prezintă interes pentru că, în cursul desfășurării sale, Divanul Moldovei redactează o anafora către președintele Divanurilor Moldovei și Munteniei, senatorului Kușnicov, în care este expusă cu fermitate poziția autorităților moldovenești față de proprietățile rurale ale sudiiților din Moldova.

La 9 noiembrie 1809, Divanul Moldovei judecă procesul și dă cîștig de cauză hatmanului Răducanu Roset împuternicindu-l să răscumpere, potrivit obiceiului țării, moșiile Covasna (Hilița) și Bazga⁶⁶. Senatorul Kușnicov nu voiește să întărească hotărîrea Divanului favorabilă hatmanului, cerînd prin adresă să i se explice mai întii dacă supușii străini au avut sau nu, pînă atunci, dreptul de a cumpăra moșii în Moldova. Prin anaforaua, din 20 decembrie 1809, Divanul Moldovei răspunde că este

⁶¹ Ibidem, Pachet DXCVI/236. C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 157–158 este de părere că intrucît prețul de 331 000 florini reprezenta de 20 de ori arenda anuală și ținînd cont că venitul prețului, calculat numai cu 5% este egal cu arenda pe un an, aceasta însemna că Teodor Mustată a cumpărat venitul amintitelor moșii, adică le-a arendat în perpetuitate.

⁶² Radu Rosetti, *Cronica Bohotinului*, în „Analele Academiei Române”, seria II, Mem. Secf. Ist., Tom. XXVIII, 1905–1906, București, 1906, p. 207–301.

⁶³ Valentin Al. Georgescu, *op. cit.*, p. 236.

⁶⁴ Radu Rosetti, *op. cit.*, p. 298.

⁶⁵ *Ibidem*, p. 302–303.

⁶⁶ *Ibidem*, p. 195.

cunoscut faptul că, potrivit prevederilor tratatelor, nici unul din sudiții ruși n-au avut voie să păstreze moșiile și „acareturile” pe care le-au avut în Moldova, ci au fost obligați să le vîndă pămîntenilor într-un termen stabilit ⁶⁷. Ei trebuiau să se desfacă de toate averile imobiliare pe care le-au avut în Principat, atunci cînd au devenit sudiți ruși și să se strămute în Rusia.

Încheierea Divanului Moldovei se referă la tratatul de la Kuciuk-Kainargi (1774) și la firmanul Porții care a urmat păcii de la Iași (1792), în virtutea cărora moldovenii care voiau să-și părăsească țara și să plece în Rusia erau obligați ca într-un termen de un an, sau de 14 luni, de la data ratificării tratatelor, să-și vîndă moșiile și celelalte imobile din Moldova rudelor sau raielelor Porții ⁶⁸.

În ceea ce privește supusul rus, maiorul Ioan Măcărăscu, care declara că „și alți supuși ruși au moși în Moldova, pe care atît mai înainte cît „și acum, le stăpînesc fără nici o supărare”, Divanul arăta că afirmațiile sale nu sînt adevărate, pentru că el însuși a fost obligat să vîndă în termenul stabilit de tratat imobilele pe care le avea în țară. Acestea au fost cumpărate de serdarul Toderașcu Măcărăscu, fratele său ⁶⁹.

Divanul subliniază că autoritatea moldovenească a socotit de adevărat stăpîn pe cumpărător, adică pe șerदारul T. Măcărăscu, iar nu pe vînzător (pe maiorul I. Măcărăscu). În încheiere, Divanul conchide cu fermitate: „dar a cumpăra moșii de veci supușii rusești, această voie nicidecum n-au avut” ⁷⁰.

Se înțelege că cei care le-au dobîndit au comis un act ilegal, tolerat de administrația care a urmat de teama de a nu provoca incidente în relațiile cu puternicile Imperii vecine, Austria și Rusia.

În ceea ce privește pe supusul austriac T. Mustață, devenit ulterior baron al Imperiului austriac, el este menționat în documente în perioada 1805 — 1828 pentru diferite procese cu unii boieri moldoveni sau diferende cu guvernul moldovean, referitoare la stăpînirea moșiilor dobîndite prin cumpărare de la „fondul religios” din Bucovina ⁷¹.

Remarcăm că suditul Th. Mustață mai stăpînea moșii în Moldova și la 1823 și că guvernul moldovean, care i-a confiscat unele, dar apoi i le-a restituit ⁷², i-a recunoscut implicit dreptul asupra acestora.

Un alt exemplu de sudit (protejat) proprietar de moșii în Moldova, dobîndite prin cumpărare, este doctorul Antonie Caruzo din Botoșani ⁷³. Originar din insula Corfu, el este angajat la 1807 ca medic chirurg în armata rusă, obținînd, cu această ocazie, supușenia rusă ⁷⁴. În 1808, docto-

⁶⁷ *Ibidem*, p. 305.

⁶⁸ D. A. Sturza, *op. cit.*, p. 132.

⁶⁹ Radu Rosetti, *op. cit.*, p. 305.

⁷⁰ *Ibidem*, p. 305.

⁷¹ Arh. St. Iași, Condici K/342, f. 252 v. — 253 v., Condici K/343, f. 22—56, 172 176, K/374, f. 152—153, K/375, f. 231—232; *Ibidem*, Documente, Pachet 282 bis/23; Pachet 450/9, 12, 13, 14, 15, 100, 112, 116; Pachet 712/55; Hurmuzaki, *Documente*, vol. II (seria nouă), p. 52, 932, 941—942.

⁷² Hurmuzaki, *Documente*, vol. II (seria nouă), p. 52, 932, 941—942.

⁷³ Arh. St. Iași, Tr. 166, op. 184, nr. 17, f. 124 v. Catagrafia din 1820 a Botoșanilor și înregistrează cu 24 oameni scutiți de bir.

⁷⁴ *Ibidem*, Documente, Pachet 428/102, 103, 105.

rul Antonie Caruzo se afla în Principate, unde trata cu deosebită îngrijire și sîrguință pe ofițerii și subofițerii ruși, în timpul șederii armatelor ruse în lagărul de la Focșani⁷⁵. Funcționează în această calitate pînă la 16 noiembrie 1810, cînd, din motive de boală, își dă demisia din postul de medic al regimentului de dragoni ruși încartiruit la Botoșani⁷⁶. Se stabilește apoi în Botoșani și este înregistrat în documente un timp ca sudit rus, apoi ca sudit britanic. Moare în Moldova, în ianuarie 1840, ca suspus britanic⁷⁷. În anul 1827, doctorul Antonie Caruzo, în calitate de sudit rus, a cumpărat o parte din moșia Blindești, ținutul Botoșani, de la pităreasa Zamfira⁷⁸, iar în 1832, el apare menționat documentar ca proprietar al moșiei Strahotinul, ținutul Hîrlău⁷⁹, cumpărată la 20 ianuarie 1829, la „sultan mezat” de soția sa, contesa Smaranda Caruzo, de la Costache Ciure, fiul căminarului Teodor Ciure, pentru suma de 75 000 lei⁸⁰.

Calitatea de sudit nu-l împiedică pe dr. A. Caruzo să dobîndească bunuri rurale în Moldova. El nu se împămîntenește după 1832, cum înclină să creadă fiul său, Gh. Caruzo, pentru că la moartea sa, survenită în 1840, Consulatul britanic l-a reclamat ca supus al ei, declarînd, totodată, că este singura autoritate competentă să administreze averea defunctului⁸¹.

Supuși străini puteau dobîndi moșii în Moldova și în urma ipotecării acestora de către pămînteni la sudiiți bogați, în contul unor datorii. Din cauza dobînzilor crescînde și a sporirii cursului monedelor pămîntenii debitori nu-și puteau achita datoria la scadență, și în această situație, proprietatea ipotecată trecea adeseori în stăpînirea efectivă a suditului creditor⁸². Procedul este denunțat Porții de însuși domnitorul Ioniță Sandu Sturza în celebra sa „plîngere”⁸³.

Semnălăm încă o categorie de sudiiți proprietari de imobile rurale: pămîntenii care aveau moșii în Moldova și obțineau apoi protecția străină⁸⁴. În pofida prevederilor tratatelor și firmanelor, odată deveniți sudiiți, ei nu renunțau la imobilele rurale dobîndite anterior, ca cetățeni moldoveni.

⁷⁵ Ibidem, Documente, Pachet 428/102, copie lb. rusă.

⁷⁶ Ibidem, Pachet 428/104.

⁷⁷ Bibl. Acad., Documente, Pachet CCCXVIII/204.

⁷⁸ Arh. St. Iași, Condiți K 348, f. 106 v. —107; Ibidem, Litere B/152, f. 10. Între 1828—1830, doctorul Antonie Caruzo se află în proces pentru moșia respectivă cu medelnice-rul Lupu Călimănescu. Ibidem.

⁷⁹ Arh. St. Iași, Condiți K/985, f. 2—2v.

⁸⁰ Arh. St. Iași, Documente, Pachet 428/113. La 24 ianuarie 1829, Divanul Judecătoresc poruncește Isprăvniceii ținutului Hîrlău să dea în stăpînirea contesei Smaranda Caruzo moșia Strahotinul, cumpărată de aceasta la mezat. Arh. St. Iași, Documente, Pachet 429/169.

⁸¹ Bibl. Acad., Documente, Pachet CCCXVIII/194.

⁸² Sobornicescul hrisov, din 1785, prevedea că nu poate fi oprit bunul amanetat în plată pentru neachitarea datoriei la scadență, totuși în fapt, această clauză era ignorată. Vezi Const. Solomon și C. A. Stoide, *Documente tecucene*, vol. III, p. 80, nr. 92—93, p. 141 (nr. 153), Exemplele nu se referă la sudiiți.

⁸³ N. Iorga, *op. cit.*, p. 5.

⁸⁴ Cîtăm ca exemplu concludent cazul negustorului Gheorghe Cucuic, moldovean de origine, născut în satul Cobăla, ținutul Dorohoi, menționat la 1803 în „Condița liuzilor” ca stăpîn al moșiei Cobăla (vezi Th. Codrescu, *Uricarul*, vol. VIII, p. 306), devenit sudit rus după 1812, el poartă un lung proces (1813—1829) pentru moșia Cobăla cu spătarul Ioniță Sandu Sturza, viitorul Domn (Vezi, Bibl. Acad., Documente, Pachet CXIX/11; Pachet CCCXXIX/148, Pachet CXIX/15, 32, 33, 34). Litigiul prezintă interes pentru implicațiile sale politice și consecințele pe care le-a avut asupra relațiilor dintre autoritățile moldovene și Agenția consulară austriacă din Iași. Vezi Hurmuzaki, Documente, vol. II (serie nouă), p. 962—965.

N-am epuizat prin prezentarea de față toate mijloacele de dobândire de imobile rurale de către sudiiți. Atenția noastră s-a îndreptat mai ales spre căile cele mai folosite, care apar menționate documentar.

b) *Viile și pădurile.*

Existau numeroși sudiiți în Moldova care stăpîneau, în calitate de embaticari (bezmenari), vii pe terenuri proprietate mănăstirească, boierească sau domnească. Acestea puteau fi dobândite pe căi asemănătoare cu moșiile : prin cumpărare, prin moștenire, prin căsătorie cu femei pămîntene (și atunci suditul avea numai un drept de folosință a veniturilor viei) ș.a.

Într-un document din 1828, suditul austriac din Iași, Anton Vincler, apare în calitate de cumpărător al unei vii de 7 pogoane de la Șorogari, aflată pe moșia mănăstirii Golia, de la Marco Esofovici și soția acestuia, pentru suma de 2500 lei⁸⁵. De remarcat, este calea dobîndirii viei prin cumpărare. Suditul este însă numai embaticar nu proprietar prin cumpărare, deoarece via, după cum rezultă din document, se află pe terenul proprietate a mănăstirii Golia. Dreptul de bezmenar al suditului era ereditar.

Documentele precizează calitatea de embaticar a sudiiților asupra viilor cumpărate, indicînd uneori și suma plătită ca embatic proprietarului terenului⁸⁶. Exemplul citat nu este singurul⁸⁷.

Ca și în cazul imobilelor urbane, sudiiții au fost, cîteodată, creditorii ipotecari ai unor vii, proprietatea unor pămînteni. Neachitarea la termen a datoriei dădea dreptul creditorului sudit ipotecar să scoată via la licitație pentru a-i fi acoperită creanța⁸⁸. Au fost cazuri cînd debitorul s-a obligat ca, în caz de neachitare a datoriei la termenul stabilit, via ipotecată să rămîină în stăpînirea creditorului său.

Unii sudiiți au dobîndit pe această cale, vii în Moldova, în proprietate deplină. Cităm în acest sens următorul exemplu : locuitorul Andrei din satul Liești a încheiat în anul 1823 un act cu suditul rus Dobre Petrovici, prin care primul s-a obligat, ca în cazul neachitării la termen a sumei de 140 lei, împrumutată de la sudit, pentru care pusese amanet * un pogon de vie, „să rămîie de veci” acel pogon de vie suditului, precum au și rămas la sudit, ca unul ce n-a fost următor cu plata banilor la vade”, se arăta în document⁸⁹.

Sudiiții proprietari de vii⁹⁰ erau mai puțin numeroși decît embaticarii. Catagrafia sudiiților din Moldova, din anii 1824 — 1825, oferă exemple

⁸⁵ Arh. St. Iași, Documente, Pachet CDXXX/105.

⁸⁶ Arh. St. Iași, Litere B/133, f. 1. Embaticul anual asupra unei vii de la Copou, de 12 pogoane, era, la 1828, de 25 lei.

⁸⁷ Pentru alte exemple vezi: Bibl. Acad., Documente, Pachet CCCXXIX/308.

⁸⁸ Vezi nota Agenției austriace din Iași către Departamentul Pricinilor Străine, din 26 august 1823, prin care se cere scoaterea la „sultan mezat” a viei din Iași a suditului austriac Dino Hagi Ilie pentru satisfacerea datoriei de 800 lei, contractată în anul 1820 și neachitată la termen față de suditul austriac Hristea Hagi Gheorghe, Arh. St. Iași, Documente, Pachet 317/20.

* Se folosește impropriu, în document, termenul de amanet în loc de ipotecă.

⁸⁹ Arh. St. Iași, Documente, Pachet 353/100.

⁹⁰ Ca exemplu vezi. Arh. St. Iași, Documente pachet 151/11.

de sudii proprietari de vii ⁹¹. De remarcat însă că aceștia erau „protejați” nu sudii propriu-ziși, iar „protejații” proveneau mai ales din rîndul pămîntenilor.

În documente există mențiuni de sudii proprietari de vii, dobîndite „ca zestre” de la soții pămîtene ⁹².

Sînt menționați documentar și sudii care cumpără păduri de la pămînteni ⁹³.

Din expunerea de față rezultă că sudii și „protejații” consulatelor din Moldova aveau proprietăți rurale (moșii, vii, grădini, livezi, păduri), încă de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului următor, dobîndite prin cumpărare, prin moștenire și alte căi. Sudii puteau fi proprietari de imobile rurale sau embaticari (bezmenari) pe terenuri proprietate mănăstirească, boierească sau domnească.

În ciuda prevederilor tratatelor, firmanelor și a ordinelor autorităților moldovenești, sudii au continuat să stăpînească imobilele rurale dobîndite. Faptul se explică, după părerea noastră, prin toleranța tacită a unor Domni, de teama de a nu provoca incidente neplăcute cu puternicile Imperii vecine, Austria și Rusia.

O chestiune de un deosebit interes, pe care o vom discuta în rîndurile care urmează, este poziția autorităților moldovene, în vremea domniei lui Ioniță Sandu Sturza, față de proprietatea imobiliară a supușilor străini, în comparație cu atitudinea consulatelor străine în aceeași problemă, în speță a Agenției consulare austriece.

Ne-am oprit asupra perioadei 1822 — 1828 din motive lesne de înțeles. Este începutul domniilor pămîtene și al renașterii naționale. Este perioada în care s-a încercat îngrădirea abuzurilor jurisdicției consulare și supunerea sudiiților la legile țării. În plus, dacă în perioada anterioară am menționat unele luări de poziție din partea autorităților moldovene, sub domnia lui Ioniță Sandu Sturza se înregistrează chiar acțiuni concrete de soluționare a problemei proprietăților imobiliare din Moldova ale supușilor străini.

Beneficiem pentru expunerea de față de un foarte interesant material documentar inedit din arhivele vieneze, păstrat în copie la Arhivele Statului București, coroborat cu informații din fondul de documente al Bibliotecii Academiei R.S.R. (secția manuscrise) și din Arhivele Statului Iași.

⁹¹ Suditul rus din Iași, Nicolae Hagi Hristodor, comisionar de marfă turcească, moldovean de origine, născut și crescut în Moldova, avea în proprietate: o casă și o vie de 7 pogoane la Vișan. Arh. At. Iași, Tr. 166, op. 185, nr. 23, f. 154 v. Protejatul britanic, Neculai Anastasiu Levnaditis din Iași, grec de origine, născut în insulele grecești, domiciliat în Moldova de 29 ani, negustor de vite, avea o vie „de veci” de 28 pogoane la Cetățuia. Ibidem, f. 241, ș.a.

⁹² Vezi Arh. St. Iași, Tr. 166, op. 185, nr. 23, f. 13, Ibidem, Condiți K/342, f. 381 v. — 382.

⁹³ Dragomanul consulatului rus din Iași, Ioan Arghiropol a cumpărat, la 1818, de la răzeșii Bolești, de pe valea Bogdanei, ținutul Tutova, — 822 stîljenii codru, la prețul de 14 lei stîljenul — Bibl. Acad., Documente, Pachet CXCLX/190; Pentru alte exemple vezi Arh. St. Iași, Condiți K/158, f. 1 2; Condiți K/342, f. 344, 539 v. — 540.

Memoriile boierilor moldoveni către Poartă, la începutul deceniului al doilea al secolului trecut, cuprindeau ca un deziderat de seamă soluționarea problemei supușilor străini din Moldova. Astfel, la punctul 6 al „arzului” boierilor moldoveni către Poartă, din 24 aprilie 1822, se cerea ca „sudiții de acum înainte să n-aibă voie să cumpere bunuri nemișcătoare în Moldova, nici pe numele lor sau a femeilor lor, nici sub forma vreunei alte iconomii (sic), iar ciți dintre dinșii au ajuns să aibă (bunuri — n.n.) cumpărate să le vîndă sau să se facă raiale cu act către stăpînire, afară numai de aceia care le au ca bunuri din clironomie”⁹⁴. Memoriul următor, din 28 iunie 1822, conținea în articolul 8 aceeași revendicare: sudiții care au cumpărat moșii în Moldova să fie obligați să le vîndă pămîntenilor, la valoarea lor reală, și să plece din țară⁹⁵.

Firmanul Porții din 1822, adresat domnitorului Ioniță Sandu Sturza, ordona și ca o urmare a sugestiilor cuprinse în memoriile boierilor cu privire la sudiți, ca aceștia să nu dețină pe viitor „averi și moșii” în Principat, iar cei care le dobîndiseră pînă la acea dată să fie obligați să le vîndă cit mai repede pămîntenilor⁹⁶. Firmanul respectiv nu s-a aplicat⁹⁷.

Chestiunea va fi readusă în discuție doi ani mai tîrziu de domnitorul Ioniță Sandu Sturza, care, printr-un memoriu, sesiza Poarta asupra abuzurilor sudiților din Moldova, deveniți o adevărată problemă pentru administrația țării⁹⁸. Firmanul Porții din iunie 1824, consecință a reclamației Domnitorului Moldovei, interzicea categoric supușilor străini să aibă, ca proprietari, bunuri imobiliare, în general, în Principat (ogoare, moșii etc.) și să arendeze moșii și ordona celor care au dobîndit moșii și alte bunuri imobiliare să le vîndă pămîntenilor și să rămînă simpli chiriași⁹⁹. Se mai ordona o riguroasă verificare a titlurilor de protecție ale tuturor străinilor din Principat și ridicarea patentelor de la pămîntenii care trecuseră la protecția străină. De asemenea, se interzicea căsătoria sudiților cu femei pămîtene. Ca urmare, guvernul moldovean a luat o serie de măsuri în sensul prevederilor firmanului. Astfel, la 13/25 august 1824, Departamentul Pricinilor Străine, în baza ordinului domnesc din 6 august același an, a înștiințat Agenția consulară austriacă din Iași că era cu desăvîrșire interzis supușilor străini să mai construiască case și să exercite comerț cu amănuntul în târgurile și orașele Moldovei, iar cei care erau deja proprietari de imobile erau obligați să le vîndă pămîntenilor și să părăsească țara, în cazul contrar, aveau să fie considerați „raiale” și supuși legilor țării¹⁰⁰.

Deoarece prin căsătoria cu femei pămîtene sudiții dobîndeau folosința unor bunuri imobiliare în Principat, domnitorul Ioniță Sandu Sturza, la 1 septembrie 1824, emite un ordin către Mitropolitul Moldovei,

⁹⁴ Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, vol. X, p. 322.

⁹⁵ Bibl. Acad., Documente, Pachet MCCXXIII/161. Copie în limba greacă, tradusă de N. Gaidagis.

⁹⁶ D. A. Sturza, *Acte și documente*, vol. I, p. 304.

⁹⁷ Pînă la începutul lunii decembrie 1822 consulatele străine nu primiseră nici o comunicare oficială în acest sens. Vezi Hurmuzaki, *Documente* (serie nouă), vol. II, p. 877.

⁹⁸ Bibl. Acad., Documente, Pachet MCCXXII/162 a. Copie în limba greacă tradusă de N. Gaidagis.

⁹⁹ *Ibidem*.

¹⁰⁰ Arh. St. București, Arhiva istorică centrală, Xerografii Viena, Pachet LXVI/38, f. 9—10.

Veniamin Costache, conform prevederilor firmanului din iunie 1824, care repeta dispozițiile cuprinse în firmanle mai vechi din anii 1792, 1798, 1811 și 1814. Prin acesta, domnitorul dispunea ca înaltul prelat să pună în vedere preoților din tot cuprinsul Principatului să nu mai officieze căsătorii între sudiți și femei pămîntene¹⁰¹. Totodată, se instituia la Iași un comitet special care avea misiunea să verifice patentele de protecție ale tuturor străinilor din Principat, comitet compus din boieri numiți de domnitor și dintr-un delegat al Agenției consulare austriece, ca reprezentant al tuturor consulatelor din Moldova¹⁰².

Măsura luată de autoritatea locală cu privire la bunurile imobiliare ale sudiților a provocat, după cum era de așteptat, reacția promptă a agentului consular austriac, Johan Lippa, care avea sub protecția lui în Principat pe cei mai numeroși sudiți.

Correspondența agentului austriac Lippa cu cancelarul Metternich, din a doua jumătate a anului 1824, pune în evidență concepția Austriei și a reprezentantului ei consular în problema proprietății imobiliare a supușilor ei în Moldova¹⁰³.

Teza Cancelariei de Stat de la Viena, comunicată agentului consular Lippa prin adresa din 18 septembrie 1824, ca răspuns la raportul acestuia din 30 august 1824, referitor la măsura anunțată de autoritățile moldovene cu privire la imobilele urbane ale supușilor austriecei, era că, în conformitate cu regula status-quo-ului strict, care stă la baza tratatului de pace de la Șiștov (1791), supușii austriecei au fost repuși atunci legal în folosința tuturor drepturilor, privilegiilor și libertăților de care s-au bucurat la izbucnirea războiului. Deci, consideră Cancelaria imperială, că ceea ce a fost în mod tacit tolerat în practică a fost ridicat prin numitul tratat la rangul unui drept pozitiv¹⁰⁴.

„Se pune întrebare, seria principele Metternich, dacă supușii austriecei au avut înainte și după 9 februarie 1788 (data izbucnirii războiului austro-turc) proprietăți imobiliare în Moldova și dacă au exercitat profesiuni. Dacă răspunsul este afirmativ”, ceea ce era aproape de bănuț, atunci — arăta Cancelarul — „numitul motiv al Status-quo-ului strict ne-ar acorda dreptul cel mai bun pentru a rezolva în mod amiabil amintita pretenție (a ocîrmuirii moldovene), în special în ceea ce privește vânzarea proprietăților imobiliare”¹⁰⁵.

Răspunsul lui Lippa, din 12 noiembrie 1824, confirmă presupunerea principelui Metternich, dezvoltînd aceeași argumentare juridică¹⁰⁶. Singurul document din arhiva Agenției austriece (din Iași) care dovedește că deja cu cîțiva ani înainte de izbucnirea războiului austro-turc supușii austriecei au stăpînit în Moldova proprietăți imobiliare, scrie Lippa, este dispoziția internunțului austriac la Poartă, baronul Herbert, către locțiitorul Agen-

¹⁰¹ C. Erbiccanu, *Istoria Mitropoliei Moldovei și Sucevei și a catedralei mitropolitane din Iași*, București, 1888, p. 259. Vezi și Xerografii Viena, Pachet LXVI/44.

¹⁰² S. Măriceș, *Abuzuri ale consulilor în Moldova în anii 1822—1828*, în „Anuar”, VII, 1970, p. 294—295.

¹⁰³ Arh. St. București, Xerografii Viena, Pachet LXXVI, LXX.

¹⁰⁴ Ibidem, Pachet LXX/6, f. 1—3.

¹⁰⁵ Ibidem.

¹⁰⁶ Ibidem, Pachet LXVI/46, f. 1—6.

ției austriece von Spaun, din 26 mai 1786, pe care Lippa menționează că o anexează raportului său, în original¹⁰⁷. Agentul austriac mai citează cazul binecunoscut boierilor moldoveni al protejatului austriac negustorul Chabert, proprietarul unei case din Iași, anterior datei de 1788, caz pe care l-am menționat deja în lucrarea de față.

În încheierea raportului său, Lippa conchide în sensul sugerat de Cancelaria imperială că „din această libertate tacită timp de mai mulți ani și permisă supușilor de a poseda proprietăți imobiliare în Moldova, se pare că, prin regula status-quo-ului strict, care stă la baza tratatului de pace de la Șiștov, s-a născut un drept pozitiv pentru supușii austriei la această proprietate”¹⁰⁸. Agentul austriac mai invoacă vechimea și chiar consimțământul autorităților locale față de această stare de lucruri, scriind într-un raport, din 30 august 1824, că supușii și protejații austriei, ruși, francezi, englezi, prusieni, dețin, de un lung șir de ani, case, prăvălii, vii și moșii în Moldova prin înputernicirea ocîrmuirii locale, pe bază de hrisoave domnești sau alte acte confirmate judiciar¹⁰⁹. Afirmatia lui Lippa nu este greșită, pentru că în fapt, după cum am arătat, sudiții aveau bunuri imobiliare în Moldova, unele confirmate, prin acte oficiale, dar din aceste abateri de la legi și tratate nu izvoră nicidecum un drept legal de stăpînire, cum încerca să demonstreze Lippa.

Curtea de la Viena și agentul ei în Moldova încercau prin sofisme juridice să legitimizeze o abatere de la tratatele încheiate de Austria cu Poarta, care nu acordau supușilor austriei dreptul de a avea proprietăți imobiliare în Principate. Scopul evident, era menținerea situației existente, creată prin toleranță tacită și abuz, pentru a nu micșora baza economică de înrîurire a Austriei în Moldova.

Față de autoritățile moldovene, agentul Lippa, instruit de cancelaria de stat de la Viena, adoptă tactica temporizării, situîndu-se pe poziția imposibilității de a schimba „o stare de lucruri care există de un lung șir de ani”, și de a intra în discuții oficiale, din lipsă de dispoziții precise de la forurile superioare, sau se limitează în a declara că problema în cauză este un subiect ce urmează a fi tratat între Internunțul austriac și Poartă. Se urmărea astfel tergiversarea chestiunii, pentru a cîștiga timp și a menține, cu orice preț, situația existentă. Cînd autoritatea moldoveană se arăta fermă în aplicarea dispozițiilor Porții de vînzare a proprietăților imobiliare ale sudiților austriei pînă la 26 octombrie 1824, Lippa protestează formal față de o măsură „pe cît de nereglementară, pe atît de injustă”, după părerea sa, și face direct răspunzătoare administrația moldovenească de prejudiciile ce vor fi cauzate supușilor austriei¹¹⁰. Concomitent, el adresează un raport detaliat în acest obiect internunțului Herbert¹¹¹. Pe cît de puțin temei legal aveau supușii austriei în deținerea de proprietăți imobiliare în Principate, pe atît de puternic protesta agentul consular Lippa, erijat în „apărătorul drepturilor și al proprietății supușilor austriei”¹¹².

107 Lipsește din corespondența respectivă.

108 Ibidem, Pachet LXVI/46, f. 1-6.

109 Ibidem, Pachet LXVI/38, f. 1.

110 Ibidem, Pachet LXVI/46, f. 4-5.

111 Ibidem.

112 Ibidem.

Față de neaplicarea ordinului domnesc din 6/18 august 1824 referitor la averile imobiliare și comerțul „en detail” al sudiților, autoritatea locală se vede nevoită să insiste pe lângă Agenția consulară austriacă pentru stricta respectare a firmanului din iunie 1824 și a scrisorii viziriale din septembrie 1824. Caimé-ua (scrisoarea vizirală) din 5 septembrie 1824 reînnoia, odată cu ordinul de retragere a supranumerarului armatei turcești de ocupație din Moldova, obligația sudiților care dețineau moșii, mori în Principat să le vîndă pămîntenilor și să părăsească țara, iar pentru sudiții care dețineau moșii în arendă obligația lichidării contractelor pînă la 26 octombrie același an ¹¹³.

Pe baza acestei scrisori vizirale, domnitorul Ioniță Sandu Sturza emite un nou ordin către Departamentul Pricinilor Străine, prin care se pune în vedere să fie întrebată Agenția austriacă despre cauzele neconformării ei la ordinul domnesc din 6 august și s-o invite să oblige pe sudiții săi să se supună, în termenul fixat, prevederilor firmanelor, căci amînarea sau nerespectarea lor este o „imposibilitate”. Se preciza, totodată, că dacă din lipsă de numerar, lipsă care exista atunci în țară, cumpărătorii n-ar fi în stare să depună prețul imobilului, să fie admis ca aceștia să plătească prin polițe. Conținutul acestui ordin este comunicat Agenției austriece prin nota Departamentului Pricinilor Străine din 28 octombrie/9 noiembrie 1824 ¹¹⁴. Din ordinul expres al domnitorului, prin strigări publice, s-a adus la cunoștința populației din Iași că supușii austrieci sînt obligați pînă la 26 octombrie (sărbătoarea Sf. Dumitru) să vîndă proprietățile imobiliare pe care le aveau, iar cei care practicau comerțul „en detail” sînt obligați să-și închidă prăvăliile ¹¹⁵.

Preocuparea administrației moldovene de a reglementa problema sudiților sub multiplele ei aspecte, inclusiv aceea a proprietății imobiliare, se vedește în stabilirea, la începutul lunii noiembrie 1824, în plenum Divanului și în asistența secretarului Agenției, Cantemir, a unui adevărat regulament pentru sudiții tuturor puterilor străine, întocmit în conformitate cu firmanele Porții și cu prevederile tratatelor dintre Poartă și puterile europene. Aplicarea punctelor înscrise în „anaforauă” Divanului ar fi însemnat rezolvarea definitivă a „problemei sudiților” din Principat.

Punctele respective, care au fost comunicate Agenției austriece prin nota Departamentului Pricinilor Străine din 6/18 noiembrie 1824, erau :

„a) Stărostiile instituite în ținuturi, de un timp, împotriva înaltelor ordine (firmanele) și a stipulațiilor tratatelor, trebuie desființate de acum înainte.

b) Fiecare supus, fără deosebire, este obligat să se supună legilor Moldovei.

c) Supușii străini care pe viitor vor veni în Moldova să fie obligați să treacă pe la Departamentul Pricinilor Străine, și să-și prezinte patențele de protecție. Ca urmare, vor primi autorizația Departamentului de a se ocupa în Principat de afacerile lor.

¹¹³ Bibl. Acad. Documente, Pachet MCCXXI/161. Copie grecească tradusă de N. Gaidagis.

¹¹⁴ Arh. St. București, Xerografii Viena, Pachet LXVI/46, f. 7—8.

¹¹⁵ Ibidem, f. 1—6. Raportul lui Lipșa către Metternich, din 12 noiembrie 1824.

d) Toți supușii străini, fără deosebire, sînt invitați să se desfacă, total și neîntîrziat, de averea mobilă și imobilă pe care o dețin în Moldova”¹¹⁶.

Din păcate, programul propus nu s-a tradus în faptă, stărostiile de la ținuturi persistînd, ba chiar sporindu-și numărul în Principat, după 1832, iar proprietățile imobiliare ale sudiților de asemenea.

La 19 noiembrie 1824, agentul consular Lippa comunica la Viena că a reușit să oprească, pentru moment, măsurile pe care ocîrmuirea moldoveană avea intenția să le ia cu privire la vînzarea proprietăților imobiliare ale sudiților, care a fost amînată pînă la o dată viitoare, 23 aprilie 1825 (Sf. Gheorghe)¹¹⁷.

Cu abilitate, Lippa descoperă omisiuni, în însăși notele Departamentului Pricinilor Străine către Agenție, pe care le speculează pentru a cîștiga timp și a tergiversa vînzarea bunurilor imobiliare ale supușilor săi.

Astfel, prin nota din 10 noiembrie 1824, adresată Departamentului Pricinilor Străine, Lippa cere acestuia să-i arate actul oficial prin care s-a făcut cunoscut Agenției că termenul pentru vînzarea imobilelor pe care le posedă supușii săi în Moldova a fost fixat la 26 octombrie (Sf. Dumitru), pentru că Agenția n-a primit un asemenea act oficial, iar în ceea ce privește nota din 13/25 august a Departamentului Pricinilor Străine către Agenție, în ea nu se menționează *un termen ce urmează a fi stabilit* pentru vînzarea imobilelor sudiților, dar nicidecum *un termen fixat pentru Sf. Dumitru*. În încheiere, Lippa acuză guvernul moldovean că procedează ilegal și dușmănos, față de supușii străini¹¹⁸. Din această lacună a Departamentului Pricinilor Străine, agentul austriac conchide că autoritățile locale „nu au dreptul să întreprindă asemenea măsuri împotriva sudiților”¹¹⁹. Cu privire la omisiunea semnalată Lippa avea dreptate, pentru că, în adevăr, Domnitorul și Departamentul se conving că nu au în arhiva lor nici o comunicare oficială adresată Agenției, în care să fi fost precizat termenul pînă la care să se facă vînzarea imobilelor sudiților¹²⁰.

La 13 decembrie 1824, Lippa raporta cu satisfacție Curții de la Viena, atribuindu-și merite, că nu s-a mai întreprins nimic de către autoritățile moldovene în privința vînzării bunurilor imobiliare ale sudiților, în privința comerțului cu amănuntul și a exercitării profesiunilor de către sudiți¹²¹.

Explicația nu poate fi atît de simplă, după cum o prezenta Lippa Curții de la Viena, scoțîndu-și în evidență meritele. Este de presupus că lipsa de numerar existentă în țară, la acea epocă, cît și motivele politice decurgînd din vecinătatea Moldovei cu cele două mari imperii Austria și Rusia, care aveau cei mai mulți sudiți în Principat, au determinat neaplicarea dispoziției vînzării proprietăților imobiliare ale sudiților.

Chiar dacă nu s-a procedat la vînzarea bunurilor imobiliare ale sudiților, totuși trebuie menționat că, în perioada următoare scrisorii vizirale din septembrie 1824, s-au înregistrat măsuri concrete ale administrației

¹¹⁶ Xerografii Viena, Pachet LXVI/50, f. 7—8.

¹¹⁷ Ibidem, Pachet LXVI/47, f. 4—6, 7—8.

¹¹⁸ Ibidem, Pachet LXVI/47, f. 7—8.

¹¹⁹ Ibidem, f. 4—6.

¹²⁰ Ibidem.

¹²¹ Ibidem, Pachet LXVI/52, f. 1—4.

moldovene față de suidiții proprietari. Astfel, la 20 septembrie 1824, Departamentul Pricinilor Străine, judecând litigiul dintre suidiții austrieci, Gheorghe Coste și Anastasă Ioan, pe de o parte, și comisul I. Tăutu, pe de altă parte, pentru două locuri în Tîrgul de Jos, care ar fi fost ocupate de comisul Ioan Tăutu, consideră că de vreme ce firmele interzic supușilor străini să aibă în țară „stabilimenturi” nu se puteau da respectivele locuri cu bezmen suidiților reclamanții, ci să rămână în stăpînirea comisului Ioan Tăutu, care este „raia”¹²². Domnitorul Ioniță Sandu Sturza întărește la 3 octombrie 1824 anafora Departamentului Princinilor Străine, reproducînd argumentele acesteia în rezoluția sa : „fiindcă după hotărîrea înalțelor împărătești firmanuri nu este iertat supușilor străini a avea aice lucruri nemișcătoare, pentru aceea neputîndu-se da locurile arătate spre împlinirea cererii jăluitcrilor, mai ales că au ars cu totul, hotărîm ca dumnea-lu comisul Ioan Tăutul, care au și ridicat dughene pe dinsele, să le aibă în stăpînire, fără strămutare”¹²³.

Un caz asemănător, este acela al supusului austriac Constantin Desila care se judecă la Departamentul Pricinilor Străine, în aceeași zi, cu același comis Tăutu, pentru ocuparea de către acesta din urmă a unui loc al mănăstirii Birnova, loc cu bezmen, dat de zestre suditului de socrul său Hagi Ioan, care a construit și binale pe acel loc, dar care au ars în vremea „răzmeriței” (1821). Anaforaua Departamentului, din 20 septembrie 1824, întărită de Domnitor la 3 octombrie același an, se bazează pe argumentarea dezvoltată mai sus și propune să se dea locul respectiv comisului Tăutu, ceea ce se și aprobă¹²⁴.

Preocuparea ocîrmuirii moldovene de a reglementa problema suidiților se observă și în anii următori. Catagrafia suidiților din Moldova, încheiată în martie 1825, concretizată într-o voluminoasă condică, păstrată la Arhivele Statului Iași¹²⁵, în care la fiecare sudit se indică starea negustoriei sau meșteșugului, averile *nemișcătoare* pe care le posedă, titlul de protecție ș.a., este dovada cea mai bună a încercării guvernului moldovean de a soluționa această spinoasă problemă. Pe baza datelor catagrafiei se redactează un amplu și documentat memoriu, adresat de donnitorul Ioniță Sandu Sturza, la 7 aprilie 1825, Porții Otomane, cerînd intervenția acesteia pe lângă guvernele statelor străine pentru respectarea tratatelor și curmarea abuzurilor consulare¹²⁶.

În binecunoscuta reclamație a domnitorului I. Sandu Sturza către Poartă, din anul 1826, se revine asupra chestiunii, făcîndu-se un adevărat istoric al problemei suidiților la noi, semnalîndu-se mijloacele ilegale prin care aceștia au dobîndit bunuri imobiliare urbane și rurale în Moldova și se solicită măsuri rapide din partea guvernului otoman pentru îndreptarea situației¹²⁷.

¹²² Bibl. Acad., Documente, Pachet DCCXLVIII/81, 82.

¹²³ Ibidem, Pachet DCCXLVIII/81.

¹²⁴ Bibl. Acad. Documente, Pachet XIV/105.

¹²⁵ Arh. St. Iași, Tr. 166, op. 184, condicta nr. 23.

¹²⁶ S. Măriș, *op. cit.*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie” A. D. Xenopol” Iași, 1970, vol. VII, p. 291—300. Copia memoriului se află la Bibl. Acad., Documente, Pachet CXXII/95.

¹²⁷ N. Iorga, *op. cit.*, p. 11.

Pe plan intern, prin anaforaua Divanului Moldovei din 9 aprilie 1827 pentru pronomiile Moldovei, întărită de Domnitor la 10 aprilie același an, se hotărăște, printre altele, că „supușii străini nu vor putea cumpăra moșii de veci, nici într-un chip, sub nici un fel de cuvânt, afară numai de aceia ce de către Divan se vor legiui a să cunoaște de pământeni, iar acei ce din străini au apucat a cumpăra averi nemîșcătoare, atunce numai le vor putea avea legiuite, cînd să vor legiui și ei de a fi pămînteni” (art. 20)¹²⁸. Aceste dispoziții însă nu s-au mai aplicat.

Administrația lui Ioniță Sandu Sturza, chiar dacă n-a rezolvat problema proprietății imobiliare a sudiților, a realizat totuși un real progres față de epocile anterioare. A pus pentru prima dată în discuția cancelariilor europene chestiunea dreptului sudiților de a avea proprietăți imobiliare în Moldova, a sesizat Poarta asupra abuzurilor sudiților în această materie, a luat pînă la un timp măsuri concrete de îngrijire a accesului sudiților la bunurile imobiliare în Principat. Că răul n-a fost curmat este bine cunoscut. Și după 1824 s-au înregistrat numeroase cazuri de supuși străini, care au dobîndit proprietăți imobiliare (urbane și rurale) în Principat sau le-au păstrat pe cele pe care le aveau¹²⁹. Autoritatea locală a fost nevoită, din motive insuficient cunoscute nouă, să accepte situația de fapt în privința proprietății imobiliare a sudiților, uneori confirmînd-o chiar prin acte judiciare.

Regulamentul Organic stabilind procedura naturalizării străinilor¹³⁰ a acordat dreptul la proprietate imobiliară rurală, considerată un drept politic, numai pămîntenilor de religie pravoslavnică sau persoanelor împămîntenite¹³¹. Deci, prin Regulamentul Organic, un străin nu putea cumpăra moșii în Moldova decît după naturalizarea sa, care implica, totodată, să fie de rit creștin ortodox. Naturalizarea cea mare conferea străinilor dreptul de a dobîndi imobile de orice fel, rurale sau urbane. Prin naturalizarea cea mică străinul dobîndea doar drepturile civile pe care le aveau negustorii

¹²⁸ Arh. St. Iași, Condici K/393, f. 414. Publicat în Th. Codrescu, *Urtecarul*, vol. II, Iași, 1852, p. 206. Articolul mai prevedea că „locuri de veci în orașe și ținuturi, evreii și armenii, de acum înainte, nu vor mai fi slobozi de a cumpăra, precum de la o vreme incoace cu catalhrisis au fost făcut încăpere de a cumpăra, ci numai pămîntenii vor avea acest pronomion”.

¹²⁹ Cităm cîteva exemple: negustorul Neculai Haği Hristodor, sudit rus din Iași, protejat, cumpără prin mezat, la 16 august 1828, un loc de casă în Iași, sub Curtea Domnească, de la fiul lui Gh. Lazăr, Arh. St. Iași, Litere K/334, f. 341; Prin hrisovul doinnitorului Mihai Sturza, din 26 mai 1843, se întărește stăpînirea supusului austriac Meicr Sărnhă asupra unui loc cu bererie de pe ulița Podul Lung din Iași, moștenire de la părinții săi, prescriindu-se totodată dreptul mănăstirii Galata la stăpînirea aceluși loc, după scurgerea a 47 ani de la, cumpărarea lui de către părinții evreului de la Catrina, soția lui Petre Sirbu, Bibl. Acad., Documente, Pachet CCLX/164.

¹³⁰ Naturalizarea cea mare a străinilor se obținea prin îndeplinirea următoarelor condiții: 1) Străinul să fie de rit creștin pravoslavnic; 2) Să aibă un stagiul de 10 ani în țară; 3) Să obțină diploma de împămîntenire, pe baza raportului adresat puterii centrale de către Obșnuita Obșteasca Adunare. Căsătoria unui străin cu o pămînteană, prin îndeplinirea condițiilor de mai sus, micșora durata stagiului de la 10 ani la 7 ani și conferea naturalizarea cea mică. Singură căsătoria străinului cu o pămînteană, fără celelalte dovezi, nu-i acordau acestuia dreptul împămîntenirii. Vezi Regulamentul Organic al Moldovei, Capitolul IX, anexa Litera X, art. 1–5, Iași, 1835, manuscris dactilografiat la Institutul de istorie și arheologie „A. D. Xenopol” din Iași.

¹³¹ Ibidem, art. 4.

și meșteșugarii pămînteni și avea dreptul de a dobîndi numai „acareturi”, adică imobile urbane¹³².

Totuși, nici Regulamentul Organic, care a stabilit reguli precise de dobîndire a bunurilor imobiliare de către străini, n-a fost mai eficace decît măsurile anterioare referitoare la supușii străini. Dovadă sînt firmele Porții din 1834¹³³, reînnoite la 15 aprilie 1837, adresate domnitorilor Moldovei și Țării Românești, prin care, printre altele se interzicea supușilor străini să cumpere averi imobiliare în Principat¹³⁴.

O lege din 19 august 1864 dădea dreptul străinilor de rit creștin domiciliați în Principatele Unite, să cumpere proprietăți imobiliare, cu condiția de a se conforma în această privință legilor locale și în schimbul reciprocității pentru români în țările de origine ale acelor străini¹³⁵.

La 13 octombrie 1879, prin revizuirea art. 7 din Constituția de la 1866, a fost prevăzut că străinii, supuși sau nesupuși unei protecții străine, *fără deosebire de religie*, pot dobîndi cetățenia română și deci, implicit, dreptul de a achiziționa imobile rurale în România¹³⁶.

Chestiunea depășește însă limitele cronologice ale lucrării de față. Perioada regulamentară va face obiectul unui studiu separat.

LA PROPRIÉTÉ IMMOBILIÈRE DES RESSORTISSANTS ÉTRANGERS DE MOLDAVIE PENDANT LA PÉRIODE PRÉCÉDANT LE RÉGLEMENT ORGANIQUE

RÉSUMÉ

S'appuyant sur une ample documentation, pour la plupart inédite, l'auteur examine la situation „de jure” et „de facto” de la propriété immobilière, urbaine et rurale, appartenant aux ressortissants étrangers („sudiți”)* de Moldavie pendant la période qui précède le Règlement Organique, question qui n'a pas fait jusqu'à présent l'objet d'une étude approfondie dans l'historiographie roumaine. On relève la différence existant entre la situation de droit, par laquelle on interdisait catégoriquement aux ressortissants étrangers, en vertu du régime des capitulations et, des firmans de la Porte Ottomane, d'acquérir des propriétés immobilières dans les Principautés et la situation de fait, lorsque les ressortissants étrangers possédaient en Moldavie, dès la fin du XVIIIe siècle et le début du XIXe siècle, des biens immobiliers ruraux et urbains, soit en tant que propriétaires, soit en tant qu'emphytéotes. L'auteur souligne que pendant le premier quart du siècle passé, le nombre des „sudiți” propriétaires urbains

¹³² Ibidem, art. 6. Vezi și D.A. Alexandrescu, *Explicațiunea teoretică și practică a dreptului civil român*, Tom. I, București, 1906, p. 330.

¹³³ Hurmuzaki, *Documente*, XVII, p. 415—416.

¹³⁴ Bibl. Acad., *Documente*, Pachet 605/189. Vezi și C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 206.

¹³⁵ Monitorul Oficial al Principatelor Unite, joi, 20 august/1 septembrie 1864, col. 1, p. 1.

¹³⁶ C. Hamangiu, *Codul general al României*, București, 1900, Tom. I, p. 2.

* Les citoyens étrangers ou les personnes autochtones se trouvant sous la protection des consuls des Etats européens sur le territoire roumain.

en Moldavie était consigné, sous rapport numérique et quantitatif, démontrant la situation matérielle prospère de ceux-ci. Dans la seconde partie de l'ouvrage on met en évidence les mesures prises par l'administration moldave, notamment par celle du prince Ioniță Sandu Sturza (1822 — 1828) pour la cessation des abus commis par les ressortissants étrangers en matière d'entrée en possession de propriétés immobilières dans la Principauté, abus tolérés tacitement par les administrations précédentes. L'auteur présente également, sur la base d'un intéressant matériel inédit, l'attitude et la conception des consulats étrangers de chez nous, notamment de l'Agence consulaire autrichienne de Jassy, quant à la propriété immobilière de leurs ressortissants, mettant en évidence la confrontation d'opinions entre l'autorité locale et le consul autrichien à Jassy, Johann Lippa, dans ce domaine.

INTERESE ECONOMICE ENGLEZE LA DUNĂREA DE JOS ȘI ÎN MAREA NEAGRĂ ÎNTRE 1803—1829 *

DE

PAUL CERNOVODEANU

În perioada de avînt a activității faimoasei Companii engleze a Levantului în Mediterana orientală, corespunzătoare sfîrșitului secolului al XVI-lea și începutul celui de al XVIII-lea, se știe că singura regiune europeană a Imperiului otoman rămasă inaccesibilă flotei sale comerciale a fost aceea a bazinului pontic. Cereurile conducătoare de la Constantinopol au opus în mod constant tuturor străinilor un refuz categoric privind pătrunderea lor în Marea Neagră și exploatarea directă a bogățiilor țărmurilor ei ca și a regiunii Dunării de jos, afectînd țările române, pe atunci principate dependente Porții, asupra cărora otomanii și-au exercitat — deși nu totdeauna cu o riguroasă strictețe — monopolul economic¹.

Această situație s-a perpetuat pînă la pacea de la Kuciuk Kainargi din 1774 în urma căreia Rusia — aflată în plină expansiune și dornică de a ajunge cît mai grabnic pe malurile Bosforului — reușește prin înfrîngerea Turciei în războiul început la 1768, să-i smulgă consimțămîntul pentru libera circulație a vaselor sale de comerț în Marea Neagră, avînd drept consecință directă dezvoltarea porturilor ei de la Odessa, Taganrog, Nicolaev, Mariupol ș.a. Izbînda cabinetului de la St. Petersburg a fost completată nu numai prin anexarea Crimeii (1783), dar și prin înființarea consulatelor de la București și Iași cu doi ani mai înainte, ce i-a facilitat dreptul de intervenție în principatele dunărene, inaugurînd astfel era acelei duble „protecții” ruso-turce asupra țărilor române ce avea să dureze pînă la sfîrșitul războiului Crimeii (1856).

Anglia, care a văzut în Rusia — cu rare excepții — un aliat aproape tradițional în secolul al XVIII-lea în lupta împotriva Franței, nu a început să manifeste îngrijorare față de planurile de desființare a Imperiului otoman în Europa preconizate de Ecaterina a II-a (proiectul grecesc, crearea regatului Daciei ș.a.) decît după izbucnirea războiului din 1787, în care a fost antrenată și Austria habsburgică. Atunci s-a produs acea gravă criză în raporturile anglo-ruse, datorită protestului lui William Pitt împotriva recunoașterii anexării Ocaikovului și a Peninsulei Crimeea de către ruși

* Comunicare susținută în cadrul colocviului de istorie româno-englez de la Căciulați (4 — 5 iulie 1975).

¹ Amănunte în lucrarea noastră *England's trade policy in the Levant...1660 — 1714*, Bucharest, 1972, p. 47 — 57.

și care lansează un ultimatum în martie 1791 în Camera Comunelor, amenințînd curtea de la Petersburg cu o intervenție armată în apărarea Turciei. Deși Pitt a fost dezavuat atît de opoziția din Parlament cît și de opinia publică engleză, care vedea încă în Rusia un fidel aliat și un excelent partener comercial, criza Ocaikovului a scos la iveală primele divergențe, care se vor agrava continuu după 1815, în politica celor două țări, diametral opusă în ceea ce privește modul de rezolvare a problemei orientale².

Marea Britanie găsește necesar, acum, să adopte o politică mai fermă în spațiul sud-estic al continentului și pentru aceasta consideră utilă prezența ei activă — sub dublu aspect, politic și comercial — în bazinul pontic și la Dunăre, importantă arteră de comunicații fluviale pînă în inima Europei centrale.

Prilejul pentru atingerea scopului propus l-a constituit debarcarea lui Bonaparte în Egipt (1798), care a forțat Turcia la încheierea unei alianțe nu numai cu Anglia, dar, în mod paradoxal și cu rivala ei tradițională, Rusia, amîndouă puteri interesate, în acel moment, în stăvilirea expansiunii franceze și a spiritului revoluționar pe continent. Dacă politiceste britanicii doreau să fie prezenți în Marea Neagră pentru contrabalansarea influenței rusești în această regiune, din punct de vedere economic, deși Compania Levantului se afla într-un evident declin iar sfera ei de afaceri se restrînsese, din obișnuință și spirit rutinier, doar la raza porturilor din răsăritul Mediteranei și la Constantinopol, totuși, negustorii afiliați acestei organizații au manifestat un interes — e drept destul de moderat — și pentru înglobarea bazinului pontic în activitatea lor de schimb. Ei s-au lăsat atrași de ideea — nu de a face, în mod special, comerț cu porturile rusești din sudul Ucrainei și Crimeea, deoarece calea Balticii oferea englezilor o rută mult mai lesnicioasă în schimburile lor cu Rusia — ci mai ales pentru a exploata resursele naturale ale Bulgariei și țărilor române la Dunărea de jos, de unde sperau să achiziționeze, în condiții mai avantajoase, cereale, cerviș și cherestea în schimbul desfacerii a diferite sortimente de postav, a coloniialelor sau a unor produse manufacturate.

Astfel, Spencer Smith, însărcinatul cu afaceri britanic la Poartă și totodată reprezentat al Companiei Levantului în Imperiul otoman, a înaintat un memoriu, la 1 septembrie 1798, dregătorilor turci, prin care le solicita — în conformitate cu instrucțiunile primite din partea guvernului britanic și a direcției Companiei din Londra — obținerea privilegiului pentru navele comerciale engleze de a naviga în Marea Neagră, avînd, bineînțeles, acces și în porturile dunărene³. Deși Poarta n-a refuzat această cerere, totuși, prin amînări succesive, nu i-a dat curs decît după încheierea păcii cu Franța lui Napoleon, al cărui prestigiu și putere în creștere, o silise prin tratatul din 25 iunie 1802, să îngăduie în urma tratativelor duse de Talleyrand, pătrunderea flotei franceze de comerț în bazinul pontic⁴. Așadar, cu o întîrziere de cîțiva ani, Marea Britanie obține în sfîrșit, la

² Vezi mai ales Trevor J. Hope, *Anglia și comerțul în Marea Neagră la sfîrșitul secolului al XVIII-lea*, în „Revista română de studii internaționale”, VIII(1974), nr. 2(24), p. 151—154.

³ *Ibidem*, p. 173.

⁴ Germaine Lebel, *La France et les principautés danubiennes (du XVIe siècle à la chute de Napoléon Ier)*, Paris, 1955, p. 319—320.

29 iulie 1802, prin notificarea reis-efendi-ului Raif Mahmud paşa, privilegiul — întărit prin hatîşeriful sultanului Selim al III-lea din 15 zilhidje 1217 (8 aprilie 1803 e. n.) — prin care i se îngăduia o activitate comercială nestînjenită în Marea Neagră şi la Dunărea de Jos, potrivit cu normele vechilor capitulaţii încheiate cu Poarta (taxe vamale de 3%, judecarea litigiilor de către comisii mixte etc.)⁵. În acelaşi timp, atenţia cercurilor guvernante britanice s-a concentrat şi asupra principatelor dunărene, regiune deosebit de nevralgică a conglomeratului statal otoman, unde rivalitatea austro-ruso-turcă, complicînd problema orientală, se manifesta în modul cel mai acut iar imixtiunea, recentă, a francezilor afecta, vădit, interesele economice şi politice engleze. De aceea, ambasadorul britanic la Constantinopol, lordul Thomas Elgin, în baza capitulaţiilor încheiate cu Poarta prin care Marea Britanie dispunea de dreptul de a înfiinţa reprezentanţe diplomatice în orice provincie a Imperiului otoman ar fi considerat necesar, a hotărît, în februarie 1800, să acrediteze, deocamdată cu titlu personal, un emisar al său în ţările române în persoana lui Francis Summerers⁶. În cuprinsul memoriului adresat de acesta din urmă guvernului britanic trei ani mai tîrziu, la 10 noiembrie 1803, spre a i se recunoaşte oficial poziţia sa în principate, se indicau în mod precis motivele ce au determinat pe lordul Elgin să pledeze pentru înfiinţarea unui consulat britanic la Bucureşti: 1) rămînerea în urmă a Angliei faţă de Rusia, Austria şi Franţa ce dispuneau de reprezentanţi consulari în ţările române, apărînd interesele economice şi politice ale acestor puteri, încurajînd comerţul conaţionalilor sau sudîţilor luaţi sub protecţie şi informînd guvernele respective asupra cricărui eveniment de seamă de care aveau cunoştinţă; 2) facilitarea transmiterii corespondenţei diplomatice între Constantinopol şi Viena; 3) încurajarea comerţului englez în principate. În acest ultim scop, Elgin a cerut şi sprijinul puternicei Companii a Indiilor orientale, interesată la rîndul ei în asigurarea remiterii regulate şi rapide prin Viena a corespondenţei sale de afaceri cu Orientul, într-o perioadă cînd navigaţia în Mediterana era periclitată de poziţiile ocupate în bazinul apusean de francezi şi aliaţii lor spanioli. Totodată, emisarul britanic în principate urma să aibă menirea de a reglementa conflictele la care puteau da naştere tranzacţiile între negustorii locali şi comercianţii englezi la tîrgurile de la Lipsca, deseori soldate cu interminabile procese judecate de kadii turci din Giurgiu, Brăila sau Constantinopol⁷.

Aşadar, din motive politice preponderente — necesitatea de a deţine un post de observaţie dintre cele mai importante în sud-estul continentului, de a supravegea îndeaproape acţiunile emisarilor francezi în Balcani, de a contrabalansa influenţa tot mai mai crescîndă a Rusiei şi cea, temporar estompată, a Austriei habsburgice —, deşi nu a avut niciodată consim-

⁵ A. C. Wood, *A History of the Levant Company*, Oxford University Press, 1935, p.181; copia traducerii în l. engleză a hatîşerifului sultanului la P.R.O., F. O., *Turkey*, 78/39, f. 112—113.

⁶ Cf. studiului nostru, *Înfiinţarea consulatului englez în ţările române (1803) şi activitatea sa pînă la 1807*, în „Revista română de studii internaţionale”, V(1971), nr. 1(11), p. 144—145.

⁷ Paul Simionescu-Radu Valentin, *Documents inédits concernant la création du consulat britannique à Bucarest (1803)* în „Revue roumaine d'histoire”, VIII (1969), nr. 2, p. 251—257, doc. III.

țămîntul expres al Foreign-Office-ului —, ambasadorul britanic de la Constantinopol a hotărît să înființeze o reprezentanță consulară în principate cu sediul la București, avînd în același timp menirea să contribuie, în măsura posibilului, la activarea comerțului englez pe Dunăre și în Marea Neagră, în spiritul recomandărilor făcute în acest sens de memoriile lui William Eton⁸ și, mai tîrziu, de cele ale lui Thomas Thornton⁹. Sultanul Selim al III-lea a răspuns favorabil solicitărilor lordului Elgin și la 23 ramazan 1217 (17 ianuarie 1803 e.n.) a emis un berat (diplomă imperială) prin care a fost recunoscută lui Francis Summerers calitatea de consul general al Marii Britanii în Țara Românească și Moldova, iar la sfîșitul aceleiași luni, amintita calitate a reprezentantului englez a fost adusă și la cunoștința domnilor celor două principate, respectiv Constantin Ipsilanti și Alexandru Moruzi¹⁰.

Activitatea consulară a lui Summerers în principatele dunărene a fost de scurtă durată (pînă în iunie 1807) și suficient de agitată, într-o perioadă cînd tulburările provocate de adepții lui Pazvantoglu, rebelul pașă de Vidin împotriva Porții, greutățile iscate de agenții lui Bonaparte în Balcani profitînd de răscoala sîbilor sub Kara Gheorghe în 1804 și în sfîșit izbucnirea unui nou război ruso-turc în 1806, n-au fost în măsură să creeze un climat propice dezvoltării comerțului în general, și a celui englez în special, în această regiune. De aceea în numeroasele rapoarte adresate de Summeres diferiților ambasadori britanici la Poartă sau Secretariatului de Stat, precumpănesc informațiile de natură politică, diplomatică sau militară față de cele — aproape inexistente — cu caracter economic; chiar un raport destinat Companiei Indiilor orientale, la 30 septembrie 1805, trata probleme din afara zonei („Finances de la France sous le gouvernement de Bonaparte”)¹¹.

Cu toate acestea, ambasada britanică de la Constantinopol a încercat să dea un conținut real privilegiului obținut de navele engleze de a naviga în Marea Neagră. Astfel într-un raport înaintat metropolei de către ministrul Alexander Straton în 1803 privind „Black Sea Navigation and Trade” se treceau în revistă — în afara articolelor de export și import din porturile rusești — și produsele expediate din principate pe Dunăre și de pe coasta Bulgariei la Constantinopol, subliniindu-se, printre altele, rolul incipient în traficul internațional al portului Galați și importanța specială acordată de englezi obținerii de cherestea¹². Amiralitatea britanică avea în vedere chiar unele propuneri de aprovizionare a flotei de război din Mediterana de sub comanda amiralului Nelson cu 400.000 ocale de carne sărată

⁸ *Concise account of the Commerce and Navigation of the Black Sea*, London, 1805.

⁹ *The present State of Turkey or a Description of the Political, Civil and Religious Constitution, Government, and Laws of the Ottoman Empire*, London, 1807.

¹⁰ P. Simionescu — R. Valentin, *op. cit.*, p. 244, Traducerea în l. engleză a acestor documente la P.R.O., F. O. *Turkey*, 78/71, f. 82—95 și f. 96—101 v.

¹¹ *Ibidem*, 78/46, f. 100—110. Pentru alte dificultăți — îndeosebi financiare — întîmpinate de Fr. Summerers în exercitarea funcțiilor sale în principate datorită nerecunoașterii calității de consul de către Foreign Office și memoriile înaintate în această chestiune diverșilor secretari de Stat pentru afacerile externe, chiar și după părăsirea țărilor române, pînă la 1810, vezi și W. G. East, *The Union of Moldavia and Wallachia, 1859. An Episode in Diplomatic History*, Cambridge, 1929, *Appendix I*, p. 170—181.

¹² P. R. O., F. O., *Turkey*, 78/39, f. 83—85 v.

din principate (23 martie 1805) și recrutarea de meșteri tâmplari și dulgheri pentru repararea corăbiilor engleze de către colonelul Moore sosit în acest scop la București la 17 septembrie 1805¹³.

Totodată, Secretariatul de Stat a dat instrucțiuni în 1804 ambasadorului britanic la Poartă, Charles Arbuthnot, de a solicita guvernanților turci acordarea de tarife preferențiale pentru mărfurile transportate pe navele de comerț engleze în Marea Neagră, identice cu cele obținute de Rusia și Franța. Problema nu a fost, însă, reglementată, decît la 18 iulie 1805, cînd Arbuthnot făcea cunoscut Secretarului de Stat al afacerilor externe, lordul Mulgrave, conținutul notei remisă lui de către dregătorii Porții prin care cererile britanice erau satisfăcute¹⁴. Pătrunderea corăbiilor engleze în Marea Neagră a fost, însă, curînd, oprită, datorită izbucnirii războiului dintre Rusia — aliata Mării Britaniei împotriva lui Napoleon — și Imperiul otoman (decembrie 1806), în urma ocupării principatelor dunărene de către trupele țariste. Încurajată de succesele francezilor pe continent, Poarta a respins mediația ambasadorului Arbuthnot determinînd pe britanici la ruperea relațiilor diplomatice cu Turcia în februarie 1807 și chiar la declanșarea ostilităților printr-un atac al flotei comandate de amiralul Duckworth — eșuat însă — asupra strîmtorilor. Defecțiunea Rusiei, la rîndul ei silită de victoriile lui Napoleon să încheie pace, a dus la o completă răsturnare a situației. În urma întrevederii împăratului Franței cu țarul Alexandru I la Tilsit (7 iulie 1807), Rusia a aderat la blocada continentală și a rupt relațiile cu Marea Britanie, care s-a trezit, astfel, într-o neplăcută izolare diplomatică. Totodată, prin intervenția Franței, Imperiul otoman a încheiat un armistițiu temporar cu Rusia la Slobozia (24 august 1807), prin care această din urmă putere, favorizată de Napoleon, menținea, în continuare, sub ocupație militară principatele dunărene, în scopul — foarte clar mărturisit — de a le anexa.

Reacția britanică la complicata situație din sud-estul continentului nu s-a lăsat însă așteptată. În primul rînd Marea Britanie s-a grăbit să-și normalizeze relațiile cu Turcia, deteriorate în mod artificial în urma incidentelor din 1807; în urma unor negocieri — destul de anevoioase — s-a ajuns, însă, la încheierea tratatului de pace de la Dardanele (5 ianuarie 1809) între Marea Britanie și Imperiul otoman, prin care vechile relații de prietenie, în virtutea capitulațiilor, erau restabilite. Jocul politic datorat perturbărilor provocate de Napoleon în Europa, a făcut să se ajungă, astfel, la o răsturnare a alianțelor, fostele aliante Marea Britanie și Rusia, găsindu-se acum în tabere adverse, cea dintîi susținînd Turcia, iar cea de a doua fiind sprijinită — pînă la un punct — de Franța. Tratatul de pace între ruși și turci au eșuat, datorită pretențiilor teritoriale exagerate ale celor dintîi și în primul rînd al refuzului Porții de a-i ceda principatele¹⁵.

Diplomația engleză a împărțit total acest punct de vedere al Turciei, iar ambasadorul Sir Robert Adair, în raportul său înaintat de la Constan-

¹³ E. de Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. XVI, București, 1912, p. 682 — 683 și 690, doc. MDLXXVI și MDLXXXVIII, apud G. Lebel, *op. cit.*, 105 și 106.

¹⁴ P. R. O., F. O., *Turkey*, 78/45, f. 47—58, v. 136—151 v. 199—203 v.

¹⁵ Vezi pentru toate acestea Hugh Seton — Watson, *The Russian Empire 1801 — 1917*, Oxford, 1967, p. 94—96, 115 — 117.

tinopol Secretarului de Stat al afacerilor externe, George Canning, la 19 martie 1809, sublinia necesitatea de a înainta Porții o notă conținând „a strong exhortation not to permit Russia to establish herself on the Danube”¹⁶. Ba chiar mai mult spre a oferi o posibilitate de ripostă turcilor și a le întări poziția, Adair pleda — în același raport — pentru o expediție navală britanică în Marea Neagră, spre a ataca Crimeea și Sevastopolul¹⁷, anticipând astfel cu aproape o jumătate de veac intervenția din 1854 — 1856. Se știe, însă, prea bine, că iminenta ruptură între Napoleon și țarul Alexandru a determinat Marea Britanie, în primăvara anului 1812, să intervină pe lângă turci spre a accepta o pace de compromis cu Rusia, ale cărei pretenții s-au redus doar la anexarea Basarabiei, obținând, totuși, ieșirea la Dunăre. Prin semnarea tratatului de la București (28 mai 1812), rușii puneau stăpânire, astfel, nu numai pe jumătate din Moldova, pînă la Prut, dar izbuteau să ocupe și un important braț al Dunării, la vărsarea ei, anume Chilia, măsură ce avea să sporească considerabil dominația lor în bazinul pontic¹⁸.

Odată restabilită liniștea în acest colț, al continentului, Marea Neagră a fost redeschisă pentru navele de comerț ale țărilor europene. Încurajată de asigurările Porții prin nota înaintată încă de la 9 octombrie 1811 de Mehmed Arif, reis efendi, ministrului Stratford Canning la Constantinopol prin care se permitea navelor engleze libera practicare a negoțului în Marea Neagră¹⁹, ca și de promisiunile făcute cu un an mai înainte de turci, la 21 octombrie 1810, de a aboli interdicția exportului de grîne din teritoriile aflate sub dominația otomană către țările străine²⁰, Compania Levantului și-a îndreptat din nou atenția asupra principatelor dunărene unde a hotărît să reinființeze o reprezentanță consulară.

După plecarea lui Summerers — consul britanic „de facto” la București — locul său a revenit unui girant, lăsat chiar de dînsul, anume dragomanul levantin Ioan Marco²¹, care n-a căpătat însă niciodată o recunoaștere oficială din partea guvernului de la Londra. Compania Levantului, cu asentimentul ambasadorului britanic la Constantinopol, Sir Robert Liston, a desemnat ca reprezentant al ei cu rang consular în principate pe William Wilkinson, fiul unui fost reprezentant al Danemarcei la Smirna²², cu un salariu anual de 360 £.²³ Noul titular al postului făcea cunoscută numirea sa la 21 octombrie 1813 lordului Castle-reagh, Secretar de Stat pentru afacerile externe, oferindu-și serviciile Foreign-Office-ului²⁴; dar nici de data aceasta autoritățile engleze n-au

¹⁶ P. R. O., F. O., *Turkey*, 78/63, f. 144.

¹⁷ Adair insista pe lângă Canning în modul următor: „I ... strongly recommended to his Lordship, to consent to the demand of naval cooperation in the Black Sea if the Turks should require it, and if his means would permit it ... Capt Stewart who was seen the Castles both the Bosphorus and the Dardanelles is decidedly of opinion to venture a Squadron in the Black Sea. I really think the menace of attacking Sevastopolis would materially assist the conclusion of the Russian peace on fair terms ...”, cf. *ibidem*, f. 148.

¹⁸ Paul Gogeanu, *Dunărea în relațiile internaționale*, București, 1970, p. 29 — 30.

¹⁹ P. R. O., F. O., *Turkey*, 78/74, f. 158 — 159.

²⁰ *Ibidem*, 78/70, f. 295 — 296 v.

²¹ P. Cernovodeanu, *Înființarea consulatului englez în țările române*. ... p. 156.

²² E. de Hurmuzaki, *Documente privind istoria României* (seria nouă), vol. II, *Rapoarte consulare austriace (1812 — 1823)*, București, 1967, p. 193, doc. 185.

²³ Radu R. Florescu, *The struggle against Russia in the Roumanian Principalities: a problem in Anglo-Turkish diplomacy 1821 — 1854*, München, 1962, p. 81.

²⁴ *Ibidem*.

înțeles să recunoască existența unui consulat la București, situându-se pe o poziție rigidă în flagrantă contradicție cu propriile lor interese politice și economice. Ca și în cazul lui Summerers, Poarta și-a dat consimțământul pentru ca Wilkinson să funcționeze în calitate de consul general al Mării Britanii în principate, prin beratul sultanului Mahmud al II-lea din 24 djumadi I 1229 (=14 mai 1814 e.n.), unde i se specificau îndatoririle de a apăra interesele comerțului englez și a asigura trecerea curierilor și a corespondenței diplomatice britanice prin țările române²⁵. Wilkinson și-a luat postul în primire la 2 iulie 1814 când a sosit la București înfățișându-se lui Ioan Vodă Caragea în audiență solemnă de prezentare²⁶ iar la 25 noiembrie 1814 și-a înaintat scrisorile de acreditare și la Iași domnului Moldovei Scarlat Callimachi²⁷. Comentînd sosirea lui la Iași, vice-consulul francez Fonetty se adresa astfel la 25 noiembrie 1814, lui Talleyrand: „M. Wilkinson, Consul d'Angleterre dans les deux Provinces, est venu ici pour se faire reconnaître du Prince en cette qualité... En réfléchissant sur les motifs qui pouvaient nécessiter la présence d'un agent anglais dans cette province, j'ai pensé qu'il est peut être question de solliciter auprès de la Porte, l'exportation des bois de construction pour la marine anglaise dans la mer Méditerranée. La mâtüre surtout serait un article très précieux...”²⁸.

În timpul scurtei perioade cît a funcționat ca reprezentant al Companiei Levantului în principate, Wilkinson s-a dovedit un foarte atent observator al realităților social-economice și politice din țările române și a analizat cu pricepere posibilitățile de dezvoltare a comerțului lor exterior. Chiar din scrisoarea înaintată lordului Castlereagh la 10 octombrie 1814 din București, consulul britanic făcea cunoscute intențiile Companiei Levantului și releva cifra de afaceri anuală a exportului englez în principate: „The principal object that the Levant Company had in view in re-establishing this Consulate, was to encrease the Commercial intercourse of Great Britain with Turkey (Wallachia and Moldavia = n.n.), in facilitating and promoting the Corn trade of this Country and the introduction of British Products in return”. Relevînd greutățile întîmpinate de principatele dunărene în exportul de grîne datorită monopolului turcesc, Wilkinson menționa în continuare: „The Corn trade would have become very considerable, had not the Turkish Government imposed restrictions of the severest nature regarding the exportation of that article from any place whatever on the Danube where ships have access, for any but Government account”. Despre pătrunderea mărfurilor engleze în principate el semnala: „The importation however of British productions, has been duly encouraged and the annual consumption of them in both these provinces may now be valued at Forty thousand Pounds Sterlings”. În acest raport Wilkinson mai inserează și alte detalii interesante cu privire la numărul negustorilor britanici sau aflați sub protecție britanică

²⁵ Vezi W. Wilkinson, *An account of the Princpalities of Walachia and Moldavia...*, London, 1820, appendix I, p. 199—202.

²⁶ E. de Hurmuzaki, *op. cit.*, (seria nouă), vol. II, p. 193, doc. 185.

²⁷ *Ibidem*, p. 221, doc. 216.

²⁸ *Ibidem*, vol. XVI, p. 989, doc. MCMXXVIII.

din principate și la traficul vaselor engleze pe Dunăre : „It is not perhaps needless for me to inform Your Lordship that the number of Merchants settled here at Galatz and at Jassy, enjoying the British protection may amount to one hundred and that the number of English vessels coming at Galatz when the Black Sea navigation is entirely free, often exceed ten in the Season”²⁹.

Numărul vaselor sub pavilion britanic navigînd pe Dunăre și în Marea Neagră a sporit atunci cînd Insulele Ionice (Corfu, Cefalonia, Zante ș.a.) au intrat la 5 noiembrie 1815, printr-o hotărîre a Congresului de la Viena, sub protecția Mării Britanii, o seamă de negustori greci — trafi-cînd în interesul englezilor — stabilindu-se la Galați și Brăila³⁰ sau în porturile de pe litoralul pontic.

Cu toate aceste indicii de bun augur și de sporire a traficului în această regiune, Compania Levantului s-a declarat nesatisfăcută de beneficiile realizate în principate și a hotărît la 11 iulie 1816, desființarea postului de la București și rechemarea lui Wilkinson³¹, în pofida realelor servicii aduse și a prestigiului de care se bucura acesta atît în fața autorităților românești cît și a conaționalilor săi și a protejaților ionieni. De altfel la 22 iulie 1818, 60 negustori ionieni din București adresau — prin intermediul lui Wilkinson — o plingere guvernului britanic, protestînd împotriva desființării consulatului din principate, măsura fiind socotită „nuisible à nos intérêts commerciaux, notre sûreté personnelle et à notre dignité nationale”; de asemenea Ioan vodă Caragea înainta lordului Castlereagh o scrisoare, la aceeași dată, arătînd că „Monsieur Wilkinson s'étant comporté pendant son séjour en Valachie d'une manière très honorable et très distinguée, non seulement il s'est acquis l'amitié et l'estime de tous ceux qui l'ont connu, mais qu'il remporte aussi en partant les regrets des habitants de la Valachie et les miens”³².

Într-adevăr, înzestrat cu reale cunoștințe, cu un spirit de investigație și o atitudine de înțelegere puțin obișnuite pentru vremea aceea la un străin, Wilkinson a lăsat ca rod al scurtei dar fructuoasei sale șederi în Principatele dunărene³³, acea temeinică monografie asupra lor intitulată *An account of the Principalities of Wallachia and Moldavia*. . . tipărită la Londra în 1820, prin care le-a făcut cunoscute nu numai cercurilor politice și de afaceri engleze dar, prin circulația cărții și în traducere franceză, întregii opinii publice de pe continent. Referitor la resursele principatelor și la posibilitățile lor de exploatare, Wilkinson preciza : „The natural richness, and the various resources of Wallachia and Moldavia, are such,

²⁹ P. R. O., F. O. Turkey, 78 82, f. 208—209 v.

³⁰ Într-o înștiințare către Înalta Poartă privind numărul supușilor străini ce locuiau în Moldova la 7 aprilie 1825, se arăta că din cei 90 de supuși în majoritate ionieni — declarați de consulatul englez, aproape 76 se aflau în principat „de îndelungată vreme”, căsătorii cu pămîntence și avînd „și acareturi”, cf. Academia R. S. R., Mss. CXXII 95.

³¹ A. C. Wood, *A History of the Levant Company*, p. 156 197.

³² Radu Florescu, *op. cit.*, p. 80—81 și *Appendix*, doc. I, p. 293.

³³ Wilkinson a cunoscut temeinic principatele pe care le-a străbătut în mai multe rînduri. O mărturie asupra călătoriilor sale de explorare efectuate în Muntenia și Oltenia pînă la Orșova se află și în raportul consulului austriac Flaischhackl adresat lui Metternich la 8 octombrie 1816, cf. Hurmuzaki, *op. cit.*, II, serie nouă, p. 363, dcc. 372.

that if those countries could enjoy the important advantages of a regular government and a wise administration, under which industry and agriculture should receive their due encouragement, the trade of exports laid open, the commercial intercourse with foreign nations set upon a proper footing, and finally, the mines explored, they would in a short time become most populous and most flourishing provinces of Europe. The harbour of Galatz³⁴ would soon stand in rivalry with all the ports of the Black Sea, not excepting Odessa”³⁵. Privitor la desfășurarea comerțului englez în principate, fostul consul britanic a adăuga : „Of late years, some natives of the Ionian islands have begun to trade in the principalities, and the English flag, borne by their vessels, is now frequently displayed on the Danube. Some overland expeditions of goods coming from Smyrna, are now and then made by way of Enos and Adrianople; but they are attended with risk and difficulty; besides which, the amount of charges surpasses by eight per cent, those incurred by way of Galatz”³⁶. O marfă care avea multă căutare o constituia „the English muslins... always profitable to speculators, and never remain long on hand”³⁷.

Cu toate acestea, în ansamblu, afacerile negustorilor englezi la Dunărea de Jos aveau un caracter destul de modest iar cauzele se datorau, în primul rând, condițiilor de monopol impuse, încă, de Poarta Otomană comerțului exterior al principatelor dunărene.

Din producția de cereale a Țării Românești, evaluată de Wilkinson la 10 milioane de kile constantinopolitane³⁸, aproape 66% era destinată aprovizionării capitalei Imperiului otoman și cetăților turcești de la Dunăre, restul trebuind să acopere necesitățile pieții interne și în mică măsură — pe căi ilicite — comerțul de contrabandă cu grâne practicat, în deosebi, cu Austria.

După date globale furnizate de consulatul rus din București, rezultă că în anii 1812—1819, principalul beneficiar al comerțului exterior al Țării Românești rămânea Imperiul otoman care absorbea 57,4% din totalul produselor a căror valoare se ridica la 8.087.000 lei sau piaștri, în timp ce alte țări ca Austria, Rusia, puterile occidentale etc. achiziționau doar 42,6%, adică mărfuri evaluate la 7 milioane. Importul dovedea o și mai mare dependență economică față de Poartă, adică 62,1% (cumpă-

³⁴ Aici fuseseră întocmite mai multe reparații, după cum arăta Wilkinson în raportul său. În atribuțiile pircălabului de Galați intrau, dealtfel, pe lângă supravegherea șantierului naval și a activității portuare, și lucrările de întreținere pentru menținerea navigabilității brațului de la Sulina, unde din 1818 a fost instalat un far, recurgându-se totodată și la serviciile unui inginer englez, adus de la Gibraltar, pentru efectuarea unor amenajări hidraulice, cf. Sergiu Columbeanu, *Aspecte ale navigației în România (din cele mai vechi timpuri pînă la tratatul de la Adrianopol — 1829)* în „Studii. Revistă de istorie”, 25 (1972) nr. 4, p. 740.

³⁵ Wilkinson, *An account of the Principalities ...*, p. 84—85.

³⁶ *Ibidem*, p. 84.

³⁷ *Ibidem*, p. 83.

³⁸ *Ibidem*, p. 75.

rături de 9.800.000 piaștri) față de 37,9% cât reprezentau achizițiile din celelalte țări³⁹.

Desigur o asemenea situație nu era de natură să încurajeze Compania Levantului în menținerea reprezentanței sale în principate, la care a renunțat prin rechemarea lui Wilkinson la Constantinopol. Cu toate acestea, ambasadorul britanic la Poartă, Sir Robert Liston, ținând seama de interesele negustorilor ionieni din Moldova și Țara Românească și în lipsa unei alte soluții mai potrivite, Foreign Office-ul neoferindu-și nici de data aceasta concursul, a solicitat la 13 februarie 1818 consulului Austriei la București, Franz Fleischhackl von Hakenau, să gireze afacerile consulatului britanic din principate, cu încuviințarea cancelarului Metternich⁴⁰. Această soluție de compromis s-a prelungit vreme de opt ani⁴¹, perioadă în care atât problemele politice, cât și cele economice, din regiune, au suferit mutații importante.

În primul rând, problema orientală s-a agravat brusc în urma izbucnirii mișcărilor revoluționare conduse de Tudor Vladimirescu și Eteria grecească în 1821. Tensiunea provocată de desfășurarea evenimentelor și de consecințele represiunilor turcești a dus la o aprigă confruntare diplomatică între Poartă și Rusia, Marea Britanie și Austria, secondate de Franța, dobândind rol de mediatoare. Ambasadorul britanic la Constantinopol, lordul Strangford, a combătut cu energie susținută atât veleitățile de intervenție ale Rusiei în principatele dunărene cât și măsurile arbitrare adoptate de Turcia, evitând ruperea echilibrului atât de precar existent în situația explozivă din sud-estul continentului european⁴².

Flota comercială engleză — ca și cea austriacă dealtminteri — n-a suferit de pe urma restricțiilor impuse de turci în regimul strimtorilor, dar nici n-a putut beneficia de un climat propice pentru desfășurarea nestinjenită a negoțului în Marea Neagră. Aceeași situație s-a ivit și pe Dunăre, care, deși liberă pentru practicarea schimburilor de bunuri, de

³⁹ Arh. Min. Afac. Ext., Moscova, ФСЛБ, главны архивъ, I — 9, dos. 2, partea I-a, f. 17 — 18. Pentru Moldova situația era similară după mărturiile lui Julius de Hagemester, *Report of the Commerce of the ports of New Russia, Moldavia, and Wallachia made to the Russian Government in 1835* ... (trans. by T. F. Triebner), London, 1836, p. 86 — 87 ; „Furnishing the same export produce as the ports of Black Sea ... Moldavia presents a most important market for foreign merchandise ... The Turks, however, after almost paralyzing the spirit and the industry of the place, have hardly left to the inhabitants the consciousness of the value of their own position. Year by year, the Turkish functionaries fixed arbitrarily the price of wheat, tallow, butter, cattle, and wood; and whoever chose to sell his surplus stock, was obliged to give it up to the government at the price fixed. It was only by smuggling that shipments could be then made to other ports. The produce thus purchased by the government, and the imposts levied by it in kind, were sent to Constantinople”.

⁴⁰ Radu Florescu, *op. cit.*, p. 80, Fleischhackl a funcționat în această calitate pînă în primăvara anului 1826, căpătînd, pentru serviciile aduse, o gratificație de 500£ remisă prin ambasadorul britanic la Viena, lord Cowley, la 18 august 1826 — (Haus, — Hof, u. Staatsarchiv, Wien, Staatskanzlei, *Moldau — Walachet, Berichte aus Bukarest 1826 I — XII*, Karton 32).

⁴¹ În pofida insistențelor lui Summerers și Wilkinson care s-au adresat zadarnic lordului Castlereagh pînă în 1822 pentru restabilirea consulatului de la București, oferindu-și din nou serviciile, cf. R. Florescu, *op. cit.*, p. 81 — 82.

⁴² Radu Florescu, *Lord Stangford and the Problem of the Danubian Principalities 1821 — 1824*, în „The Slavonic and East European Review”, XXXIX (1961), p. 472 — 488; Andrei Oțetea, *Tudor Vladimirescu și revoluția din 1821*, București, 1971, p. 308 — 311, 475 — 490.

unde devenea navigabilă pînă la vărsare — în virtutea tratatului din 9 iunie 1815 de la Viena privind fluviile internaționale ⁴³—, nu oferea condiții de securitate din pricina tulburărilor provocate în principate, urmate de apăsătoarea ocupație militară turcească din anii 1821—1822.

Situația atât de complexă existentă în această regiune a Europei după 1821, în contextul accentuării mișcărilor de eliberare a popoarelor balcanice de sub dominația străină, a impus guvernului britanic reconsiderarea pozițiilor sale. În primul rînd se dovedea obligatorie o armonizare a principiilor care călăuzeau cercurile guvernante de la Londra în raport cu obiectivele economice și politice urmărite. Astfel un dualism al împărțirii răspunderilor în bazinul răsăritean al Mediteranei între guvernul britanic și Compania Levantului nu mai era de conceput. Activînd, de mai bine de două secole, în conformitate cu cărțile de privilegii primite statuînd caracterul ei închis, monopolist, Compania Levantului — prin regulamentul ei de funcționare s-a dovedit, pînă în cele din urmă, anacronică și perimată în raport cu nevoile de liberalizare a comerțului reclamate de dezvoltarea societății engleze moderne. Pe de altă parte, în virtutea drepturilor dobîndite, Compania Levantului dispunea de latitudinea deschiderii sau desființării unor reprezentanțe consulare în Imperiul otoman, după considerente proprii. O astfel de situație s-a dovedit periculoasă într-un moment în care interesele politice au căpătat o pondere decisivă în preocupările cabinetului britanic legate de problema orientală, încît lichidarea Companiei Levantului a fost socotită necesară. La 19 mai 1825 atribuțiile ei reveneau în întregime coroanei iar toate reprezentanțele consulare din Levant au trecut în directa subordonare a Foreign-Office-ului⁴⁴.

O consecință importantă a inițierii unei noi linii politice engleze în sud-estul Europei a constituit-o și decizia luată de ambasadorul Stratford Canning — de data aceasta cu încuviințarea cercurilor oficiale — de a reînființa consulatul britanic în principatele dunărene, cu duble atribuții politice și economice, ca post de observație și supraveghere a acțiunilor Rusiei țariste și promovarea unui comerț mai activ în Marea Neagră și la Dunărea de Jos, odată cu desființarea sistemului monopolist al Companiei Levantului și încurajarea liberei întreprinderi a tuturor negustorilor, în special ionieni, dornici de a face afaceri în zonă. Alegerea noului consul s-a făcut în persoana lui E. L. Blutte, funcționar al ambasadei de la Constantinopol, care a primit numirea la 11 octombrie 1825 ⁴⁵, luîndu-și în primire postul la 5 mai 1826 cînd a sosit la București ⁴⁶.

Instalarea unui rezident în țările române s-a dovedit a fi deosebit de inspirată pentru cercurile guvernante engleze într-un moment în care

⁴³ P. Gogeanu, *Dunărea în relațiile internaționale*, p. 31.

⁴⁴ A. C. Wood, *op. cit.*, p. 202.

⁴⁵ W. East, *op. cit.*, *Appendix*, I, p. 181.

⁴⁶ P.R.O., F. O., 352 12, part. 2, no. 6, f. 276 — 279 v°. Blutte a fost primit în audiență de prezentare de domnitorul Grigore IV Dimitrie Ghica la 11 iunie 1826 (cf. N. Iorga, *A History of Anglo — Roumanian relations*, Bucharest, 1931, p. 61); a funcționat în calitate de consul general al Mării Britanii în principate pînă la decesul său intervenit la 29 septembrie st. v. 1834 la București, fiind înmormîntat la biserica evanghelică din Capitală (anunț în ziarul „Albina românească”, Iași, V — VI (1833 — 1834), p. 353).

Rusia a trecut în mod fățiș la o contra-ofensivă diplomatică de anvergură căutînd să înlătore handicapul în care au plasat-o evenimentele din 1821 — 1822. Astfel, profitînd de slăbiciunea Porții și de dorința ei de normalizare a relațiilor cu puternicul ei vecin de la nord, cabinetul țarist i-a impus convenția de la Akkerman — semnată la 25 septembrie/7 octombrie 1826 — prin care Rusia redobîndea, fără restricții, dreptul de navigație în toate mările și apele Imperiului otoman, obținînd în plus și anexarea celui de al doilea braț al Dunării de la vărsare, anume Sulina⁴⁷; pentru Principatele române se întărea din nou libertatea comerțului sub rezerva asigurării aprovizionării Porții cu grîne.

În mod practic însă comerțul englez cu principatele n-a putut beneficia de această stipulație a convenției de la Akkerman, datorită încordării neașteptate a relațiilor Mării Britanii cu Imperiul otoman pricinuită de refuzul acestuia de a acorda independență poporului grec, sprijinit atît de Rusia cît și de Franța. Marea Neagră și Dunărea deveneau astfel din nou inaccesibile navelor engleze de comerț. Bătălia de la Navarino (20 octombrie 1827), în care escadra amiralului Codrington, în cooperare cu vasele de război franceze și ruse, distruge flota de intervenție turco-egipteană aflată sub comanda lui Mehmed Ali, a consumat, momentan, ruptura cu Poarta, prin retragerea ambasadorului britanic de la Constantinopol la 28 decembrie 1827. Profitînd de această situație Rusia a declarat război Porții la 26 aprilie 1828, ocupînd din nou principatele dunărene. Turcia, înfrîntă, a fost nevoită să încheie cu implacabila ei adversară tratatul de la Adrianopol (2/14 septembrie 1829) iar prin conferința de la Londra (30 noiembrie) a recunoscut independența Greciei⁴⁸.

Reglementările pașnice din 1829 au pus capăt, pentru o perioadă de timp ceva mai îndelungată, conflictelor din zonă. Tratatul de la Adrianopol, în special, a deschis o eră nouă în problema navigației și comerțului internațional în Marea Neagră și pe Dunăre, deoarece — cu toată ponderea evidentă dobîndită de Rusia ce luase în stăpînirea ei și al treilea braț al Dunării, anume Sf. Gheorghe, dobîndind astfel controlul gurilor fluviului — au fost create unele condiții propice și pentru dezvoltarea economică și politică a principatelor române. Astfel restituirea către Țara Românească a cetăților turcești cu hinterlandul lor de pe malul stîng al Dunării (Turnu, Giurgiu și Brăila), abolirea monopolului turcesc în principate prin suprimarea livrărilor obligatorii către Poartă în grîne, unt, chereștea etc., liberalizarea comerțului pentru toate produsele și dreptul de navigație pe Dunăre cu vase proprii, ca și obținerea deplinei autonomii administrative⁴⁹, au determinat sporirea producției agricole în Principatele române, au asigurat rapida integrare a comerțului lor exterior în circuitul internațional și au accelerat totodată procesul lor de intrare în rîndul comunității europene moderne.

De abia după 1829 comerțul britanic cu principatele și-a căpătat cadrul corespunzător, centrele de schimb cele mai active dovedindu-se,

⁴⁷ P. Gogeanu, *op. cit.*, p. 31.

⁴⁸ Pentru toate acestea vezi mai ales M. S. Anderson, *The Eastern Question 1774 — 1923. A Study in International Relations*, London, 1966, p. 64—74.

⁴⁹ *Tratat de pace între Mărirea Sa Impăratul tuturor Rossiilor și Înălțimea Sa Impăratul și Padișahul Otomanilor, încheiat la Adrianopole în 2 septembrie 1829*, Iași, f. d., p. 17 — 23.

după cum era și firesc, porturile dunărene Brăila și Galați, unde n-au întîrziat să se înființeze și viceconsulate engleze. În mod premonitor Mihail Sturza, viitorul domn al Moldovei, se adresa ambasadorului britanic la St. Petersburg, lordul Heytesbury, la 19/31 ianuarie 1830, exprimîndu-și speranțele — ulterior satisfăcute din plin — de intensificare a relațiilor comerciale româno-engleze: „J'eus l'honneur d'entretenir Votre Excellence des relations commerciales qui pourraient s'établir entre les deux Principautés et entre la Grande Bretagne, ainsi que des avantages réciproques qui en résulteraient. Ces relations concerneraient surtout la Moldavie à cause de la ville de Galatz qui a le meilleur port sur le Danube et qui est aussi l'entrepôt des produits du sol et de l'industrie valaque... Il s'ensuit que par rapport au commerce... la principale attention se porterait sur la Moldavie...”⁵⁰.

Aruncînd, în final, o privire retrospectivă asupra modului în care a evoluat politica economică a cercurilor guvernante și de afaceri britanice de la 1803 — odată cu dobîndirea accesului navelor de comerț engleze în Marea Neagră și la Dunărea de Jos — și pînă la 1829 cînd se statornicesc condiții mai favorabile desfășurării procesului de schimb în această regiune a continentului, putem face unele constatări. În primul rînd trebuie recunoscut de la început că factorul preponderent în interesul manifestat de englezi în primele decenii ale secolului al XIX-lea pentru acest colț al Europei, a fost cel politic, evoluția problemei orientale în contextul rivalității acerbe ruso-turce și a începutului mișcării de eliberare a populațiilor balcanice de sub dominația Porții dînd naștere la numeroase complicații de ordin diplomatic în care au fost amestecate toate marile puteri continentale. Fidelă principiilor de menținere a integrității teritoriale a Imperiului otoman — în virtutea faimoasei deizive „balance of powers” — Marea Britanie a căutat totodată să-și lărgească piața de desfacere și de a prospecta materiile prime din bazinul pontic, principatele dunărene corespunzînd, în linii generale, acestor deziderate. Dar rezultatele pe plan economic nu s-au dovedit a fi cele scontate în decursul intervalului 1803—1829, nu numai din pricina vicisitudinilor prin care a trecut această încercată zonă a continentului și a interesului moderat manifestat de Compania Levantului, anchilozată în practicile ei rutiniere și desființată chiar în 1825, ci prin însăși fluctuațiile guvernului englez dominat — în mod evident — de primatul politic. Între Turcia și Rusia, de pildă, Marea Britanie a oscilat permanent în perioada 1803—1815, pendulînd alternativ între alianță și stare de beligeranță cu aceste două imperii în funcție de interesele sale primordiale vizînd înfrîngerea Franței napoleoniene. După 1815, pe măsura întăririi pozițiilor Rusiei la Dunărea de Jos, rivalitatea anglo-rusă se accentuează, un moment maxim de încordare constituindu-l evenimentele revoluționare ale anilor 1821—1822, cînd Marea Britanie, susținînd Poarta, a împiedicat guvernul țarist de a declanșa un nou război în zonă. Dar dorința cercurilor conducătoare engleze de a susține războiul de independență a Greciei sub presiunea opiniei publice le-a determinat din nou să ajungă la o înțelegere cu Rusia și chiar cu Franța, plasînd Marea Britanie iarăși în tabăra dușmanilor Porții în 1827—1829.

⁵⁰ P. R. O., F. O., *Turkey*, 9/402, f. 24.

În timpul desfășurării acestui joc politic și diplomatic complicat, ce a durat un sfert de secol între 1803—1829, Marea Britanie a asistat, în mod firesc, la închiderea sau deschiderea, alternativă, a strîmtorilor pentru navele sale de comerț în Marea Neagră, creindu-se astfel condiții puțin propice desfășurării unui proces de schimb, regulat și rentabil, cu principatele dunărene, handicapele la rîndul lor datorită monopolului exercitat de Poartă asupra comerțului lor exterior. Dovada acestor oscilații continue, de ordin politic și economic, ale cercurilor diplomatice și de afaceri engleze, a reieșit și din condițiile precare în care a funcționat și prima reprezentanță consulară britanică în principate, înființată neoficial în 1803, reînnoită, tot neoficial, în 1813, desființată în 1816—1818 și restabilită în 1826, de cînd a căpătat, în sfîrșit, un caracter permanent și legal. De aceea perioada 1803—1829 poate fi considerată mai mult ca o fază preliminară, exploratorie, a penetrației economice britanice în bazinul Mării Negre și la Dunărea de Jos, ce a evoluat în condiții noi, ameliorate, de abea după pacea de la Adrianopol din 1829, cînd și opțiunile politice ale guvernului englez au devenit mai clare, Marea Britanie situîndu-se acum, în mod constant, pe poziția menținerii *statuquo*-ului în zonă, temperînd cu fermitate veleitățile de expansiune ale Rusiei țariste spre strîmtori și Constantinopol.

INTÉRÊTS ÉCONOMIQUES BRITANNIQUES AU BAS DANUBE ET DANS LA MER NOIRE ENTRE 1803—1829.

RÉSUMÉ

L'auteur cherche à démontrer que le facteur prépondérant dans l'intérêt manifesté par les Britanniques pendant les premières décennies du XIXe siècle pour la zone pontico-danubienne a été d'ordre politique. En effet, l'évolution de la question orientale dans le contexte de l'acérbe rivalité russo-turque et des débuts du mouvement de libération de la population balkanique de la domination exercée par la Porte Ottomane a engendré de nombreuses complications sur le plan diplomatique où ont été impliquées toutes les grandes puissances continentales. Fidèle aux principes du maintien de l'intégrité territoriale de l'Empire ottoman — en vertu de la fameuse devise „balance of powers” — la Grande Bretagne a essayé en même temps d'élargir son débouché et de prospector les matières premières du bassin pontique, les principautés danubiennes répondant, en général, à ces desiderata. Mais les résultats obtenus sur le plan économique ne furent pas ceux escomptés durant l'intervalle 1803—1829, et ce, non seulement du fait des vicissitudes par lesquelles est passé cette éprouvée zone du continent et de l'intérêt modéré manifesté par la Compagnie du Levant, enkylosée dans ses pratiques routinières et supprimée même en 1825, mais aussi du fait des fluctuations mêmes du gouvernement britannique dominé — de façon évidente — par la primauté politique. Pendant la période 1803—1815, la Grande Bretagne a oscillé, constamment, entre la Turquie et la Russie, pendulant alternativement entre l'alliance et l'état de belligérance avec ces deux empires

suisant ses intérêts fondamentaux visant la défaite de la France napoléonienne. Après 1815, au fur et à mesure du renforcement des positions de la Russie au Bas Danube, la rivalité anglo-russe alla en s'accroissant, les événements révolutionnaires des années 1821—1822 constituant un moment de tension maxima, lorsque la Grande Bretagne, en soutenant la Porte Ottomane, empêcha le gouvernement tsariste de déclencher une nouvelle guerre dans la zone. Mais le désir des milieux dirigeants britanniques de soutenir la guerre d'indépendance de la Grèce, sous la pression de l'opinion publique, les détermina à nouveau d'aboutir à une entente avec la Russie et encore même avec la France, situant derechef la Grande Bretagne dans le camp des ennemis de la Porte en 1827—1829.

Tout au long de ce jeu politique et diplomatique compliqué qui a duré de 1803 à 1829, la Grande Bretagne a assisté, comme de juste, à la fermeture ou à l'ouverture alternative des détroits pour ses vaisseaux de commerce dans la Mer Noire, étant créées de la sorte des conditions moins propices au déroulement d'un processus d'échange régulier et rentable avec les principautés danubiennes, handicapées à leur tour par le monopole qu'exerçait la Porte Ottomane sur leur commerce extérieur. La preuve de ces permanentes oscillations d'ordre politique et diplomatique, est ressortie également des conditions précaires dans lesquelles a fonctionné la première mission consulaire britannique dans les principautés, créée non officiellement en 1803, renouvelée toujours non officiellement en 1813, supprimée en 1816—1818 et rétablie en 1826, lorsqu'elle acquit finalement un caractère permanent et légal. C'est pourquoi, la période 1803—1829 peut être considérée plutôt comme une phase préliminaire, exploratoire, de la pénétration économique britannique dans le bassin pontico-danubien, qui a évolué en des conditions nouvelles, améliorées, à peine après la paix d'Andrinople de 1829, lorsque les options politiques du gouvernement anglais sont devenues plus claires, la Grande Bretagne se situant alors, de façon constante, sur la position du maintien du *statu-quo* dans la zone, tempérant avec fermeté les velléités d'expansion de la Russie tsariste vers les détroits et Constantinople.

ACTIVITATEA ISTORIOGRAFICĂ A LUI ION URSU ȘI LUPTA SA PENTRU UNITATEA NAȚIONALĂ

DE

SERGIU COLUMBEANU

Destinul istoricului și profesorului universitar Ion Ursu a fost să se nască în Transilvania, să-și desăvârșească instrucția liceală și universitară și să predea istoria în licee și universități din toate cele trei mari entități teritoriale ce formează România de astăzi. În sfârșit, el a fost — cu cuvîntul sau cu scrisul — și unul dintre cei mai activi promotori ai generației sale pentru înfăptuirea idealului de veacuri al tuturor românilor: unirea într un singur stat.

Născut la 14 octombrie 1875¹ în comuna Cața din județul Tîrnava-Mare, profesorul Ion Ursu, după școala primară, își va continua instruirea la liceul „Andrei Șaguna” din Brașov. Renumitul liceu brașovean era una dintre puținele instituții școlare românești de grad secundar, autorizată, de legislația discriminatorie a regatului maghiar, să funcționeze în Transilvania. Liceul „Andrei Șaguna” a fost nu numai o școală de grad secundar, ci și un important centru de cultură și de forjare a conștiinței naționale românești, din Transilvania aflată pe atunci sub dominația străină. Străvechile legături ale Brașovului cu Țara Românească și cu Moldova, apoi cu România, explică dezvoltarea unei puternice spiritualități românești în orașul de la poalele Tîmpei. În atmosfera creată de această spiritualitate s-au format generații întregi ale intelectualității române de peste munți, intelectualitate căreia i-a aparținut, ca tînar baccalaureat și profesorul Ion Ursu.

Chemarea sa spre studiul istoriei naționale, stimulată încă din sălile de clasă ale liceului Andrei Șaguna, a mînat pașii tînarului Ion Ursu spre instituțiile de învățămînt superior din România Veche. El trece deci „în țară”, acea „țară” spre care se îndreptau privirile a milioane de români aflați sub dominație străină. Aici Ion Ursu urmează cursurile Școlii normale superioare și ajunge profesor la liceul din Piatra Neamț. În acest timp el face paralel studii universitare la Facultatea de litere și filozofie din București. În 1898 trece examenul de licență, susținînd lucrarea intitulată *Relațiile Moldovei cu Ungaria pînă la suirea pe tron a lui Ștefan cel Mare*. În 1903 cîștigă concursul Academiei Române pentru o bursă în Germania, iar patru ani mai tîrziu, în 1907, susține doctoratul la Berlin cu teza *Die Auswärtige Politik des Woywoden Petru Rareș (Die*

¹ Principalele date privind biografia profesorului Ion Ursu, în *Bibliografia lucrărilor științifice ale cadrelor didactice. Universitatea București*, Seria istoric, vol. 2, M — Z, București, 1970, p. 613 (Biblioteca Centrală Universitară — Sectorul documentare).

Erste Regiering, 1527—1538). Urmează apoi obținerea unei noi burse pentru studii la München și Paris. În capitala Franței prezintă în 1908 teza de doctorat *La politique orientale de François I-er*.

Reîntors în țară, Ion Ursu funcționează pentru scurtă vreme ca profesor la liceul din Buzău. Concurează apoi pentru ocuparea catedrei de istorie modernă universală la Universitatea din Iași și se clasează pe primul loc. La Iași are o activitate bogată atât pe tărîm didactic cît și pe tărîm public. Astfel, pe lîngă cursul de istorie medie și modernă predat la universitate, profesorul Ion Ursu mai conduce în fosta capitală a Moldovei filiala *Ligii culturale pentru unitatea românilor*, iar în 1915 înființează și conduce pînă în 1916 *Revista neamului*, publicație care susținea ideea unirii românilor într-un singur stat.

La finele anului 1917, profesorul Ion Ursu pleacă în misiune politică, la Paris, împreună cu alți profesori universitari și oameni politici pentru a susține drepturile României asupra Transilvaniei, conform convenției încheiate cu Antanta în august 1916. Aliații, ca urmare a păcii de la Buftea, lăsau să se întrevadă că ar putea abandona cauza românească. În primele luni de ședere la Paris, în 1918, profesorul Ion Ursu a scris cartea *Pourquoi la Roumanie a fait la guerre*; el a colaborat în mod frecvent și la revista „La Roumanie”. Atît în cartea citată cît și în coloanele revistei „La Roumanie”, Ion Ursu a pledat cu pasiune, slujindu-se de marea sa erudiție și de spiritul său de analiză, cauza unirii Transilvaniei cu România. Trebuie, de asemenea, să menționăm că împreună cu Nicolae Titulescu, Vasile Lucaciu și Constantin Mille, profesorul Ursu a desfășurat o asiduă activitate pentru crearea regimentelor de soldați români din armata austro-ungară, căzuți prizonieri pe frontul italian.

După unirea Transilvaniei cu România, Ion Ursu este primul profesor de istoria românilor la Universitatea din Cluj îndeplinind în același timp și funcția de decan al Facultății de litere. Tot la Cluj înființează și prima Universitate populară din Transilvania. După moartea lui Dimitrie Onciu, în 1923, este numit profesor de istoria românilor la Universitatea din București unde funcționează pînă cînd a murit (6 octombrie 1925).

Ca recunoaștere a activității științifice în domeniul istoriografiei, profesorul Ursu este ales în 1910 membru corespondent al Academiei Române. De o recunoaștere similară s-a bucurat și bogata sa activitate în susținerea drepturilor noastre istorice asupra Transilvaniei. Aceasta s-a concretizat prin cooptarea sa, în 1918, ca membru al Consiliului pentru unitatea națională a României.

Ca istoric profesorul Ion Ursu și-a consacrat cea mai mare parte din activitatea sa științifică cercetării istoriei medievale a României. El s-a îndreptat cu predilecție spre Moldova din perioada cuprinsă între jumătatea secolului al XIV-lea și jumătatea secolului al XVI-lea, adică între întemeierea statului feudal al Moldovei și a doua domnie a lui Petru Rareș.

În cartea sa privind relațiile Moldovei cu Polonia pînă la sfîrșitul domniei lui Ștefan cel Mare, Ion Ursu tratează unul din aspectele cele mai interesante ale politicii externe a ștatului moldovenesc din epoca

medievală². Autorul arată că suzeranitatea polonă asupra Moldovei își are originea în suzeranitatea ungară asupra acestei țări, din vremea regelui Ludovic de Anjou, care a domnit peste cele două mari regate vecine. Cauza acestei suzeranități este văzută în pericolul otoman care de la jumătatea secolului al XIV-lea începuse să amenințe direct țările române. Relațiile mai strînse cu Polonia s-au datorat faptului că acest stat, prin unirea cu Lituania, devenise foarte puternic. Trecerea Ungariei pe planul al doilea al politicii externe moldovenești se explică prin situația de criză internă care slăbea această țară. De altfel, în a doua jumătate a secolului al XIV-lea a avut loc în aceste părți ale Europei un proces politic general: toate țările în raporturi de vasalitate cu Ungaria, au găsit, în împrejurările date, că este mai avantajos pentru ele să schimbe suzeranul. După ce analizează raporturile moldo-polone între 1387 și 1457 și diferitele implicații ale acestora, profesorul Ursu se ocupă pe larg de aceste raporturi în vremea lui Ștefan cel Mare. El subliniază că într-o primă etapă, la începutul domniei marelui voievod, legăturile au fost strînse, deoarece necesitatea cea mai presantă pentru Ștefan era consolidarea tronului. Bunele raporturi cu Polonia au fost folosite de domnul moldovean și ca o contrapondere față de presiunea exercitată de Ungaria. În timpul conflictului său cu Matei Corvin Ștefan cel Mare s-a întemeiat pe atitudinea binevoitoare a regelui polon. Mai departe, autorul arată că în timpul luptelor pentru Chilia și Cetatea Albă aceste legături s-au dovedit a fi ineficiente. Cele două importante cetăți portuare, a căror pierdere a afectat în mod profund viitorul maritim al Moldovei, nu au putut fi recuperate de Ștefan, deoarece Polonia nu i-a acordat nici o asistență. Spre sfârșitul domniei, folosindu-se și de conflictul militar din 1497 încheiat prin pacea de la 1498, Ștefan cel Mare a emancipat cu totul Moldova de sub supremația polonă. O aprofundare a analizei acestei noi situații făcută prin prisma dreptului internațional, ar fi scos mai mult în evidență poziția de independență și egalitate în drepturi dobândită de Moldova, în raport cu Polonia, prin tratatul de pace din anul 1498.

Tot în cadrul preocupărilor sale de istorie a relațiilor externe în evul mediu, profesorul Ursu a elaborat și o lucrare de istorie universală în acest domeniu. Este vorba de cercetarea unor aspecte privind politica orientală a regelui Franței, Francisc I (1515—1547)³. Autorul consideră că relațiile lui Francisc I cu Imperiul Otoman sînt într-un fel o prelungire a acelor stabilite de regele francez cu țările limitrofe de la frontiera răsăriteană a Imperiului habsburgic. Profesorul Ursu a analizat, în această privință, destul de detaliat politica de apropiere dusă de Francisc I față de Sigismund, regele Poloniei, și față de Ioan Zapolya, principe al Transilvaniei. În ambii suverani, regele francez vedea prieteni ai sultanului. Explicația dată de autor bunelor raporturi dintre Soliman Magnificul și Francisc I, constă în faptul că regele Franței era supus unei puternice presiuni din două direcții, exercitată de Casa de Austria, care, prin Carol Quintul, domnea și în Spania și în țările germane. Alianța politico-militară franco-otomană avea drept scop să restabilească echilibrul rupt

² *Relațiile Moldovei cu Polonia pînă la moartea lui Ștefan cel Mare*, Piatra Neamț, 1900

³ *La politique orientale de François I-er (1515 — 1547)*, Paris, 1908

de Casa de Austria. În cartea sa profesorul Ursu a supus unui examen mergînd uneori pînă la detalii, avaturile acestei colaborări franco-otomane, în care foarte adesea Francisc I a avut atitudini marcate de multe ezitări. Situația de rege „creștin” a împiedicat deseori pe Francisc să adopte o poziție mai netă de apropiere față de Turcia, așa cum comandau realitățile conjuncturii internaționale, care nu făceau deosebire între cele două ideologii religioase: creștină și mahomedană. Opinia profesorului Ursu este că dacă Francisc ar fi urmat fără ezitare sfaturile realiste ale consilierului său Rincon, el ar fi găsit în Soliman Magnificul un aliat care ar fi pus totul în acțiune pentru a combate Casa de Austria. Privind retroactiv evenimentele din unghiul de vedere al anilor 1525—1540, remarcăm cum se prefigura, din prima jumătate a secolului al XVI-lea, politica Casei de Austria în direcția Transilvaniei și prin Transilvania spre celelalte două țări române și spre sud-estul european.

Două din lucrările profesorului Ursu sînt consacrate domniei lui Petru Rareș. Una publicată în 1908 în limba germană tratează politica externă a domnului moldovean în prima sa domnie, 1527—1538⁴. A doua, apărută, după primul război mondial, în 1923, este o monografie istorică tratînd ambele domnii ale lui Petru Rareș⁵. Aceasta completează, de altfel, prima lucrare.

În ambele cărți despre Petru Rareș, Ion Ursu folosește o foarte bogată documentație atît de origine internă, cît și de origine externă (rapoarte diplomatice din colecțiile de izvoare românești și străine, relații de călătorie ale celor care au vizitat și au cunoscut țările române).

Analizînd viața și activitatea domnului moldovean, profesorul Ursu face efortul de a explica politica acestuia ținînd seama de conjunctura internațională a vremii sale. Autorul contestă ca fiind subiective și lipsite de temeie unele opinii defavorabile emise la adresa lui Petru Rareș de către unii dintre contemporanii săi, ca Verancics sau Paolo Giovio, care ne-au lăsat o serie de relatări asupra Moldovei în prima jumătate a secolului al XVI-lea.

După ce se ocupă pe larg de activitatea politico-diplomatică și militară a lui Petru Rareș, Ion Ursu arată că Rareș s-a găsit confruntat cu probleme deosebit de grele, în comparație cu ilustrul său părinte, Ștefan cel Mare. Astfel, Ștefan cel Mare putea conta în jocul său diplomatic pe Ungaria lui Matei Corvin care era unul din regatele feudale cele mai puternice din Europa. În vremea lui Petru Rareș o mare parte din Ungaria căzuse sub stăpînire otomană, iar altă parte era zonă de influență a Porții în Europa centrală. Transilvania ajunsese și ea un stat tributar Porții, la fel ca Moldova și Țara Românească. La rîndul ei Polonia întreținea relații de prietenie cu Poarta, mai ales după ce aceasta anihilase regatul Ungariei. La sudul Moldovei statul suzeran care era Imperiul otoman ajunsese la apogeul puterii lui politice și militare sub domnia

⁴ *Die auswärtige Politik des Peter Rareș, Fürst von Moldau, (1527 — 1538)*, Wien, 1908.

⁵ *Petru Rareș domn al Moldovei de la 20 ianuarie 1527 pînă la 14 septembrie 1538 și din februarie 1541 pînă la 3 septembrie 1546*, București, 1923. Vezi și articolele: *Grozav Vornicul*, publicat în „Convorbiri literare”, 1907 nr. 1 și *Bătăliile de la Swozdziec și Obertin* publicat în 1913 (Extras).

celui mai mare sultan din cîți a avut : Soliman Magnificul. Moldova era deci înconjurată din toate părțile de state sub influența sau în raporturi amicale cu Poarta.

La aceste împrejurări din Europa centrală și răsăriteană de care destinul Moldovei era legat în mod nemijlocit se mai adăugau împrejurările nefavorabile, pentru statul moldovean, determinate de situația internațională generală a continentului nostru. Examinînd această situație, Ion Ursu arată că în perioada domniei lui Ștefan cel Mare exista în Europa un echilibru între diferitele puteri. Casa de Habsburg, prin marile posesiuni teritoriale pe care le avea sub autoritatea ei rupsese acest echilibru. La rîndul lui, Imperiul otoman desființînd regatul Ungariei și apropiindu-se de Polonia, stricase echilibrul în zona lui geografică de acțiune, adică în Europa centrală și răsăriteană. Profesorul Ursu mai precizează că aproape tot timpul domniei lui Petru Rareș statele europene care duceau o politică externă activă au fost grupate în două sisteme de alianță. În fruntea unui sistem era Carol Quintul care strinsese sub autoritatea lui țările germanice și Spania, pînă la combata Poarta Otomană și pe principalul ei aliat : Francisc I, regele Franței. Celălalt sistem grupa pe Soliman Magnificul, pe Francisc I, pe Sigismund al Poloniei și pe Ioan Zapolya. Prin confruntarea aproape permanentă a celor două grupări de state se crease o stare de instabilitate care făcea extrem de dificilă poziția diplomatică a Moldovei. Petru Rareș a încercat să facă față cu realism acestei situații pentru a salva autonomia statului său. Găsea încercare prin care a trecut în 1538, urmată apoi de exil timp de 3 ani, ilustrează complexitatea împrejurărilor externe, mai sus schițate, de care domnul moldovean trebuia să țină seamă la fiecare pas.

Dar preocuparea de căpetenie a istoricului și profesorului I. Ursu a fost cercetarea domniei lui Ștefan cel Mare. Într-o primă carte el se ocupă de raporturile marelui domn moldovean cu turcii⁶. A doua carte, de dimensiuni mai mari, este, la fel ca și în cazul lui Petru Rareș, o monografie, în care autorul lărgiște investigarea activității diplomatico-militare desfășurată de Ștefan, adăugînd și o serie de capitole privind istoria internă a Moldovei în perioada 1457—1504⁷. Aceleași preocupări de istorie internă, de dimensiuni mai reduse, le întîlnim și în monografia dedicată lui Petru Rareș. În cele două lucrări documentarea, atît cea din sursă internă, cît și cea din sursă externă, este foarte bogată.

În ambele lucrări privind domnia lui Ștefan cel Mare, profesorul Ursu a urmărit istoria diplomatico-militară a Moldovei din timpul marelui domn pe principalele etape în cadrul cărora s-a desfășurat această istorie. O primă etapă o constituie acțiunile diplomatice și luptele pentru consolidarea domniei. Acestea au fost duse pentru eliminarea lui Petru-Aron ; pentru întărirea poziției Moldovei la gurile Dunării prin ocuparea Chilieii ; pentru reglementarea și precizarea relațiilor cu Matei Corvin regele Ungariei, după victoria de la Baia. Un examen aprofundat a fost făcut de către profesorul Ursu luptelor îndelungate pe care Ștefan cel Mare le-a purtat

⁶ Ștefan cel Mare și turcii, București, 1914

⁷ Ștefan cel Mare, domn al Moldovei de la 12 aprilie 1457 pînă la 2 iulie 1504, București,

cu Poarta, pentru a emancipa Moldova de tributul turcesc. Aceste lupte, atît sub aspectul lor diplomatic, cît și sub aspectul militar, au fost cercetate în contextul internațional al timpului. Un loc important în această examinare aprofundată îl ocupă încercările lui Ștefan de a alătura Țara Românească la marele său efort, îndreptat în direcția stăvilirii expansiunii otomane și a apărării neatîrnării Moldovei. Autorul subliniază, de asemenea, rolul extrem de important avut de cetățile Caffa și Mangop în sistemul de alianțe locale pe care Ștefan a căutat să-l creeze pentru a opri transformarea Mării Negre într-un lac turcesc. I. Ursu demonstrează, cu lux de amănunte, interesul major de ordin economico-politic, pe care îl avea Moldova ca să dețină poziții cheie la Gurile Dunării și pe litoralul Mării Negre. Ambele cărți ne reliefează apoi situația grea în care s-a găsit Ștefan în anii 1475 și 1476, situație pe care a depășit-o grație marelui său geniu politic și militar, care a știut să polarizeze eforturile și năzuințele întregii țări. Pierderea Chilie și Cetății Albe în 1484, încercarea de a le recuceri în 1485, luptele cu turcii de la sfîrșitul secolului al XV-lea, acțiunea întreprinsă — chiar cu prețul umilirii de la Colomeea — pentru a asigura Moldovei un sprijin mai substanțial din partea Poloniei, poziția realistă adoptată, în final, în raporturile cu Poarta, sînt tot atîtea aspecte ale activității politico-militare desfășurată de Ștefan cel Mare pentru a păstra ființa statului, o autonomie largă, o poziție internațională puternică în mijlocul adversităților și conflictelor foarte dese care frămîntau partea de răsărit a Europei. Conflictul moldo-polon din ultimul deceniu al secolului al XV-lea s-a bucurat, de asemenea, de o atenție deosebită din partea lui I. Ursu. În monografia asupra domniei lui Ștefan cel Mare, profesorul Ursu reliefează cauza principală a acestui conflict : expansiunea Poloniei spre sud pentru dezvoltarea legăturilor economice cu Levantul. În viziunea regelui Albert cea care trebuia să asigure Poloniei concretizarea acestor legături era Moldova. Soluția cea mai directă a problemei a fost găsită în înlocuirea lui Ștefan cu un membru al familiei Iagello. Sfîrșitul victorios pentru Ștefan cel Mare, al conflictului cu Polonia și pacea încheiată cu această țară în condiții de perfectă egalitate au fost factorii care au stat la temelia emancipării Moldovei de sub suzeranitatea polonă. Toate aceste dezvoltări istorice din raporturile moldo-polone sînt analizate în profunzime și cu mult spirit de discernămint. Autorul a căutat să pună în relief cît mai mult complexitatea și implicațiile internaționale care dominau din confruntarea dintre Ștefan cel Mare și regele Albert.

În afară de istorie politico-diplomatică Ioan Ursu a abordat în cărțile sale consacrate lui Ștefan cel Mare și Petru Rareș și probleme de istorie a instituțiilor și istorie social-economică. Astfel ni se arată care era concepția de stat a timpului, în ce constau prerogativele domnului, cine exercita funcțiile administrative și judecătorești în mediul rural și în mediul urban, din ce se compuneau veniturile domnului, care era organizarea militară. În ce privește oastea reținem categoriile de ostași stabilite de autor, conform cercetărilor efectuate în diferite surse documentare. Avem astfel boierii cei mari cu cetele lor, viteji, feciorii (elemente tinere provenind din rîndurile boierimii mici, orășenimii și țărănimii), oastea cea mare (glotașii), husarii. Ni se prezintă apoi armamentul tim-

pului, sistemul de fortificații, modul în care era împărțită oastea în unități combatante. Un paragraf special este rezervat calităților militare ale moldovenilor, așa cum au fost redate acestea în scrierile cronicarilor, îndeosebi ale celor străini.

Stările sau categoriile sociale din secolul al XV-lea și primele decenii ale secolului al XVI-lea au stat, de asemenea, în atenția profesorului Ursu. În câteva pagini de la sfârșitul monografiei asupra lui Ștefan cel Mare el schițează unele din trăsăturile mai importante ale diferitelor stări sociale din țară. Astfel, despre boieri se arată că erau dregători, stăpîni de sate și judecători ai sătenilor. Ni se spune apoi care erau obligațiile țăranilor față de ei, inserindu-se printre aceste obligații și respectarea de către săteni a monopolului boieresc al morii și al cîrciumii. Tot printre elementele componente ale stărilor dominante, profesorul Ursu citează și mănăstirile, precizînd că acestea stăpîneau o mare parte din țară: unele mari așezăminte eclesiastice aveau zeci de sate. Se dau și exemple în această privință. Autorul mai arată că mănăstirile beneficiau de importante privilegii fiscale și judecătorești.

Referitor la cealaltă mare categorie socială, țăranimea, teza lui Ioan Ursu era că cei mai mulți dintre membri acestei stări se găseau în situație de dependență față de stăpîinii moșilor. Utilizînd referințele din documentele interne, mai ales pe cele publicate de Ion Bogdan, profesorul Ursu stabilește și o serie de date de ordin cantitativ. Doar din documentele cercetate de el rezultă că, în timpul lui Ștefan cel Mare, circa 300 de sate aparțineau unuia sau mai multor stăpîni, iar 100 de sate erau stăpînite de mănăstiri. Existența acestor 400 de sate, atestate documentar ca fiind în stare de servitute, l-a îndrituit pe profesorul Ursu să tragă concluzia că majoritatea sătenilor din Moldova anilor 1450—1550 căzuseră în situație de dependență față de diferiți stăpînitori. Desigur, este greu de enunțat o concluzie ce se vrea definitivă, pe baza unor date cantitative incomplete. Reținem însă dorința lui Ion Ursu de a opera și cu alte categorii de argumente — de ordin statistic — în lucrările sale.

În continuare profesorul Ursu se ocupă și de situația țăranilor din punct de vedere al obligațiilor lor, atît față de stăpîinii de moșii, cît și față de stat. El are aici meritul incontestabil de a ne fi prezentat în mod diferențiat cele două categorii de obligații. În ce privește sarcinile față de stăpîni, I. Ursu arată că în schimbul dreptului de folosință al pămîntului țăranii erau impuși să dea dijma din produse și dijma din stupi și să efectueze 3 zile de lucru pe an. Erau obligați să respecte monopolurile senio-riale tipice: al morii (să nu macine decît la moara stăpînului) și al vinului (să nu cumpere vin decît de la cîrciuma stăpînului). Respectarea, prin constrîngere, a acestor monopoluri este considerată ca fiind unul din faptele cele mai supărătoare pentru săteni. Privind această reliefare a monopolurilor feudale, în perspectiva cercetărilor mai noi ale istoriografiei noastre, remarcăm meritul incontestabil al profesorului Ursu în determinarea, măcar și schițată, a importanței uneia din vechile și puternicile instituții din economia agrară feudală românească. În legătură cu obligațiile țăranilor față de stat, autorul stabilește următoarele categorii: datoriile visteriei (în bani și în muncă); corvezi pentru construirea și întărirea cetăților; lucrul la morile domnești; străjile; să răspundă la chemările pentru oaste.

Din cele menționate mai sus, reiese că profesorul Ursu a căutat să ne prezinte un tablou, deși sumar, în mare măsură destul de corect al stărilor sociale din Moldova secolului al XV-lea. Preocupat mai mult de istoria politică el nu a adâncit problematica atât de variată a istoriei sociale. În același timp însă, rezultatele sale, chiar în stadiu de schiță, au însemnat puncte de plecare pentru cercetările ulterioare de istorie social-economică a evului mediu românesc.

Activitatea depusă în domeniul cercetării și la catedră (timp de aproape 25 ani) l-a îndemnat pe profesorul Ursu să formuleze și unele idei privind concepția sa istorică. Într-un studiu consacrat acestei teme, el susține că „faptele istorice nu se repetă, ci se succed”, opinind în continuare că istoria „nu se bazează pe legi, ci pe serii”⁸. Este evident că el împărtășește aici teoria seriilor istorice emisă de A.D. Xenopol în marea sa lucrare de filozofie a istoriei⁹ și aplicată de același în sinteza *Istoria românilor în Dacia traiană*.

În studiul amintit, I. Ursu, înainte de a ne releva propria sa concepție asupra istoriei, trece în revistă, în mod succint unele din principalele curente istorice: raționalist, pozitivist, idealist și materialist. În prezentarea teoriei materialiste a istoriei el a folosit un studiu scris de C. Dobrogeanu-Gherea¹⁰. Din expunerea făcută și din părerile exprimate rezultă cu foarte mare claritate că profesorul Ursu, deși nu împărtășea punctul de vedere marxist, avea și unele opinii care îl apropiau de acesta. Astfel, el apreciază, foarte judicios, că evenimentele istorice nu sînt produsul unui singur factor, ci al unui complex de factori. Mai departe, după ce scrie „că nu se poate nega importanța extraordinară pe care a avut-o fenomenul economic în dezvoltarea omenească”, moderează această opțiune pentru interpretarea economică a fenomenului istoric afirmînd „că ar fi o greșeală să-l considerăm (factorul economic, n.n.) singura cheie pentru explicarea tuturor fenomenelor istorice”. „Concepția noastră — arată în altă parte I. Ursu — nu exclude importanța deosebită a factorului economic, dar nu vede în el singurul nerv al istoriei. Din contră, îl considerăm în acțiune armonic și de influență reciprocă cu ceilalți factori numeroși care au contribuit la dezvoltarea poporului nostru”¹¹. Constatăm și aici același punct de vedere expus în pasajul citat anterior. Pe de o parte, profesorul Ursu admite ceea ce denumește „importanța deosebită a factorului economic”, iar, pe de altă parte, el consideră că acest factor nu este determinant în evoluția procesului istoric, ci se află într-o stare de egalitate cu ceilalți factori. Un punct de vedere similar, care caută să îmbine iarăși două planuri de acțiune istorică este exprimat și cu referire la rolul maselor și al personalităților. „Istoria nu e numai opera indivizilor, după cum nu se poate concepe că e produsul exclusiv al maselor. Între individ și lumea care îl înconjoară există o reciprocitate de acțiune. Geniul e în oarecare măsură produsul mediului, dar și mediul suferă la rîndul său influența geniilor”. Desigur, interacțiunea personalitate-masă este un fapt real al istoriei

⁸ *Concepția istorică*, București, 1924, p. 6.

⁹ *Principiile fundamentale ale istoriei*, Iași, 1900. Vezi și ediția franceză *La théorie de l'histoire*. Deuxième édition des *Principes fondamentaux de l'histoire*, Paris, 1908.

¹⁰ C. Dobrogeanu-Gherea, *Concepția materialistă a istoriei*, ed. a II-a, București, 1892

¹¹ I. Ursu, *Concepția istorică*, p. 14.

evoluției societății umane. Totuși, așa cum ne arată concepția materialist-istorică, rolul determinant în desfășurarea procesului istoric, îl au, în ultimă instanță masele, iar nu personalitățile. De modul în care individul, devenit personalitate politică, are capacitatea de a se pune în consonanță cu tendințele și acțiunile maselor, de a fi purtătorul de cuvânt al acestor tendințe și acțiuni, depinde succesul sau insuccesul în participarea sa la desfășurarea evenimentelor.

Profesorul Ursu s-a arătat preocupat nu numai de problematica istoriei noastre medii. El a elaborat studii, articole, eseuri, privind liniile mari, directoare, ale dezvoltării istorice a poporului român, precum și problemele cele mai arzătoare ale cauzei românești înainte de izbucnirea primului război mondial și apoi în timpul desfășurării acestuia.

Dintre articolele scrise în acest domeniu menționăm unul cu caracter de generalitate prezentat, mai întâi, ca o conferință la „Societatea Academică Română din Berlin”, în ziua de 8/21 aprilie 1906¹². În acest articol autorul caută să surprindă câteva din aspectele mai importante ale istoriei noastre. Sint subliniate contribuțiile decisive aduse de primii domnitori — Basarabii în Țara Românească, Bogdăneștii și Mușatinii în Moldova — care prin acțiuni politice și militare au întemeiat și au consolidat statele feudale românești. Profesorul Ursu scoate în relief și folosirea judicioasă a resurselor economice de către domnii români din secolele al XIV-lea și al XV-lea, în vederea afirmării politice a statelor lor. Rolul țărănimii este considerat ca un factor determinant al apărării ființei și individualității noastre naționale. „În luptele cu turcii și alți dușmani — scrie profesorul Ursu — țărani au fost aceia care au adus cele mai mari sacrificii”¹³. În ce privește perioada de decădere, acestea au fost cauzate de frământările sociale și de luptele pentru tron. Grupările rivale în care s-a împărțit clasa conducătoare, grupări care duceau o luptă permanentă pentru putere au facilitat intervenția străină în treburile interne ale țărilor române. Căderea sub stăpânire străină a cetăților portuare de la Dunăre și de la Marea Neagră a fost iarăși un factor decisiv care a contribuit, pentru câteva secole, la încetinirea considerabilă a dezvoltării noastre.

Secolul al XVIII-lea este caracterizat ca o perioadă foarte grea a istoriei noastre naționale. Războaiele duse pe teritoriul românesc de cele trei mari imperii vecine, exploatarea fanariotă, decăderea țărănimii, grelele pierderi teritoriale suferite de Moldova, au fost principalii factori care au încetinit în mod considerabil dezvoltarea social-economică și politică a țărilor române. Păstrarea ființei naționale și dezvoltarea unei puternice conștiințe de neam, s-au realizat — arată profesorul Ursu — prin progresul scrisului și culturii în limba română. Cronicarii și apoi marele curent cultural național din Transilvania au întărit spiritul de rezistență al poporului român împotriva politicii de dominație și de desnaționalizare promovată de marile state vecine. Mai târziu, în secolul al XIX-lea, Unirea Principatelor (1859) și eliberarea țăranilor din condiția de clă-

¹² *Cauzele de căpetenie ale căderii și mării noastre în trecut*, București, 1906.

¹³ *Ibidem*, p. 12.

cășie (1864), au ilustrat, în mod pregnant, procesul în plină desfășurare al renașterii naționale.

La începutul anului 1907, în ziua de 24 ianuarie, într-o cuvîntare ținută tot la „Societatea Academică Română” din Berlin, Ion Ursu menționa că „neamului nostru nu i-a fost dat nici pînă astăzi să-și vadă visul împlinit, căci ziua de 24 ianuarie 1859 nu aducea decît unirea unei jumătăți din neamul nostru. În continuare arăta că „unirea definitivă e o chestie de viață” (pentru toți românii, n.n.), ea fiind impusă de necesități economice, culturale și de apărare¹⁴. Referindu-se la Transilvania, Ion Ursu spunea, auditoriului, următoarele: „Se știe că centrul de conservare al neamului nostru a fost în trecut Ardealul. El n-a încetat pînă azi chiar de a fi centrul nostru etnic. Neamul nostru nu se poate conserva în locul deschis din răsăritul și sudul Carpaților și în vremuri de primejdie statul nostru nu poate dăinui fără fortăreața noastră etnică. Nu mai vorbesc de avîntul cultural și economic care ar urma în urma acelei zile fericite, care e pentru noi un vis nu prea depărtat”¹⁵.

Punctele de vedere exprimate în conferințele de la Berlin vor fi dezvoltate apoi într-o serie de alte conferințe și materiale publicate în presa românească a timpului¹⁶. Aceleași idei vor fi reluate apoi într-o broșură apărută în 1916, prin care autorul, după ce trecea în revistă politica externă a României în perioada dintre războiul de independență și primul război mondial, cerea cu insistență intrarea în acțiune în vederea realizării unirii Transilvaniei cu România¹⁷. În ultima parte a broșurii Ion Ursu conchidea că prin alipirea ținuturilor românești de peste munți „România și-ar găsi forma firească”¹⁸. Tot în această direcție a folosirii istoriei ca instrument al apărării cauzei noastre amintim și un studiu în care Ion Ursu face un istoric al principalelor etape parcurse pentru forjarea și consolidarea conștiinței naționale românești¹⁹.

În perioada extrem de grea pentru țara noastră, care a urmat încheierii armistițiului și apoi a păcii silite de la Buftea cu Puterile Centrale,

¹⁴ I. Ursu, *Idealul nostru. Articole politice și conferințe*, Iași 1915, p. 2 (citat de I. Gheorghiu, *Acțiuni pentru unirea Transilvaniei înainte de intrarea României în primul război mondial* în volumul *Desăvîrșirea unificării statului național român. Unirea Transilvaniei cu vechea Românie*, București, Edit. Academiei, București, 1968, p. 152.

¹⁵ I. Ursu, *Idealul nostru* ... p. 3.

¹⁶ Vezi volumul-culegere intitulat *Idealul nostru. Articole politice și conferințe*, citat mai sus. În anii ce au premers izbucnirii primului război mondial, profesorul Ursu s-a numărat printre învățații noștri care țineau prelegeri privind diferite probleme ale istoriei și culturii noastre. Îl găsim deci alături de N. Iorga, V. Pârvan, A. D. Xenopol, Nerva Hodoș, G. Bogdan Duică, Vasile Bogrea, Alexandru Lepadatu, Vintilă Mihăilescu, V. Pașcanu, I. Răducanu, Gheorghe Muntean-Murgoci, dr. Mănicatide, I. Cantacuzino, Simion Măndrescu, Dimitrie Pompeiu, Virgil Madgearu, G. Vilsan, C. Rădulescu-Motru, Sextil Pușcariu, Iuliu Hațieganu, Ilie Mîncea, ș.a. (Vezi V. Curticăpeanu, *Cultura în sprijinul unității de stat*, în vol. *Desăvîrșirea unificării* ... p. 339-340.

¹⁷ *Politica României*, Iași, 1916, p. 18.

¹⁸ *Ibidem*, p. 18. De menționat că profesorul Ursu se afla printre personalitățile din fruntea curentului care cerea intervenția militară imediată a României pentru a elibera Transilvania de sub dominația austro-ungară. În fruntea acestui curent se găseau oameni politici (printre care Nicolae Titulescu, Take Ionescu, Barbu Delavrancea) oameni de știință (dr. I. Cantacuzino, dr. C. Istrati, A. D. Xenopol, C. Rădulescu-Motru) O. Tâfrali, dr. Thoma Ionescu, I. Tanovicăanu) și transilvănenii veniți la București (V. Lucaciu, O. Goga, S. Măndrescu). (Vezi I. Gheorghiu, *Acțiuni pentru unirea Transilvaniei* în vol. *Desăvîrșirea unificării* ... p. 155)

¹⁹ *Conștiința națională*, București, 1911

profesorul Ion Ursu s-a numărat printre oamenii politici și de cultură români plecați în Franța, pentru a susține, pe lângă Puterile Antantei, respectarea stipulațiilor convenției din august 1916 privind unirea cu România a ținuturilor locuite de români din Imperiul Austro-Ungar. În cadrul acestei activități, Ion Ursu a fost unul dintre colaboratorii cei mai asidui ai ziarului „La Roumanie” editat de refugiații politici români din Franța pentru apărarea cauzei unirii.

Abia sosit la Paris, profesorul Ursu se găsește printre semnatarii memoriului înaintat, în februarie 1918, președintelui Wilson, prin care se protesta împotriva intenției acestuia de a menține monarhia austro-ungară ca un stat de sine stătător, în cadrul căruia să se acorde popoarelor asuprite doar o „dezvoltare autonomă”²⁰.

La 4 martie 1918, Ion Ursu este membrul unei delegații reprezentând pe românii din Transilvania, Banat și Bucovina, care expune primului ministru francez Clemenceau situația grea creată românilor din provinciile aflate sub autoritatea Austro-Ungariei²¹.

Așa cum arătam la începutul articolului, Ion Ursu a publicat tot în 1918, la Paris, cartea *Pourquoi la Roumanie a fait la guerre*. Cartea prezintă publicului francez istoria poporului român și drepturile noastre istorice referitoare la unirea Transilvaniei cu România. În carte mai este înfățișată pe larg și denunțată politica de desnaționalizare promovată de guvernul de la Budapesta, precum și politica de oprimare economică și socială exercitată asupra românilor. În încheiere autorul arată că prin unirea Transilvaniei, Maramureșului, Crișanei și Banatului cu România s-ar ajunge la un stat de 16 milioane locuitori (14 milioane români), dispunând de o puternică bază economică, ce îi va îngădui să-și păstreze independența și să fie, în această parte a Europei un important factor de progres și de civilizație²².

Dintre articolele publicate de profesorul Ion Ursu în ziarul „La Roumanie”, cităm pe cel din 5 septembrie 1918 în care autorul combate unele tendințe de a transforma imperiul habsburgic într-un stat federal, care ar menține mai departe, sub dominația lui, diferitele naționalități. Iată ce scrie, printre altele, profesorul Ursu, în acest articol : „pe măsura înfringerilor boala statului anacronic habsburgic se agravează și se încearcă să se salveze prin remediul federalizării, însă astăzi nu se mai poate așa ceva, căci cehii și slovacii vor să întemeieze un stat al lor, slavii de sud să se unească cu sîrbii și românii vor să se unească cu frații lor de dincolo de Carpați” (subl.ns.)²³. Cu o zi mai înainte de apariția articolului, se pusese bazele *Consiliului național al unității române*, organ politic creat ca să coordoneze acțiunile emigrației avînd drept scop — așa cum declara Vasile Lucaciu — „realizarea idealului nostru : unirea tuturor românilor într-o Românie mare...”²⁴. În comitetul „Consiliului național al unității române”, adunarea generală a emigrației a ales pe cei mai activi membri ai ei. Astfel profesorul Ion Ursu s-a găsit alături de : Take Ionescu — pre-

²⁰ I. Gheorghiu și C. Nuțu, *Activitatea românilor din Transilvania și din vechea Românie peste hotare*, în vol. *Desăvîrșirea unificării ...* p. 175.

²¹ *Ibidem*, p. 177.

²² *Ibidem*, p. 186.

²³ I. Gheorghiu și C. Nuțu, *op. cit.*, p. 187.

ședinte : Vasile Lucaciu, Octavian Goga, dr. C. Angelescu, Ioan Th. Florescu — vicepreședinte ; Ioan Cantacuzino, Nicolae Titulescu, Thoma Ionescu, Traian Vuia, D. Drăghicescu, Simion Mindrescu, C. Mille și alți membri²⁴.

Participarea profesorului Ion Ursu în conducerea acestui organ suprem al emigrației i-a inspirat articolul *Aspirațiile României*, publicat tot în ziarul „La Roumanie”, la 24 octombrie 1918, când înfringerea totală a Puterilor Centrale devenise un fapt evident. După ce subliniază temeiul și legitimitatea aspirațiilor românești de unitate națională, Ion Ursu conchide, după cum urmează : „departe de a fi făcut o politică imperialistă, România prin intrarea sa în război n-a urmărit decît un scop legitim, de a da o formă politică unității de suflet care există dintotdeauna între cele două emisfere ale Carpaților în sud-estul european”²⁵.

Încheind această evocare, putem spune că profesorul Ion Ursu a fost unul din medievistii de seamă ai istoriografiei noastre. El a cercetat și a adus contribuții esențiale în reconstituirea uneia din perioadele cele mai importante ale istoriei feudale a țărilor române. Am văzut apoi că profesorul Ursu a fost preocupat și de istoria social-economică. Rezultatele sale în acest domeniu, mai puțin tratat în timpul cînd a trăit, deși nu au avut amploarea contribuțiilor sale din domeniul istoriei politice, au însemnat totuși puncte de plecare indispensabile și sugestii pentru cercetările ulterioare.

Cultura întinsă a profesorului Ion Ursu, dublată de un spirit generos, l-au ajutat să abordeze și probleme care depășeau cadrul strict al specialității sale de medievist. El a fost unul din remarcabilii noștri istorici militanți. Astfel timp de mai mulți ani, profesorul Ursu a dus erudiția și viziunea sa istorică largă de la istoria antică la istoria contemporană, în slujba realizării idealului național al Unirii Transilvaniei cu România. Prin aceasta el se numără printre reprezentanți de seamă ai generației care o înfăptuit marele act din 1918.

L'ACTIVITÉ HISTORIOGRAPHIQUE DE ION URSU ET LA LUTTE POUR L'UNITÉ NATIONALE

RÉSUMÉ

L'auteur évoque la figure du professeur Ion Ursu, l'un des médiévistes marquants de l'historiographie roumaine, qui a apporté des contributions essentielles à la reconstitution de l'une des périodes des plus importantes de l'histoire féodale des pays roumains. En approfondissant l'étude de l'histoire politico-diplomatique, le professeur Ursu a été préoccupé également de l'histoire socio-économique. Les résultats qu'il a obtenus dans

²⁴ *Ibidem*, p. 192—193

²⁵ *Ibidem*, p. 193

²⁶ *Ibidem*, p. 197—198

ce domaine, moins abordé à l'époque où il a vécu, bien que n'ayant pas l'ampleur de ses contributions dans le domaine de l'histoire politique, ont constitué cependant des points de départ indispensables et des suggestions pour les recherches ultérieures.

La vaste culture du professeur Ion Ursu, accompagnée d'un esprit généreux, lui ont permis d'aborder aussi des problèmes qui dépassaient le cadre de sa spécialité de médiéviste. Il a été l'un de nos remarquables historiens militants. Ainsi, plusieurs années durant, le professeur Ursu a mis son érudition et sa large vision historique, allant de l'histoire ancienne à l'histoire contemporaine, au service de l'accomplissement de l'idéal national de l'Union de la Transylvanie à la Roumanie. Il figure de la sorte parmi les représentants marquants de la génération qui a réalisé le grandiose acte de 1918.

IOAN SLAVICI. NOTE ISTORIOGRAFICE

DE

ALEXANDRU ZUB

S-a întâmplat cu Slavici ceea ce se întâmplă obișnuit cu scriitorii plurivalenți pe care posteritatea îi abordează mai ales sub unghiul împlinirii lor majore: scriitorul a obscurat celelalte laturi ale creației sale. Se cunoaște astfel prea puțin activitatea lui de istoric, autor de manuale și editor de documente, cu toate că ea s-a desfășurat la un nivel remarcabil. Doar colaborarea sa la tipărirea colecției de documente „Hurmuzaki” a fost evidențiată, într-o bună măsură, de D. Vatamaniuc, în erudita monografie de acum câțiva ani¹, iar unele scrisori de la Ioan Bîa nu, comentate în „Ziridava” (II), luminează întru cîtva eforturile editoriale ale scriitorului în perioada 1887 — 1889².

O cercetare atentă a contribuției istoriografice a lui Ioan Slavici, în deplina cunoaștere a epocii și a problemelor abordate, va trebui să se facă de aici înainte³, întrucît personalitatea scriitorului nu s-ar putea înțelege cum se cuvine fără investigarea acestei laturi. Datele extrase din documente au fost utilizate în creația artistică, romanele și piesele sale istorice resimțindu-se de pe urma cercetărilor întreprinse⁴. Cum s-a observat deja, mai ales munca desfășurată în cadrul Comisiei documentelor istorice, al cărei secretar a fost multă vreme, a avut o mare însemnătate pentru scriitor, iar „invocarea, statornic, în articole, a documentelor nu mai poate surprinde”⁵. În cele ce urmează vom aduce în discuție cîteva date noi privitoare la această activitate, fără intenția, evident, de a epuiza chestiunea.

Mobilul imixtiunii lui Slavici în domeniul istoriei, pentru cercetarea cărnii nu făcuse studii speciale (N. Iorga aprecia însă „cunoștințele lui de autodidact, totuși puțin obișnuite”⁶) era același care a determinat pe mulți dintre colegii de generație să se ocupe de cercetarea trecutului, chiar dacă nu ca profesioniști: necesitatea apărării intereselor naționale. A. D. Xenopol, de pildă, studia dreptul și filozofia la Berlin, atunci cînd a luat hotărîrea de a se consacra istoriei, spre a face ca România să se bucure de considerația la care avea dreptul în lume⁷. Slavici însuși n-a abordat domeniul istoriei decît cu teamă și constrîns de motive politice. Asigurîndu-l pe Iacob Negruzzi că a tratat cu Slavici întocmirea unor articole de istorie privitoare la problema națională în Transilvania, Eminescu observa, la 4/16 septembrie 1870: „Bietul om s-a cam descurajat cînd a citit studiile lui Xenopol, pentru că simțea că n-o să poată scrie niciodată astfel; dar asta a fost totodată impulsul de căpetenie care-l va face să vă dea niște articole într-adevăr bine scrise și corect cugetate”⁸.

¹ D. Vatamaniuc, *Ioan Slavici și lumea prin care a trecut*, București, Edit. Acad. RSR 1968, p. 181 — 193. Vezi și Corneliu Dima-Drăgan, *Editarea documentelor Hurmuzaki*, „România literară”, 1974, 7 (14. 117)

² Paraschiva Kolosvari, *Din corespondența inedită a lui Ioan Bîanu către I. Slavici (1887 — 1889)*, „Ziridava. Studii și cercetări”, II, 1968, p. 73—79 (Muzeul județean Arad).

³ Proiectul de tematică *Istoriografia modernă a României. Încercare de periodizare*, de Șt. Pascu și Eugen Stănescu („Studii” XVII, 1964, nr. 1, p. 148) îl menționează doar între „alți reprezentanți ai istoriografiei romantice democrat și liberal-burgheze”.

⁴ Cf. Pompiliu Macrea, *Ioan Slavici*, București, 1968, p. 50.

⁵ D. Vatamaniuc, *op. cit.*, p. 193.

⁶ N. Iorga, *Istoria românilor*, X, București, 1939, p. 151.

⁷ I. E. Torouțiu, *Studii și documente literare*, vol. II, București, 1932, p. 28—30.

⁸ *Ibidem*, vol. I, București, 1931, p. 314.

Articolele promise au apărut în „Convorbiri literare” (1871)⁹ și ele justifică prevederea poetului. O altă serie aveau să apară curînd pe aceeași temă¹⁰ — un adevărat „tractat” cum îl voia autorul¹¹. Nu ne vom opri nici asupra acestora. Notăm doar că, în timp ce Xenopol lua inițiativa de a combate „calomniile ce curg din toate părțile asupra noastră” (1869), Slavici avea preocupări similare, izvorite din același imbold.

Încă o coincidență se cuvine relevată: în 1881, cînd Xenopol începea să publice în „Revue historique” din Paris, prin intermediul lui Émile Picot, seria de *bulletine* privitoare la istoriografia română, care li vor deschide calea către tipărirea unor lucrări mai ample asupra istoriei naționale¹², Slavici publica, în cadrul unei colecții de studii privitoare la popoarele din Imperiul austro-ungar, inițiată de vienezul Carol Prohaska, volumul *Die Rumänen in Ungarn, Siebenbürgen und der Bukowina*¹³, care era în același timp o cercetare istorică, etnografică și culturală din cele mai vechi timpuri pînă la „stările prezente”. Volumul a fost bine primit de publicația londoneză „The Academy”, reputația autorului printre „nuveliștii europeni” fiind dublată acum de una în „știința etnografică”. Finalitatea politică a demersului era și aici clară, ca și în lucrările de mai înainte. Să se observe că Slavici pune astfel pe piața europeană, la îndemna specialiștilor, dar și a marelui public, o lucrare sintetică asupra unor teritorii românești cu patru ani înainte ca A. D. Xenopol să fi putut publica volumul *Une énigme historique. Les Roumains au moyen-âge* (Paris, 1885).

Paralela, privită, deocamdată, exterior, poate fi împinsă mai departe, în sectorul manualelor didactice, sector în care și Xenopol, și Slavici au activat cu autoritate. Aportul celui dintîi se cunoaște doar în linii mari¹⁴, al celui alt într-o măsură și mai redusă¹⁵, deși activitatea scriitorului pe acest teren nu îndreptățește nicidecum ignorarea. Manualele de istorie întocmite de el, după o metodă cu totul modernă, constituie, dimpotrivă, un capitol interesant, explorabil cu folos.

În 1891 Slavici tipărea, de exemplu, o *Istorie universală* pentru ciclul mijlociu, în două părți, cuprinzînd: una — cele mai vechi timpuri și antichitatea greco-romană, cealaltă — evul mediu, cu texte agreabile, ușor de memorat și numeroase ilustrații. „Preocuparea mea de căpetenie — mărturisea autorul — a fost să deștept și să dezvolt gustul pentru citirea operelor istorice, prezentînd istoria ca un lucru atrăgător, pe care orișicine poate, fără multă greutate, să-l înțeleagă”¹⁶. El ambiționa să facă din această disciplină o „interesantă și plăcută gimnastică intelectuală”, dincolo de factologia sterilă și obositoare. Preocuparea autorului era aceea de a nu supralîncăra memoria elevilor, dar în același timp de a nu omite nimic din ceea ce putea contribui la înțelegerea deplină a destinelor umanității. Un riguros spirit selectiv trebuia să prezideze, prin urmare, întreaga alcătuire. Pe măsură ce se îndepărtează de origini, el înfățișează istoria politică și culturală „din punctul de vedere al românilor”, adresîndu-se nu numai vrstei școlare, ci tuturor acolora care voiau să înțeleagă „legătura dintre evenimentele petrecute”. Este principiul pe care-l urmărise, mai înainte, și Xenopol¹⁷. Din acest punct de vedere, Slavici aprecia că istoria noastră este legată mai cu seamă de Orient, fără cunoașterea căruia ea s-ar înfățișa ca un șir de evenimente obscure și neînțelese. În Orient „s-a hotărît soarta noastră și tot aici vom avea să ne împlinim și menirea istorică”¹⁸. Dezvoltarea politică și culturală din epoca modernă stă sub înțurirea Apusului, și înțelegerea acestei dezvoltări, conchidea autorul, necesită o bună cunoaștere a evenimentelor din acea parte a lumii. Pentru întocmirea lucrării, el s-a folosit de istoria universală a lui G. Weber, de cea a lui Corvin și Held, de cronica lui Șincai și de documentele publicate în colecția „Hurmuzaki”, datele de istorie generală fiind controlate după *Mayer's Conversations Lexikon*, cu apel la C. d'Ohsson (*Histoire des Mongoles depuis*

⁹ I. Slavici, *Studii asupra maghiarilor*, „Convorbiri literare”, V, 1871, p. 153 sqq.

¹⁰ Idem, *Noi și maghiarii*, *ibidem*, VII, 1873.

¹¹ I. E. Torouțiu, *op. cit.*, II, p. 184; scris. din 18/30 mar. 1872 către I. C. Negruzzi.

¹² Cf. I. n. A. D. Xenopol *peste hotare* (Note bibliografice), în vol. A. D. Xenopol. *Studii privitoare la viața și opera sa*, București, Edit. Acad, 1972, p. 429—443.

¹³ Wien, 1881, 236 p. („Die Völker Oesterreich-Ungarns”, VI)

¹⁴ Stela Iancu, *Idet despre învățămînt și educație la A. D. Xenopol*, „Revista de pedagogie”, XIII, 1964, nr. 11, p. 68—83; idem, *Preocupări pedagogice la A. D. Xenopol*, în vol. A. D. Xenopol, 1972, p. 317—326.

¹⁵ D. Vatamaniuc, *op. cit.*, p. 244—257: *În învățămînt*.

¹⁶ I. Slavici, *Istoria universală*, I, București, 1881, prefața.

¹⁷ A. D. Xenopol, *Cronologia rațională a istoriei universale*... Iași, 1871; idem, *Istoria universală*, Iași 1881.

¹⁸ I. Slavici, *op. cit.*, II, București, 1881, prefața.

Tchinguis — Khan) pentru Asia centrală, la Joachim Lelevel și Schlözer pentru Polonia și Lituania, la Hammer — Purgstall pentru mongoli, turci, perși, arabi, la Jireček pentru popoarele balcanice (*Geschichte der Bulgaren*)¹⁹ ș.a.

Doi ani mai târziu, Slavici publica un studiu dedicat provinciei natale²⁰, studiu care se dovedește o amplă analiză a situației românilor de peste munți, întemeiată pe date istorice sever controlate. Îndeosebi pe acelea extrase din colecția „Hurmuzaki”, din care autorul cite copios. Scopul lucrării era, evident, unul politic. Mijloacele folosite erau însă ale istoricului obișnuit să examineze probele și să scoată la lumină adevărul. Mai întâi el înfățișează, cu date precise și fără zgîrcenie, „stările topografice și etnografice”, în alți termeni — poziția geografică și populația, apoi starea provinciei carpătine în raport cu țările din jur, poziția românilor față de celelalte naționalități, luptele revendicative, redeşterea națională, iredentismul, cu larg apel la texte narative și mai cu seamă la documente incontestabile.

Același spirit istoric se recunoaște chiar și în lucrările de politică militantă, precum *Românii din regatul ungar* (1892), *Românii de peste Carpați* (1911), *Sbucumări politice la românii din Ungaria* (1911), pentru a nu aminti decât cîteva dintre acestea. Este spiritul pe care autorul l-a deprins încă din vremea studiilor și care inspiră mai toată literatura de peste munți, literatură constrinsă de împrejurări să apeleze, defensiv, mereu la istorie.

Nu este fără interes, credem, faptul că, înainte de a trece munții, Slavici a funcționat, de la 21 iulie 1873, ca arhivar la Consiliul din Oradea, ca unul ce avea „studii și capacitate bună”²¹. Munca desfășurată, începînd din 1875, în cadrul Comisiei documentelor istorice a fost pregătită astfel în numai prin lucrări de istorie pragmatică ci și prin exerciții de arhivă, chiar dacă într-un sens mai larg și mai difuz decât se înțelege de obicei acest termen.

Colaborarea lui Slavici la editarea corpusului de documente externe constituie, fără îndoială, partea cea mai rezistentă a activității lui de istoric, încă necercetată suficient. Începuturile ei se leagă de venirea lui T. Maiorescu la Ministerul Instrucțiunii Publice. La 8/20 aprilie 1874, înaltul demnitar îi adresa, în numele vechii colaborări la „Convorbiri literare”, propunerea de a trece munții și de a se stabili definitiv în țară: „La ce te crezi capabil? Profesorat? O funcție administrativă în Ministeriu? Inspector de școli cu misiunea de a revedea și însuflă învățămîntul din sat în sat și din oraș în oraș”²². Încredințat că „soarele pentru toți românii la București răsare”, scriitorul dădu curs îndemnului, optînd pentru îndeletniciri care să-i asigure cât mai multă independență. Poate de aceea a și descins mai întâi la Iași, unde a rămas doar cîteva luni, după care, la finele lui 1874, se stabili în capitală. Aici Maiorescu îi rezerva însă o cu totul altă funcție decât cele cu care îl ispitise în scrisoarea din aprilie. „Venit în țară, își va aminti Slavici mai târziu, m-am mulțumit să iau asupra mea sarcina de secretar al comisiei [. . .] pentru publicarea marelui colecțiuni de documente istorice”²³, adunate de Eudoxiu Hurmuzaki, comise inițiată de Maiorescu și din care făceau parte personalități de prestigiu: Mihail Kogălniceanu, Teodor Rosetti, D. A. Sturdza, A. Odobescu. Numirea s-a făcut cu data de 15 noiembrie²⁴, deși scriitorul nu s-a decis să părăsească Iașii decât la începutul lunii următoare.

Împrejurările în care ministerul de resort a ajuns în posesia prețiosului fond de documente, după moartea lui Eudoxiu Hurmuzaki, și activitatea deșus de comisia respectivă se cunosc²⁵ și nu vom reveni asupra lor. Menționăm doar că din marele corpus diplomatic care la moartea scriitorului număra 41 volume, 12 (II₁, III_{1,2}, IV_{1,2}, V_{1,2}, VI, VII, VIII, X_{1,2}) au fost îngrijite de Slavici ori prin colaborarea sa: muncă enormă, care a pretins din partea editorului nu numai pricepere, dar și o mare pasiune. „Am publicat [. . .] mii de documente privitoare la istoria românilor, cu începere de la 1500”²⁶, va declara el mai târziu, recapitulînd *pro domo*, pe temeiul acestora, legăturile noastre cu lumea germană: Petru Rareș cu Ferdinand I, Radu Paisie cu Carol V, Petru Șchiopul și Mihai Viteazul cu Rudolf II, apoi Radu Șerban, Matei Basarab, Șerban Cantacuzino, Constantin Brîncoveanu. Se oprea astfel cu exemple în pragul epocii fanariote, despre care „prea multe” avea a spune²⁷.

¹⁹ *Ibidem*, p. V. Vezi și recenziile din „Românul”, 11/23 1881, p. 1101.

²⁰ *Idem*, *Ardealul*, București, 1893, 145 p.

²¹ D. Vatamaniuc, *op. cit.*, p. 507—508; *Aneze*.

²² Ioan Slavici, *Închisorile mele* [București], „Cartea românească”, f. a., p. 5.

²³ *Ibidem*.

²⁴ D. Vatamaniuc, *op. cit.*, p. 508; *Aneze*.

²⁵ *Ibidem*, p. 182 sqq; T. Bălan, *Eudoxiu Hurmuzaki și colecția de documente*. „Anuarul Institutului de istorie națională” Cluj, X, 1945, p. 223—256; Aurelian Sacerdoțeanu, „Colecția Hurmuzaki”, „Revista arhivelor”, XII, 1969, nr. 2, p. 31—57.

²⁶ Ioan Slavici, *Închisorile mele*, p. 233.

²⁷ *Ibidem*, p. 234.

Potrivit ordinului de numire, Slavici trebuia să se ocupe „îndeosebi cu pregătirea execuțiunii tipografice și a copiilor”²⁸. În realitate, mai toată munca legată de tipărirea acelor documente a căzut în sarcina scriitorului, iar D. A. Sturdza avea motive să-i mulțumească, omagîindu-i „zelul și activitatea dezvoltată la executarea acestei grele întreprinderi”²⁹. Slavici pregătea textele pentru tipar, făcea corecturile, întocmea regestele, indicii de nume, localități și fapte, „sub privegherea specială a lui D. A. Sturdza”³⁰, nervul întregii lucrări.

Participarea lui Kogălniceanu, efectivă, la realizarea acestuia nu pare a fi fost prea în semnătă³¹, deși e de presupus că, în numeroasele dificultăți pe care le-a întâmpinat comisia, autoritatea lui a limpezit multe situații. Lucru sigur, căci îl vedem stăruind, de pildă, la 24 noiembrie 1889, pentru tipărirea unui volum de documente din epoca regulamentară, în cadrul aceleiași colecții, de către D. A. Sturdza și D. C. Sturdza³². Este iarăși sigur că publicarea volumului VII, care deschidea seria, în 1876, s-a bucurat de sprijinul său activ, mai ales că în aprilie-iulie el a dispus ca ministru de externe, și de mijloace mai eficiente de a propulsa tipărirea documentelor. I. Bianu îl informa pe Slavici, într-un moment critic pentru destinul colecției, la 24 aprilie 1889, că M. Kogălniceanu este un „puternic apărător” al acestuia, încît se putea spera că vor fi introduse în buget sumele necesare³³. La 31 martie 1889, Kogălniceanu tocmai primise un nou mandat de președinte al Academiei Române, astfel că speranța ce se punea în sprijinul său avea toate șansele să se împlinescă. Într-adevăr, în ședința Camerei de la 5 iunie 1889, el a susținut restabilirea subvenției bugetare de 33.000 lei pentru publicarea documentelor, afirmînd că „o națiune care nu are istorie, nu are trecut nici viitor” și că se cuvin făcute sacrificii pentru valorificarea documentelor. Asemenea cheltuieli, conchidea istoricul, „sînt o virtute” iar nu o risipă zădarnică³⁴. Întemeiat pe hotărîrea luată de parlament, Kogălniceanu convoacă, la 24 noiembrie 1889, „comisia publicațiunilor istorice Hurmuzaki”, care, aprobînd lucrările făcute anterior, hotărîa³⁵: să se publice ca al V-lea volum din *Fragmente zur Geschichte der Rumänen*, notele și excerptele făcute de defunctul baron și rămase inedite³⁶; să continue traducerea și tipărirea volumelor II — V din *Fragmente* (primul fusese tradus de Eminescu și apăruse în 1879; următoarele două, tipărite abia în 1900, au fost traduse și îngrijite de Slavici)³⁷; să se efectueze cercetări în arhivele străine, mai ales la Constantinopol, pentru completarea colecției; să se pregătească publicarea documentelor depistate în arhivele și bibliotecile poloneze (cercetate de B. P. Hasdeu și Ioan Bianu), dîndu-se pe lîngă textul original și o traducere franceză; documentele din epoca regulamentară să fie tipărite într-un volum aparte.

Stabilit din 1884 la Sibiu, unde împrejurările specifice ale luptei naționale aveau să-l pună în fața a numeroase dificultăți, pînă la întemnițarea de la Vac (1888), Slavici a continuat să lucreze la colecția Hurmuzaki, ținut la curent de I. Bianu cu tot ce privea mersul lucrărilor. Mai experimentat, bibliotecarul Academiei îi dădea îndrumări cu privire la conservarea și valorificarea științifică a documentelor găsite, sfătuiindu-l asupra traducerii și sistematizării lor. Scriitorul descoperise în Arhivele rașilor din Sibiu importante documente pe care Bianu le dorea copiate fără întîrziere³⁸. O permanentă legătură cu Academia asigura bunul mers al editării colecției. Comisia de resort era informată prin rapoarte, a căror urmă ar trebui căutată încă în arhiva instituției. Inventare de documente, trimise în copie, avertizau asupra noilor descoperiri³⁹.

²⁸ D. Vatamaniuc, *op. cit.*, p. 508.

²⁹ „Analele Societății Academiei Române”, t. X, 1878 (Memorii și notițe), p. 44: ședința din 20 sept. 1877.

³⁰ Ioan Slavici, *Lumea prin care am trecut*, București, 1930, p. 101.

³¹ N. Iorga afirmă chiar că bătrînul istoric „nu se amestecă deloc” (*Despre adunarea și tipărirea izvoarelor*, în *Prinos lui D. A. Sturdza*, București, 1903, p. 113).

³² B.A.R., Arhiva Academiei, A — 10 — 1889/1892, f. 61.

³³ Paraschiva Kolosvari, *loc. cit.*, p. 75.

³⁴ „Monitorul oficial”, *Dezb. Ad. dep.*, 1889, p. 1746—1748. Asupra acelor împrejurări, a se vedea Constantin C. Angelescu, *Mihail Kogălniceanu și Academia Română*, „Anuarul Institutului de istorie și arheologie”, Iași, III, 1964, p. 28—30.

³⁵ B. A. R., Arhiva Academiei, A — 10 — 1889/1892, f. 60, 61.

³⁶ Vol. I — V apăruse în 1878, 1881, 1884, 1885 și 1886.

³⁷ Ioan Slavici, *Lumea prin care am trecut*, p. 103: „Unele dintre acestea au fost traduse de Eminescu, iar altele le-am tradus eu, ținînd seamă de toate particularitățile de stil ale originalului german”.

³⁸ Paraschiva Kolosvari, *loc. cit.*, p. 74.

³⁹ *Ibidem*, p. 75.

Munca prestată de Slavici la publicarea colecției Hurmuzaki, minuțioasă, tenace, poliglotală, a durat câteva decenii. Informațiile asupra ei sînt parțiale și discontinue. Este probabil că investigarea sistematică a arhivei Academiei Române, coroborată cu știrile risipite în diverse alte arhive și publicații, va întregi substanțial imaginea preocupărilor sale în acest domeniu. Pînă atunci, credem că nu este fără folos să consemnăm, cele mai multe în rezumat, documentele din arhiva menționată cu privire la colaborarea lui Slavici în ultimii ani ai secolului (1897 — 1900), cînd scriitorul se stabilea definitiv în „țară”. Cele mai multe sînt cereri, cu formulări stereotipe, pentru plata onorariilor. Le consemnăm, totuși, în ordine cronologică, dat fiind interesul lor documentar, în legătură cu una din fazele editării colecției Hurmuzaki. Aparent nesemnificative, ele oferă precizări cu privire la stăruințele depuse de scriitor pentru realizarea acestei opere monumentale, dificultățile pe care le întîmpina etc. Ultima e o notă a lui I. Bianu din 1909, așadar după plecarea scriitorului de la Măgurele, atestînd demersuri neizbutite pentru tipărirea rapoartelor consulare austriece, în aceeași colecție, sub îngrijirea lui Slavici. Astfel, colaborarea începută la sfîrșitul anului 1874, care i-a adus, în 1882, alegerea ca membru corespondent al Academiei (la secția istorică!), trecea dincolo de pragul secolului. Ea l-a pus în contact mai strîns cu mari personalități din epocă, precum M. Kogălniceanu, cu care a colaborat efectiv la publicarea (1875) broșurii polemice relative la răpirea Bucovinei de către Habsburgii și care n-a încetat să-l sfătuiască și după aceea, ori cu A. Odobescu, de la care lua, publicîndu-l, „manuscrisul lui Nicolae Bălcescu”, *Istoria românilor în timpul lui Mihai Vodă Viteazul*⁴⁰.

A N E X E

1

1885, oct. 21⁴¹ — I. Slavici către Academia Română

Domnule președinte,

Vă rog să binevoiți a dispune ca diurna ce mi s-a acordat pentru lucrările săvîrșite ca secretar al Comisiunii în-ârcinate cu publicarea documentelor rămase de la repusatul Eudoxie Hurmuzaki să mi se trimită lunar la Sibiu, unde mă aflu deocamdată domiciliat.

Primiți, domnule președinte, expresiunea deosebitei mele stime și considerațiuni.

Al domniei voastre devotat servitor,

Ioan Slavici

Arhiva Academiei, A—10—1885/1886, f. 115

2

1890, apr. 24, Buc. — I. Slavici către Academia Română

Domnule președinte,

Vizitînd în timpul petrecerii mele la Sibiu mai adeseori arhiva orășancască, în care se păstrează și actele mai vechi ale Universității naționale săsești, și încredințîndu-mă că-n arhiva aceasta se află, parte în copie, parte în original, multe din documentele publicate în colecțiunea Hurmuzaki, am cercetat mai cu dinadins, ca să văd dacă nu cumva din arhiva aceasta s-ar putea completa seria documentelor publicate deja.

După ce m-am orientat în arhivă, am găsit peste 400 documente privitoare la timpul de la anul 1343 pînă la 1700, care se pot împărți în 3 grupe:

1 Vreo 50 documente privitoare la relațiunile dintre Ardeal și Curtea din Viena în timpul războaielor purtate contra imperiului otoman;

⁴⁰ I. Slavici, *op. cit.*, p. 90, 103.

⁴¹ Data recepției, consemnată de I. Bianu.

2 Peste 200 documente privitoare la pozițiunea politică și economică a românilor din Ardeal;

3 Peste 100 corespondențe și hrisoave domnești privitoare la relațiunile politice și economice ale Ardealului cu țările române, cele mai multe, vreo 80, din timpul de la 1450 pînă la 1550.

Deoarece, fiind silit a pleca din Sibiu, n-am putut să copiez cel puțin cele mai însemnate din aceste documente, mă simt îndemnat a vă trage luarea aminte asupra acestor constatări făcute de mine în arhiva orășănească din Sibiu.

Al domniei voastre devotat servitor,

Ioan Slavici

București, 24 aprilie 1890

Arhiva Academiei A — 40 — 1889/1892, f. 128

3

1897, nov. 24^a — I. Slavici către Academia Română
Măgurele, 2 noiembrie st. v. 1897

Domnule președinte,

Deoarece interese particulare nu mă iartă să mai port, fie chiar și numai în mod provizoriu, sarcina de director de studii al Institutului „Ioan Otteteleşanu” și pe cea de secretar al Comisiunii însărcinate cu publicarea documentelor rămase de la răposatul Eudoxiu baron de Hurmuzaki, vă rog din nou să primiți viile mele mulțumiri pentru onoarea ce mi s-a făcut și binevoiați a lua măsurile convenite, pentru ca în urma retragerii mele nevoite să nu sufere mersul studiilor și al publicațiunilor.

Primiți, domnule președinte, expresiunea celei mai distinse stime și considerațiuni.

Al d-voastră devotat servitor,
Ion Slavici

Arhiva Academiei, A — 10 — 1892 — 1897, f. 314.

4

1897, mar. 20 — I. Slavici către Academia Română, cu rugămintea de a i se achita suma de 700 lei, convenită pentru 14 coale (19 — 32) din vol. IX₂ al colecției Hurmuzaki, tipărite în lunile ianuarie—februarie.

Arhiva Academiei, A — 10 — 1897 — 1902, f. 47

5

1898, mai 4, Buc. — I. Slavici către Academia Română: să i se achite onorariul convenit (150 lei) pentru coalele 33—35 din vol. IX₂ al colecției și pentru indicele vol. VIII—IX₁.

Arhiva Academiei, A — 10 — 1897 — 1902, f. 56.

6

1898, iul. 31, Buc. — I. Slavici către Academia Română, cu rugămintea de a i se plăti pentru lucrul la vol. IX (2½ coale, plus tabla de materii și indicele).

Arhiva Academiei — A — 10 — 1897/1902, f. 81.

7

1898, aug. 31 — I. Slavici către Academia Română, pentru plata a două coale de indice (38—39) la colecția Hurmuzaki.

Arhiva Academiei — A — 10 — 1897/1902, f. 82.

⁴³ Data recepției.

8

1898, sept. 27, Buc. — I. Slavici către Academia Română. Roagă să i se plătească trei coale de indice (40 — 42) la vol. VIII — IX₁₋₂ din colecția Hurmuzaki.

Arhiva Academiei — A — 10 — 1897/1902, f. 85.

9

1898, oct. 22, Buc. — I. Slavici către Academia Română. Cere onorariul cuvenit pentru coalele 43—46 din vol. VIII — IX₁₋₂ ale colecției Hurmuzaki.

Arhiva Academiei, A—10—1898, f. 88.

10

1898, nov. 29, Buc. — I. Slavici către Academia Română, pentru plata celor patru coale (47 — 50) de indice la vol. IX₂ din colecția Hurmuzaki.

Arhiva Academiei, A — 10 — 1897/1902, f. 102.

11

1898, dec. 19/31⁴³ — I. Slavici către Academia Română, pentru remunerarea coalelor 51—54 din vol. VIII — IX₁₋₂ ale colecției Hurmuzaki.

Arhiva Academiei, A—10—1897/1902, f. 112.

12

1899, ian.26 — I. Slavici către Academia Română, pentru plata ultimei coli (55) de indici la vol. IX₂ al colecției Hurmuzaki.

Arhiva Academiei, A—10—1897/1902, f. 135.

13

1899, febr. 4, — I. Slavici către Academia Română

Domnule președinte,

Primind însărcinarea ce ați binevoit a-mi da prin adresa de sub II/948 de la 1 februarie 1899, îmi iau voia de [a] vă pune în vedere că tipărirea nu se poate începe decât după ce traducerea unui tom⁴³ a fost făcută, ceea ce necesită o lucrare de mai multe luni de zile, în timpul căreia eu nu aş putea să primesc nici un onorar, dacă retribuirea se face după coalele tipărite.

Vă rog să binevoiti a dispune să mi se acorde o anticipațiune de o mie lei, urmînd să primesc numai cîte cincizeci de lei pentru coala tipărită pînă ce mi se va fi scăzut această anticipațiune.

Primiți, etc.

Al dv. devotat servitor,

Ioan Slavici

București, 4 februarie 1899

Arhiva Academiei, A — 10 — 1897 — 1902, f. 145.

⁴³ Este vorba de vol. II și III din *Fragmente din istoria românilor*, amîndouă tipărite în 1900.

14

[1899] — I. Slavici către Academia Română.

Domnule președinte,

Vă rog să binevoiți a dispune ca d-l casier să-mi achite onorarul ce mi se cuvine pentru colile 9, 10, 11, 12, 13, 14 și 15 din traducerea *Fragmentelor privitoare la istoria românilor* Primiți etc.

Ioan Slavici

Arhiva Academiei, A — 10 — 1897/1902, p. 196.

15

1899, dec. 15, Buc. — I. Slavici către Academia Română, pentru plata colilor 16 — 18, a indicelui și a tablei de materii la vol. II din *Fragmentele* lui Hurmuzaki și a colilor 1 — 4 din vol. III, care au fost „traduse și corectate” de el.

Arhiva Academiei, A — 10 — 1897/1902, f. 231.

16

[1899] — I. Slavici către Academia Română. Roagă să i se plătească pentru colile 5 — 11 din vol. III al *Fragmentelor* lui Hurmuzaki.

Arhiva Academiei — A — 10 — 1897/1902, f. 258.

17

[1899] — I. Slavici către Academia Română, să i se achite onorariul pentru colile 12—13 din vol. III al *Fragmentelor* lui Hurmuzaki.

Arhiva Academiei, A — 10 — 1897/1902, f. 277

18

1900, iul. 12, Buc. — I. Slavici către Academia Română, să i se plătească traducerea și corectura colilor 32—39 din vol. III al *Fragmentelor* din Hurmuzaki.

Arhiva Academiei, A — 10 — 1897/1902, f. 318

19

1900, mar. 22⁴⁴ — I. Slavici către Academia Română. Cere să i se achite onorariul pentru colile 14—18 din vol. III al *Fragmentelor* lui Hurmuzaki, „traduse și tipărite” de el.

Arhiva Academiei, A — 10 — 1897/1902, f. 285.

20

1900, apr. 25 — I. Slavici către Academia Română, pentru plata colilor 19—26 din vol. III al *Fragmentelor* lui Hurmuzaki.

Arhiva Academiei, A — 10 — 1897 /1902, f. 294.

⁴⁴ Data recepției.

21

1900, mai 25, Buc. — I. Slavici către Academia Română, relativ la onorariul ce i se cuvine pentru colile 27—31 din vol. III al *Fragmentelor* lui Hurmuzaki.

Arhiva Academiei, A — 10 — 1897/1902, f. 310.

22

1900, mai 25 — I. Slavici către I. Bianu

Măgurele, 25 mai 1900

Iubite amice,

Sunt vreo trei săptămîni de cînd Socec nu mai tipărește, fiindcă nu mai are hîrtie, eară eu stau și nu mai pot lua bani. Cinci coale au fost corectate, dar stau netipărite. Îți trimit aici o cerere pentru onorariul ce mi se cuvine pentru aceste cinci coale. Nu l-aș cere, dar mă aflu în mare strîmtorare.

Dacă se poate să iau banii, spune, te rog, d-lui Ducea, să însemneze la locul lăsat gol cele cinci coale ce urmează după ultima achitată.

Dacă nu se poate, rămîne cererea nelnregistrată⁴⁵ pînă ce nu va fi tipărit Socec.

Fă, te rog, cum va fi mai bine.

Salutări afectuoase,
Slavici

Arhiva Academiei, A — 10, 1897/1902, f. 311.

23

1900, aug. 10, Buc. — I. Slavici către Academia Română pentru plata colilor 40—42 din vol. III al *Fragmentelor* lui Hurmuzaki.

Arhiva Academiei, A — 10 — 1897/1902, f. 321.

24

1909, iun. 18⁴⁶ — Nota lui I. Bianu.

Să fii autorizat a da lui Slavici să tipărească în „Hurmuzaki”, *Rapoartele consulilor austriaci din Iași și București* din anii 1784 — 1829, copiile primite de la Externe.

I. Bianu

Arhiva Academiei, A — 10 — 1903/1916, f. 118.

⁴⁵ Cererea n-a fost înregistrată.

⁴⁶ Pe aceeași notă, avizul: „Nu se poate, căci sintem legați a nu le publica; altfel, închid arhivele”.

JURNAL AL RĂSCOALELOR ȚĂRĂNEȘTI DIN TOAMNA ANULUI 1900

DE

GH. MATEI și D. MIOC

Între „soluțiile” pe care le găsește, în toamna anului 1900, guvernul junimist de sub conducerea lui Petre Carp pentru ieșirea din grava criză economică ce bintuia România în ultimii ani ai secolului al XIX-lea se numără în primul rând: concesiunile de petrol către companii străine, reducerea numărului de funcționari și mărirea impozitelor asupra marelui mase a contribuabililor, țărani. Măsura din urmă, care a fost și sclntea declanșatoare a răscoadelor țărănești din octombrie — noiembrie 1900, consta în schimbarea modului de impunere asupra producătorilor de băuturi alcoolice din fructe; începând cu 1 octombrie, în locul impozitului pe hectarul de pomi, se introducea o taxă pe țuică sau, din intenția de a se aduna cât mai grabnic bani, chiar pe borhotul de prune. Legea care introducea noul impozit, unul din cele mai spoliatoare din istoria fiscalității românești, urmărea, după înseși declarațiile celor care au creat-o, două lucruri; a) sprijinirea marilor moșieri producători de spirt din cereale împotriva țăranului, mic producător de țuică și b) ameliorarea cft de cft a finanțelor dezastuoase ale țării (se consemnau acum: un deficit bugetar de 42 de milioane lei și o datorie externă de 103.000.000 lei; la valoarea de atunci a leului, sumele sînt remarcabil de mari). Legea sporea excesiv impozitul, făcîndu-l să crească de aproape 13 ori (de la 10 lei pe hectarul de pruni se ajunge la 129 de lei; se intensifică astfel și pe această cale exploatarea maselor populare. Cum pomicultura reprezenta pentru regiunea dealurilor principala ramură economică, dat fiind totalul declin al viticulturii, din cauza filoxerei, legea lovea în înseși mijloacele de existență ale țărănimii de aci. Caracterul ei pătinitor, de clasă, esența ei, de extorțiune a maselor producătoare, ca și încercarea de aplicare abuzivă au făcut ca legea să fie primită cu multă ostilitate de către țărani. Văzînd că multele jălbi înaintate „reprezentanților națiunii” ca să respingă legea, ca și drumurile unor delegați ai lor la București în acelaș scop înțlnesc o totală lipsă de înțelegere, țărani se hotărăsc a-i face o fermă opoziție la aplicare, uzînd de orice mijloace le vor sta la îndemînă.

Această luptă a țărănimii, care a cuprins 114 localități din 11 județe de munte ale țării o vom prezenta în cele ce urmează. Pe baza „jurnalului”, extras din documentele vremii, multe încă inedite, cititorii își vor putea da seama atît de modul de desfășurare a acestor răscoades, mișcări și frămîntări țărănești, cft și de locul pe care îl ocupă ele în lungul lanț al luptei de clasă a maselor populare.

— **5/18 octombrie.** Este votată în Adunarea deputaților „legea țuicii” cu 70 voturi pentru și 12 contra.

— **7/20 octombrie.** Legea este promulgată de regele Carol și, a doua zi, publicată în Monitorul Oficial.

— **11/24 octombrie.** În urma ordinelor primite din partea guvernului, administratorii financiari din unele județe trimit pe teren controlorii fiscali în vederea constatării materiei impozabile; aceasta, în pofida unei prevederi a legii, care dădea țăranilor un răgaz de o lună de zile pentru ca ei singuri să-și declare cantitățile de băutură sau borhot supuse impunerii.

— **12 25 octombrie.** Județul Rimnicu Sărat. Locuitorii din satele Dănulești și Buda alungă și iau la bătaie pe controlorii fiscali.

— **13/26 octombrie.** *Jud. Rimnicu Sărat.* Controlorii se plîng autorităților superioare, cerînd instrucțiuni și ajutor armat; altfel, constatarea nu se poate face. Echipe de săteni din Buda, între ei și un muncitor, merg în Dedulești, Pleșești, Dănulești, Jitia, Modreni și

Valea Salciei „spre a răscula” și acele localități, chemînd țărani de acolo ca a doua zi să „vină în comuna Buda și să se opună armatei”, despre a cărei chemare de către organele fîscolui aflaseră.

— 14/27 octombrie. *Jud. Rimnicu Sărat.* Sosesc dimineața la Buda organe de stat superioare, în frunte cu prefectul județului, Alexandrescu și cu procurorul județean, Sărățeanu, după prealabile înțelegeri cu comandantul regimentului de infanterie din orașul Rimnic, de a avea pregătite trupe în vederea unei intervenții împotriva țărănilor. Prefectul cu însoțitorii se opresc la subprefectura din Buda, unde erau strînși aproape o sută de țărani. Aceștia se plîng că cei mai mulți plătiseră deja impozitul pe hectarul de pruni plînă la 1 aprilie 1901, că e profund nedrept să-l plătească de două ori, că nu vor primi să li se măsoare cantitățile de rachiu și borhot, că „nu se vor supune niciodată acestei legi” și că „vor rezista chiar cu prețul vieții lor”. Încercările prefectului de a-i liniști și a-i face să se supună legii rămîn fără rezultat. La Buda sosesc cei chemați din satele vecine, alcătuiind laolaltă o masă de peste 500 de țărani. În fața acestei situații, prefectul cere ajutorul armatei. O companie de infanterie din regimentul 9 Rimnicu Sărat, sub comanda căpitanului Luca, careia i se alătură și judele instructor Manea, ca toate formele „legale” să fie în regulă, pornește grabnic spre Buda. În drumul lor întîlnesc țărani călări, care patrolau între Dedulești și Buda și care se grăbesc să anunțe sosirea armatei. La marginea satului, țărani opresc armata în loc, pentru a nu putea ajunge la subprefectură, unde se închiseseră prefectul, procurorul, administratorul financiar și subprefectul, apărați de jandarmi, dar asediați de țărani. De la intrarea în sat și plînă la subprefectură, de o parte și de alta a uliței, ca și prin curți și grădini, erau masați alți țărani; printre ei și multe femei. Sînt somați să se retragă și să lase armata să meargă la subprefectură. Țărani răspund că nu se vor retrage; încep să arunce cu pietre și pari. Este rănit căpitanul Luca și patru soldați. Armata începe să tragă. Sînt uciși trei țărani și alți opt grav răniți. Țărani, văzînd cele întîmplate, se îndrjesc și mai tare și atacă subprefectura pentru a-i pedepsi pe cei ce chemaseră armata. Apărați de jandarmii din secțiile Buda și Rimnic, cei asediați rezistă. Procurorul și subprefectul reușesc să fugă. Prefectul dă ordin jandarmilor să tragă în țărani, dar locotenentul Theodorescu refuză să o facă și pleacă. Trei jandarmi sînt răniți; totuși, fără ordinul șefului lor, nu trag în cei ce atacau. În cele din urmă, armata reușește să ajungă plînă la subprefectură și să elibereze pe prefect. Acesta cere noi forțe armate. Este trimisă la Buda încă o companie de infanterie din acelaș regiment, sub comanda maiorului Mănescu. De teama represiunii, mulți țărani se refugiază în păduri.

Jud. Ol. Locuitorii din comuna Izvoru și din alte sate din jur provoacă tulburări cu ocazia încercării de aplicare a noului impozit. La Izvoru „s-au răsculat cu toții — anunță procurorul județean pe ministrul justiției — comițînd acte de violență și punînd în goană pe subprefectul plășii respective, pe controlorul fiscal și pe jandarmii care se găseau acolo”. Este devastată casa primarului din sat. În fruntea țărănilor se află un consilier comunal și chiar avustarul șefului garnizoanei de jandarmi.

15 28 octombrie. *Jud. Rimnicu Sărat.* La Buda sosesc procurorul general Raicoviceanu și generalul Comăneanu; aici își fixează cartierul general. Cu ei sosesc și noi trupe: două escadroane de călărași din regimentul 11 Brăila, comandate de locotenent colonelul Caramlău. Sub protecția acestor forțe armate, controlorii reușesc să „măsoare produsul prunelor la vreo 140 de producători”. Sînt arestați 20 de țărani pentru „rebeliune”.

Locuitorii din Dumitrești și cei din Dedulești se opun și ei intrării organelor fiscale, alungînd controlorii. În ambele sate este trimisă armată, în Dumitrești un escadron de călărași și un detașament de infanterie, compus din 50 de ostași, iar în Dedulești un escadron de roșiori din Tecuci.

Sătenii din Urichești și Popești se îndreaptă amenințător spre Sihlea, unde se afla un reprezentant al guvernului la moșia sa, ministrul lucrărilor publice, I. C. Grădișteanu. Acesta solicită și el armată, dar nesosindu-i în timpul cerut, fuge cu un vagon special la București.

Titu Maiorescu, ministrul justiției, dă dispoziții telegrafice procurorului general Raicoviceanu ca „instrucția să caute a descoperi de la început pe autorii intelectuali și pe instigatorii revoltei”.

C. Olănescu, ministrul de interne, roagă pe ministrul armatei, J. Lahovari, să trimită întăriri în județul Rimnicu Sărat, unde există teama de noi răscoale; el precizează că „e bine să avem la îndemînă trupe suficiente”.

Generalul Comăneanu raportează ministrului armatei cele întîmplate la Buda și cere rămînerea în sate a armatei pînă ce se vor termina operațiunile de taxare de către controlori. Lahovari aprobă. El cere darea în judecată a locotenentului Theodorescu, care refuzase să tragă în țărani.

Un număr de 150 de țărani din Pleșești, mai toți înarmați, s-au apropiat noaptea de Buda, cu intenția de a elibera pe cei arestați. Sînt întîmpinați de armată pe Valea Rimnicului și împrăștiați. S-au luat măsuri pentru dezarmarea lor.

Buda rămâne în continuare sub ocupația a 200 de infanteriști și a 25 de călărași.

Jud. Olt. La Izvoru sosește prefectul județului, Mănescu, cu procurorul, însoțiți de un escadron de roșiori din Slatina. După parlamentări, țărani persistă în opoziția lor la aplicarea legii Țuicii. Intervine armata; țărani se risipesc. Se cer noi forțe armate pentru a se impune legea. Mulți săteni fug din comună.

— 16/29 octombrie. *Jud. Rimnicu Sărat.* Se semnalează agitații și în satele Murgești, Pleșești, Dănulești și Chiojdeni. Țărani din Dănulești se opun taxării și satul este ocupat de armată; rămân aci pentru supravegherea țăranilor 50 de soldați.

Locuitorii din Pleșești au săpat șanțuri și au baricadat căile de acces în cătun. Ei s-au organizat militărește, unii fiind înarmați cu puști de vânătoare. Intervine armata, în frunte cu generalul Comăneanu și cu prefectul. În cătun se trag clopotele de alarmă. La sosirea armatei țărani se opun. Sînt cîțiva răniți. În cele din urmă, cătunul este luat cu asalt, restabilindu-se liniștea. Călărașii patrulează în continuu pe ulițe pentru a-i înfricoșa pe țărani. Sînt adunați „frunțașii” din sat. Generalul constată că aceștia au fost „induși în eroare de agenți răuvoitori și învrăbiți sistematic de cei mai fără căpăți”. Ei „au recunoscut că au fost în rătăcire” au dat numele principalilor „agitatori”, din care unii au fost deja arestați, iar alții s-au ascuns.

La Buda, „focarul răscoalelor”, cum numește satul generalul Comăneanu, continuă operațiunile de taxare. S-au început perchezițiunile, adunîndu-se de la săteni peste 50 de puști.

Din Pleșești și Dumitrești au fost arestați 17 țărani. Au fost trimiși sub escortă la Buda. Între ei și un soldat aflat în concediu, care se află rănit grav în ciocnirea cu armata.

Jud. Buzău. Țărani din comuna Măgura alungă pe controlorul sosit să înceapă măsura Țuicii și a borhotului.

Jud. Prahova. În comuna Teșila țărani de asemenea au alungat pe agenții fiscalului, rupîndu-le registrele. Este chemată armata, căreia i se dă dispoziție „sa nu tragă foc... dect după cele trei somațiuni ale procurorului, somațiuni care să se facă la intervale foarte mari”

Jud. Argeș. Țărani din mai multe localități ale județului au început să se agite, hotărînd să se opună taxării. Prefectul anunță că a luat măsurile necesare în caz că vor fi tulburări.

Jud. Olt. La cererea prefectului județului, se trimit la Izvoru și în comunele învecinate un regiment de cavalerie din Craiova și un batalion de infanterie.

Și aci, Titu Maiorescu, ministrul justiției, dispune telegrafic ca procurorul general de la Craiova, Budurescu, să se deplaseze de urgență în județul Olt, unde să caute să „descopere și urmărească autorii intelectuali și instigatorii revoltei”.

— 17/30 octombrie. *Jud. Rimnicu Sărat.* Generalul Comăneanu raportează ministrului de război că „e liniște în toată regiunea ocupată”.

La Rimnicu Sărat sînt aduși în arestul preventiv 20 de țărani.

Continuă agitația în comuna Chiojdeni și se semnalează mișcări ale țăranilor nemulțumiți în satele Bisoca și Jitia. În cel din urmă, pentru a nu fi chemată armata, țărani au distrus telefonul.

Jud. Buzău. Mari agitații în satele Pleșcoi, Măgura, Pîrscov, Gura Aninoasei și Lopătari din plaiul Slănicului. La Pleșcoi țărani l-au bătut pe controlorul fiscal și i-au rupt registrele. La Lopătari controlorul a fost ținut închis două zile, la eliberare fiind amenințat că va fi ucis dacă se va mai întoarce. De asemenea au fost alungați controlorii din Măgura și Lapoș.

Jud. Prahova. Agitație serioasă la Vălenii de Munte. Sînt temeri de revoltă.

Jud. Olt. Procurorul general Budurescu sosește la Izvoru, unde începe ancheta pentru „a descoperi autorii răscoalei și instigatorii ei”. Au fost arestați 24 de țărani și un intelectual, I. I. Berechet, socotit agent provocator. Contra lor s-a deschis acțiune publică. „Grație prezenței trupelor, sătenii sînt liniștiți”, comunică amintitul procuror ministrului justiției.

— 18/31 octombrie. *Jud. Rimnicu Sărat.* Este arestat un țaran din Jitia ca instigator. La casa lui s-au găsit unele acte, care justifică acuzația.

În Buda rămîn în continuare 130 de infanteriști, împreună cu generalul Comăneanu, pentru supravegherea comunei și a satelor învecinate.

Jud. Buzău. Mari tulburări în cătunul Unguriu, unde peste 300 de țărani s-au revoltat, au bătut și gonit pe controlorul fiscal. Prefectul Bărbulescu raportează ministrului de interne, C. Olănescu, cerînd ajutor armat. Acesta, la rîndul lui, se adresează ministrului de război cu rugămintea de a pune la dispoziția prefectului un regiment de cavalerie, cu precizarea ca să fie adus pe cît posibil „din garnizoanele ale căror regimente nu se recrutează din județul Buzău”. Prudență dictată de teama fraternizării ostașilor cu țărani răsculați, care a stat permanent în atenția organelor de stat ale burgheziei și moșierimii!

În cătunul Mușcel vreo sută de țărani, înarmați cu ciomege, alungă pe controlorul fiscal, rupîndu-i registrele.

Se semnalează mișcări ale țăranilor și „spirit de rebeliune” în satele Viperești, Calvini, Pătîrlage, Cislău, Cătina, Colți, Mărunțu și altele.

— 19 octombrie/1 noiembrie. *Jud. Rimnicu Sărat.* În această zi se anunță mișcări țărănești și în alte sate din acest județ, anume la Pardoși, Popești, Plăinești, Urichești și Cotești. La Popești țăranii s-au înarmat cu arme de foc; au cumpărat de la Focșani 100 de kilograme de praf de pușcă. Au alungat pe receptorul venit să aplice legea.

La Chiojdeni, Bisoca și Jilia, sub supravegherea armatei, operațiunile de taxare s-au încheiat.

Satul Popești a trimis trei delegați la București, pentru a cere înțelegere regelui; satul Urichești a trimis și el doi delegați în același scop. Regele, aflat la Sinaia, nu a dat nici un fel de curs plingerii țăranilor. La 15/28 noiembrie, în mesajul la deschiderea corporului legiuitor, Carol I își exprima totalul său acord cu măsurile luate; referindu-se la răscoale, afirma că „aceste nemulțumiri s-au manifestat cu prilejul aplicării unei legi de impozit sub formă de mișcări violente ce împuneau statului datoria unei imediate represuni” (nu a unei imediate satisfaceri a cererilor țăranilor). De asemenea satele Dragosloveni și Lacul lui Baban au trimis o delegație de 20 de oameni la prefectul Alexandrescu la Rîmnic.

Jud. Buzău. Prefectul Bărbulescu, substitutul de procuror, judele instructor și mai mulți controlori, însoțiți de un batalion de infanterie din regimentul 8 Buzău, de un escadron de călărași din Ploiești și de două escadroane de roșiori din Tecuci s-au deplasat la Unguriu pentru potolirea mișcării țăranilor. Soldații erau înarmați cu cartușe de război.

Se semnalează agitații puternice la Măgura și Pîrscov.

Ministrul de interne, C. Olănescu cere ministrului de război să trimită în județ noi forțe armate.

Jud. Olt. Ancheta începută de procurorul general la Izvoru continuă, sub protecția unui batalion de infanterie din Pitești și a unui escadron de roșiori din Slatina. Restul forțelor armate au trecut în satele vecine, unde de asemenea s-a înregistrat opoziție la taxare.

— 20 octombrie/2 noiembrie. *Jud. Rimnicu Sărat.* Ziarele anunță că în județul Rîmnicu Sărat s-a declanșat o adevărată teroare. S-au făcut numeroase arestări; primăriile satelor, subprefecturile și arestul preventiv al poliției sînt pline de țărani arestați.

În orașul Rîmnicu Sărat sosește vestea că țăranii din Podgorie, din satele Urichești, Popești, Plăinești, Tîmboiești, Slobozia și Bordești, în număr mare, pînă la trei mii de oameni, se îndreaptă spre capitala județului pentru a protesta împotriva noului impozit și a felului în care se încearcă aplicarea lui. Prefectul cere din nou ajutorul armatei. Generalul Comăneanu ia măsuri pentru a-i opri pe țărani la 5 km. distanță de oraș.

Controlorii fiscoșului operează la adăpostul forțelor armate în satele Cotești, Budești și Golești, în care țăranii se opuseseră taxărilor.

Jud. Buzău. Organele administrative superioare ale județului prevăd că taxarea nu se va putea face decît cu ajutorul armatei pentru fiecare comună în parte, așa cum s-a procedat la Unguriu și la fel în județul vecin, Rîmnicu Sărat. La Colți țăranii au săpat ascunzătoare în stîncă, de unde vor să se opună armatei.

La Pîrscov, în așteptarea armatei, se strînseseră în jurul primăriei peste 400 de țărani din vreo opt cătune din jur, majoritatea înarmați cu ciomege, pietre și chiar arme de vîntoare. Printre ei, și multe femei. Prefectul și autoritățile judiciare, sub protecția armatei, condusă de colonelul Cocea, se deplasează de la Unguriu la Pîrscov. Prefectul încearcă să explice țăranilor „avantajele” noii legi, dar țăranii nu numai că nu-l ascultă, ci îl și huiduiesc. Ei amenință și declară că „nu vor să știe nici de lege, nici de guvern, că preferă să moară, decît să primească noua lege. Unul din ei, Ion Dima Petrăchescu, fost sergent major în armată, a cărui îndrăzneală surprinde autoritățile, purta pe sus un portret al lui Cuza Vodă, strigînd că „aceea e constituția și că nu au voie să vină cu armata să ucidă țăranii”. După vreo trei ore de parlamentări, țăranii sînt somați cu sunete de trompetă să se retragă pe la casele lor, ei însă refuză. Cavaleria încearcă să șarjeze; țăranii atacă cu pietre și ciomege și o pun pe fugă, gonind-o pe o distanță de 2—300 m.; se produce o mare învîlmășeală în care cad răniți colonelul Cocea, maiorul Baranga, locotenentul Vasilescu și cîțiva ostași. În retragerea ei, cavaleria a fost împinată de alți țărani, ascunși prin grădini, care trăgeau chiar focuri de pistoale și puști. Mai ales „femeile se repezeau la cail ofițerilor și trupei, apucînd cail de dirlogi; și nu lăsau dirlogii din mîna decît cînd erau lovite”. Două femei au fost grav rănite cu sabia. În acest moment, infanteria, care ajunsese la primărie, se întoarce în ajutorul cavaleriei, dar este și ea violent atacată de țărani. Armata răspunde cu gloanțe. Sînt ucîși doi țărani și alți 11 grav răniți. Sînt răniți și din partea armatei căpitanul Merișescu, sublocotenentul Constantinescu și mai mulți soldați, unii din ei de focuri de pușcă cu alică. În cele din urmă, țăranii sînt împrăștiți. O nouă ciocnire cu un grup de vreo sută de țărani, care se adunaseră din nou în afara satului, are loc la Prundul girlei Sărății. Sînt răniți șase țărani de săbiile cavaleriștilor. Țăranii se retrag în păduri. În jurul satului colonelul Cocea pune santinele.

— 21 octombrie/3 noiembrie. *Jud. Rimnicu Sărat*. În orașul capitală de județ domnește în continuare teama că vin țărani asupra lui; e mare agitație și panică.

O comisiune a presei se hotărăște să ancheteze asupra celor petrecute la Buda. Aflind de aceasta, generalul Comăneanu anunță pe ministrul de război că a dat ordin jandarmilor să nu le îngăduie să facă ancheta. Dacă vor insista, „să-i pornească sub escortă la Rîmnic”.

Jud. Buzău. La Pîrscov, noaptea, la orele 1, avantposturile din infanterie au fost atacate de grupuri de țărani cu arme de foc și cu pietre. Armata trage în ei. Dimineața au fost găsiți pe cîmp doi țărani grav răniți, cunoscuți a fi „dintre capii revoltei”. Au fost răniți și trei soldați. Unii țărani reușesc să pătrundă în sat, trecînd peste linia santinelor. Din Pîrscov au fost arestați în total 45 de țărani, între care și o femeie, care a luat parte activă la tulburări. După obișnuitul interogatoriu, cu cortegiul lui de bătai, trei țărani sînt depuși la închisoarea din Buzău. Șeful garnizoanei de jandarmi din Pleșcoi a fost și el arestat și depus la închisoarea militară, bănuind că ar fi „fraternizat cu răsulații”. În urma cererii prefectului, la Pîrscov sosește și batalionul 7 de vînători din Galați; fiecare soldat era înarmat cu 60 de cartușe.

Mișcări și mare agitație se semnalează la Pleșcoi, Policiori, Tîrcov și Trestia. În comuna Piclele 400 de locuitori sînt decizi să opună rezistență disperată celor ce vor veni să le împună legea.

Jud. Dimbovița. În comunele Aninoasa și Vîforița un număr mare de țărani au oprit pe controlorii de a intra în satele lor, declarînd că ei au plătit odată taxa pe hectar și că, plînă ce nu li se vor restitui acei bani, se vor împotrivi oricărei noi impuneri. În fața acestei atitudini, organele fiscale s-au întors la Tîrgoviște.

— 22 octombrie/4 noiembrie. *Jud. Rimnicu Sărat*. Comuna Urichești continuă să fie îndrîjnită și „să reziste în a se aplica legea țuicii”. Așteaptă rezultatul audienței delegaților lor la rege. Între timp s-au înarmat, cumpărînd multe cutii cu praf de pușcă și gloanțe. Generalul Comăneanu anunță pe ministrul de război că va trimite acolo „toate trupele de care dispune”, va șarja și „va imprima pedeapsa ce merită”. El și prefectul își stabilesc cartierul la Plăinești.

Jud. Buzău. Un escadron de călărași face recunoașteri în cătunele vecine cu Pîrscovul. Sînt agitații la Lunca Frumoasă, Cîndești și Cislău. Din Cislău vin știri alarmante; țărani s-ar fi organizat militărește. Prin toate satele ofițerii sînt huiduiți de țărani. La spitalul Nifon din Buzău, unde fuseseră aduși cinci țărani grav răniți în ciocnirea cu armata, li se ia interogatoriul; în special lui Ion Dima Petrăchescu. Unul dintre țărani moare.

Jud. Dimbovița. Prefectul Baranga colindă satele, explicînd legea și îndemnînd pe țărani la liniște. Sătenii din Voinești îi spun că nu se vor supune taxării „cuprețul vieții lor”. La Botești, controlorului, alungat de țărani, cere ajutorul jandarmilor. Prefectul însă, din prudență și teamă, dă dispoziții să se înceteze operațiunile de taxare în tot județul plînă la noi ordine.

Jud. Argeș. În satul Merișani țărani au rupt registrele controlorului, l-au amenințat cu moartea și acesta s-a refugiat la Pitești. Prefectul, procurorul, însoțiți de jandarmi, se deplasează în localitate.

Jud. Olt. Din cei 24 de țărani arestați la Izvoru, la nouă li s-a dat drumul, restul rămînd închiși. Aceștia vor fi eliberați abia în februarie 1901, în urma plîngerii soțiilor lor că de cinci luni umblă pe drumuri pentru eliberarea soțiilor închiși, care au fost „bătuți și maltratați” și că le-au „ajuns copiii muritori de foame”.

— 23 octombrie/5 noiembrie. *Jud. Rimnicu Sărat*. Locotenentul Theodorescu, cel care la Buda a refuzat să tragă în țărani, la ordinul prefectului, este tradus în fața Consiliului de război din Galați și condamnat la două luni închisoare.

Jud. Buzău. În cele mai multe sate din județ taxările se fac numai în prezența femeilor, dar tot sub paza armatei, sute de bărbați fiind fugiți spre munte. Se operează zilnic noi arestări. Alți 17 țărani au fost dați judecății pentru „rebeliune”.

La Policiori, Calvinii și Rușavăț, țărani, care se arată foarte îndrîjiți, se înarmează spre a se opune armatei. E sigur că și aci taxările vor întîmpina rezistență.

— 24 octombrie/6 noiembrie. *Jud. Rimnicu Sărat*. Ministrul de război, J. Lahovari, felicită pe generalul Achil Comăneanu pentru „zelul, inteligența și energia cu care și-a îndeplinit misiunea în județul Rîmnicu Sărat”.

Guvernul, văzînd opoziția ce întîmpină aplicarea „legii țuicii”, ia o măsură de compromis: se scutesc de taxe cîte 150 decalitre de borhot fiecărui producător. Dispoziția este adusă la cunoștința țăranilor prin afișare la primării.

Jud. Buzău. Agitație și la Cislău, Colți și Pănătău. La Cislău țărani au baricadat căile de acces în comună, pentru a opri intrarea armatei. La Rușavăț, unde a existat o fermă opoziție, au fost arestați trei țărani. Pîrscovul rămîne în continuare ocupat de armată, care își are aci centrul de acțiune.

Jud. Dimbovița. Controlorii fiscalului sînt puși pe goană în satele Bezdead, Pietroșița, Voinești și Gemenea. Măsurătorile, din ordinul prefectului, rămîn suspendate pentru moment.

Jud. Vilcea. Țăranii din comuna Ulmetu au dat loc la tulburări. În fruntea lor se afla chiar primarul satului și o femeie. Aceasta umbla din casă în casă, îndemnînd locuitorii la răscoală. Agenții fiscalului au fost gonîți și puțin a lipsit să nu fie uciși. A fost alungat și subprefectul, un căpitan de dorobanți și jandarmii.

Jud. Gorj. Locuitorii din Godinești, Chiliu, Arjoci, Racoți și Brădiceni bat și alungă pe agenții veniți pentru măsurarea vaselor cu țuică sau borhot de prune. Aceștia vestesc organele superioare și cer îndrumări.

— 25 octombrie/7 noiembrie. *Jud. Prahova.* Se semnaleză mare fierbere în toată plasa Cricovului. Țăranii din Chiojdeanca, Apostolache, Călugăreni, Tîrlești și Poștești s-au legat între ei să fie solidari în a opune rezistență celor ce vor veni să le impună noua lege. La fața locului pleacă subprefectul de Urleați.

Jud. Vilcea. Tulburări la Ulmetu și Crețeni, din plaiul Horezu. Vin la fața locului autoritățile civile, în frunte cu prefectul Herăscu, fără armată. Îi însoțeau zece jandarmi, care însă au fost lăsați la 5 km. de Ulmetu, pentru a nu-i îndrîji pe țărani. La un semnal dat cu goarna, din porunca primarului, aflat însuși în fruntea consătenilor săi, cîteva sute de țărani vin la primărie. Aci li se explică de către prefect amendamentul la lege, prin care li se scutește de taxe așa numita din bătrîni „țuică a casei”, în cantitate 30 decaltri sau 150 decaltri de borhot. Țăranii se liniștesc, fiind induși în eroare de către un fruntaș din sat, care li minte că s-a înțeles cu autoritățile ca din satul lor să nu se mai ia nici un fel de taxă.

Se anunță că sînt tulburări și la Copăceni.

Jud. Gorj. Prefectul județului, V. Săftoiu, însoțit de judele instructor și de procuror, se deplasează la Racoți, încercînd să-i potolească pe țărani nemulțumiți. Vrea să intre în sat, dar este împiedicat de un grup de vreo 4—500 de țărani. Aceștia îi strigă că „mai bine să treacă peste corpurile lor, decît să permită executarea legii”. La apropierea prefectului, în sat s-au tras clopotele de alarmă pentru ridicarea tuturor în fața primejdiei. Neputînd intra în sat, autoritățile vor să se întoarcă, pe drum însă sînt atacate de țărani din Godinești și abia pot scăpa cu fuga. Țăranii trag focuri de armă în urma trăsorii prefectului. Acesta cere ajutorul forței armate.

— 26 octombrie/8 noiembrie. *Jud. Rîmniceu Sărat.* Se revoltă țăranii din Bordești, neprimind „cu nici un preț legea”. Ei taie liniile telefonice între Bordești și Plăinești pe o distanță de 85 m., pentru a întrerîna astfel comunicațiile între autoritățile civile și armată. Comisia venită să facă constatarea este pusă pe fugă cu amenințarea că vor fi împușcați toți cei care „vor îndrăzni să pătrundă la dînsii”.

Sînt grave tulburări și la Gura Caliței, Cîndești, Popești, Dragosloveni și Lacul lui Baban. Se spune că la Popești țăranii ar dispune de 50 kg. praf de pușcă, alicie și puști și chiar și două tunuri de lemn, cu care sînt hotărîți să reziste armatei. Sînt trimiși țărani din Bordești la Urichești, Popești și Gura Caliței pentru a-i chema pe cei de aci să vină a doua zi la Bordești „și cu toții să se opună autorității”.

Jud. Vilcea. Mișcări ale țărănilor împotriva taxării țuicii și borhotului la Bălcești, Roiești, Nisipi și Broșteni. Prin toate localitățile colindă prefectul și procurorul, fără armată, explicînd legea și mai ales amendamentul care scutea o anumită cantitate de țuică sau borhot.

Jud. Gorj. Prefectul, procurorul și judele instructor fac o nouă încercare de a-i potoli pe țărani. Ei vin la Godinești, dar aci „abia au scăpat de moarte cu fuga”. Țăranii erau strînși în grupuri mari, toți înarmați cu topoare, pari și chiar arme de foc.

— 27 octombrie/9 noiembrie. *Jud. Rîmniceu Sărat.* Generalul Comăneanu înaintează ministrului de război un raport amănunțit asupra comportării ofițerilor care au luat parte la potolirea mișcărilor țărănești de la Buda și satele din jur. Probabil pentru că unii din ei n-au vrut să tragă în țărani, nici să ia măsuri prea drastice, generalul le dă calificative din cele mai slabe. Comandantul regimentului 9 infanterie din Rîmniceu Sărat este vinovat că în timpul răscoalelor „nu a exercitat comandamentul cum trebuia”; maiorul Niculescu e vinovat că nu a executat unele ordine ale comandantului regimentului și a dat dispoziții soldaților fără știrea generalului; căpitanul Luca ignoră regulamentele; locotenentul Ionescu a arătat frică; căpitanul Iliescu e vinovat de lipsă de la datorie și „lipsă de sentimente militare”; căpitanii Constantiniu și Constantinescu nu răspund la serviciile ce li se ordonă. Cere „a fi aspru pedepsiți toți acești ofițeri” pentru cele menționate în raport. Ministrul ordonă să se ia măsuri pentru „pedepsirea ofițerilor ce au avut o așa tristă purtare în fața răscoalei”.

La Bordești sînt trimise două escadroane de cavalerie și două companii de infanterie, sub comanda colonelului Caramlău. Atacînd satul din două părți, fără de veste, căci sătenii așteptau armata să vină abia a doua zi, îl ocupă repede, arestînd 11 țărani ca instigatori și „șefi ai răscoalei”. La fața locului sosesc generalul Comăneanu, prefectul, procurorul și judele

instructor. Generalul ordonă ca cei 11 arestați să fie violent pedepsiți. Dezbrăcați plină la piele, ținuți de cap, de mlini și de picioare de către soldați, ei sînt crunt bătuți cu trăgătorile de la cai.

Un grup de vreo 60 de țărani din Gura Caliței merg în comuna Lacul lui Baban, unde alungă pe controlorii, amenințînd că de vor veni și la ei în sat, vor fi primiți cum trebuie.

Un țăran din Bordești, din cei trimiși de către sătenii de aci, reușește „a răscula și pe cei din Tirchești, cătun din comuna Dragosloveni”.

Jud. Buzău. Sub controlul armatei se face taxarea și la Pleșcoi. Colonelul Cocea anunță că a dat dispoziție de întoarcere a trupelor la garnizoanele lor.

Jud. Gorj. Se dă de știre despre mișcări și luarea la goană a perceptorilor la Ciuper-ceni, Tismana, Cilcești, Pirlu și Hodoreasca. La Tirgu Jiu sosește armata chemată în ajutor de prefect, peste forțele deja existente : un batalion de vînători și două escadroane de roșiori din Caracal. Procurorul general i se par încă prea puține trupe și cere altele, motivînd că „este absolută trebuință de trupe numeroase, pentru ca prin marele lor număr să impunem revoltaților”. Generalul Argetoianu dispune, la ordinul ministrului de război, să pornească grabnic în județ un batalion de infanteriști din regimentul Rovine și întreg regimentul 5 roșiori, comandat de locotenent colonelul Lascăr Șainoglu. Comanda supremă o are generalul Gigurtu.

— 28 octombrie / 10 noiembrie. *Jud. Rîmnîcu Sărat.* Informat de cele petrecute în comuna Lacul lui Baban, generalul Comăneanu, venit cu trupe numeroase, o ocupă. De aci trimite un escadron de roșiori, cantonați la Bordești, un divizion de roșiori, chemat din județul Buzău, precum și o companie de infanteriști să ocupe cătunul Gura Caliței, una din localitățile cele mai îndrăgite. Înaintînd în trei coloane, armata ocupă cătunul în zorii zilei de 28 oct./10 noiem. Sînt arestați nouă țărani, socotiți capi răzvrătitori. Sosesc aci și generalul Comăneanu și prefectul Alexandrescu. Cei la Bordești, primul dă dispoziții ca cei arestați să fie bătuți plină la sînge. O anchetă, condusă de deputatul G. Pallade, stabilește că țăranilor, schingiuți cu atîta cruzime, li s-au provocat grave leziuni corporale.

Se fac arestări și la Tirchești, cătun ocupat de asemenea de armată. Generalul Comăneanu, în raportul ce face, se declară „stăpîn pe această regiune”.

— 29 octombrie/11 noiembrie. *Jud. Rîmnîcu Sărat.* Ministrul de război, J. Lahovari-cere generalului Pillat, comandantul Corpului 3 de Armată, să adreseze „o mustrare” coman, dantului diviziei a V-a, generalul Comăneanu, care „a ordonat pedepsirea unor săteni cu lovituri”, depășindu-și „drepturile ce avea”. Să i se arate, continuă ministrul în ordinul său telegrafic, că „este totdeauna preferabil a uza de energie în limitele legalității, cît de crudă ar fi ea, decît a întrebuița mijloace de represiune neprevăzute de lege”.

Seara sosesc la Rîmnîc 21 de țărani, trimiși sub escortă de generalul Comăneanu, bănuși ca instigatori. Sînt depuși în arestul poliției.

Jud. Mușcel. Opușere la taxare în comunele Davidești, Valea Rumăneștilor și altele. Frunțașii satelor, preoții, învățătorii, primarii li potolesc pe țărani, explicînd „foloasele” legii. Organele administrative procedează prudent, întrerupînd taxarea acolo unde sînt agitații.

Jud. Gorj. Majoritatea trupelor mobilizate împotriva țăranilor se îndreaptă, sub conducerea generalului Gigurtu, spre Godinești, socotit centru al răscoalelor din județ. Sînt ocupate colinele din jurul satului pentru a împiedica „răzvrățiții” din satele din jur să vină în ajutorul celor din Godinești. În sat se trag clopotele de alarmă. Țăranii, organizați în două grupuri, așteaptă sosirea armatei. Un grup se așază la intrarea în sat, iar celălalt, în mijlocul satului, la primărie. Se strînseseră cîteva sute de țărani, nu numai din Godinești, ci și din Ciuper-ceni, Cilcești și Pirlu. Atacă repede regimentul de roșiori ; țăranii sînt împrăștiati și satul ocupat. Taxarea se face casă de casă numai în prezența soldaților. Sînt arestați mai mulți țărani.

Un escadron pleacă spre cătunul Arjoci, pentru a-i ajuta pe controlorii să facă taxarea și aci. Țăranii blocaseră drumul de intrare în cătun, pe acolo pe unde trebuia să vină armata. Într-un loc mai strîmt, ei ridicaseră o adevărată barcadă din trunchiuri de copaci groși, fixați cu pari și acoperiți cu spini și mărăcini. În spatele ei, adunate numeroase grămezi de pietre, bune de a servi drept arme de aruncat la distanță. Tot în spatele baricadei, în rîndurile din față, erau postate vreo trei sute de femei, iar în spatele lor, bărbații. Escadronul nu poate forța baricada și cere întăriri. Vin la fața locului încă un escadron și o companie de infanteriști, conduse în persoană de însuși generalul Gigurtu. Se începe o luptă încrîncenată. Sînt loviți cu pietre și ciomege generalul, locotenent colonelul, un locotenent, un sergent și cinci soldați, iar dintre țărani cad răniți cu gloanțe mai mulți, printre care și o femeie. În cele din urmă, baricada este distrusă și cătunul ocupat. Sînt arestați 29 de țărani, considerați capi ai revoltei.

— 30 octombrie/12 noiembrie. *Jud. Prahova.* Țăranii din satele Cuiibu și Gornetu se opun taxării, alungînd pe controlorii.

Jud. Gorj. Situația continuă să rămână încordată în multe din satele județului. Sînt ocupate, după oarecare rezistență, Brădicenii, Cilceștii, Pirlul și Ciuperceii. În cel din urmă cantonează două escadroane de roșiori și un batalion de infanteriști. În toate satele se fac arestări.

Sînt semnalate agitații și la Arcani, Biltișoara, Paschi, Costieni, Pocuia și Cornești, unde se petrec cam aceleași evenimente, fără însă a avea profunzimea și amploarea celor de la Godinești și Arjoci.

— 31 octombrie/13 noiembrie. *Jud. Dimbovița.* La Ocnîța, țărani alungă pe controlor, declarînd că nu vor plăti nici o nouă taxă, căci au plătit taxa pe hectar pînă la 1 aprilie 1901. Îi huiduiesc și pe preotul din sat, care încerca să-i potolească.

Jud. Mehedinți. Agitații serioase în comuna Ponoare, din cauza „legii țuicii”. Țăranii interzic intrarea în sat a controlorilor fiscului. Vin în sat prefectul Farra, procurorul și șeful jandarmilor rurali. După multe discuții și făgăduieli ale organelor administrative, țărani se potolesc, dar taxarea este amînată.

— 14 noiembrie. *Jud. Vilcea.* În comuna Dăești agentul fiscal a fost bătut și pus pe goană de țărani, în frunte cu învățătorul din sat.

Jud. Gorj. „Neorînduieii”, cum le numesc organele de stat, se produc și în satele Bălești, Stănești, Lelești și Rugi. Controlorii nefiind primiți, intervine armata.

— 25 noiembrie. *Jud. Dimbovița.* La Ocnîța continuă frămîntările. Țăranii taie firele telefonice ce legau satul de Tirgoviște.

Jud. Gorj. La Timișani, opoziție a sătenilor la taxare; localitatea e ocupată de armată.

— 31 octombrie. *Jud. Dimbovița.* La Ocnîța sosesc prefectul, procurorul și armata. Sînt arestați și bătuți crunt opt țărani, care apoi, legați cot la cot, sînt trimiși la închisoare la Tirgoviște.

Țăranii din Urseiu, Pietroșița și Bezdead s-au înarmat și patrulează în jurul satelor, hotărîți să reziste celor ce vor veni să le impună legea.

— 4/17 noiembrie. *Jud. Putna.* Locuitorii cîtunului Găuri, în număr de 2—300, se ocupă măsurătorilor țuicii și borhotului. Ei îl țin sechestrat pe controlorul fiscal.

Jud. Gorj. La Roșia sînt mișcări ale țăranilor; ele sînt potolite de armată, care ocupă satul.

— 5/18 noiembrie. *Jud. Putna.* Procurorul de Putna cere telegrafic ajutor armat „pentru calmarea agitației din comuna Găuri, plasa Vrancea”. Generalul Pillat trimite grabnic o companie de o sută de artileriști călări. Fiind prea puțini pentru liniștirea țăranilor, se dau dispoziții pentru trimiterea a încă două escadroane de roșiori din Tecuci, aceștia fiind „mai bine înarmați”. Comanda trupelor este încredințată locotenent colonelului Cotescu. Împreună cu acesta pleacă la Găuri și prefectul Apostoleanu, procurorul și judecătorul de instrucție, pentru „a restabili ordinea și stabili responsabilitățile”.

Jud. Gorj. Cea mai mare parte a trupelor, care au potolit mișcările țărănești din județ, se află la Tirgu Jiu, unde sînt trecute în revistă de „victoriosul” general Gigurtu.

— 6/19 noiembrie. *Jud. Putna.* Autoritățile plecate în cercetare ajung dimineața la Vidra, nu departe de Găuri, unde se afla sosită și armata. Locotenent colonelul Cotescu, un om de mult bine, cunosător al vieții și suferințelor țăranilor, ordonă ca armata să rămînă pe loc, iar el, împreună cu autoritățile civile și cu cîțiva jandarmi, pleacă la Găuri. Aci erau strînși 150—200 de țărani. Pîngindu-se împotriva noii legi, ei arată totodată toate relele care-i bîntuie. Cu mult tact, ascultîndu-le necazurile, locotenent colonelul Cotescu reușește să-i calmeze, asigurîndu-i că atît cît li va sta în putință va aduce la cunoștința superiorilor săi grelele lor nevoi, nedreptățile ce li se fac, ca și cauzele lor. Ceea ce va și face.

„Nemulțumiri și veleități spre revoltă” se manifestă și în cîtunele Purcei și Secături și în comunele Tichiriș și Vidra, dar, cu același procedeu, fără intervenția forțelor armate, cu vorbe bune, dătătoare de speranțe, țărani s-au potolit.

— 7/20 noiembrie. *Jud. Putna.* Autoritățile și armata rămîn în Vidra întreaga zi, pentru a urmări cum se vor desfășura evenimentele în continuare.

Locotenent colonelul Cotescu și-a ținut făgăduiala; imediat după încheierea misiunii sale, a înaintat generalului Constantin Pillat, comandantul Corpului 3 de armată, un amplu memoriu, în care a expus, în primul rînd, cauzele adînci ale frămîntărilor țărănești. Generalul Pillat l-a înaintat ministrului de război. În rezumat, el arată:

1) Legea alcoolului nu a fost decît un pretext pentru ca țărănimea să se revolte împotriva autorităților.

2) Țăranii manifestă o completă lipsă de încredere în cuvintele și actele autorităților; prea de multe ori au fost înșelați.

3) În sate, impozitele apasă mult mai mult pe sărac decît pe bogat; bogații; „albăstri-mea satelor”, sînt cei care alcătuiesc rolurile fiscale.

4) Funcționarii fiscului încasează tot felul de taxe ilegale; acestora le lipsește cinstea cu desăvîrșire.

5) Pentru locul din jurul casei, țărani plătesc nu mai puțin de patru impozite.

4) Terenurile cele mai proaste sînt ale țăranilor săraci, din care cauză ei „sînt robiți și la proprietarii mari”.

7) Țăranii săraci sînt nevoiți să se împrumute de la cei mai înstăriți din sat, plătind o dobîndă de sută la sută, „devenind astfel robii acestora”.

Prin măsurile aspre de represiune, luate cu cea mai mare grabă de guvernanți, răscoalele țărănești din toamna anului 1900 au fost înăbușite chiar la începutul lor, fără a se fi putut extinde pe teritorii mai largi. Dar și așa, cum au fost, ele au dat o nouă lovitură regimului burghezo-moșieresc, ca și răscoalele anterioare din 1888, 1894 și 1899. Dezvăluind energiile revoluționare care zac în masele țărănimii, contribuind la dezvoltarea conștiinței ei de clasă, răscoalele acestea se înscriu ca pagini noi în lupta poporului pentru libertate, dreptate socială și o viață mai bună.

CONSULTAȚII

ÎN SPRIJINUL PARTICIPANȚILOR LA ÎNVĂȚĂMÎNTUL POLITICO-IDEOLOGIC DE PARTID

TEMA 5

INTENSIFICAREA PROCESULUI DE CLARIFICARE IDEOLOGICĂ ÎN MIȘCAREA MUNCITOREASCĂ. TRANSFORMAREA PARTIDULUI SOCIALIST ÎN PARTIDUL COMUNIST ROMÂN — ETAPĂ SUPERI- OARĂ ÎN MIȘCAREA REVOLUȚIONARĂ ȘI DEMO- CRATICĂ DIN ȚARA NOASTRĂ. LUPTELE REVOLU- ȚIONARE ALE CLASEI MUNCITORE SUB CONDU- CEREA P.C.R. ÎN ANII 1921—1940

DE

MIRCEA MUȘAT

1. Situația economică, socială și politică a României la sfârșitul primului război mondial.
2. Creșterea avântului revoluționar în perioada 1918—1921, mișcărilor greviste din anii 1918—1920.
3. Necesitatea organizării pe baze marxist-leniniste a partidului clasei muncitoare. Pregătirea și desfășurarea Congresului de creare a P.C.R. Transformarea partidului socialist în Partidul Comunist Român la 8 mai 1921.
4. Condițiile activității partidului în anii stabilizării capitalismului (1921—1928). Formele muncii de partid în ilegalitate. Crearea și activitatea organizației revoluționare de tineret (1922), a sindicatelor revoluționare (1923) și a altor organizații de masă legale și ilegale conduse de partid.
5. Activitatea politică desfășurată de P.C.R. în anii crizei economice (1929—1933). Greva minerilor de la Lupeni (1929). Congresul al V-lea al P.C.R. (1931). Luptele muncitorilor ceferiști și petroliști din 1932—1933. Importanța internă și semnificația internațională a marilor acțiuni revoluționare purtate de proletariatul român.
6. Activitatea politico-organizatorică a P.C.R. în anii 1934—1940. Lupta pentru realizarea unității de acțiune a clasei muncitoare, pentru un front național antifascist, capabil să prevină ascensiunea fascismului și pericolul de război. Dictatul de la Viena. Instaurarea dictaturii militare fasciste.

1. Cadrul economic și social-politic în care s-a desfășurat viața societății românești după primul război mondial este dominat în primul rând de desăvârșirea procesului istoric de făurire a statului național unitar român. Corespunzând unei necesități obiective și năzuinței seculare a poporului român, desăvârșirea unității de stat a creat condiții favorabile pentru progresul societății, consolidând și lărgind piața internă, concentrând resursele economice și spirituale ale poporului român, deschizând posibilități noi pentru dezvoltarea forțelor de producție. Potențialul țării s-a întărit prin fructificarea la nivel național a bogățiilor solului și subsolului, s-a accentuat rolul industriei în viața economică.

Pe plan economic, problema primordială care stătea în fața României postbelice era aceea a refacerii economiei naționale. Marile distrugerii pricinuite de război și jaful ocupanților străini au provocat dezorganizarea întregului aparat de producție și circulație, ducând la scăderea producției materiale, la inflație, dezechilibru bugetar etc. Războiul provocase țării uriașe

pagube materiale, care se ridicau la peste 72 de miliarde de lei aur, precum și mari pierderi de vieți omenești. Industria a suferit cel mai mult. Distrugerile provocate de evacuarea sau dispersarea unor întreprinderi, jaful exercitat de trupele cotoropitoare, retragerea unei părți a populației țării în teritoriul neocupat au constituit principalele cauze ale scăderii nemaiîntâlnite a capacității de producție ale întregii industrii. În 1917-1918, un mare număr de întreprinderi nu funcționau, iar cele care lucrau dădeau o producție cu mult mai mică decât cea antebelică. Din 845 de întreprinderi ale industriei încurajate de stat, înregistrate în 1915, în România anilor 1917-1918 mai lucrau 217 întreprinderi. Principalele ramuri ale industriei au cunoscut reduceri de producție foarte mari. Extracția petrolului reprezenta la sfârșitul anului 1918 numai 47% față de 1913-1914, iar a cărbunelui 41%. Scăderi mari de producție au fost în industria siderurgică, a cimentului, cherestelei, hârtiei, zahărului, extracției de sare etc. Distrugerile și pierderi mari au fost înregistrate în transportul feroviar.

Într-o situație asemănătoare se afla agricultura. Pagubele materiale provocate de război, insuficiența acută a brațelor de muncă la sate, determinate de mobilizare, marea lipsă a animalelor de muncă și a inventarului agricol în gospodăriile țărănești au dus la o scădere considerabilă a producției agricole, care s-a repercutat negativ asupra consumului intern, cât și a posibilităților de export. România — cunoscută înainte ca exportatoare de cereale — a fost nevoită, pentru acoperirea consumului intern, să importe în 1919 cereale și alte produse alimentare.

Finanțele publice au constituit un alt sector puternic lovit de război. Creșterea foarte lentă a producției, haosul în domeniul circulației monetare, volumul mare al datoriilor externe au influențat asupra finanțelor publice ale statului, astfel încât bugetele se încheiau cu mari deficite. Sporirea vertiginoasă a emisiunii de bani de hirtie fără acoperire, existența în circulație în același timp a patru feluri de monede au dus la creșterea proporțiilor inflației, cu consecințe deosebit de grele asupra situației maselor muncitoare.

Urmările distrugătoare ale războiului, politica claselor stăpânitoare de aruncare a tuturor greutăților pe seama maselor s-au răsfriț din plin asupra situației clasei muncitoare, a oamenilor muncii.

În timp ce economia era dezorganizată și se resințea o lipsă mare de alimente și produse industriale de larg consum, capitaliștii autohtoni și străini desfășurau o febrilă cursă pentru a-și spori pe diverse căi profiturile. De pildă, în timp ce salariile nominale au crescut în 1920 în medie de 4 ori față de anul 1913, prețurile au crescut în aceeași perioadă în medie de peste 9 ori, iar la unele categorii (pânzeturi, încălțăminte, etc.) de 12-14 ori. La aceasta se adăugă condițiile grele de lucru, ziua de muncă ce ajungea în multe industrii la 10-12 ore, militarizarea întreprinderilor, toate contribuind la accentuarea frământărilor sociale.

2. Adâncimea contradicțiilor social-economice și înrăutățirea situației materiale a nase lor largi populare au determinat în anii 1918-1921 o creștere impetuoasă a avântului și combativității revoluționare a maselor muncitoare, care doreau ca desăvârșirea unității statului român să fie însoțită de transformări sociale și politice radicale, menite să ducă la îmbunătățirea condițiilor de viață ale oamenilor muncii și la democratizarea vieții de stat.

Avântul revoluționar al maselor a provocat o profundă efebescență în viața politică. Grevele, manifestațiile muncitorești, spiritul de revoltă al țărânimii și al altor categorii sociale s-au repercutat în transformările, în reformele, în tentativele claselor dominante de a se adapta la noile realități.

În atmosfera revoluționară de la sfârșitul anului 1918, guvernul liberal a fost nevoit să publice la 29 noiembrie 1918 decretul privind legiferarea votului universal, iar la 16 decembrie decretul pentru exproprierea unei părți a moșiilor. Reforma electorală bazată pe abolirea sistemului cenzitar, peimant, a lărgit considerabil posibilitățile maselor de a participa la viața politică. În pofida caracterului său ciuntit (femeile, militarii ca și tinerii până la 21 de ani nu aveau drept de vot), legea electorală a reprezentat un succes al luptei de decenii a maselor muncitoare, dând posibilitatea unor noi categorii sociale de a se manifesta pe arena politică. Exproprierea începută pe baza decretelor-legi din 1918-1919 și definitivată prin legea de reformă agrară adoptată în iunie-iulie 1921 a însumat peste 6 000 000 ha, adică 66% din proprietatea moșierească.

Transformările care au avut loc în viața economică au declanșat procesul de reorganizare și regrupare a forțelor politice și au afectat însăși structura internă a claselor sociale, raporturile dintre ele, ponderea și poziția lor în viața de stat, ca și compoziția de clasă a partidelor burgheze.

Procesul obiectiv de dezvoltare capitalistă a țării a întărit pozițiile economice ale burgheziei și a accentuat rolul marii burghezii în ansamblul societății și a partidului său politic, Partidul național liberal.

Pentru moșierime, perioada analizată s-a soldat cu o reducere considerabilă a forței economice și a rolului său politic. În atmosfera generală de avânt revoluționar al maselor și de ascuțire a contradicțiilor interne ale societății românești, de largire a drepturilor electorale și de înviore a curentelor de opinie democratică, moșierimea, clasa cea mai retrogradă a societății românești, n-a mai putut să-și apere și să-și conserve pozițiile economice și politice. Lovită în suportul politic prin desființarea sistemului cenșitar și aplicarea votului universal, moșierimea primește prin legiferarea și aplicarea reformei agrare o nouă lovitură pe plan economic, fapt care-i va reduce considerabil rolul și influența în viața social-economică și politică a țării. Această situație a determinat destrămarea și dispariția treptată a Partidului conservator, exponentul principal și tradițional al moșierimii.

Procesul de dezvoltare rapidă a relațiilor capitaliste în toate sectoarele vieții economice, creșterea numărului de întreprinderi industriale, comerciale și bancare cu capitaluri relativ mici, extinderea micii producții de mărfuri au dus la creșterea numărului elementelor burgheziei mici și mijlocii, la afirmarea lor în viața economică și politică a statului.

Schimbări importante au avut loc în acești ani și în rîndurile țărănimii. Perioada războiului și urmările sale, frământările și lupta maselor țărănești pentru pămînt, intensificarea pătrunderii relațiilor capitaliste la sate, soldate cu creșterea ponderii chiaburimii au ascuțit contradicțiile social-economice existente în sinul țărănimii, adîncind procesul de diferențiere și stratificare a lumii satului.

Schimbările și deplasările intervenite în structura internă a claselor sociale ca urmare a modificărilor care aveau loc în afara economiei au determinat un amplu proces de fărmîțare a partidelor politice ale claselor stăpînitoare, de zdruncinare a ponderii și pozițiilor lor în viața politică a țării. În sistemul partidelor politice, reprezentat pînă atunci de Partidul Conservator, Partidul național-liberal, Partidul național român din Transilvania ca și de Partidul socialist, au apărut după 1918 partide politice cu titlaturi „democratice”, „populare”, „țărănești”, cum au fost: Partidul poporului, Partidul țărănesc, Partidul muncii etc., care, sub presiunea maselor și a cerințelor dezvoltării societății românești, se declarau pentru transformări social-politice radicale. Acest fapt a făcut ca într-un interval de numai cîțiva ani să se succeadă la cirna țării mai multe guverne, reprezentînd, în diferite combinații, toate partidele claselor dominante. Instabilitatea guvernamentală din perioada anilor 1918—1921 era expresia neputinței claselor dominante de a soluționa cerințele impuse de procesul obiectiv de dezvoltare a țării prin vechile metode de guvernare.

Desăvîrșirea statului național român unitar a întregit forțele proletariatului, a creat condițiile pentru contopirea pe scară națională a mișcării muncitorești, conferindu-i un nou cadru de dezvoltare și manifestare. Numărul muncitorilor industriali se ridica în anii 1918—1920 la aproape 720 000, din care cea mai mare parte se aflau în București, Galați, Brăila, Iași, Timisoara, Cluj și regiuni industriale bogate în rezerve de materii prime: Valea Prahovei, Valea Jiului, Reșița etc. Numeric, pe ramuri industriale, exista un accentuat proces de concentrare a forței de muncă. Astfel, circa 60 000 de muncitori erau ocupați din industria extractivă, circa 370 000 în industria prelucrătoare, 90 000 în transporturi. În același timp, peste 200 000 de persoane lucrau permanent sau sezonier în industria forestieră. Deși clasa muncitoare avea o pondere mică în ansamblul populației (peste 80% din populație trăia la sate), rolul ei în viața țării depășea cu mult însemnătatea sa numerică. Creșterea numerică și întărirea organizatorică a proletariatului au sporit capacitatea lui de a se situa în avangarda mișcării progresiste și revoluționare. Mișcarea socialistă s-a afirmat ca o largă mișcare de masă, care cuprindea proletariatul și antrena însemnate pături muncitoare neproletare în lupta pentru înfăptuirea unor transformări sociale radicale.

3. Creșterea avîntului mișcării revoluționare s-a reflectat și în maturizarea partidului, în intensificarea procesului de clarificare ideologică, în întărirea considerabilă a poziției și rolului elementelor revoluționare din partid. Radicalizarea sensibilă a mișcării muncitorești s-a reflectat în aflulul maselor spre Partidul socialist, spre organizațiile sindicale și de tineret, care după război și-au reluat activitatea pe cuprinsul întregii țări.

Experiența revoluționară acumulată în decursul deceniilor de luptă împotriva claselor exploatare, procesul intens de organizare au condus mișcarea muncitorească din România spre noi forme și metode de luptă, spre adoptarea unor programe politice care să corespundă noului stadiu de dezvoltare a societății românești. În acest context, Partidul social-democrat și-a elaborat un proiect de program numit „Declarația de principii” publicată la 9 decembrie 1918, schimbîndu-și și denumirea, în Partidul socialist din România. Schimbarea titlaturii partidului din „social-democrat” în „socialist” nu era o măsură de conjunctură, ci un act cu conținut politic-ideologic care reflecta procesul de radicalizare a rîndurilor lui, de delimitare față de partidele tradiționale ale social-democrației. „Declarația de principii” sublinia că „Par-

tidul socialist din România este un partid de clasă, care, inspirându-se de la ideile socialismului științific, urmărește desființarea exploatării muncii sub orice formă, prin trecerea mijloacelor de producție și de schimb în stăpânirea societății. El este deci partidul clasei muncitoare, care are istoricește chemarea de a înfăptui această socializare a pământului, a fabricilor și a uneltelor de muncă”.

Esența „Declarației de principii” a constituit-o exprimarea cu pregnanță a scopului fundamental: „cucerirea prin orice mijloace a puterii politice din mâinile burgheziei române și întronarea dictaturii proletare în vederea realizării idealului comunist”.

Creșterea avântului mișcării revoluționare, numeroasele greve, mitinguri și manifestații în timpul cărora masele au ajuns nu o dată să stăpânească strada, luptele din 13 decembrie 1918 din București au demonstrat voința proletariatului de a cuceri pe cale revoluționară drepturi și libertăți democratice, de a imprima dezvoltării sociale o orientare corespunzătoare intereselor celor ce muncesc.

O problemă importantă care polariza atenția mișcării socialiste din România a fost realizarea unificării partidelor socialiste regionale, reorganizate în noiembrie-decembrie 1918. La 13 februarie 1919, prin Declarația comună a Comitetului executiv provizoriu al Partidului socialist din România, se făcea apel la forțele proletare din toate regiunile țării de a forma „un singur bloc socialist, un singur partid proletar, care să ducă înainte lupta clasei muncitoare din noua Românie spre realizarea idealului ei socialist de dezrobire de sub apăsarea burghezo-capitalistă. România nouă de astăzi trebuie să devină România socialistă de mine”.

Momentul care a prilejuit, pe de o parte, întrunirea în cadrul aceluiași forum a partidelor socialiste din România, iar pe de alta o confruntare de idei a fost Conferința mișcării socialiste din 23–26 mai 1919 de la București, care a adoptat programul Partidului socialist din România.

În program se cerea, printre altele: libertatea presei, întrunirii, dreptului de asociație, exproprierea totală a solului, lăsând micului proprietar numai atât poate muncii cu familia sa; socializarea industriilor de stat și particulare, a mijloacelor de transport, a instituțiilor de credit și a societăților de asigurare; recunoașterea sindicatelor ca reprezentante legale ale muncitorimii; fixarea salariilor, orele și condițiilor de muncă să se facă de comisii compuse din delegați ai sindicatelor și ai statului; înființarea Camerelor de muncă etc. De asemenea, se prevedea confiscarea tuturor averilor dobândite în timpul războiului sau realizate prin fraudă, confiscarea averilor mînăstirești, despărțirea bisericii de stat, învățămînt obligatoriu și gratuit, pînă la 18 ani, desființarea armatei permanente și înlocuirea ei prin miliția națională etc.

Prin prevederile sale, programul Partidului socialist a atras noi păături sociale sub steagul de luptă al clasei muncitoare, a stimulat procesul de unificare a mișcării socialiste.

În vara anului 1919, lupta grevistă a luat o mare amploare. Spre deosebire de trecut, acțiunile muncitorești s-au caracterizat prin participarea muncitorilor în număr mult mai mare prin metodele de organizare și conducere, prin acțiunile de solidaritate. Începînd cu greva generală a ceferiștilor din 1919, la care au participat 20 000 de muncitori din numeroase centre ale țării, continuînd cu greva celor 20 000 de petroliști din Valea Prahovei din iulie-august 1919 și pînă la marile acțiuni greviste organizate pe ramuri de producție, orașe și regiuni, mișcarea grevistă demonstra, așa cum scria ziarul „Socialismul”, „întreaga putere organizată a muncitorimii... gradul de conștiință pe care l-a atins întreg proletariatul român”.

Rezultatele luptelor greviste din 1919 au fost deosebit de însemnate. Muncitorii au cucerit pentru moment regimul de 8 ore de lucru, repaosul săptămînal, concedii plătite, alocații de scumpete și chirie, recunoașterea organizațiilor sindicale, a consiliilor muncitorești, a dreptului de grevă. S-au constituit secții locale ale Partidului socialist, s-a trecut la editarea unei noi serii de publicații socialiste.

Partidul socialist devenise un partid politic de masă, fiind singurul dintre partidele politice care la acea dată avea organizații în întreaga țară. Influența sa în viața politică românească era evidentă. Presa burgheză de diferite orientări, ca și unii politicieni burghezi erau nevoiți să recunoască acest fapt.

Atenția concentrată a opiniei publice românești asupra Partidului socialist, a programului și inițiativelor sale era determinată de creșterea rîndurilor și combativității revoluționare a clasei muncitoare, de abordarea realistă a problemelor majore ale dezvoltării societății, de activitatea pe care o desfășurau în rîndurile partidului unii intelectuali pătrunși de spiritul transformărilor înnoitoare, ca: N. D. Cocea, Emil Isac, Mihail Gheorghiu-Bujor, Mihai Macavei, Barbu Lăzăreanu, Octav Băncilă, P. Constantinescu-Iași, L. Ghelerter, Lucrețiu Pătrășcanu, E. Rozvan, precum și afinitatea pe care o manifestau față de ideile socialismului C. I. Parhon, Paul Bujor, Gala Galaction, Constantin Mille, dr. N. Lupu, Constantin Stere și mulți alți intelectuali de certă valoare, care prin conferințe și publicistică militau pentru democratizarea țării, pentru acordarea de drepturi și libertăți poporului.

Îngrijorate de amploarea mișcărilor greviste, de frământările din toate păturile sociale, ca și de intensa activitate electorală desfășurată de Partidul socialist, clasele dominante au luat măsuri de restrângere a libertăților și drepturilor democratice, de ciuntire și tergiversare a aplicării reformelor anunțate anterior, în primul rând a reformei electorale și a celei agrare.

Mișcarea grevistă din România de la sfârșitul anului 1919 și începutul anului 1920 constituie punctul de plecare al grevelor generale pe ramuri de producție, pe orașe și regiuni din etapa următoare, care anunțau izbucnirea grevei generale pe întreaga țară din octombrie 1920. Anul 1920 se caracterizează prin afirmarea clasei muncitoare și a organizațiilor ei în viața social-politică a țării, prin accelerarea procesului de unificare a Partidului socialist și clarificarea ideologică a rîndurilor sale.

În condițiile avîntului revoluționar, ale intensificării luptei ideologice din mișcarea muncitorească, la începutul anului 1920 secțiunile Partidului socialist din întreaga țară au cerut în mod organizat, prin moțiuni votate de marea majoritate a membrilor lor, transformarea Partidului socialist în Partid comunist și afilierea la Internaționala a III-a Comunistă. În vederea discutării problemei afilierei mișcării muncitorești din România la Internaționala a III-a, în toamna anului 1920 o delegație a Partidului Socialist a plecat în Rusia sovietică. Din delegație au făcut parte: Gh. Cristescu, Al. Dobrogeanu-Gherea, D. Fabian, E. Rozvan, C. Popovici, I. Flueraș. Delegația s-a întâlnit la Moscova și Harkov cu reprezentanții ai Internaționalei Comuniste și cu V. I. Lenin. Cu această ocazie au fost discutate probleme ale activității desfășurate de mișcarea socialistă din România în anii 1916—1920, condițiile de afiliere, formele muncii legale și ilegale, obligațiile partidelor care doresc să intre în Internaționala a III-a, munca la sate, în armată etc. Exprimîndu-și de la bun început adevărate fațade de principii leniniste ale partidului de tip nou, socialiștii români au formulat, totodată, o serie de obiecții cu privire la amestecul Internaționalei a III-a în stabilirea componenței organelor de conducere ale partidului — considerînd pe bună dreptate că acesta este un drept legitim al propriului partid, precum și cu privire la o serie de analize și aprecieri eronate făcute de aceasta la adresa situației din România și a mișcării noastre muncitorești.

Procesul de clarificare ideologică s-a manifestat pregnant în activitatea Partidului socialist, a presei sale, în cursul lucrărilor Consiliului general al partidului și sindicatelor din 30 ianuarie — 3 februarie 1921. Dezbaterile care au avut loc au dus la o delimitare organizatorică între curentele din partid, la grăbirea convocării congresului partidului. În confruntarea din Consiliu, curentul de stînga, reprezentat prin V. Becheanu, Gh. Cristescu, D. Fabian, L. Filipescu, Gh. Vasilescu-Vasia, Iancu Olteanu, a apreciat că tactica revoluționară nu poate conviețui cu reformismul și a cerut convocarea congresului partidului în vederea constituirii Partidului comunist și afilierei lui la Internaționala a III-a.

În luna februarie-aprilie 1921 a avut loc o susținută dezbateră a problemelor privitoare la crearea Partidului comunist. Propunerile privind ordinea de zi a congresului au fost publicate în presă o dată cu anunțarea datei deschiderii lucrărilor lui — 8 mai 1921.

Pentru buna pregătire a lucrărilor a fost constituită o comisie de organizare a congresului, care în lunile martie-aprilie 1921 a ținut săptămînal ședințe de lucru pentru discutarea situației din secțiunile locale. Majoritatea delegaților au primit din partea organizațiilor locale mandate imperative pentru crearea Partidului comunist și afilierea la Internaționala a III-a. Congresului întrunit la 8 mai 1921 i-a revenit misiunea istorică de a consfinți, prin lucrările și hotărîrile sale, transformarea Partidului socialist în Partid comunist. Din documentele congresului, din activitatea desfășurată de unii militanți de seamă ai mișcării muncitorești, ca: Gheorghe Cristescu, Al. Dobrogeanu-Gherea, Andrei Ionescu, Dumitru Grofu, Gh. Niculescu-Mizil, Constantin Mănescu, Eugen Rozvan, Mihai Macavei, Mihai Cruceanu, E. Köblös, T. Iordăchescu, Benedict Stefan, din luptele clasei muncitoare rezultă amploarea acțiunilor pentru făurirea Partidului comunist.

În ziua de 8 mai 1921, după alegerea prezidiului și a comisiilor de lucru, congresul a adoptat o serie de moțiuni: „Pentru pace, contra războiului”, „Pentru amnistie”, „Pentru cei închiși”, „Contra cenzurii și stării de asediu”, „Pentru cei loviți de grevă”, „Pentru proletariatul rus”, moțiuni care exprimau poziția revoluționară, profund patriotică și internaționalistă a organizațiilor socialiste din întreaga țară.

În centrul lucrărilor congresului s-au aflat dezbaterile asupra programului partidului comunist și asupra afilierei la Internaționala a III-a. Raportul, discuțiile au susținut programul revoluționar de luptă, în care a fost înscris ca scop fundamental al partidului înfăptuirea în România a societății fără clase, comunismul.

În seara zilei de 11 mai, după îndelungate dezbateri, s-a trecut la vot. Scrutinul evidențiază sensul și caracterul profund al dezbaterilor. La validarea hotărîrii de transformare a Partidului socialist în Partidul Comunist Român și afilierea la Internaționala a III-a, rezul-

tatul votului a fost: unanimitate în legătură cu amindouă propunerile, pronunțându-se 438 de mandate pentru afiliere necondiționată la Internaționala a III-a, 111 cu rezerve.

În ziua de 12 mai a fost supus dezbaterii proiectul Statutului Partidului socialist-comunist și Proiectul de program privind problema agrară. În timp ce se discuta problema agrară, guvernul prezidat de generalul Al. Averescu a trimis jandarmi și polițiști care, pătrunzând în sală, au arestat pe delegații care votaseră fără rezerve afilierea partidului la Internaționala a III-a, sub învinuirea de „complot împotriva siguranței statului”.

În aceste condiții, congresul nu a adoptat rezoluții în legătură cu programul și Statutul partidului, în problema agrară, națională etc. Astfel Partidul Comunist Român și-a început activitatea în împrejurări vitrege, în lupta deschisă cu reacțiunea.

Eveniment de însemnătate istorică, transformarea Partidului Socialist în Partidul Comunist Român la Congresul din mai 1921 a marcat triumful ideologiei consecvent revoluționare, al marxism-leninismului în mișcarea muncitorească din țara noastră, deschizând o etapă nouă, superioară, în lupta întregului popor. Partidul comunist, continuatorul direct al mișcării revoluționare, socialiste, al partidului clasei muncitoare făurită în 1893, vlăstarul cel mai vișuros al epocii contemporane a României, a dus mai departe și a ridicat pe un plan superior, în noul cadru de dezvoltare a țării, lupta de eliberare socială și națională a poporului român. „După crearea Partidului Comunist Român — arată tovarășul Nicolae Ceaușescu —, care a înscris pe steagul său țelul cuceririi puterii politice de către clasa muncitoare, instaurarea dominației întregului popor la făurirea orânduirii socialiste și comuniste, proletariatul organizat a desfășurat larg asaltul împotriva regimului burghezo-inoșieresc, a înfăptuirii țării puterilor străine, împotriva fascismului, pentru o politică de apărare a intereselor naționale, pentru dezvoltarea democratică, progresistă a țării”.

4. În perioada anilor 1921—1928 a avut loc o dezvoltare mai accentuată a forțelor de producție, îndeosebi a industriei, ceea ce a exercitat o puternică influență asupra vieții economico-sociale a țării. Aceasta a corespuns, de altfel, cu perioada dezvoltării economice și a stabilizării relative a capitalismului pe plan internațional.

În această perioadă, viața politică a fost dominată de Partidul Național Liberal, exponentul cel mai puternic al marii burghezii industriale bancare. Preluând guvernarea țării, în ianuarie 1922, acesta a menținut-o, cu o scurtă întrerupere (martie 1926 — iunie 1927), până la sfârșitul anului 1928. În timpul guvernării liberale a fost adoptată Constituția României din 1923, prima după făurirea statului unitar român. Exprimând dominația de clasă a burgheziei și cerințele dezvoltării capitaliste a țării, Constituția oglindea, în oarecare măsură și unele cuceriri democratice smulse de masele populare în perioada de avânt revoluționar, printre care votul universal, egalitatea tuturor cetățenilor în fața legii, libertatea organizării și întrunirilor, a presei ș.a.

Între anii 1921 și 1924, Partidul Comunist Român, desfășurându-și activitatea în condiții legale, și-a concentrat atenția îndeosebi asupra întăririi sale organizatorice și definirii liniei sale generale politice.

Deși condițiile în care trebuia să-și desfășoare activitatea erau deosebit de grele, majoritatea cadrelor de bază aflându-se în închisori, partidul a reușit treptat să-și refacă structura organizatorică centrală și locală, să facă posibilă reparația ziarului „Socialismul” și a altor organe de presă muncitorești, să-și lărgască contactul cu masele de oameni ai muncii.

Paralel cu activitatea pentru întărirea organizatorică, P.C.R. a militat pentru înfăptuirea unității politice și de acțiune a clasei muncitoare, pentru întărirea organizației revoluționare a tineretului și a sindicatelor.

La Conferința generală a Tineretului Socialist din România, ținută în zilele de 19—20 martie 1922 la București s-au pus bazele organizatorice și tactice ale mișcării revoluționare unitare de tineret, care a activat din primul moment sub conducerea partidului comunist. Pentru a se feri de loviturile organelor represive, organizațiile de tineret au adoptat în documentele lor principii autonome față de organizațiile politice ale clasei muncitoare.

În aprilie 1924, odată cu afilierea la Internaționala Comunistă a Tineretului, organizația de tineret din țara noastră a adoptat denumirea de Uniunea Tineretului Comunist, fiind singura organizație revoluționară de tineret existentă la acea dată în România.

În ceea ce privește problema sindicală, aceasta capătă un caracter deosebit de complex datorită faptului că la 26 mai 1921 fusese promulgată Legea asupra sindicatelor profesionale (legea Trancu-Iași), care, cu toate limitele sale, a însemnat recunoașterea de către autorități a dreptului de organizare profesională a clasei muncitoare.

Poziția mișcării muncitorești față de legea Trancu-Iași a fost fixată la conferințele sindicale din iunie 1921, ținute la Ploiești, precum și la Congresul sindical de la Brașov, din octombrie aceluși an, care au hotărât ca sindicatele să se organizeze pe baza acesteia, fără să renunțe la lupta pentru recunoașterea sindicatelor organizate pe principiul luptei de clasă.

Deși grupate în două centrale (Comisia generală, cu sediul la București, și Consiliul general, cu sediul la Cluj), sindicatele au cunoscut o dezvoltare ascendentă sub raport numeric și organizatoric. În zilele de 4—7 iunie 1922 a avut loc la Sibiu Congresul general al sindicatelor, care a declarat mișcarea sindicală unificată și centralizată și a ales Consiliul General al uniunilor sindicale din România.

După Congresul de la Sibiu, activitatea sindicatelor s-a intensificat. Cu forțe unite, ele au acționat pentru ziua de muncă de 8 ore, repaus săptămânal, salarii la nivel cu scumpetea, asigurări sociale de stat, concedii plătite, salariu egal la muncă egală, dreptul la grevă, recunoașterea demnității omenești și consacrarea acestor revendicări în contracte colective de muncă. Numărul membrilor sindicatelor a ajuns în vara anului 1923 la peste 70 000.

Mișcarea sindicală a trecut în anul 1923 prin grele încercări. În preajma deschiderii Congresului sindical de la Cluj, în mișcarea sindicală au apărut două orientări: una promovată de liderii reformiști ai Federației partidelor socialiste, care cerea afilierea la Federația Internațională Sindicală cu sediul la Amsterdam (de orientare reformistă), și alta prin care se milita pentru afilierea la Internaționala Sindicală Roșie, cu sediul la Moscova.

Partidul comunist, menținându-se pe pozițiile revoluționare, pentru a evita pericolul sciziunii și a salvarda unitatea sindicală, a dat indicații ca la congres, care a avut loc în septembrie 1923, să nu se pună la ordinea zilei problema afilierii la una sau la alta din internaționalele sindicale, ci să se dezbate numai problemele care pot duce la întărirea unității sindicale a muncitorilor de orice convingere politică. Chemarea partidului comunist: „La Cluj, să mergem să clădim, iar nu să dărâmăm... Unitatea sindicală, front unic muncitoresc, lupta dlră — iată drumul spre dezrobire”, a avut un puternic ecou în rândul majorității muncitorilor din sindicate și al conducătorilor lor. Liderii social-democrați de dreapta nu au vrut să renunțe însă la proiectul lor de afiliere, și au menținut această problemă pe ordinea de zi a congresului. Mai mult de jumătate dintre delegați — 135 din totalul de 242 — s-au pronunțat împotriva afilierii la F.I.S. de la Amsterdam. În fața acestui vot, liderii social-democrați de dreapta au exclus din congres, cu concursul direct al poliției, pe delegații care s-au pronunțat împotriva afilierii și, pe baza votului delegaților rămași, au declarat mișcarea sindicală din România afiliată la F.I.S.

Dezaprobind acest act, reprezentanții sindicatelor excluse din congres s-au întrunit într-o conferință la București, în zilele de 28—30 octombrie 1923 și au creat Sindicatele unitare, alegând Consiliul General al Sindicatelor Unitare (C.G.S.U.). Conferința a adoptat un manifest programatic prin care Sindicatele unitare se declarau independente, neafiliate nici unui for internațional, și își propuneau ca principal țel refacerea unității sindicale, apărarea, pe baza luptei revoluționare, a intereselor economice vitale ale clasei muncitoare.

În anii 1922—1924, cu toate măsurile întreprinse de autoritățile burgheze, în întreaga țară s-au desfășurat numeroase acțiuni greviste, multe din aceste greve au fost de lungă durată (15 săptămâni cea a metalurgiștilor din Tg. Mureș, 4 săptămâni a metalurgiștilor de la „Lemaitre”, peste 3 săptămâni cele ale tipografilor de la „Universul” și „Adevărul”). Revendicările formulate de greviști au fost sporirea salariului, ziua de muncă de 8 ore, contractul colectiv de muncă și reglementarea muncii etc.

Măsurile represive ale claselor exploatatoare dominante au culminat cu ordonanțele militare din aprilie, iulie și decembrie 1924 prin care a fost interzisă activitatea P.C.R., a U.T.C. și a altor organizații revoluționare.

Odată cu scoaterea sa în afara legii, în 1924, în fața Partidului Comunist Român s-au pus sarcini deosebit de grele; el a trecut la organizarea activității în condițiile ilegalității condiții de opresiune și teroare din partea reacțiunii —, continuându-și, totodată, preocuparea pentru cristalizarea liniei generale în concordanță cu situația din România a acelei perioade.

Ceea ce a îngreunat și mai mult situația clasei muncitoare era faptul că, în fața politicii reacțiunii burghezo-mosierești, ea se găsea scindată, întrucât după Congresul din 1921, gruparea de dreapta din fostul Partid socialist, care s-a opus creării Partidului comunist, a trecut la constituirea Partidului Socialist Democrat. Aceasta a dus la spargerea unității clasei muncitoare pentru o lungă perioadă de timp, cu repercusiuni grele asupra luptelor revoluționare și democratice din România.

Desfășurându-și activitatea în condițiile ilegalității, partidul comunist a împletit munca ilegală cu cea legală, creând o serie de organizații cum au fost Sindicatele unitare, Blocul muncitoresc-țărănesc, Ajutorul roșu, Prietenii naturii, Liga contra terorii ș.a. care au desfășurat o largă activitate politică în rândul muncitorilor și țăranilor. În același timp, partidul și-a îndreptat eforturile spre încheierea unității de acțiune a clasei muncitoare și spre crearea alianței muncitorești-țărănești.

Congresele al II-lea (1922), al III-lea (1924) și al IV-lea (1928) ale P.C.R. oglindesc preocupările comuniștilor pentru clarificarea unor probleme ideologice și politice, pentru crista-

lizarea liniei generale politice, a tacticii și strategiei partidului; se depun eforturi în vederea consolidării organizatorice și întăririi legăturilor sale cu masele largi de oameni ai muncii.

Activitatea partidului a fost mult îngreuiată și de neînțelegerea și necunoașterea de către unele cadre din conducerea sa a realităților social-politice românești, datorită și condițiilor în care era nevoit partidul să-și desfășoare activitatea și care împiedicau dezbaterea largă și principială în partid a problemelor social-economice ale dezvoltării țării. Confuziile ideologice din acea vreme din mișcarea muncitorească, existența unor elemente mic-burgheze, carieriste, în partid au dus la izbucnirea luptelor fracționiste din 1929, care au dezorganizat grav activitatea partidului, aducându-l la un pas de lichidare tocmai în perioada ofensivei capitaliste împotriva maselor populare și în ajunul unor mari bătălii de clasă. În același timp, în documentele de partid și-au făcut loc, într-o anumită perioadă, în special la Congresele al III-lea (1924) și al IV-lea (1928) și în parte și la Congresul al V-lea (1931), o serie de aprecieri greșite privind problema națională, colaborarea cu alte forțe muncitorești și democratice, precum și modul de apreciere a statului român, considerat, în mod greșit, ca „un stat tipic cu multe națiuni”, rezultat din „acapararea unor teritorii străine”. La aceasta a contribuit și faptul că în conducerea partidului s-au aflat uneori cadre ce nu cunoșteau realitățile țării, inclusiv persoane trimise de Internaționala a III-a din alte țări și care aplicau, fără să țină seama de aceste realități, unele teze și indicații cu caracter general.

5. Izbucnirea crizei economice mondiale din 1929—1933 care s-a resimțit din plin și în România, a avut grave repercusiuni asupra dezvoltării țării noastre, asupra nivelului de trai al maselor populare. Consecințele crizei au afectat puternic clasa muncitoare, țărănimea, o serie de categorii mijlocii și părți însemnate ale intelectualității.

Ofensiva economică a burgheziei și moșierimii împotriva maselor muncitoare, măsurile guvernanților de aruncare a efectelor crizei pe spinarea oamenilor muncii, creșterea șomajului de masă, prelungirea zilei de lucru, reducerile succesive de salarii, cunoscute sub denumirea de „curbe de sacrificiu”, mărirea impozitelor, a chirii, restrângerea libertăților democratice pătrunderea tot mai intensă a capitalului străin în economia țării au dus la știrbirea suveranității țării, la subjugarea ei și mai accentuată de către monopolurile și puterile imperialiste.

Această situație a sîrmit în întreaga țară un val de proteste, de manifestații cu larg caracter de masă, cuprinzînd rîndurile proletariatului, țărănimii, intelectualității, micilor funcționari și ale altor categorii sociale, ale tuturor acelor care simțeau urmările crizei și ale politicii economice a marii burghezii și moșierimii.

În aceste condiții i-a revenit Partidului Comunist Român sarcina istorică de a uni într-un șuvoi de luptă pentru ieșirea revoluționară din criză toate forțele patriotice și democratice ale țării noastre. Activînd în condiții deosebit de grele, P.C.R. a găsit formele și metodele de activitate pentru a atrage, mobiliza și organiza în lupta revoluționară mase tot mai largi ale poporului, pe baza unității de acțiune a clasei muncitoare.

Restabilirea unității partidului comunist, ca urmare a lichidării luptelor fracționiste fără de principii din anii 1929—1930, clarificarea unor probleme de ordin strategic și tactic la Congresul al V-lea al P.C.R., în 1931 — care a marcat un moment important în viața partidului —, au avut drept consecință întărirea capacității sale de a răspunde principalelor sarcini privind organizarea și conducerea luptei de clasă a proletariatului, a tuturor celor loviți de efectele crizei, spoliați de jaful și exploatarea capitalistă și moșierească precum și a monopolurilor imperialiste străine.

Pentru pregătirea unor mari lupte greviste, a unor puternice acțiuni revoluționare ale maselor muncitoare, P.C.R. și-a concentrat atenția îndeosebi asupra principalelor detașamente ale clasei muncitoare, desfășurînd o intensă activitate în rîndurile muncitorilor de la căile ferate, din industria petroliferă și minieră în vederea realizării unității de acțiune muncitorească.

Treptat, în condițiile creșterii luptelor revoluționare de clasă, ideea frontului unic și-a făcut tot mai mult loc în conștiința maselor și în rîndurile organizațiilor muncitorești. Delegațiile muncitorilor alese de întreaga masă de salariați, imputernicite să trateze cu conducerea întreprinderilor și cu autoritățile, s-au transformat în comitete de acțiune, comitete de grevă, comitete de fabrică, comitete ale șomerilor, gărzi de autoapărare ș.a.

Apariția și activitatea acestor noi organe ale Frontului unic muncitoresc, care reprezentau pe toți muncitorii, fie ei comuniști, socialiști, social-democrați sau fără partid, au imprimat luptelor revoluționare din anii crizei economice un caracter, unitar și combativ, au permis colaborarea Partidului Comunist Român cu celelalte organizații muncitorești, i-au dat acestuia posibilitatea să organizeze și să conducă mari bătălii de clasă, la care au fost antrenate, alături de clasa muncitoare, mase largi din rîndul altor categorii sociale neproietare. Stau mărturie în acest sens marile bătălii de clasă, care au început cu greva de la Lupeni din 1929 și au culminat cu luptele petrolștilor și ceferiștilor din iarna anului 1933. Grevate pe fondul marii

crize economice din anii 1929—1933 grevele muncitorilor petroliști din Valea Prahovei — ianuarie 1933 — și ale muncitorilor cefești de la atelierele Grivița din 15—16 februarie 1933 au dovedit încă o dată marea forță a clasei muncitoare, condusă de P.C.R., hotărârea ei nestrămutată de a lupta împotriva exploatării.

În bătăliile de clasă purtate în anii 1929—1933, clasa muncitoare, în frunte cu partidul comunist, s-a afirmat cu putere pe arena istoriei ca cea mai înaintată forță a societății românești, avangarda luptei întregului popor împotriva pericolului fascist, pentru drepturi economice și politice, pentru democrație, independență și suveranitate națională. În cursul desfășurării luptelor și în perioada care le-a urmat s-au întărit legăturile partidului cu masele, a crescut rolul elementelor muncitorești în partid, în conducerea sa. S-a extins considerabil influența partidului în mase, s-a ridicat prestigiul său politic și s-a îmbogățit experiența lui revoluționară. În vilttoarea luptelor s-au format și s-au călit numeroși activiști și militanți revoluționari, cadre legate de clasa muncitoare, de interesele și năzuințele poporului, care au jucat un rol important în organizarea și conducerea luptelor de clasă din anii următori.

6. După ieșirea din criza economică din anii 1929—1933, producția industrială și agricolă a României cunoaște o continuă creștere atingând în 1938 cel mai înalt nivel cunoscut în orînduirea burgheză-moșierească. Se accentuează procesul de concentrare a capitalului și a producției, îndeosebi în industria grea extractivă și prelucrătoare, de formare a marilor monopoli, care încep să joace un rol dominant în viața economică și politică a țării.

În această perioadă se face simțită tot mai pregnant procesul de restrîngere a drepturilor și libertăților cetățenești. Se accentuează activitatea organizației teroriste de tip fascist Garda de fier, agentura hitlerismului în România, punînd în pericol însăși existența României ca stat independent și suveran.

Împotriva acestei politici reacționare se ridică clasa muncitoare, în frunte cu partidul comunist, masele largi populare și unele cercuri ale burgheziei naționale.

În condițiile accentuării diferențierii economice a țărânimii, sărăcirii țăranilor cu pămînt puțin în favoarea moșierilor și chiburilor, s-au intensificat mișcările la sate împotriva politicii claselor guvernante, dintre care cea mai proeminentă a fost răscoala țăranilor români și maghiari din Valea Ghimeșului (1934). În 1933 se creează sub conducerea dr. Petru Groza, Frontul Plugarilor, organizație democratică a țărânimii, acționîndu-se pe linia unirii în luptă a clasei muncitoare și țărânimii muncitoare, pentru o politică democratică, favorabilă intereselor celor ce muncesc.

Numeroși oameni politici democrați și reprezentanți ai intelectualității progresiste își manifestă nelinıştea față de activitatea legionarilor și de pericolul înfăușării țării imperialismului fascist german. O serie de oameni politici ca Nicolae Titulescu, Nicolae Iorga, Grigore Iunian, Virgil Madgearu, Dem. Dobrescu ș.a. iau atitudine împotriva expansiunii agresive a Germaniei hitleriste, denască activitatea Gărzii de fier, militează pentru dezvoltarea colaborării cu alte state și întărirea securității țării.

În împrejurările în care pericolul fascist amenința direct interesele supreme ale țării, P.C.R. s-a situat în fruntea forțelor patriotice naționale, desfășurînd largi acțiuni politice pentru ralierea pe o platformă comună a tuturor partidelor și organizațiilor, claselor și grupărilor sociale ale căror interese coincideau cu cele ale patriei, ale democrației, într-un larg front popular de luptă pentru apărarea independenței și integrității țării, pentru a bara calea fascismului. Orientarea politică a comunistilor a permis inițierea unor noi acțiuni de front unic și încheierea unor acorduri de colaborare între organizațiile politice muncitorești. Rezultatul acestei activități s-a concretizat și în crearea a zeci de organizații de masă democratice, antifasciste: Comitetul național antifascist, Liga muncii, Blocul democratic, Uniunea oamenilor muncii maghiari (Madoszul), Frontul studentesc democrat, Frontul feminin ș.a. Din aceste organizații de masă, care au cuprins mii de aderenți de diferite categorii sociale, au făcut parte activiști de frunte ai mișcării comuniste și antifasciste, personalități de seamă ale vieții politice și cultural-științifice.

Înflăcăratele apeluri la unitate lansate de către P.C.R., avîntul luptei antifasciste a maselor și-au găsit expresia în amplele manifestații desfășurate sub lozincă Frontului popular antifascist și antihitlerist pe întreg cursul țării „Ne cheamă la luptă sîngele lui Doja, Horea și Tudor Vladimirescu” — se spunea într-un vibrant manifest răspîndit atunci de către P.C.R. „Ne cheamă la luptă dragostea de țară pe care nu vrem s-o vedem sfîșiată și cotropită, dragostea de acest popor, pe care nu-l vrem îngenuncheat și robit”.

O bogată presă de partid ilegală, printre care amintim ziarele și revistele: „Scînteia”, „Lupta de clasă”, „Steagul Roșu”, „Tînarul leninist”, „Studentul liber”, „Noi vrem pămînt”, „Cazarma”, „Vörös Erdély” ș.a., la care se adaugă un număr însemnat de publicații legale: „Era nouă”, „Korunk”, „Blocul”, „Arena”, „Reporter”, „Fapta”, „Atlas”, „Ecol”, „Omul liber”, „Clopotul”, „Drumul femeii” ș.a., a militat cu eroism împotriva pericolului fascist,

pentru apărarea intereselor vitale ale maselor largi populare. Un aport și-au adus și ziarele social-democrate sau socialist-unitare „Lumea nouă”, „Șantier”, „Munca”, „Proletarul”, gazetele sindicale „Metalurgistul”, „Constructorul”, „Minerul”, „Lupta sindicală” și multe altele. În coloanele presei comuniste, social-democrate, progresiste au activat, în afară de militanți comuniști și socialiști, un cerc larg de personalități de prestigiu ale vieții culturale și științifice românești.

Prelund tradițiile bogate ale poporului român de prietenie și întruajutorare cu toate popoarele în lupta pentru libertate, ducând mai departe tradițiile de solidaritate ale clasei muncitoare, ale forțelor revoluționare din țara noastră, ale partidului său, care s-a aflat întotdeauna alături de acțiunile proletariatului mondial, împletind răspunderile față de poporul român cu conștiința îndatoririlor internaționaliste, P.C.R. și-a manifestat și în acești ani atașamentul și adevărată frățescă la lupta eroică a popoarelor subjugate sau amenințate de fascism. Treclnd peste barierele ridicate de guvernul burghez-moșieresc și biruind multe greutăți peste hotare, aproape 500 de patrioți români, mobilizați de P.C.R. și constituiți în formațiuni militare și-au adus contribuția la lupta poporului spaniol împotriva fascismului internațional.

Eroica luptă dusă în acei ani de partidul comunist în fruntea clasei muncitoare și a unor largi forțe progresiste, sub steagul democrației și independenței țării, amploarea mișcărilor democratice, cit și atitudinea realistă a unor personalități și grupări politice burgheze au stăvilnit pentru un timp ascensiunea spre putere a organizațiilor fasciste și înrobirea țării Germaniei naziste.

Instaurarea dictaturii regale la 10 februarie 1938, a avut repercusiuni negative pe planul vieții politice, interne și externe. Interzicerea activității partidelor politice, desființarea organizațiilor muncitorești precum și alte măsuri dictatoriale au dus la agravarea asupra și exploatarea maselor muncitoare. O expresie a acestui proces reacionar a fost și dizolvarea Confederației Generale a Muncii (C.G.M.), în septembrie 1938 și înființarea, în locul sindicatelor, sub oblăduirea guvernului dictaturii regale, a breslelor pe profesii. Partidul Comunist a dat cuvânt de ordine membrilor săi de a activa în bresle pentru promovarea intereselor muncitorimii și pentru apărarea independenței și suveranității naționale, amenințate de fascism. Aceste acțiuni au culminat cu puternica demonstrație din 1 Mai 1939, ilustrând hotărârea maselor largi populare de a lupta cu arma în mână împotriva Germaniei fasciste, pentru libertăți democratice, pentru apărarea independenței țării.

Încă de la înființarea sa, partidul politic al clasei noastre muncitoare s-a pronunțat cu hotărâre pentru deplina egalitate în drepturi între toți oamenii muncii, fără deosebire de naționalitate. În decursul anilor el a dezvoltat o largă activitate de apărare a intereselor oamenilor muncii de naționalitate maghiară, germană și de alte naționalități, de organizare a acestora, de întărire a solidarității între toți cei ce muncesc. După lichidarea pozițiilor greșite în problema națională s-au realizat progrese însemnate pe câmpul activității politice în rindul oamenilor muncii aparținând naționalităților conlocuitoare. Politica justă, marxist-leninistă a partidului în problema națională — politică de întărire a solidarității între toți oamenii muncii s-a reflectat cu putere în perioada luptelor de clasă din anii 1929—1933, în cadrul mișcării antifasciste din anii 1934—1938 și 1939—1940 și în special în poziția hotărâtă a oamenilor muncii români, maghiari și germani împotriva dictatului fascist de la Viena, în afirmarea voinței lor de a apăra integritatea și suveranitatea României.

În pofida puternicelor mișcări antifasciste care aveau loc în țara noastră, ca și în alte țări ale Europei, a glasului tot mai răspicat al forțelor înaintate care avertizau asupra pericolului agresiunii fasciste, marile puteri imperialiste, cercurile guvernante de atunci dintr-o serie de state au adoptat o poziție de cedare și compromis față de pretențiile Germaniei naziste, n-au înțeles necesitatea luptei unite împotriva agresorului. Aceasta a influențat negativ desfășurarea evenimentelor, a încurajat acțiunile agresive ale hitlerismului. După cum se menționează în Programul partidului, „Politica imperialistă de reimpărțire a lumii și dominație mondială promovată de Germania nazistă a dus la dezlănțuirea celui de-al doilea război mondial. Concesiile și cedarea în fața hitlerismului, lipsa de fermitate și unitate a statelor europene și a altor state în fața politicii agresive a imperialismului german au permis lui Hitler să dezlănțuie războiul, atacând și subjugând pe rând un număr mare de state din Europa, printre care Cehoslovacia, Polonia, Iugoslavia, Franța, Belgia, Olanda, țările nordice”. Această politică „conciliatoristă” a stimulat activitatea cercurilor celor mai reacționare din România ca și din alte state europene, care au pășit deschis pe calea trădării naționale. Poporul român, aflat singur în fața agresiunii fascismului german, lipsit de orice sprijin din afară, a devenit victima dictatului fascist de la Viena. Germania hitleristă și Italia musoliniană au impus, la 30 august 1940, guvernului român să cedeze Ungariei horticiste partea de nord a Transilvaniei, având o suprafață de 42 243 km² și o populație de peste 2 600 000 de locuitori, (dintre care 50,2%

români, 37 % secui și unguri, restul alte naționalități). Răpirea Transilvaniei de nord a provocat o uriașă mișcare de protest condusă de P.C.R. în rîndul maselor. Antrenînd mase largi din cele mai diverse pături sociale marile demonstrații din Cluj, Brașov, Timișoara, București, Constanța, Baia Mare au arătat împotrivirea întregului popor român față de odioasa hotărîre impusă țării la Viena, față de dictatura regală, principala vinovată de situația dezastruoasă a țării din august 1940. În aceste condiții a fost instaurat în România, în septembrie 1940, regimul dictaturii militaro-fasciste. Începea astfel cea mai neagră perioadă din istoria contemporană a României.

BIBLIOGRAFIE

- * * * *Programul Partidului Comunist Român de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate și înaintare a României spre comunism*, București, Edit. politică, 1975, p. 38—45.
- NICOLAE CEAUȘESCU, *Partidul Comunist Român — continuator al luptei revoluționare și democratice a poporului român, al tradițiilor mișcării muncitorești și socialiste din România, în România pe drumul desăvârșirii construcției socialiste*, vol. 1, București, Edit. politică, 1968, p. 351—378.
- NICOLAE CEAUȘESCU, *Cuvîntare la adunarea festivă consacrată aniversării a 80 de ani de la crearea partidului politic al clasei muncitoare din România. 30 martie 1973, în România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 8, București, Edit. politică, 1973, p. 276.
- NICOLAE CEAUȘESCU, *Semicentenarul glorios al Partidului Comunist Român. Expunere la Adunarea solemnă din Capitală, 7 mai 1971, în România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 5, București, Edit. politică, 1971, p. 865—866.
- NICOLAE CEAUȘESCU — *Cuvîntare la sesiunea jubiliară a M.A.N. consacrată celei de-a XXV-a aniversări a eliberării patriei de sub jugul fascist. 22 august 1969, în România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 4, București, Edit. politică, 1970, p. 367—368.
- * * * *1933. Luptele revoluționare ale muncitorilor ceferiști și petroliști*, București, Edit. politică, 1971, p. 72—94; 180—215; 291—348; 575—581.
- * * * *Întrebări și răspunsuri pe teme din istoria Partidului Comunist Român și a mișcării muncitorești din România*, București, Edit. politică, 1974, p. 141—146.
- Lupta împotriva fascismului pentru apărarea independenței naționale — obiectiv fundamental în strategia P.C.R. de Mircea Mușat în „Era socialistă”, an LV (1975), nr. 7.*
- * * * *Istoria României. Compendiu*, ed. III, București, Edit. didactică și pedagogică, 1974, p. 363—382; 389—397; 405—409; 415—417.

SESIUNEA DE COMUNICĂRI DE LA VASLUI ORGANIZATĂ CU PRILEJUL ANIVERSĂRII A 600 ANI DE LA PRIMA MENŢIUNE DOCUMENTARĂ A ORAŞULUI

În cadrul manifestărilor cultural-ştiinţifice organizate de Comitetul judeţean pentru cultură şi educaţia socialistă Vaslui, cu prilejul aniversării a 600 ani de la prima menţiune documentară a oraşului Vaslui a avut loc şi o sesiune de comunicări ştiinţifice intitulată „Vaslui 600 — evoluţie istorică şi perspective”. Această manifestare ştiinţifică, aflată sub înaltul patronaj al tovarăşului Nicolae Ceauşescu preşedintele Republicii Socialiste România, la care au luat parte cadre didactice din învăţământul superior, cercetători ştiinţifici, muzeografi, activiști de partid etc. din Bucureşti, Iaşi, Vaslui, s-a desfășurat în ziua de 19 septembrie 1975 în sala festivă a Casei de cultură a Sindicatelor din localitate în prezența unui numeros public constituit în mare parte din cadre didactice, activiști de partid, activiști culturali, elevi, etc. din județul Vaslui.

Lucrările au fost deschise de Pavel Stoica, prim secretar al Comitetului oraşenesc Vaslui al P.C.R., care a salutat această laudabilă inițiativă de a se organiza o sesiune de comunicări în care să fie evocat mărețul eveniment istoric. Apoi a luat cuvântul Aurel Tolescu, prim secretar adjunct al Consiliului popular judeţean Vaslui al P.C.R., care după o trecere în revistă a principalelor momente din trecutul glorios al oraşului şi judeţului Vaslui a prezentat asistenței mărețele realizări ale oamenilor muncii din această parte a țării noastre în edificarea societății socialiste multilateral dezvoltate.

În continuare lucrările sesiunii de comunicări s-au desfășurat în plen în următoarea ordine : Al. Andronic, *Mărturiile arheologice privind continuitatea neîntreruptă a populației autohtone pe aceste meleaguri*; Radu Manolescu, *Viața economică a oraşului Vaslui în sec. XV— XVI*; Eugen Bantea, *Unități militare din zona Vaslui în lupta pentru unitatea și independența de stat a României*; Ioan Dan, Gh. Pîrvulescu, *Momente ale mișcării revoluționare și democratice din județul Vaslui*; Aurel Carețki, *Lupta oamenilor muncii din oraşul Vaslui în perioada revoluției democrat-populare*; Pavel Stoica, *Organizația de partid a oraşului Vaslui în lupta pentru îndeplinirea obiectivelor stabilite de Congresul al XI-lea al P.C.R.* Lucrările prezentate, bogat documentate pe baza mărturiilor arheologice și a investigațiilor în arhive și biblioteci au scos în evidență faptul că Vasluiul a fost și este o așezare românească cu rădăcini milenare în istoria poporului nostru, din cele mai vechi timpuri pînă astăzi, că la Vaslui viața economică a pulsat cu intensitate în decursul istoriei avînd o contribuție de seamă la constituirea pieței interne a celor trei țări române, Țara Românească, Moldova și Transilvania, că tradițiile militare din județul Vaslui vechi din vremea lui Ștefan cel Mare s-au continuat sub diferite forme pînă în zilele fierbinții din August 1944, că în județul Vaslui mișcarea revoluționară și democratică a cunoscut momente de seamă, că în perioada revoluției democrat-populare lupta clasei muncitoare a oamenilor muncii, a țărănimii, a intelectualității înaintate din oraşul Vaslui s-a înscris în procesul general istoric cunoscut pe întregul teritoriu al țării noastre, în fine că în lupta pentru îndeplinirea obiectivelor stabilite de Congresul al XI-lea al P.C.R. organizația de partid a oraşului Vaslui a desfășurat o strălucită activitate oglindită în realizările la care noi înșine sîntem martori.

În cursul aceleiași zile sesiunea de comunicări s-a desfășurat și în cadrul a două secții. La Secția I au fost prezentate următoarele lucrări : Ion Caproșu și Nistor Ciocan, *Oraşul Vaslui în vremea lui Ștefan cel Mare*; Aurel Zugravu, *Unele aspecte ale vieții social-politice a oraşului Vaslui*; Constantin Toderescu, *Aceișuna Diviziei „Tudor Vladimirescu” în zona Deleni la 31 august 1944*; Aurel Chiper, *Rotul crescînd al județului Vaslui în întărirea capacității de apărare a patriei*; La Secția a II-a : Constantin Șerban, *Începuturi de industrie la Vaslui în sec. XVII— XIX*; Nicolae Ignat, *Bilanț și perspective în dezvoltarea economică a oraşului Vaslui*; Vasile Sbirnu, *Preocuparea Comitetului oraşenesc Vaslui al P.C.R. pentru asigurarea forței de muncă calificată pentru obiective ce se vor construi în perioada următoare în oraşul Vaslui*; Cezar Buchidău, *Viața cultural-artistică a oraşului Vaslui în anti-revoluției și construcției socialiste*. Ca și lucrările

prezentate în plenară, cele din cele două secții s-au remarcat prin problemele interesante ridicate și prin noutatea materialului documentar. Ele au fost în același timp file nescrise pînă astăzi ale istoriei orașului și județului Vaslui care vor contribui la îmbogățirea literaturii istorice consacrate acestor meleaguri. În fine în multe din lucrările în care a fost prezentat stadiul actual de dezvoltare sub toate aspectele ale județului și orașului Vaslui s-au trasat și perspectivele imediate și îndepărtate ale dezvoltării în continuare ale aceluiași proces istoric.

În după amiaza aceleiași zile participanții la sesiunea de comunicări au avut prilejul să cunoască cîteva obiective economice și culturale din orașul și județul Vaslui printre care menționăm: Complexul monumental al eroilor vasluieni din Războiul pentru cîștigarea independenței din 1877—1878 și din primul război mondial, Curtea domnească din Vaslui unde se află ctitoria lui Ștefan cel Mare, biserica sf. Ioan, vechile zidiri ale palatului domnesc din Huși, biserica episcopală din același oraș.

Constantin Șerban

CONFERINȚA INTERNAȚIONALĂ „FORȚELE ȘI CĂILE RĂZBOIULUI ȘI ALE PĂCII”

Din inițiativa Consiliului Academii de științe și arte din R.S.F. Iugoslavia, Comitetul Înteracademic pentru studiul cauzelor și consecințelor celui de-al doilea război mondial a organizat, cu prilejul aniversării a trei decenii de la Încheierea marelui conflict din anii 1939—1945, o conferință internațională la Zagreb (8—13 septembrie), cu tema „Forțele și căile războiului și ale păcii”. Conferința a fost onorată de patronajul Președintelui Iosip Broz Tito. Această reuniune își propunea să analizeze cauzele celui de-al doilea război mondial, ale apariției fascismului în Europa, în sfîrșit ale prăbușirii alianței dintre nazismul german, fascismul italian și militarismul nipon; alături de aceste probleme ale perioadei interbelice și ale războiului, figurau altele privind cei treizeci de ani de după 1945: crearea O.N.U., împărțirea lumii în blocuri și războiul rece, lupta de emancipare națională, decolonizarea, formarea și rolul grupării țărilor nealiniate, cursa înarmărilor nucleare și dezarmarea, lupta pentru crearea unui climat de securitate și pace, în fine, actuala criză energetică și a materiilor prime.

Cum lesne se poate vedea din ampla tematică fixată de organizatori, lucrările Conferinței s-au axat pe două mari grupe de probleme a) cauzele și desfășurarea celui de al doilea război mondial; b) aspectele fundamentale ale lumii postbelice. Pe scurt, istorie și actualitate, corelație și nu juxtapunere, în înțelesul că temele de istorie au fost dezbătute cu precădere în lumina impactului lor asupra situației de astăzi, iar problemelor actuale li s-au urmărit rădăcinile în trecutul apropiat. Este de la sine înțeles, că în informarea de față atenția s-a îndreptat spre prima grupă tematică, cea de a doua fiind amănunțit prezentată într-o altă publicație.

Dintre comunicările consacrate originilor celui de-al doilea război mondial, se cuvine semnalată cea a istoricului elvețian W. Hofer, *Dezlănțuirea celui de-al doilea război mondial ca urmare logică a politicii național-socialiste de agrestune și a tacticii de provocare*, care reia tezele din lucrarea — devenită clasică a autorului —, potrivit căreia războiul era inevitabil de la 30 ianuarie 1933, cînd Hitler a început pregătirea lui „planificată”; nu e vorba deci de „izbucnirea”, ci de „dezlănțuirea” conflictului mondial. În cursul discuțiilor, un șir de participanți au subliniat necesitatea studierii și dezvoltării forțelor social-politice care au adus la putere regimul național-socialist și au favorizat politica sa de agresiune.

Acelorași sfere de probleme interbelice le-a aparținut și comunicarea lui M. Zgorniak (Polonia), *Atitudinea Poloniei față de înarmarea Germaniei, la începutul anilor '30 al secolului al XX-lea*, bogată în informații noi într-o problemă încă neelucidată: războiul preventiv proiectat de Polonia împotriva Germaniei. Potrivit autorului, „Polonia era atunci (adică în anii 1932—1933) gata să întreprindă acest fel de acțiune preventivă care, dat fiind raportul de forțe din acel moment, avea toate șansele să reușească”. Absența unui răspuns afirmativ al Parisului — unde proiectul fusese transmis — a dus la abandonarea întreprinderii.

Cele mai multe comunicări au fost însă consacrate războiului. Nouă în încheieri și fecundă în direcțiile de cercetare indicate a fost contribuția lui E. Čalić, (R.S.F. Iugoslavia) *Economia de război a celui de-al treilea Reich și cel de-al doilea război mondial*. Pe baza unei foarte amănunțite investigații a surselor, autorul a analizat rolul economiei militare (Wehrwirtschaft) în cel de-al treilea Reich, politica de înarmare pînă la izbucnirea războiului, legislația și sloganele pro-

pagandistice destinate să justifice politica de înarmare, războiul de cucerire și planurile „Blitzkrieg”ului. Calić consideră și el că „dezlănțuirea celui de-al doilea război mondial și operațiile agresive ale Wehrmachtului au fost realizate planificat, atât din punctul de vedere al timpului, cât și al spațiului”.

Sfârșitul celui de-al treilea Reich a făcut obiectul comunicării lui K.D. Bracher (R.F.G.), ale cărui concluzii sînt perfect ilustrate de subtitlul contribuției sale „Prețul de sînge al dominației prin forță”. G.A. Kumanev (U.R.S.S.), a relevat în comunicarea sa *Despre rolul Uniunii Sovietice în zdrobirea Germaniei fasciste* contribuția decisivă a Armatei Roșii în înfrîngerea Reichului nazist, iar compatriotul său V.P. Naumov a prezentat o foarte utilă informare asupra *Problemelor de bază ale istoriografiei sovietice despre Marele Război de Apărare a Patriei*.

Dintre comunicările privind războiul de partizani din Iugoslavia, două se cer neapărat amintite: H. Bernard (Belgia), *Războiul patriotic iugoslav văzut de adversarii săi și indeosebi de jurnalul de război al O.K.W.-ului*, a urmărit — pe baza izvorului menționat în titlu și a altor surse-atitudinea conducătorilor militari și politici, germani și italieni, față de războiul de partizani din Iugoslavia; de semnalat că cei dintîi dintre adversarii care au înțeles eficacitatea acestei forme de război au fost contele Ciano și feldmareșalul List.

Cea de-a doua comunicare a tratat *Contribuția Iugoslaviei la victoria Aliaților* și a aparținut lui V. Kljaković (R.S.F. Iugoslavia); autorul a integrat războiul de partizani în contextul marelui conflict și i-a pus în lumină marea-i însemnătate precum și trăsăturile originale (între altele, singurul război popular desfășurat și pe mare).

Foarte clară și substanțială a fost analiza problemelor cu care Franța a fost confruntată imediat după eliberarea ei, analiză întreprinsă de J.M.d’Hoop (Franța) *Problemele Franței la sfîrșitul celui de-al doilea război mondial*. Problemele economice, justiția, noua constituție au fost examinate cu remarcabilă finețe.

Delegația română a prezentat patru comunicări: Valter Roman: *România înainte și în timpul celui de-al doilea război mondial și contribuția ei la victoria asupra fascismului*; Costin Murgescu *Problemele fundamentale ale creării unei noi ordini economice și politice internaționale*; C. Căzănișteanu, *Acțiuni de solidaritate ale poporului român cu lupta popoarelor din centrul și sud estul Europei împotriva agresiunii fasciste*; Fl. Constantin, *Securitate internațională și integritate teritorială: lupta României pentru apărarea statu-quo-ului în perioada interbelică (1919—1939)*. Membrii delegației au luat cuvîntul la discuția unor probleme ca rolul științei în lupta pentru pace, tratatul de la Locarno și originile politicii mîuncheneze, rolul bătăliilor de la Moscova și Kursk în desfășurarea războiului etc.

Participanții au făcut o excursie în cursul căreia au vizitat casa memorială din Cumrovec, satul natal al Președintelui Iosip Broz Tito.

Excelent organizată, Conferința a oferit cadrul unor foarte vii și fecunde schimburi de păreri și, prin lucrările ei, a constituit o contribuție de preț la studiul celui de-al doilea război mondial și a celor trei decenii care i-au urmat.

Fl. Constantin

AL. ZUB, *Mihail Kogălniceanu istoric*, Edit. Junimea, Iași, 1974, 852 p. + 8 planșe foto.

După trei ani de la apariția substanțiale sale bibliografii privind opera edită a lui M. Kogălniceanu (Al. Zub, *Mihail Kogălniceanu 1817—1891. Bibliografie*, Edit. Enciclopedică Română — Edit. Militară, 1971), Al. Zub a publicat cuprinzătoarea monografie, *Mihail Kogălniceanu istoric*. O asemenea lucrare devenise necesară deoarece opera istoriografică a marelui om de cultură și politic era adesea mai puțin luată în seamă decît activitatea sa politică.

Acceptînd părerea că în activitatea lui Mihail Kogălniceanu omul politic întrecea pe istoric, autorul lucrării de care mă ocup, împărtășește declarația din 1911 a lui N. Iorga că opera culturală — deci și cea istoriografică rămîne cea dintîi și cea mai importantă, întrucît ea stă la baza dezvoltării istoriografiei române moderne (p. 14), motiv pentru care autorul monografiei afirmă că „o reexaminare sistematică a operei sale”, i s-a părut necesară. Scopul a fost să prezinte personalitatea istoricului Kogălniceanu, așa cum ea reiese din lucrările lui istoriografice, precum și din cele înrudite, afirmație din care a tras „încheierea că nota caracteristică a activității sale, indiferent de domeniu, rămîne *spiritul istoric*, în afara căruia ele n-ar putea fi înțelese cum se cuvine” (p. 18).

O privire critică a lucrărilor de diferite proporții privind opera istoriografică a lui Kogălniceanu se face în al doilea capitol al monografiei, intitulat *Periplu bibliografic*, dîndu-se totodată o caracterizare a operei lui, pe baza aprecierilor făcute de numeroșii cercetători ai unei activități „atît de fascinantă”, scoîndu-se în evidență caracterul ei progresist și democratic. Dintre numeroasele lucrări, studii și articole consacrate operei istoriografice a lui Kogălniceanu, Al. Zub apreciază că evocarea la 17 martie 1895, în cadrul Academiei Române, de către A.D. Xenopol, succesorul său, este înțlia ei exegeză calificată (p. 25). Teza de doctorat a Luciei Rădulescu-Praună, *Activitatea lui Mihail Kogălniceanu pînă la 1866* (Iași, 1913), cuprinde numai cîteva pagini referitoare la istoriografia lui. Din analiza altor lucrări privind același obiect se trage concluzia că nici ele n-au cercetat mai de aproape opera istoriografică a lui Kogălniceanu.

Un întins capitol, de peste 200 p., cuprinde formația intelectuală a acestuia. Se arată ascendența și primele lui învățături (ale „loghiotatului dascăl” Vida, cele de la institutul Quénim și de la Miroslava), studiile în străinătate, la Lunéville și Berlin, stăruindu-se în mod deosebit asupra celor din capitala Prusiei, considerată atunci „Atena Germaniei”, asupra personalităților științifice și filozofice germane, a Universității Frederica Wilhelmina, ale cărei cursuri (istorie, drept) le-a urmat cîteva semestre, a influențelor din partea istoricului Ranke și a juristului Savigny, între alții. În același capitol se expune pe larg orizontul său livresc din anii petrecuți la Lunéville și Berlin, înclinarea lui determinantă către studiul istoriei. Se arată împrejurările care i-au impus reîntoarcerea în țară.

În subcapitolul intitulat *Sub zodia istorismului* se apreciază că vocația „istoricizantă” a lui Kogălniceanu a avut o bază în „pasiunea epocii pentru studiul trecutului” (p. 234), atît pe plan european, cît și pe plan românesc. Istorismul este arătat apoi ca prîghie a regenerării naționale românești și a promovării noului „regim” burghez. *Spiritul istoric* l-a inspirat astfel pe Kogălniceanu în toată activitatea sa fecundă și polimorfă, călăuzindu-l ca militant. Cunoscător al istoriei universale, el „proclama deschis prioritatea istoriei naționale” (p. 254). Istoric prin vocație, Kogălniceanu, „adevărat ctitor al României moderne” — a fost silit să-și consacre după 1845 cea mai mare parte a activității sale operei politice, dar aceasta n-a fost decît o continuare „sub altă formă a activității istorice” (p. 262).

Capitolul IV *Scrieri istorice*, prezintă activitatea istoriografică propriu-zisă a lui Kogălniceanu, prima lucrare din această categorie fiind *Histoire de la Valachie, de la Moldavie et des Valaques transdanubiens*, apărută la Berlin în 1837, „întîia manifestare plenară a istoriografiei române moderne” (p. 263). Se atrage atenția că geneza acestei opere „prezintă mai mult interes chiar decît conținutul ei” (*ibidem*). Intenția istoricului era să publice în limba franceză o istorie a Țării Românești, a Moldovei și a românilor sud-dunăreni, excluzîndu-se Transilvania, pentru că „asupra acestei provincii veghea cu

strășnicie consulul austriac și o tratare a istoriei sale în cadrul sintezei l-ar fi expus pe autor la mari neplăceri" (p. 265). Eu cred că motivarea nu e completă, omisiunea Transilvaniei din lucrarea lui Kogălniceanu fiind determinată și de insuficiența informației sale asupra trecutului acestui principat. Mai departe, se spune că prin această operă, Kogălniceanu a avut ca scop să arate europenilor cine sînt „moldovalahii”. N-a reușit însă să scrie și să publice decât primul tom al lucrării sale, privind istoria Țării Românești, aceea a Moldovei rămînd în bună parte nescrisă, — motive fiind împotrivirea lui Vodă Mihail Sturdza la eventuala ei publicare. Se adaugă însă că, în urma cunoașterii cerințelor de metodă recomandate de istoricul Ranke, însuși Kogălniceanu a renunțat de a mai scrie și istoria Moldovei pentru care nu avea suficiente materiale. Se expun structura și ideile lucrării, — romanitatea, continuitatea poporului român în Dacia, întemeierea și consolidarea Țării Românești, lupta acesteia pentru independență, glorificarea lui Mihai Viteazul, decadența secolului fanarioșilor, importanța revoluției de la 1821. Lucrarea lui Kogălniceanu prezintă, ceea ce plină atunci nu se făcuse decât rar, instituțiile, obiceiurile, viața culturală a Țării Românești. Deși autorul s-a ferit să ofere prilejul pentru interzicerea ei, el a strecurat în text idei noi anti-feudale și naționale. Un subcapitol special e consacrat izvoarelor utilizate. Ar fi fost de dorit să se fi arătat mai precis ce datorează lucrarea lui Kogălniceanu lucrărilor lui Gebhardt, Engel și Aron Florian. Deși restrînsă, circulația operii kogălnicene în epocă a dat roade, influențînd și pe istoricii contemporani, între alții pe N. Bălcescu.

O lucrare, care trebuia să încheie *Histoire de la Valachie, de la Moldavie et des Valaques transdanubiens*, a fost, din îndemnul lui A. Humboldt, scrisă și tipărită la Berlin tot în 1837 sub titlul *Römanische oder Wallachische Sprache und Literatur*, sub pseudonimul *Ein Moldauer*, în revista lui Lehmann „Magazin für die Literatur des Auslandes” (ianuarie 1837) și în broșură. Dacă în Germania opera a putut fi cunoscută, ea n-a ajuns la cunoștința românilor decât mai târziu, deși a constituit o realizare remarcabilă.

În același an, Kogălniceanu a publicat la Berlin, tot din îndemnul care l-ar fi venit de la A. Humboldt, o broșură privind istoria, moravurile și limba țiganilor, sub titlul *Esquisse sur l'histoire, les moeurs et la langue des Cigains, connus en France sous le nom de Bohémiens, subite d'un recueil de sept cents mots cigains*. În prima parte a ei, broșura tratează despre originea, limba și răspîndirea țiganilor pe baza lucrărilor mai multor autori. În partea a doua se dau informații asupra țiganilor din Moldova și Țara Românească,

condamnîndu-se menținerea lor în robie. Partea a treia, bazată pe lucrările lui Fessler și Graffunder, prezintă succint limba țigănească „privită ca un dialect indian”.

Dacă Kogălniceanu n-a scris și n-a publicat în întregime și tomul privind istoria Moldovei, el a publicat însă fragmente ale ei, cum sînt *Bătălia de la Războieni și pricinile ei* („Arhiva românească”, I, 1840); *Un vis al lui Petru Rareș* („Propășirea”, I, 1844, nr. 1); *Ștefan cel Mare în tirgul Bătei* („Almanah de învățătură și petrecere”, 1845); *Trit zile din istoria Moldovei* („Propășirea”, 1844, nr. 27—30, 32); *Răpirea Bucovinei după documente autentice* (1875), publicată anonim. Aceasta a fost „cea mai vehementă, mai eficientă denunțare a mașinațiilor care au permis raptul” (p. 358).

Un alt grup de articole ale lui Kogălniceanu este intitulat *Studii de istorie socială*, care s-au mărginit „la considerații de ordin general, exprimînd compasiune pentru țărani români, dar neputînd adînci examenul” (p. 363). Ele au însă meritul de a fi supus cercetării „la noi, istoria claselor sociale, a instituțiilor, a literaturii, a obiceiurilor, a religiei” (*ibidem*). Din această categorie sînt: *Fiziologia provinciului* („Almanah de învățătură și petrecere” 1844); *Despre velnițe și urmările lor* (*ibidem*, 1845); *Despre civilizație* (*ibidem*) de fapt „o traducere liberă a textului publicat de Elias Regnault; *Despre pauperism* („Almanah . . . 1845); *Ochtre asupra sclaviei* (1853), prefață la traducerea romanului *Coliba lui Moș Toma*, al scriitoarei americane Harriet Beecher Stowe), studiu retipărit în 1855 în „România literară” sub titlul *Sclavie, vecinătate, boțeresc*, a cărui concluzie era că „spoliațiunea și furtașagul sînt originea sclaviei” (p. 367).

Activitatea istoriografică a lui Kogălniceanu trebuia să cuprindă și biografii ale unor personalități istorice, — Alexandru cel Bun, Ștefan cel Mare, Dimitrie Cantemir, Ionică Tăutu ș.a. — intenție pe care nu și-a realizat-o decât parțial, publicînd în 1842, în „Almanah de învățătură și petrecere” un portret al lui Franklin și, în aceeași publicație, în 1843 un portret al lui Washington, personajul apreciat și pentru că „n-a făcut ca Bonaparte la 18 Brumar, ci s-a retras pe domeniul său, preocupat de treburi lucrative, dar fără a uita de interesele patriei” (p. 374).

Expus la 24 noiembrie 1843, la Academia Mihăileană, *Cuvînt pentru deschiderea cursului de istorie națională*, e considerat ca „momentul cel mai semnificativ pentru personalitatea istoriografică a lui Kogălniceanu” prin „Entuziasm, vibrație patriotică, îndrăzneală, fermitate a gîndirii, pasiune a adevărului, scrupul documentar” (p. 374—375). Prelegerea, singura păstrată din întregul curs, a fost publicată în același an, 1843, în broșură și în

anul următor în „Propășirea”. Pentru elaborarea ei „au fost utilizate definiția istoriei dată de Karamzin și alte idei ale acestuia, teze ale istoricilor J. Müller, Volney, Saint Marc Girardin, Thiers, pentru importanța istoriei naționale făcându-se simțită și influența lui Ranke. Prin conținutul său, *Cuvînt pentru deschiderea cursului de istorie națională*, „constituie piesa cea mai caracteristică pentru fenomenul regenerativ dinaintea lui 1848, sintetizînd amplu, convingător, patetic, aspirațiile unei epoci” (p. 391).

Conceptia istorică a lui Kogălniceanu e cuprinsă în *Cuvîntul*. . . menționat, deși unele elemente ale ei apar și în *Histoire de la Valachie*. Ea s-a format sub influența istoriografiei romantice franceză și germină, caracterizată printr-un „amestec *sui generis* de idealism și de elemente materialiste, subsumate crezului său democratic și liberal, programului de luptă pentru unitate, independență, progres” (p. 393). El e primul istoric român care a recunoscut necesitatea condiționării teoretice a istoriei. Pentru el istoria e un adevărat tribunal, ca și pentru Schiller, Michelet și Volney. La fel cu Ranke, vrea ca istoria să prezinte „realitatea așa cum a fost” (p. 398). Ca majoritatea istoricilor români, a avut o atitudine militantă, istoria servindu-i la transformarea realității. Ca și Ranke, promovează „critica izvoarelor, imparțialitatea, prezentarea cît mai obiectivă a faptelor” (p. 411). Insușindu-și metoda *genetică*, studiază societatea, instituțiile, legile, moravurile și cultura națională, deși n-a renunțat cu totul la metoda narațiunii. Nu acceptă determinarea fatalistă, fiind partizanul exaltării individualității creatoare „subordonată feburilor colective”. Pune la baza istoriei rațiunea, dînd importanță motivelor social-economice, dar și factorilor spirituali. E partizan al progresului sub forma evoluției, al reformelor „graduale”, întemeiate pe cunoașterea experienței istorice. Revoluția este numai „un mijloc dureros”, din care cauză s-a pronunțat contra radicalismului.

Ca promotor al istoriografiei române moderne, Kogălniceanu a căutat să întemeieze lucrările de istorie pe izvoare. Încă din 1838 proiecta Impremuă cu C. Negruzzi o ediție *Scrierile Cantemiresților*, rămasă nerealizată. În 1840—1841 scoate primul tom al „Arhivei românești”, înția publicație periodică de izvoare românească, al doilea tom apărînd în 1845; Urmează: a) *Letopiseșele Țării Moldovei*, tomul II, în 1845, tomul III, în 1846 și tomul I în 1852; b) *Fragments très des chroniques Moldaves et Valaques* (1845); c) *Cronicele României sau Letopiseșele Moldaviei și Valahiei* tomurile I—II—III 1872—1874. Contribuie la publicarea *Cronicei* lui Șincai.

În afara lucrărilor indicate, un sens istoriografic au și unele note strecurate în „Propășirea”, unele articole nesemnate, publicate

în „Steaua Dunării”, discursuri politice, pleoarii de avocat, memorii diplomatice și circulare administrative. Se adaugă corespondența sa, descrierea călătoriei de la Lunéville la Berlin și a celei de la Paris la Madrid. Un exemplu al activității sale de acest fel e și „memorabila evocare de la 1 aprilie 1891”. În cadrul Academiei Române: 1. *Dezrobirea Țiganilor*; 2. *Oborirea pronomilor și privilegiilor de naștere și de castă și proclamarea egalității politice și civile pentru toți fiii României*; 3. *Emanciparea Țăranilor* — „discurs, notează autorul monografiei, care erau, în fond, o succintă istorie a „renașterii” României” (p. 481).

Elemente caracteristice de istoria patriei se întîlnesc și în publicistica și oratoria lui Kogălniceanu, în probleme de istorie politică (elogiul lui Alexandru cel Bun, apărut în „Dacia literară” cu o critică indirectă a regimului regulamentar, *Dorințele partidei naționale în Moldova, Programa de la Mazar Pașa aplicată de guvernul domnului Ion C. Brătianu* (1883) etc.. *Fulgurații istorico-culturale* se găsesc în discursul istorico-cultural din 1839, în aprecierea din „Dacia literară” a *Cronicei* lui Șincai, în aprecierea lui Veniamin Costachi pentru strădania lui „de a realiza unitatea de limbă a cărților bisericesti” (p. 550), în aprecierea personalității lui Iacob Stamati („România literară”, 1855).

Elemente de istorie comparată, în înțelesul propriu, se întîlnesc în opera lui Kogălniceanu numai în *Esquisse sur l'histoire, les moeurs et la langue des Cigains* (1837), în *Fragments tirés des chroniques moldaves et valaques* (1845), în *Notes sur l'Espagne* (1846—1847) și în articolul *Les Ruthéniens* publicat în 1849 în „Revue de l'Orient, de l'Algérie et des colonies”. Se întîlnesc însă în alte scrieri „risipite, numeroase referiri la istoria popoarelor, referiri ce îngăduie o mai bună cunoaștere a concepției sale cu privire la raportul dintre istoria lumii și istoria națională” (p. 556). Astfel de referiri se află în comentariul cărții lui Neofit Scriban, *Catehis sau învățătură de căpetenie ale bisericii răsăritene*, în biografia lui Hrisoverghi (1843), în care semnalează „semnificația universală a mișcării eteriste” (p. 559), menționarea împărțirii Poloniei, suprimării libertății presei în 1815 în Franța, simpatiile lui către instituțiile liberale britanice, evocarea hotărîrilor istorice luate în Franța în noaptea de 4 august 1789, comparate cu cele din Adunarea ad-hoc a Moldovei în ziua de 29 octombrie 1857 în privința reorganizării societății românești, prioritatea acordată factorului economic în istorie, ilustrată prin „evocarea unității politice a Germaniei” care a fost precedată de Zollverein. Din relațiile menționate și din multe altele rezultă „permanența preocupării lui Kogălniceanu de a raporta situațiile din țară la momentele din

istoria altor popoare, de a extrage din acele momente îndrumări pentru fundamentarea instituțională a României și pentru încheierea unei doctrine politice pe care N. Iorga a numit-o sintagmă, realism organic” (p. 581).

Disciplinele auxiliare ale istoriei l-au ocupat pe Kogălniceanu pentru înțelegerea mai temeinică a realității sociale și politice. A recurs la cunoștințele sale de drept și de geografie, la mitologie, la cronologie (în *Anul la deosebitetele popoare*), la genealogie și la heraldică, iconografie, numismatică, arheologie și economie politică. Studiind dreptul la Lunéville și la Berlin (aici sub îndrumarea lui Savigny și sub influența lui Gans), adept al școlii naturale de drept, el a fost „profund convins de valoarea dreptului în mersul societății omenești”, înclt va evoca „eterna justiție și eterna morală” pentru a condamna violența și raptul (p. 608). În numeroase locuri vine cu argumente juridice. Astfel, în *Dorințele partidei naționale în Moldova*, „motivația istorică e dublată de una juridică” (p. 611). Nu trebuie să se uite, de altfel, că a fost și avocat.

Un capitol întins e consacrat memorialisticii în serviciul istoriei. Se arată că memoriile, jurnalele, corespondența sînt „surse documentare inestimabile, de care istoriografia nu se mai poate dispensa, cu condiția de a le supune la coroborări și verificări metodice, menite să le stabilească gradul de obiectivitate” (p. 616). Bogata sa activitate politică îl îndreptătea pe Kogălniceanu să-și scrie memoriile, cum îl îndemna prietenul său V. Alecsandri și cum se pare că intenționa, dar nu și le-a scris. Sînt totuși și materiale cu caracter memorialistic rămase de la el: a) *Încercarea de Jurnal din 1838*, redactată în limba franceză și rămasă manuscris; b) *Note de călătorie la Viena* (1844), manuscris, în care relatează întrevăderea cu filologul sloven Bartolomeu Kopitar și audiența la Matternich; c) *Voyage sur le bas-Danube*, manuscris, în care notează aspecte ale călătoriei sale la reîntoarcerea în țară de la Viena; d) *Notes sur l'Espagne* (1846—1847), rămase multă vreme inedite, sînt prezentate cu de-amănuntul, indicîndu-se și lucrările utilizate de autorul lor în vederea elaborării unei lucrări.

Interesante sînt datele și aprecierile făcute retrospective ale autobiografice cu valoare documentară ale lui Kogălniceanu, care, cînd se referea la trecutul său, avea „un remarcabil simț al obiectivității”. Numeroase materiale exprimă spiritul său istoric. În 1846 a publicat, sub pseudonimul Georges Dairnvaell, broșura *Moldavie. Récit des troubles de Jassy pendant les Journées du 24, 25, 26 Janvier 1846*. Tot anonim a publicat în 1848 broșura *Întimplările din Moldova în luna lui martie 1848*, în care evocă începutul revoluției la Iași; tot în 1848 a publicat, între altele, broșura *Protestația*

și articolul apărut în gazeta „Bucovina” cu titlul *Carte a fostului rege Ludvig Filip către înclt fiindul domn Mihail Sturdza*, cu aluzii la urmărirea căreia îi fusese supus autorul. Ceva mai tirziu, în 1855, scrie pamphletul rămas manuscris *Leție guvernamentală trimisă Domnului Țării Românești*, care conține o critică a felului de guvernare, dar autorul monografiei observă că judecățile exprimate „sînt inerent excesive” (p. 699). Intervențiile lui Kogălniceanu în dezbaterile parlamentare constituie, de asemenea, o bogată sursă de informații autobiografice. Astfel, în 1872, luînd cuvîntul în problema agrară (a modificării legii tocnelilor de lucrări agricole) declară că a regretat, ceea ce este îndoicnic a daug eu, moartea lui Barbu Catargiu; cu alte ocazii s-a referit la colaborarea lui cu Al. I. Cuza și cu alte personaje.

În subcapitolul *Literatură și istorie* se arată că în proza literară a lui Kogălniceanu se găsesc elemente „de informație și gândire istorică”, el fiind cel care a imprimat literaturii românești o semnificație istorică, citîndu-se romanul *Tainele inimii* și nuvela *Trei zile din istoria Moldovei*, ambele cu vădit caracter social-politic.

Un rol important au avut în activitatea istoriografică a lui Kogălniceanu periodicele pe care le-a redactat. Prima e „Alăuta românească”, încredințată redactării lui de Asaki în iunie 1838, suprimată după al cincilea nr. din cauza publicării satirei *Filosofia vistului* Urmează, în 1840, „Dacia literară”, care reprezintă „momentul cel mai însemnat în proclamarea și susținerea orientării spre o cunoaștere etn mai adîncă a trecutului, astfel ca în lumina lui să se poată înfiriipa creația curentă” (p. 735), — suprimată și ea după al treilea număr din cauza atitudinii ei critice față de regimul feudal. Un periodic anual, „Almanah de Invățătură și petrecere”, apărut în 1842 — 1846, publică și, articole de popularizare a științei cu o vădită finalitate social-economică”, dar și „articole de interes istoric, precum sumarele biografii ale lui Franklin și Washington ș.a. (p. 740). Al patrulea periodic, revista „Propășirea” — cum o voia redacția — rămasă însă „Foaie științifică și literară” prin hotărîrea cenzurii, apare de la 9 ianuarie la 29 octombrie 1844 și publică și articole de istorie ale lui Kogălniceanu: *Un vis a lui Petru Rareș; Ștefan cel Mare arhitect; Cuvînt pentru deschiderea cursului de istorie națională în Academia Mihăileană*. Ultimul periodic kogălnicean cu articole de implicație istorică ale redactorului său este „Steaua Dunării”, cea mai importantă publicație „din falanga unionistă” — apare de la 1 octombrie 1855 la 1 martie 1856 numai sub redacția istoricului, iar de la 22 mai 1856 la sfîrșitul anului 1858 cu colaborarea lui N. Ionescu și V. Mălinescu. Față de *Cronica lui Huru*, publicată în 1856

de Asaki, Kogălniceanu își exprima îndoiala asupra autenticității ei în gazeta sa, dând dovadă de spirit critic și de atitudine științifică.

În sfera preocupărilor lui Kogălniceanu au intrat și monumentele istorice al căror rol educativ l-a înțeles, întrucât ele înlesneau „via intuiție a trecutului” și stimulau „sentimentul istoriei” (p. 755). El a purtat interes Cetății Neamului, mănăstirii Curții de Argeș, celor de la Tismana, Cozia, Neaunț, bisericii Sf. Spiridon din Iași; în 1872 a cerut înălțarea unei statui lui Barbu Catargiu, mai târziu unca lui Ion C. Brătianu și s-a interesat de aproape de aceea a lui Miron Costin, ridicată în 1888 la Iași. A fost și un mare colecționar de obiecte de artă; de curiozități istorice, de tablouri, inscripții, de artă religioasă și populară.

Un merit al istoricului Kogălniceanu stă și în îndrumarea și stimularea cercetărilor istoriografice în cadrul Academiei Române. A fost însărcinat la 9 august 1871 să reprezinte Societatea Academică Română la comemorarea lui Ștefan cel Mare la mănăstirea Putna. L-au preocupat organizarea publicării colecției de documente Hurmuzaki, cercetările arheologice în Dobrogea, săpăturile de la Cucuteni. În anii 1887 – 1889 a fost ales președinte al Academiei Române iar în 1891, președinte al Secției istorice a aceleiași instituții.

Posteritatea istoricului Kogălniceanu e consemnată cu grijă în momentele ei mai importante și în influența exercitată asupra contemporanilor, după expatrierea din 1845. Se scoate în relief că opera lui istoriografică a fost determinată în primul rând de necesitatea combaterii detractorilor patriei sale, dar el a căutat „să împace imperativul patriotic cu exigența adevărului” (p. 806). A prețuit pe istoricul N. Bălcescu și mai târziu pe A. D. Xenopol, care a luat totuși față de unele lucrări ale lui o atitudine critică. Prin opera sa a influențat profund pe N. Iorga. În încheierea monografiei se afirmă că Mihail Kogălniceanu „a contribuit la constituirea istoriografiei noastre moderne, reprezentând o treaptă distinctă, fundamentală” (p. 818).

Un rezumat al lucrării în limba franceză a un *Indice de publicații kogălnicene*, un *Indice de nume* și opt planșe foto însoțesc volumul,

Lucrarea analizată are o structură bine organizată, care a dat posibilitatea autorului ei să cerceteze de aproape și complex formația intelectuală și concepția istorică a lui Kogălniceanu, opera lui istoriografică propriu zisă, precum și numeroasele ei implicații de aceeași natură. Pentru elaborarea monografiei a fost utilizat un mare număr de informații, scoase din lucrările editate și inedite ale

istoricului cercetat, precum și din lucrările numeroșilor istorici care s-au ocupat de aceeași problemă. Autorul a lucrat mult asupra materiei cercetate, numeroasele date utilizate au fost cu insistență și multilateral interpretate pe baza unei evidente dialectici materialiste. Stilul, abundent în expresii cores-punzătoare ideilor, rareori prețioasă, este curgător și limpede, vocabularul, bogat.

Rezultat al unor eforturi pasionate și perseverente, monografia *Mihail Kogălniceanu istoric* constituie o contribuție valoroasă la cunoașterea activității istoriografice și a convingerilor ei culturale ale unei mari personalități multilaterale. Ea e necesară cercetătorilor istoriografiei românești, dar și oricărui om de cultură.

Cred că nu sînt nefolositoare alt cititorilor cit și autorului și următoarele observații.

Prezentarea activității lui Kogălniceanu este făcută cu o vădită simpatie, ceea ce este explicabil, dar anumite aspecte deficiente ideologic trebuiau expuse critic, de pildă „reformismul” sau părerea despre „eterna justiție și eterna morală” (p. 608) etc. Excursurile privind condițiile europene și interne ale problemelor puse în capitole și subcapitole sînt de cele mai multe ori prea largi, așa încît ele fac ca lucrarea să depășească limitele impuse de titlul ei. Monografia are prea multe referiri biografice și cuprinde întreaga activitate culturală a lui Kogălniceanu, inclusiv pe cea care are prea puțină atingere cu istoria. Afirmatia că Mihail Kogălniceanu a fost cititor al României (p. 261) trebuie corectată în sensul că el a fost unul din citorii României.

La p. 143: „Înainte de Bossuet, acesta [Voltaire] cutezea să compună un *Discours sur l'histoire universelle* (1681) . . .” Dar la 1681 Voltaire nici nu se născuse! La p. 428: „Scriind despre Ludovic XV, Voltaire îi portretiza secolul . . .” Totuși, Voltaire a scris despre Ludovic XIV!

La p. 455 se scrie că în 1845 Societatea Studenților Români din Paris a obținut patronajul lui Lamartine. De fapt Lamartine în 1846 a luat sub patronajul său numita Societate.

La p. 635: „,biserica românească (, Wolochska țerchi”) din Lwow, în polonă însă *Wolochska* însemna *Moldovenească*. La p. 654: „Aranjuezul construit, în proporții impunătoare, de Filip II, după modelul Versailles-ului. . .”. De fapt e tocmai invers, Versailles a fost construit la un secol după Aranjuez. La p. 681 se scrie că limbile vorbite în Peninsula Iberică în sec. XIX erau spaniola și basca. Acestora se adaugă, însă, portugheza și catalana! Inconsecvențe: la p. 246 și 376 se scrie *Aaron Florian*, dar la p. 248, 255, 281, 375, 389, — *Florian Aaron*; la p. 487 se scrie *Adunarea*

ad-hoc, dar la p. 489 *Divanurile ad-hoc*. Sînt și nume scrise incorect: peste tot *Fénélon*, în loc de *Fénelon*; tot așa *N. Șufu*, în loc de *N. Sufu*; p. 376, 742 și la *Index, Genlie*, corect

însă: *Genlie*. Mai sînt și alte erori mărunte, care ar fi putut lipsi într-o lucrare de referință ca aceasta.

Vasile Maciu

AUREL ȚINTĂ, *Colonizările Habsburgice în Banat, 1716—1740*, Timișoara, Edit. Facla, 1973, 215 p.

Colonizarea Banatului cu populații din vestul Europei — după ocuparea acestei provincii de Habsburgi — cuprinde trei perioade mai importante: carolină (1716 — 1740), te reziană (1745 — 1772) și iosefină (1782 — 1787) după numele celor trei împărați Carol al VI-lea, Maria Tereza și Iosif al II-lea, în timpul cărora populațiile germane, franceze, italiene și spaniole au fost colonizate pe teritoriul Banatului.

Bazîndu-se pe o vastă bibliografie — în deosebi germană, cit și pe materialul arhivistic din arhivele din Viena, Budapesta și Timișoara, precum și pe Repertoriul de documente din sec. XVIII — alcătuit de Baroti L., Aurel Țintă ne apare ca un foarte bun germanist și paleograf al scrierii gotice germane, cunoștințe pe care regretăm că nu le-a valorificat plin la teza de doctorat, de care ne ocupăm.

Autorul și-a ales ca subiect prima colonizare cu populații străine în Banat, adică aceea făcută imediat după ocuparea Banatului de Habsburgi (1716 — 1740) în timpul împăratului Carol al VI-lea. De fapt, problema colonizărilor e tratată în partea a doua a lucrării, partea întâi fiind consacrată combaterii tezei susținută de unii istorici tendențioși sau lipsiți de simțul critic al izvoarelor, a unui Banat „pusti și depopulat” la ocuparea lui de Habsburgi (p. 35—82).

Teza aceasta se bazează pe conscripția fiscală întocmită de austrieci în 1717, cit și pe harta Banatului întocmită între 1723 — 1725, adică în primii ani ai stăpînirii habsburgice.

Conscripția fiscală din 1717 înregistrează 658 sate cu 21 289 case, iar harta indică 892 sate, dintre care 559 sate locuite, iar 333 pustii (p. 54). Deci, o primă neconcordanță între hartă și conscripția fiscală, neconcordanță semnalată și de unii istorici străini.

Neconcordanța rezultă și din analiza actelor contemporane. În timp ce unele sate apar în rapoartele contemporane, în conscripție nu figurază, lipsind chiar orașul Timișoara, capitala provinciei (p. 55). În districtul Cenad lipsesc patru sate menționate în rapoartele dintre 1722 — 1723 (p. 55), iar în districtul Ciacova se constată o disproporție totală între sarcinile fiscale și numărul locuitorilor după conscripția din 1717. După această

conscripție, sarcinile în bani și natură se urcau la 25 fl. de gospodărie, ceea ce reprezenta prețul a 6 vaci cu 6 viței (p. 58).

Examinînd și situația care rezultă din sarcinile contribuționale față de statistica fiscală din 1717, se constată mari diferențe între sumele repartizate pe diferitele districte în acelaș an. În timp ce gospodăriile din unele districte erau impuse cu 11 fl. 8 cr., altele din alte districte erau impuse cu 32 fl. 17 cr., inegalitate ce nu se poate explica decît prin inexactitatea statisticii fiscale din 1717 (p. 66—67). Dar și din analiza diferitelor recensăminte (1717 — 1743, 1753, 1770, 1797), rezultă o creștere imposibilă a populației: de la 85 166 după statistica din 1717, la 667 912 la statistica din 1797 (p. 73). Și trebuie să avem în vedere că, în această perioadă, Banatul a fost locul de confruntare militară între Turcia și Austria în două mari războaie (1736 — 1739 și 1787 — 1792), soldate cu numeroase pierderi umane și distrugerii de bunuri materiale, precum și a unor calamități ca ciuma, holera, febra tifoidă care au secerat mii de vieți.

Din examinarea datelor aduse de autor rezultă că conscripția fiscală din 1717 nu corespunde nici pe departe realității. Autoritățile bănățene au comunicat guvernului din Viena un număr mai mic de contribuabili decît erau în realitate, urmînd ca veniturile realizate din impunerea gospodăriilor nedeclareate să constituie veniturile funcționarilor din administrația bănățeană (p. 59).

Raportînd obligațiile contribuabililor bănățeni la suma de 5 fl. 51 cr. pe gospodărie, prin analogie cu Transilvania și Oltenia unde se plăteau 6 fl. și 3 fl. 20 cr. — A. Țintă stabilește numărul contribuabililor la „circa 74 500” (p. 76), ceea ce indica o populație de „peste 300 000 locuitori”, la care trebuie adăugați și pe cei fugiți pe la sălășe, precum și pe cei ce se eschivau de la sarcinile fiscale. În acest scop, autorul aduce și statistica cumpărătorilor de sare din 1757, a căror număr atîngea 80 000, ceea ce înseamnă că 80 000 gospodării erau obligate să cumpere acest articol de import, confirmîndu-se existența unei populații numeroase și bine organizate din punct de vedere economic (p. 81). Din toate datele aduse, rezultă, în mod convingător, că statistica fiscală din 1717 nu corespunde realității

și, deci, nu poate fi luată în considerare de cercetătorii obiectivi.

Perioada colonizărilor făcute în timpul domniei împăratului Carol al VI-lea, care constituie partea a doua a tezei lui Aurel Țintă, e împărțită de autor în trei subdiviziuni: 1717 — 1721, când au fost colonizați funcționarii germani ai administrației bănățene, apoi meșteșugarii necesari la repararea și fortificarea cetăților cucerite de la turci, meseriași și comercianții necesari aprovizionării, iar după organizarea exploatații minelor bănățene de la Oravița, Bocșa și Dognecea se aduc muncitori mineri specializați în tehnica înaintată a mineritului și în prelucrarea minereurilor (p. 83—92). În etapa a doua a colonizărilor (1722 — 1726), accentul se pune pe colonizarea cu țărani germani de confesiune catolică aduși din părțile de vest ale Germaniei. Scopul colonizărilor era de a se mări veniturile coroanei habsburgice (p. 94), dar mai era scopul de a despărți masa compactă a populației românești și a schimba fondul etnic al provinciei. Rezultă acest fapt din instrucțiunile și ordinele atît ale curții din Viena, cît și ale administrației bănățene, prin care se indicau ca locuri de colonizare comune locuite de români ca Iarmata, Aradul Nou, Lipova, Oravița, Broșteni, Moldova a căror populație trebuia dislocată în alte părți ale provinciei (p. 97).

Colonizările cu țărani germani încep în anul 1722 (p. 101). Noilor coloniști li se acordau numeroase înlesniri: teren de construcție a gospodăriei, teren pentru cultivarea cerealelor și a viei, flnat, scutire de sarcinile fiscale și publice în primii trei ani și mari înlesniri în următorii trei ani. Dar li se mai acordau și alte drepturi ca: libertatea pentru comerț și meșteșuguri, precum și dreptul de a-și construi mori, de a vîna, drepturi peste care autorul trece fugitiv, nedîndu-și seama de importanța lor: ele contribuiau la destrămarea societății feudale și instaurarea celei capitaliste. Din iobagi, țărani deveneau liberi și proprietari ai loturilor de pămînt, ceea ce constituia încă un pas spre capitalism. Din acest motiv, în Banat, instaurarea relațiilor capitaliste începe odată cu ocuparea provinciei de austrieci spre deosebire de Transilvania, unde, menținerea marilor feudali și a breslelor vor frîna dezvoltarea relațiilor capitaliste.

Începînd din anul 1723, fiecărui colonist de la 15 ani în sus i se plătea de la erariu și spesele de călătorie, care se achitau după ajungerea la destinație (p. 105). Starea materială a coloniștilor germani era, în marea majoritate, „precară” iar condițiile de călătorie plină la locul de destinație erau foarte primitive. Din cauza aceasta, țărani români erau obligați, în cadrul prestațiilor să le transporte bagajele de la Dunăre și de multe ori să-i adăpostească în casele lor plină coloniști își

construiau locuințele (p. 109—113). După intervenția împăratului Carol al VI-lea către principii din țările de unde se recrutau coloniștii, încep să sosească și emigranți mai înstăriți care aveau posibilitatea să-și achiziționeze singuri inventarul agricol necesar, precum și șeptelul de vite (p. 111—118).

Pe lângă coloniștii țărani, în această etapă au continuat și colonizările cu meșteșugari și specialiști mineri care s-au stabilit, în deosebi, în orașe și în regiunile miniere (p. 125—128).

Etapa a doua constituie cea mai intensă acțiune de colonizare din prima perioadă, deoarece acum se organizează colonizarea cu țărani germani la sate, care va fi întărită în colonizările viitoare (p. 128).

În perioada dintre 1727—1733, pe care autorul o numește „de stagnare” a colonizărilor, în realitate au fost stagnate colonizările cu țărani, dar și acelea parțial, însă au continuat colonizările cu specialiști din domeniul mineritului și manufacturilor, proveniți în cea mai mare parte din Boemia și Tirol (p. 129—134).

Prima perioadă de colonizare se încheie cu cea de a treia etapă cuprinsă între anii 1733—1740. Pe lângă coloniștii țărani germani, care în majoritatea cazurilor aveau sumele necesare procurării inventarului agricol și, în unele cazuri, veneau pe contul lor propriu, în etapa aceasta intervin factori noi în cadrul politicii de colonizare. Înființarea manufacturii de mătase la Timișoara determină pe guvernatorul Banatului, Mercy, să aducă coloniști italieni specialiști în creșterea viermilor de mătase, fabricarea mătăsii și cultura orezului (p. 136—137). Pe lângă factorul economic intervine și cel politic. Începînd războiul pentru succesiunea la tronul polonez, în urma pierderilor din Italia, numeroși adepți italieni ai Habsburgilor, precum și ofițeri spanioli, care au servit pe Carol al VI-lea, se refugiază, împreună cu familiile, pe lângă curtea imperială din Viena.

Prin pretențiile lor, refugiații politici deveniseră indezirabili la Viena și, din acest motiv, spre sfîrșitul anului 1735 și în 1736, sînt colonizați în mod forțat în Banat. Tot în acest timp, sosesc mici grupuri de familii din Oltenia și Transilvania. Tot din Oltenia sosește, în 1737, un grup mai mare de Bulgari sub conducerea episcopului Stanislavici, care au fost colonizați în comunele Vingă, Bese-nova și mai puțini în Bodrag și Selenoș (p. 136 — 152).

Numărul coloniștilor din prima perioadă este în jur de 30 000, care au fost așezați „în circa 59 localități”, în care sînt incluse și colonizările cu italieni, spanioli și bulgari. Autorul face un tabel al comunelor colonizate, arătînd că din cele 59 de localități colonizate, 46 localități sînt atestate cu 4—5 secole

Înainte, deei nu au fost întemeiate de coloniști (p. 153—167). Este o teză care a fost susținută și de alți istorici români, deoarece procedeul era cunoscut.

Ultima parte a lucrării se ocupă de relațiile dintre coloniști și autoritățile habsburgice, de întărirea pozițiilor catolicismului și raporturile coloniștilor cu populația băștinașă adică cu românii.

„Conflictele” dintre coloniști și administrația habsburgică din Banat sînt exagerate de autor, deoarece constau în fapte absolut minore ca: fabricarea clandestină a țuicii și berei, tăbăcirea pieilor sau necultivarea pămîntului sau plecarea coloniștilor nemulțumiți în alte părți. Mai erau și nemulțumiri locale cauzate de abuzurile funcționarilor. Adevărul este că toți coloniștii se bucurau de favoruri și privilegii din partea administrației habsburgice și cazurile izolate menționate de autor, nu pot fi considerate ca nemulțumiri de clasă.

Acțiunea de catolicizare a Banatului a fost foarte intensă în această perioadă, dar aceasta e necunoscută autorului și, din acest motiv, vom reveni. Nici măsurile împotriva coloniștilor reformați, care erau meșteșugari foarte pricepuți și iscușiți, nu au avut vreo eficacitate, deoarece în ciuda restricțiilor și-au practicat cultul religios pînă la edictul de toleranță al împăratului Iosif al II-lea (p. 170—175).

Relațiile dintre coloniști și populația băștinașă au fost încoardate de la început, tocmai din cauza politicii de discriminare a administrației bănățene și a curții din Viena. În primul rînd, încă din prima perioadă a colonizărilor, populația română din numeroase sate (Radiuna, Pojejena, Boșneag, Zăbrani, Schela) a fost forțată să părăsească satele strămoșești, spre a face loc coloniștilor germani. Și în deținerea loturilor de pămînt era o deosebire: în timp ce loturile coloniștilor erau ereditare, cele ale băștinașilor erau limitate. Contribuția fiscală plătită de o familie de băștinași era mai mare decît cea plătită de o familie de coloniști și, în timp ce pentru băștinașul care a fost strămutat, nu se admitea nici o amnare după expirarea celor trei ani, coloniștii erau impuși la contribuție după o perioadă mult mai îndelungată. La acestea se adăugau și tendințele coloniștilor de a acapara cît mai mult din loturile băștinașilor cum a fost cazul conflictelor dintre comunele Aradul Nou și Sin-Mihai sau Peciu Nou și Petronian. La acestea, se pot adăuga și obligațiile de transport ale coloniștilor făcute de băștinași în cadrul prestațiilor față de administrația provinciei. Prin colonizările cu populație germană, se urmărea schimbarea fondului etnic al Banatului și transformarea lui într-o provincie devotată Habsburgilor și catolicismului. Din acest motiv, Habsburgii erau ostili stabilirii unor elemente românești care

emigrau din Transilvania sau Principatele române. Toate aceste discriminări au fost la baza numeroaselor răzvrătiri și răscoale locale ca cele din 1719, 1724—1725, 1733 care culminează cu marea răscoală din 1737—1739, în care românii bănățeni au dat concursul armatelor turcești, spre a scăpa de robia habsburgică (p. 176—187).

Editura „Facla” și-a dat silința ca lucrarea să apară în condiții tehnice ireproșabile. Un rezumat în trei limbi, o bibliografie a subiectului și numeroase facsimile a documentelor folosite întregesc studiul lui A. Țintă.

Desigur că concluziile la care ajunge autorul sînt valabile și merită toată atenția. Dar era mult mai bine și mai științific dacă autorul n-ar da impresia că el e primul care afirmă aceste lucruri. Credem că n-ar fi avut dect de cîștigat dacă menționa afirmația lui Silviu Dragomir privitoare la inexactitatea statistice din 1717 emisă încă din 1926, în care profesorul clujean arată și motivele ce au îndemnat pe beamerii austriei din Banat să întocmească această statistică ce nu cores-pundea realității. (*Vechimea elementului românesc în colonizările streine în Banat*, „Anuarul Institutului de Istorie Națională”, III, p. 285). În acelaș sens, trebuiau scoase în evidență concluziile deosebit de importante pe care le aduce C. Groșoreanu în 1946 privitoare la colonizările din sec. XVIII-lea, (*Istoricul colonizărilor germane în sec. al XVIII-lea*, „Revista Institutului social Banat — Crișana”, 1946, iulie-decembrie), în care se premerg afirmațiile și tezele lui A. Țintă.

Istoria este o știință socială și nu se poate merge mai departe, necunoscînd contribuțiile înaintașilor. Același lucru trebuie afirmat și la lista comunelor atestate documentar (p. 153—166) metodă ce a mai fost arătată și de alți istorici înainte d-sale.

Din fiecare capitol se resimte că autorul nu stăpînește epoca, nu e familiarizat cu istoria Banatului, n-a consultat direct documentele și, din acest motiv, nu scoate în evidență părțile esențiale. De aceea, considerăm că-l ajutăm cu unele îndreptări care să-i servească la o eventuală reeditare. Autorul dorind să explice noțiunile cuvintelor „Raitzen” și „Illirische Națion” face confuzii regretabile (p. 95, 109). Prin „națiunea Illirică”, administrația din Viena înțelegea pe toți ortodocșii din imperiu, deci pe români și sirbi, nu numai pe sirbi, cum afirmă A. Țintă. De aceea, „Regulamentul illir” e dat pentru toți ortodocșii. La Timișoara în 1790 se întrunește „Congresul illir”, la care participă și delegații românilor. Cît privește înțelesul cuvintului „Raitzen” autorul afirmă în repetate rînduri că în noțiunea acestui cuvînt se cuprindeau și românii. Afirmă, dar nu demonstrează cu exemplificări, cum ar fi fost de dorit, deși clarificarea s-ar fi impus, deoarece istoricul ger-

man Leonhard Böhm face distincția între „Raitzen” și „Servieni”: prin „Raitzen” se înțelegeau srbii din imperiul austriac, iar prin „servieni”, srbii din principatul Serbiei (*Geschichte des Temescl Banat*, II, p. 346). Evident că, în acest caz, trebuie să dăm crezare lui Böhm, care cunoștea mai bine noțiunile istorice ale cuvintelor germane decât A. Țintă.

Considerăm de prisos afirmația privitoare la coloniști, prin care Mercy li considera „în cea mai mare parte cerșetori” sau dacă autorul ținea s-o menționeze trebuia reproduș tot pasajul din document, pentru a clarifica contextul în care e folosit (p. 113). E adevărat că autorul specifică că nu erau decât o parte a emigranților, totuși textul original trebuia reproduș, spre a nu da loc la confuzii și generalizări.

Ce interesant pentru istoriografia noastră ar fi fost dacă autorul exemplifica din corespondența coloniștilor „despre situația reală din Banat, despre fertilitatea pământului, despre viața și gospodăriile lor” (p. 115). Și coloniștii germani din Bacica scriau la fel! Dar cercetătorii srbii au publicat aceste realități de acum două secole jumătate care, pe lângă pitorescul lor, prezintă și o bogată sursă de informare istorică. Poate că în viitor, A. Țintă va face să se traducă pasaje din această corespondență!

Acțiunea de catolicizare a ortodocșilor e mult mai complexă și nu s-a manifestat prin stabilirea ordinilor religioase ale iezuiților și franciscanilor la Timișoara, așa cum susține autorul ci prin rezoluția împăratului Carol VI din 10 mai 1738, prin care se preconiza înființarea unei episcopii unite, cu sediul la Palanca Nouă sau la Moldova și a cărei jurisdicție să se întindă peste tot Banatul, precum și asupra Țării Românești și Serbiei. Proiectul n-a mai luat ființă din cauza înfringerii Austriei în războiul din 1737 — 1739. Prezelitismul pentru atragerea la catolicism se făcea prin intermediul episcopului de Cenad — Timișoara, nu prin franciscanii și iezuiții din Timișoara. Toți specialiștii știu azi că textele hagiografice, cît și pretinsa scrisoare „din 22 mai 1728, adresată de protopopul Bocșei către cel al Lugojului” sînt falsuri ale zilelor noastre. Există și referate ale specialiștilor în acest sens, înregistrate la Arhiva Mitropoliei Banatului și dacă Bujor Surdu a fost indus în eroare, luînd-o drept autentică în 1957, acum după aproape 20 de ani cînd adevărul s-a restabilit, A. Țintă era dator să-l cunoască, iar nu să folosească drept izvor autentic acest document fals (p. 171).

Nefiindu-i familiară istoria Banatului, autorului îi scapă numeroase greșeli de detalii ca de ex.: srbii mutați din Schela „au întemeiat satul Felnac” (p. 177) cînd în realitate satul și mai apoi ceteaua cu acest nume sînt pomenite, începînd din 1330! Srbii din monarhia habsburgică au obținut mai multe diplome de privilegii, dar cea mai însemnată e diploma leopoldină din 1690, nu 1699! (p. 180). Localitatea Kutvill din districtul Lipovei nu corespunde cu identificarea la Cuvin! (p. 46). S-ar putea continua exemplificările cu greșeli de detalii, dar, din cauza spațiului limitat, trebuie să ne oprim puțin și asupra capitolului „Bibliografie” (p. 197 — 201). Deși autorul folosește, în cea mai mare măsură, citîndu-l de nenumărate ori — cum e și firesc — „Repertoriul” de documente a lui Barotilajos (*Adattár Délmagyarország XVII századi történeléhez*) totuși, la bibliografie nu este menționat! În schimb, e trecută colecția „Documente privind istoria României” veacul XIV, C, Transilvania, vol. III, care n-are legătură decât indirectă cu subiectul. Ne intrigă faptul și singura explicație este că a cunoscut volumele lui Baroti indirect și n-a știut la care capitol din bibliografie să le încadreze. Această bănuială mi s-a întărit și cu alte exemple: Iosef Kallbruner cu studiul lui despre colonizările bănățene sub Carol al VI-lea și în timpul tineretii Mariei Tereza plnă la 1753 este citat de două ori (p. 200 și p. 201), deși titlul articolului fixează cu precizie perioada. Cum se poate ca un germanist de forță, care poate descifra documentele din prima jumătate a veacului al XVIII-lea, să citeze atît în text, cît și la bibliografie traducerea română a *Istoriei Banatului Timișan* (p. 36, 36, 198) a lui Francisc Grisellini, iar cartea lui Leonhard Böhm s-o citeze în traducere maghiară, cînd și originalul ei e în limba germană? S-ar putea admite dacă edițiile originale ale acestor cărți nu sînt în Timișoara, dar așa nu găsim o explicație plauzibilă, mai ales cînd știm că în Timișoara se află numeroase ediții germane a operelor lui Grisellini și Böhm.

Damaschin Mioc ne-a dat o bună ediție a cronicii Banatului scrisă de N. Stoica de Hațeg. Deci, trimiterea trebuie să se facă așa: Nicolae Stoica de Hațeg, *Cronica Banatului*, studiu și ediție Damaschin Mioc, București, 1969, iar nu Damaschin Mioc, *Cronica Banatului*, ed. Academiei R.S.R., 1969 (p. 198). La bibliografie se poate adăuga și studiul mai vechi al lui Ștefan Manciulea „Infiltrări de populații străine în Banat” apărut în „Buletinul societății regale române de geografie” a. 1927 (XLIV), p. 76 — 111.

I. D. Suciu

BRISON D. GOOCH, *Europe in the Nineteenth Century. A History*, London, Macmillan Company, 1970, 540 p.

Interesul istoricilor americani pentru istoria modernă a Europei a început să se manifeste mai ales după primul război mondial (desigur, și în legătură cu participarea Statelor Unite la război, pe pământ european). După a doua mare conflagrație mondială, urmare a consolidării raporturilor cu diferite state ale continentului, studiile de istorie europeană au devenit tot mai numeroase, concretizându-se atât în monografiile consacrate unor probleme și perioade din istoria mai multor țări (sint aici de amintit și preocupările privind istoria românească, pe care le-am tratat în *Istoriografia americană despre România* în „Revista de istorie”, nr. 7/1974), cât și în încercări de sinteză. Din această ultimă categorie face parte lucrarea lui Brison D. Gooch, profesor la Universitatea statului Connecticut, referitoare la istoria Europei în secolul XIX. Înainte de a redacta această sinteză, autorul ei se făcuse cunoscut prin câteva lucrări consacrate istoriei Franței și Belgiei în secolul trecut: *The New Bonapartist Generals in the Crimean War*, 1959; *Belgium and the February Revolution*, 1963; *The Reign of Napoleon III*, 1969; a editat de asemenea volumul *Napoleon III: Man of Destiny*, apărut în 1963.

În concepția autorului, istoria Europei în secolul XIX se încadrează între 1815 (după perioada de tranziție a anilor 1789—1815) și 1890. Desigur, această periodizare este discutabilă. Dacă 1789 sau 1815 sînt jaloane solide, ani a căror semnificație nu poate fi contestată, nu același lucru se poate afirma despre data de încheiere a expunerii. Pe la 1890, consideră autorul, Europa intră într-o nouă fază, echilibrul politic se deteriorează prin reorganizarea sistemului de alianțe, pregătirile militare febrile anunță iminentul război, însuși spiritul vremii se schimbă, credinței în progres luîndu-i locul un anumit pesimism. Toate acestea sînt adevărate, totuși întreaga epocă reprezintă o unitate pînă la izbucnirea primului război mondial, astfel încît 1815—1914 ar fi fost, după părerea noastră, o mult mai bună delimitare decît 1815—1890.

În *Introducere*, autorul definește trăsăturile fundamentale ale secolului XIX european, arătînd că după progresul lent al epocilor anterioare, pentru prima oară acum se asistă la o accelerare a dezvoltării, pe toate planurile. Trăsături definitorii ale perioadei tratate sînt considerate liberalismul, ideea națională, ca și intensa dezvoltare a producției, cu implicațiile sale pe plan social, inclusiv elaborarea ideilor socialiste.

Din punctul de vedere al structurii, volumul este compartimentat în 12 mari părți, însumînd

37 de capitole, la care se adaugă un util subcapitol de *Indicații bibliografice* (cuprinzînd însă numai lucrări în limba engleză) și un indice.

Prima parte a sintezei — cu caracter oarecum introductiv — intitulată *Un secol și nașterea sa* (p. 3—50) se oprește asupra evenimentelor și consecințelor legate de situația vechiului regim din Franța, revoluția burgheză din această țară, epepea napoleoniană și urmările ei. În cadrul acestei subdiviziuni, în paralel cu activitatea și biografia unor conducători de state europeni din această perioadă (Ecatrina II, Frederic II) este sesizat, în secundar, fenomenul ascensiunii noii clase sociale-burghezie, fără însă să se reliefeze transformările economice de substanță, care au determinat acest proces și au permis noii clase în ascensiune să capete un rol din ce în ce mai însemnat în structura socială a societății europene din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea.

Cu interes deosebit se urmărește capitolul consacrat de autor Revoluției Franceze, mai încheșat și mai bine structurat. Socotînd revoluția din Franța „o ruptură de bază eu trecutul”, B. D. Gooch își propune să „noteze câteva din cele mai interesante aspecte ale ei”. La acest capitol atenția principală a istoricului american se concentrează asupra luptei pentru putere între diferitele grupări politice. Ni se pare însă nefondată afirmația potrivit căreia una din cauzele principale ale victoriei revoluției rezidă în greșelile regelui (p. 27), teză de altminteri mai veche, susținută și de alți istorici ai Revoluției (P. Gaxotte, M. Reinhard), după cum nu putem să fim de acord nici cu minimalizarea aportului proletariatului urban la episoadele majore ale revoluției, la accentuarea caracterului popular și radical onora din fazele sale¹.

În continuare autorul subliniază importanța măsurilor adoptate de Convenția girondină pentru salvarea țării de pericolul extern, după cum apreciază în chip obiectiv și activitatea iacobinilor în timpul venirii lor la putere (mai 1793 — iulie 1794).

În finalul prezentării, ni se oferă o privire asupra istoriografiei problemei, în cadrul căreia, B. D. Gooch, fără a opta propriu-zis pentru vreunul din curentele existente (liberal, radical și marxist — după cum le delimitează

¹ Asupra acestui aspect vezi I. Bruhat, *Histoire du mouvement Ouvrier en France*, Paris, Editions Sociales, 1952, și mai recent G. Rudé, *The Crowd in the French Revolution*, Oxford, 1959, ca și A. Soboul, *Les sans-culottes parisiens en l'an II*, Paris, Clavreuil, 1962.

el) subliniază toluși meritele istoriografiei marxiste a Revoluției Franceze, arătând că „acest curent privește istoria Revoluției ca o istorie a modului cum diferite straturi ale burgheziei au încercat să destrame, să sfărâme structurile feudale; a felului cum un capitalism dinamic trebuia să se dezvolte într-o societate feudală închistată” (p. 33—34).

Un alt capitol al primei părți tratează perioada imperiului napoleonian. Desfășurarea evenimentelor este redată aici corect, în susținerea lor cronologică, subliniindu-se importanța sistemului administrativ și a instituțiilor create de imperiu pentru construirea edificiului Franței moderne. Autorul consideră, în legătură cu caracterul expansiunii Franței din această perioadă, că „naționalismul francez a devenit un imperialism care ducea aspecte ale Revoluției majorității Europei, dar în acest proces el a deșteptat și impulsional spiritul național în celelalte popoare” (p. 45). Sînt remarcate totodată consecințele însemnate avute de Revoluție și Imperiu asupra evoluției societății europene din primele două decade ale secolului trecut, ceea ce a făcut ca Restaurația în Franța și monarhii din celelalte țări să fie confrunțați acum cu „o lume complet schimbată”.

Partea a doua a sintezei are ca obiectiv *Condițiile de pace* (p. 53—97). Prevederile păcii încheiate la Viena între Franța și puterile coaliției învingătoare au rămas în vigoare cam pînă în 1900 — susține autorul la acest capitol, apreciere în genere justă dacă privim global tabloul epocii analizate. În continuare se bucură de o prezentare foarte detaliată atmosfera în care s-a desfășurat Congresul de la Viena, participanții, problemele politice și diplomatice spinoase care s-au dezbătut aici. Oprindu-se asupra creării Sfintei Alianțe (26 septembrie 1815), autorul vede acest instrument de menținere a dominației marilor imperii reacționare ca „făcînd parte dintr-o lungă serie de organisme create pentru menținerea păcii mondiale”. Acest punct de vedere nu mai e împărtășit la ora actuală nici în istoriografia occidentală contemporană². În fond, marile puteri urmăreau, indiferent pe ce cale — pace sau război — satisfacerea intereselor. Autorul admite ulterior că sistemul creat la Viena va deveni, datorită dezvoltării social-economice a societății europene „steril și arhaic” (p. 81).

Un compartiment distinct al cărții este consacrat *Condițiilor de viață în schimbare*

(p. 101—128), în care se analizează schimbările petrecute în modul de trai și în structura economică a statelor. Astfel „zonele centrală, apuseană și nord-vestică a Europei au fost teatrul unor schimbări majore. Un număr de orașe s-au dezvoltat considerabil și, comparativ cu răsăritul continentului, a existat aici un comerț înfloritor. Clasa de mijloc (burghezia — n.n.) a acumulat o bogăție considerabilă și a început să aspire la puterea politică. Sporul demografic de-a lungul secolului a fost substanțial. Față de cei 188 de milioane locuitori, cîți număra Europa în 1800, la sfîrșitul secolului ea a ajuns la peste 400 de milioane, adică la mai mult decît dublu. Acest spor s-a produs în două faze dintre care cea dintîi s-a caracterizat printr-o creștere fenomenal de rapidă, urmată de a doua, în care ritmul a fost mult mai scăzut” (p. 103).

În ceea ce privește Europa răsăriteană autorul arată că creșterea populației rurale nu a avut în general drept consecință o dezvoltare a zonelor industriale și o migrație spre acestea (ca în occident), ceea ce a creat numeroase probleme sociale³.

Referindu-se la fenomenul revoluției industriale în Anglia — autorul, după ce enunță desfășurarea și consecințele acesteia, apreciază că ea s-a datorat în mare parte șanse și împrejurărilor, teză desigur discutabilă. O subdiviziune specială a volumului (partea a V-a, p. 173—208) este consacrată mișcărilor revoluționare din deceniul III al secolului, în care se tratează manifestările acestui fenomen în Rusia, Franța, Belgia, Polonia și Italia. După ce oferă o prezentare detaliată a desfășurării evenimentelor, autorul conchide că acestea „au trimis valuri de șoc asupra restului Europei, unde clasa de mijloc în creștere

² Pentru Polonia primei jumătăți a secolului XIX, cercetările de demografie istorică au consemnat, „o explozie demografică fără precedent” (V. Irena Gieysztorowa, *Research into Demographic History of Poland*, în „Acta Poloniae Historica”, XVIII, 1968, p. 14; ca și T. Sobczak, *Wzrost Ludności a wzrost produkcji; rolnej W Królestwie Polskim w XIX wieku*, în „Kwart. Hist. Kult. Materialn” 13 (1965), nr. 1, p. 101—120).

Pentru Rusia se constată un fenomen similar, ajungîndu-se de la 45 milioane locuitori la 1800 la 132 milioane în 1900 (cf. *Sovetskaia istoricskaia eniklopediia*, vol. 9 Moscova, 1966, col. 982).

În ceea ce privește Țările Române, cataografia din 1810 indica pentru Țara Românească și Moldova un număr de 1,6 milioane locuitori, (*Istoria României*, vol. III, p. 674), ca în 1831 statisticile oficiale să înregistreze 2.032.362 (Țara Românească) și 1.268.768 (Moldova) adică peste 3 milioane locuitori (*Ibidem*, p. 982).

³ Vezi mai recent în acest sens, G. Bertier de Sauvigny, *La Sainte Alliance*, Paris, Armand Collin, 1972; iar pentru o sinteză a interpretărilor mai vechi asupra acestei instituții M. Bourquin, *Histoire de la Sainte-Alliance* Geneva, 1954.

a reacționat cu entuziasm și adesea cu optimism”. Din punctul de vedere al puterilor conservatoare anii 1830—1831, cu excepția Belgiei independente, ”n-au stricat structura Europei postnapoleonice” (p. 202). Nu se subliniază însă că aceste mișcări constituiau preludivul marelui flux revoluționar de la 1848 — 1849, care avea să altereze sensibil structura politică și socială elaborată la 1815.

În prezentarea succesiunii istorice a fenomenelor social-economice — atenția istoricului se concentrează mai ales asupra țărilor apusene (Franța, Anglia, Germania). Așa este cazul Franței între 1830 — 1848 căreia li este consacrat un capitol special (p. 222—236). După ce evidențiază saltul calitativ înregistrat prin domnia lui Ludovic Filip, văzută ca „un triumf al liberalismului claselor mijlocii față de orientarea tradițională a aristocrației cu titluri” și descrie aspectele mai importante ale vieții politice din Franța în această perioadă, autorul oferă un cadru larg al doctrinelor ideologice care circulau în epocă, o expunere asupra rolului și locului pe care l-au avut în acest context teoriile socialist-utopice care s-au bucurat de o largă difuziune în opinia publică europeană, în cercurile progresiste. Autorul nu o menționează, dar din acest ansamblu nu poate fi omisă încercarea românească de falanster de la 1834 a lui Teodor Diamant⁴ singura de acest fel în Europa, cu excepția binînțeleas a experimentului francez de la Conde-sur-Vegres.

Secțiunea a VII-a volumului, intitulată *1848 Europa apuseană și centrală în tulburare* (p. 257—295) este consacrată marelui val revoluționar de la mijlocul secolului. Fără a se ralia interpretării fenomenului ca o continuare și o completare firească a revoluției franceze de la 1789 și a celor de la 1830 (cum o face Jacques Godechot), B. D. Gooch se mulțumește cu prezentarea oarecum descriptivă a evenimentelor de la 1848 — 1849 din Franța, Germania și Imperiul Habsburgic, lăsând la o parte frământările revoluționare din alte zone, inclusiv din Țările Române.

Între concluziile la care ajunge autorul în finalul acestei părți este și aceea că pentru imperiul austriac caracterul său multinațional a constituit un element de slăbire a stabilității și trăimiciei sale. Nu întâlnim nici un cuvânt asupra însemnătății istorice a revoluțiilor europene de la 1848 — 1849, nici o mențiune asupra consecințelor lor pentru societățile din țările continentului, pentru structurile lor social-economice.

⁴ În legătură cu acest subiect, vezi Z. Ornea, *Falansterul de la Scăient*, București, Edit. Politică, 1966; iar mai recent Marin Florescu, *Difuzarea ideilor socialismului utopic în Țările Române* în „Revista de istorie”, tom. 28, 1975, nr. 3.

Următoarea subdiviziune a sintezei, parțea a VII-a *Un progres pașnic* (p. 297—340) urmărește să prezinte situația internă a Angliei, Franței și Rusiei în deceniile 6 și 7 ale secolului. Considerând pentru Anglia, domnia reginei Victoria (1837 — 1901) ca perioada de „cel mai înalt progres, de vitalitate intelectuală și de prosperitate fără precedent”, istoricul american se oprește, cu deosebire asupra tabloului vieții politice din această țară în perioada amintită. După opinia sa aceasta este epoca în care tradiționalele partide politice britanice încep să aibă o bază largă de masă — lucru în esență just —; în schimb nu remarcă fenomenul sporirii popularității și aderenței tradeunionurilor în masele muncitorești însoțit în chip firesc de creșterea substanțială a numărului de membri.

În ceea ce privește Franța în timpul celui de-al doilea imperiu, în lucrare se relevă în mod corect, schimbările profunde petrecute aici pe plan economic și social. Autor al unei scurte monografii consacrate lui Napoleon III, autorul nu își ascunde simpatia pentru persoana acestuia. Semnaland înfăptuirile pozitive ale regimului napoleonic (dezvoltarea rețelei de căi ferate, încurajarea creditului, a industriei, resistemizarea și reconstruirea Parisului, ridicarea economică și socială a numeroase localități rurale), autorul prezintă și eșecurile acestuia, materializate mai ales pe plan extern (înfrițgerea arhiducelui Maximilian în Mexic, incapacitatea de a opri ascensiunea Prusiei după 1866 etc.). El consideră că prăbușirea regimului în 1870 nu se datorează unor eșecuri pe plan intern și nici deteriorării limitate a situației diplomatice a Franței, ci falimentului armatei franceze în războiul cu Prusia.

În concluzie, această etapă din istoria Franței moderne este apreciată ca „epoca unui intens progres pașnic pe plan intern, inspirat și sprijinit de rețimul imperial” (p. 323). Mai puțin clar rezultă ce urmărea Imperiul în politica externă⁵.

⁵ Politica externă a lui Napoleon III a fost mult comentată de istorici. Unii au văzut în ea „promovarea principiului naționalităților”, alții un compromis între ideea sprijinirii diferitelor națiuni și ideea mai veche a echilibrului european (pentru ultima interpretare vezi G. I. Brătianu, *Napoleon III et les nationalités*, Paris-București, 1934) Pare mai logic să susținem că împăratul și burghezia franceza și-au urmărit propriile interese politice și comerciale, urmărind să asigure hegemonia Franței pe plan european și chiar mondial. Principiul naționalităților a fost susținut doar în măsura în care putea duce la realizarea acestui obiectiv, slăbind forța marilor imperii multinaționale.

În ceea ce privește analiza situației din aceeași perioadă a Rusiei, se remarcă just faptul că țarismul slăbit în urma războiului Crimeii, a fost nevoit să ia inițiativa reformei din 1861 pentru a nu fi silit de presiunea opiniei publice la aceasta. Sînt prezentate de asemenea, în mod amănunțit și reformele ulterioare din timpul domniei lui Alexandru II. Accentul este pus însă pe rolul personal al împăratului, trecîndu-se prea repede peste cauzele economice și sociale adînci ale reformelor⁶.

Pe parcursul capitolului se fac referiri asupra caracterului expansionist al politicii externe a țarismului rus, la dominația apăsătoare impusă în anumite provincii ale imperiului, ce a provocat răscoale, ca de pildă cea de la 1863 din Polonia. Tot în această politică se include și încercarea de ocupare a Țărilor române în 1853, prim act al războiului Crimeii.

Partea a IX-a, *Vitalitatea intelectuală a secolului XIX* (p. 341-376) este consacrată dezvoltării științei și culturii europene în această perioadă. Este semnalat aportul unor renumiți savanți în impulsivitatea cunoașterii științifice din biologie, geografie, geologie, ca și progresele înregistrate de științele tehnice și științele medicale.

În ceea ce privește istoriografia, acum s-a făcut un salt însemnat prin fundamentarea științei istoriei pe baze strict documentare, un mare rol avînd în acest proces cunoscutul istoric german Leopold von Ranke și școala creată de el. Sînt, în același timp consemnate realizările mai însemnate în domeniul filozofiei, literaturii și muzicii. Nimic însă despre evoluția artelor plastice ; o prezentare de pildă a curentelor din pictură, de la clasicism și

romantism pînă la impresionism și postimpresionism, ar fi fost foarte sugestivă pentru înțelegerea evoluției spiritului și gustului artistic de-a lungul secolului.

Interesantă este partea a X-a a lucrării, intitulată *Schimbară prin violență* (p. 381-433), al cărei prim capitol tratează activitatea și opera a două mari personalități ale secolului : Karl Marx și Charles Darwin. Interesantă însăși apropierea lor, deși autorul, pe drept cuvînt acordă un spațiu mult mai larg primului (p. 381-390). Dintre toate personalitățile secolului XIX, Marx este tratat de fapt cel mai amănunțit, ceea ce reflectă recunoașterea, chiar de nemarkșiști, a semnificației operei și influenței ideilor sale. Desigur, în prezentarea autorului se îmbină idei juste cu altele discutabile sau chiar greșite. El admite că Marx este „poate cel mai mare dintre economiștii clasici” și subliniază cu dreptate „enormă contribuție” a sa la studiul istoriei, arătînd că după Marx, orice studiu științific al istoriei care ar neglija considerațiile economice, nu mai poate fi considerat coresponsător”. Pe de altă parte, autorul susține idei ce nu pot fi admise de istoriografia marxistă : astfel îl consideră pe întemeietorul socialismului științific drept un „dogmatic pur, un profet energetic cu o viziune închisă”, iar sistemul promovât de el „eclectic”. Internaționalismul promovât de Marx este considerat „nepatriotic”, deși însuși autorul arată că, la întemeierea Internaționalei I, acesta s-a opus încercărilor de centralizare externă, susținînd astfel activitatea secțiilor pe plan național. Este evident că autorul nu îl înțelege decît parțial pe Marx și îi atribuie uneori idei și exagerări aparținînd altora care, chiar dacă s-au declarat marxști, nu au respectat întotdeauna spiritul concepției sale.

Printre momentele istorice care au avut un rol însemnat în procesul de formare a națiunilor europene, sînt tratate în volum unificarea Italiei și cea a Germaniei, subliniindu-se rolul unor personalități (Cavour, Bismarck) și estompîndu-se oarecum ponderea elementelor economice și sociale, mersul obiectiv al istoriei care a impus formarea statelor respective.

Partea a XI-a a volumului tratează perioada 1870 - 1890, în centrul căreia se află prezentarea diplomației lui Bismarck, urmărind menținerea statu-quo-ului. Se face o interesantă paralelă între echilibrul politic european realizat acum și echilibrul anilor 1815 - 1848 (față de aceste două perioade, de relativă stabilitate politică, etapa 1848 - 1870 apare mult mai frământată).

Un pasaj este consacrat războiului ruso-turc din 1877 - 1878 și urmărilor sale. Ponderea României, deloc neglijabilă în purtarea acestui război, nu este însă nici amintită. România este menționată numai cînd se pre-

⁶ Cele mai recente concluzii în acest domeniu au fost emise de E. Molnar în comunicarea *Les fondements économiques et sociaux de l'absolutisme*, susținută la al XII-lea congres internațional de științe istorice de la Viena (1965). În legătură cu situația din această perioadă din Rusia, s-a arătat de către istoricii sovietici că „premisele regimului absolutist le au constituit dezvoltarea relațiilor de producție capitaliste în stîrul societății feudale. Elementele noi burgheze la început nu sînt atît de puternice încît să servească drept bază puterii, și sînt înclinați de influențe pentru a face să precumpănescă interesele lor în stat. În felul acesta ele constituie baza social-economică a absolutismului ca regim politic. Expresia sa formal-juridică este un puternic aparat de stat alcătuit pe baze birocratice, o armată permanentă, un temeinic aparat judiciar și polițienesc, precum și un sistem financiar și fiscal birocratic”. Cf. V. Cerepnin, *Utverjdenie absolutizma v Rosii*, în vol. *Absolutizm v Rosii* (XVII - XVIII vv 7), Moscova, 1964, p. 92.

zintă tratatul de la Berlin, arătându-se că acum a obținut recunoașterea independenței. În comparație cu rolul real jucat de țara noastră este, categoric, prea puțin.

O atenție deosebită este acordată, în această parte a cărții, fenomenului „renașterii imperialismului european”. Fără a intra în analiza cauzelor adnci ale expansiunii marilor puteri europene, autorul prezintă un tablou sugestiv al cuceririlor coloniale (cu o privire mai amănunțită asupra situației din Congo și rolului regelui Leopold II al Belgiei în subjugarea acestei zone). Se subliniază exploatarea sălbatică a coloniilor și rolul lor ca surse de materii prime, autorul considerând, pe de altă parte, că acestea nu au putut deveni și o la fel de importantă piață de desfacere pentru mărfurile europene.

Ultima parte, a XII-a, a volumului conține concluziile autorului, la capătul analizei întreprinse în paginile volumului. Se arată aici că secolul XIX a fost, în ansamblu pentru țările europene (dar mai ales pentru cele vestice), o perioadă de însemnate progrese economice, însoțite de o creștere a organizării muncii, fenomen atrăgând după sine și o dezvoltare numerică și organizatorică a proletariatului industrial. Între 1800 — 1900, arată în încheiere autorul, societatea și civilizația europeană au cunoscut o remarcabilă schimbare. Către sfârșitul secolului forțele naționale și liberale devin tot mai puternice în lupta împotriva unei autocrații rigide. Între 1914 — 1918, structurile stabilele la Viena în 1815 aveau să fie sfărâmate în mod definitiv (p. 517).

Lucrarea lui B. D. Gooch, al cărui conținut l-am prezentat succint, este în general bine documentată și scrisă într-un stil limpede, putând fi citită cu plăcere atât de specialist, cât și de nespecialist. Narațiunea este ferm condusă, materialul bine sistematizat. Ilustrațiile, din păcate nu prea numeroase, sînt potrivit alese, sugestive, unele dintre ele mai puțin cunoscute pînă acum.

Sintezei i se pot aduce totuși serioase observații. Concepția autorului, în ce privește interpretarea și expunerea istoriei, este în bună parte învechită. Ea este axată în primul rînd pe reliefaarea rolului marilor personalități. În expunerea sa, Metternich, Nicolae I, Napoleon III, Palmerston, Cavour, Disraeli, Bismarck și alții domină scena istoriei, acte de cea mai mare importanță aparțin drept opera lor aproape exclusivă. Ne întoarcem astfel la concepția lui Emerson privind „oamenii reprezentativi” și, poate, chiar mai mult, la Carlyle. Un asemenea mod de abordare a istoriei a fost părăsit de mai multe decenii, nu numai de istoriografia marxistă, ci și de o bună parte a istoriografiei occidentale, care pune tot mai mult accentul pe forțele economice și sociale, pe factorii colectivi.

Desigur, după cum am arătat, economia și viața socială nu sînt lăsate cu totul în afara expunerii, ele ocupă însă categoric, un spațiu și o pondere mult mai mică decît prezentarea evenimentelor politice, diplomatice.

Lucrarea își propune să trateze în general istoria Europei în secolul XIX, dar este de parte de a prezenta istoria întregului continent. Aproape întreaga carte se referă la evoluția marilor puteri și raporturilor dintre ele, popoarele mai mici fiind privite strict în raport cu acestea. Lucrarea s-ar fi putut intitula, mult mai aproape de subiectul său real, *Istoria politică a marilor puteri europene în secolul XIX*. Este nu numai o concepție istorică, dar probabil și una politică, în acest mod de a vedea mersul omenirii numai prin prisma intereselor statelor mari. Forțele vii ale secolului XIX erau însă tocmai acelea care se opuneau marilor puteri. În acest secol, al „naționalităților”, mișcarea națională a popoarelor din Imperiul Habsburgic de pildă (despre care se vorbește prea puțin) a însemnat mult mai mult decît toate combinațiile diplomatice ale monarhiei care s-au terminat pînă la urmă printr-un faliment total. Aceeasi forță a popoarelor mici, asuprite, a erodat și Imperiul otoman și, parțial, Rusia țaristă. Autorul se mulțumește însă să prezinte detaliat politica de echilibru a marilor puteri, care aparține trecutului și neglijează forțele care au împins Europa spre viitor.

În acest context, României îi revine desigur un spațiu limitat, prezentîndu-se în special Unirea și perioada lui Cuza, pe mai puțin de o pagină (p. 429—430), în legătură cu politica marilor puteri, fără sublinierea forțelor interne. Sînt aici destule aproximații (și chiar erori), deși autorul citează la bibliografie excelenta carte a lui T. W. Riker, *The Making of Rumania*, apărută în 1931 (ea însăși axată însă pe istoria diplomatică). Soarta aceasta nu este rezervată doar României. Nu este tratată de loc, sau schițată foarte sumar, istoria popoarelor balcanice, a popoarelor mici din Europa Centrală, a țărilor nordice etc.

Unei istorii a marilor puteri și a marilor personalități îi opunem o altă viziune a istoriei Europei în secolul XIX. Este o istorie a două mari forțe care își deschid drumul. Mai întîi, dezvoltarea economică fără precedent, generînd și o evoluție socială corespunzătoare, ducînd la formarea proletariatului și, implicit, la mișcarea socialistă. În al doilea rînd, forța crescîndă a popoarelor care devin conștiente de drepturile lor, formarea națiunilor și a conștiinței naționale. Aceste forțe au măcinat treptat edificiul creat în 1815 la Viena, dominat de aristocrație și de interesele marilor puteri. Puternic zdruncinată timp de un secol, această construcție se va prăbuși complet în urma războiului din 1914 — 1918.

Lucian Bota

R. J. W. EVANS, *Rudolf II and his World. A Study in Intellectual History*, Oxford, Clarendon Press, 1973, XII + 323 p.

Figura enigmatică, „insolită”¹, a împăratului Rudolf al II-lea (1576—1612), nu și-a găsit încă explicația coerentă, deși i s-au consacrat numeroase studii și biografii în limbile germană, cehă, maghiară, franceză și, recent, engleză. Recunoscând acest lucru, profesorul R.J.W. Ewans, de la Universitatea prestigioasă din Oxford, s-a hotărât să-i consacre o lucrare exegetică, în care, pe baza unei biografii exhaustive, a căutat să interpreteze, într-o viziune unitară, tripla personalitate a straniului împărat habsburgic.

Într-adevăr, în această figură de hotar între lumea Renașterii și lumea Barocului, între Reformă și Contrareformă, sau chiar Contrarenaștere², autorul deslușește trei diferite ipostaze. Aceea a unui suveran aparent abulic și bizar, care-și va încheia existența ca prizonier în propriul său palat, despovărat de toate sarcinile și emblemele aferente coroanei imperiale. Aceea a unui mare om de cultură, a unui Mecena rafinat, colecționând operele de artă și protejându-i pe oamenii științei și ai culturii din epoca sa. În sfârșit, aceea a unui adept statornic și înfocat al științelor oculte, a unui împărat-vrăjitor și alchimist, adept al astrologiei, al hermetismului, al cabalei și al tuturor ocultismelor.

Soarta Europei a voit ca, într-un moment hotărâtor pentru țările continentului, cea mai prestigioasă coroană europeană să atrne pe fruntea unui personaj atât de complex și de bizar în același timp. Marile probleme puse Europei centrale și sud-estice, prin dezlănțuirea ofensivei otomane dintre 1591—1606 — ofensivă care, cum se știe, a prilejuit epopeea lui Mihai Viteazul — și-au așteptat, zadarnic, soluțiile coerente de la curtea de la Praga, unde Rudolf al II-lea a așezat iarăși centrul Imperiului, ca pe vremea glorioasei domnii a împăratului Carol IV de Luxemburg. Lipsa continuă a unei politici imperiale coerente și energice a prilejuit neașteptate biruinți unui Imperiu otoman totuși angajat pe panta decadentei; iar unele linii oblice ale acestei politici au compromis marile victorii ale lui Mihai Viteazul și, în cele din urmă, după asasinarea viteazului domnitor român,

vor duce la pacea de la Sztivatörök (1606) care va pecetlui, pentru aproape un secol, *status quo* teritorial pe cursul mijlociu al Dunării și în țările române.

Moștenitor al politicii energice și abile a fraților Carol V și Ferdinand I, fiu al tolarantului împărat Maximilian II (1564—1576), Rudolf II va compromite, de asemenea, prin incoerența politicii sale, posibilitatea unității germane, și va face astfel inevitabil primul mare război civil european, acela de treizeci de ani; război care va începe prin-tr-unul din marile genocide cunoscute în istoria modernă a Europei: acela practicat, cu un înspăimântător sînge rece, de Casa de Austria, pe seama patrioților și intelectualilor Boemiei, după catastrofa militară de la Muntele Alb (*Bílá Hora*, lângă Praga, 1620). Urmind catastrofele statului medieval maghiar la Mohács (1526) și prefigurînd împărțirea Poloniei (1772—1795), înghiunțirea Boemiei a dat Europei centrale configurația ei politică plină în 1918, dar a împiedicat orice altă soluție în afara soluției habsburgice, care se va dovedi tot mai inconsistentă.

Întreaga politică a împăratului Rudolf II. se va construi în jurul Boemiei și a curții de la Praga. Nenumărate curente politice, religioase, sociale și oculte se încrucișează la această curte imperială. Nobilimea protestantă (luterană și, mai ales calvină) caută tot mai temeinic să se organizeze pentru a face față contraofensivei tridentine dirijate cu o incontestabilă măiestrie de papalitate și de noul ordin al lui Ighațiu de Loyola. Prin-tr-un reflex firesc, această nobilime caută să se sprijine pe vechile adunări de stări (*Stände*), moștenite din ultimele veacuri ale evului mediu, și să-și găsească aliați, împotriva birocrăției imperiale tot mai autoritare, în rîndurile burgheziei și, mai ales, ale intelectualilor. Dublul — și, în fond, contrastivul — model al Țărilor-de-Jos burgheze și al Poloniei nobiliare, a putut influența politica și reacțiile nobilimii Europei centrale, mai ales sub domnia șubredă a împăratului Rudolf. Sub domnia acestuia nu se va putea soluționa însă nici una din problemele majore, interne sau externe, ale Imperiului și ale zonei europene asupra căruia se profila umbra vulturului cu două capete, emblemă a necontenitelor, secularelor și alternativelor strădăniilor între *fiintul* în intereselor teritoriale, ale posesiunilor ereditare ale Casei de Habsburg, și *înfiintul* simbolizat de coroana imperială și de semnificația ei harismatică, în care medievalea *Kaiseridee* năzuind la unitatea imperială europeană se îmbina cu mai recenta *Reichsidee* alunecînd tot mai mult spre ideea unității

¹ Este calificativul folosit de Philippe Erlanger și E. Neweklowsky în sinteza lor destinată marelui public și intitulată *L'Empereur insolite, Rodolphe II de Habsbourg*, Paris, 1971.

² Termen folosit ca titlu în lucrarea lui H. Haydn: *The Counter-Renaissance*, New York, 1951; vezi și E. Battisti: *L'Antirinascento* (Milano, 1962) și D. C. Allen: *The star-crossed Renaissance*, New York, ed. a 2-a, 1966.

naționale germane. Într-un secol în care spiritul european, de la Thomas Morus la Lordul Bacon și la Campanella, va năzui spre lumea utopiilor, Rudolf al II-lea a reprezentat, în mod firesc, *utopia încoronată*.

Destinele imperiale ale Austriei, *Ostmark* devenită cu vremea *Österreich*, erau reprezentate, de la împăratul Rudolf I (1273–1291), de Casa de Habsburg, și luaseră tot mai mult forma morală și socială a acelei *Pietas austriaca* analizată recent de istorica vieneză Anna Coreth³. Într-o atmosferă impregnată de misticism și de fideism – atmosferă din care se va dezvoltă, pe plan cultural, *barocul* – Casa de Habsburg, veleitară și fără mari mijloace materiale, va fi silită să renunțe la visurile paneuropene ale lui Carol Quintul și să se resemneze să joace un rol internațional în funcție de echilibrul de forțe în Europa, la umbra și sub influența puternicei ramuri spaniole a Habsburgilor⁴. În același timp, trunchiul puternic al gândirii politice al lui Machiavelli sfințise prin a impregna mentalitatea teoreticienilor și conducătorilor politici, din tabăra Contrareformei ca și din aceea a Reformei luterane și, precumpănit, calviniste⁵. În Polonia – unde coroana va deveni electivă, în 1572, după stingerea ultimului Jagellon –, în Ungaria, împărțită între sultan, Casa de Habsburg și principele Transilvaniei, vor avea loc fenomene politice și intelectuale, sociale și economice, care vor contribui la complicarea tuturor problemelor europene, mai ales în contextul confruntării nenumăratelor fideisme religioase, sectare și ocult⁶. Prosperitatea, incontestabilă, a nobilimii, în ținuturile Europei centrale și răsăritene, contribuia la dinamizarea politică a acestei clase care lupta pe trei fronturi: împotriva țărănimii, aservite treptat spre formele prilejuind eticheta unei a doua iobăgii; împotriva burgheziei, care-și vedea prosperitatea compromisă prin reorientarea spre țărmurile atlantice a marilor căi comerciale de la sfârșitul evului mediu; în sfârșit,

împotriva monarhiei, care, după modelul monarhiilor vest-europene, se străduia să-și constituie și să-și consolideze cele trei instituții fundamentale ale absolutismului monarhic: o armată permanentă, o birocrație competentă și bine retribuită, în sfârșit, o situație financiară prosperă.

Acestea fiind elementele pe care urma să le pună în ecuație noul împărat al Germaniei, suit pe tron în 1576, să vedem cum își va elabora el politica menită să soluționeze cît mai multe din spinoasele probleme cu care va fi confruntat. Cum va elabora Rudolf II „*le construit*”, ca să dea răspunsuri cît mai coerente fenomenelor independente de voința lui, „*le donne*”.

Împăratul-înțelept, Maximilian II⁷, a murit în ziua de 12 octombrie 1576, la Regensburg. Fiul său, Rudolf, părea a fi un principe inteligent, cultivat și demn⁸. Ales rege al Ungariei încă din 1572, și rege al Boemiei din 1575, el își petrecuse o bună parte din tinerețe la curtea regelui Spaniei, Filip II, și, deși va păstra toată viața amprenta penibilă a atmosferei înnăbușitoare de la curtea din Madrid, el va îngădui nunțiului papal Filippo Spinelli să joace un rol important în politica imperială. Sub influența acestuia, el își va alege sfetnicii din rîndurile așa numitului „partid spaniol” (*Spanihelé*, în limba cehă), condus de Lobković. căruia împăratul va căuta să-i opună sfaturile date de un aristocrat morav, Karl von Lichtenstein, un iscusit expert financiar.

Marea politică europeană a epocii pare a se fi jucat mai ales între cinci capitale: Roma, Madrid, Praga, Constantinopol și Paris. Veneția juca un rol tot mai marginal, ca și Cracovia. Casa de Habsburg nu întreținea ambasadori permanenți, de altfel, decât la Madrid, Veneția, Roma, Constantinopol și, intermitent, la Paris. Războiul de 15 ani cu turcii (1591–

³ Cf. S. Allen: *The star-crossed Renaissance*, New York, 1966, ed. a 2-a; Paul Arnold: *Histoire des Rose-Croix*, Paris, 1955. Pentru unitarianism, inclusiv influența lui în Transilvania, v. E. M. Wilbur: *A History of Unitarianism Socianitism and its antecedents*, Cambridge, Mass, și A. Pirnat: *Die Ideologie der Siebenbürger Antitrinitarier in den 1570er Jahren*, Budapesta 1961.

⁷ Și Maximilian II avea unele trăsături enigmatice, ceea ce justifică, titlul biografiei consacrate lui de cunoscutul istoric austriac Viktor Bibl: *Maximilian II, der rätselhafte Kaiser* (Viena-Leipzig, 1929).

⁸ Așa apare figura lui Rudolf II în primele referințe contemporane. Din 1586 însă, de cînd au început să circule svonuri în legătură cu intenția împăratului de a abdică, referințele au devenit cu totul altele.

³ *Pietas Austriaca*, Viena, 1959. Autoarea face o legătură între politica imperială bazată pe caracterul sacru al coroanei moștenite de la Carol cel Mare și fideismul propovăduit supușilor Casei de Habsburg de către cler.

⁴ Cf. lucrările istoricului ceh Bohdan Chudoba: *Španělská na Bílé Hoře* (Praga 1945) și *Spain and the Empire, 1519–1643* (Chicago, 1952), în care se analizează pe bază documentară marea influență politică exercitată de Spania asupra politicii imperiale, la curtea din Viena sau din Praga.

⁵ Cf. R. Nürnberger: *Die Politisierung des französischen Protestantismus*, (Tübingen, 1948) și H. R. Trevor-Roper: *Religion, the Reformation and social change*, Londra, 1967.

1606) va pune la grea încercare atât diplomația cit și forțele militare și financiare ale ținuturilor habsburgice, și va sili curtea din Praga să trimită misiuni diplomatice și în alte state: în Polonia, unde se constituise un partid proburskic, condus de influenta familie Zborowski, — adversară a politiciii turcofile și antihabsburgice a cancelarului Zamoyski — la Moscova⁹ și, mai ales, în Transilvania și în celelalte țări române. Spre sfârșitul domniei se vor stabili relații și cu noul suveran, scoțian, al Angliei, regele Iacob I, a cărui psihologie prezenta numeroase trăsături comune, pe plan mistic, ocultist și cultural în general, cu psihologia Împăratului de la Praga.

Cu toată educația catolică primită la curtea Spaniei, Împăratul Rudolf avea tendințe anticlericale care le prefigurează pe acelea ale îndepărtatului său urmaș la tron, Iosif II. Anume, concepția unui catolicism imperial și antipapal, în cadrul căruia împăratul ar fi putut dispune de clerul catolic chiar împotriva tendințelor papale, așa cum dispunea regele Angliei de clerul anglican al cărui stăpîn era în virtutea actului de supremație. Tradiția antipapală a Boemiei și atmosfera capitalei, Praga, vor fi contribuit la aceste tendințe ale Împăratului-umanist patron al științelor și al artelor, dar și al tuturor formelor de ocultism.

Politica împăratului Rudolf va urma o linie tot mai sovăitoare, tot mai ambivalentă, față de papalitate ca și față de Spania. Numeroși istorici au explicat această tot mai constantă nehotărîre, atât prin ciudata psihologie

frecvent apreciată ca patologică — a Împăratului, cit și prin influențele contradictorii suferite din partea anturajului său, atât din partea numeroșilor arhiduci, tot mai ostili fratelui sau vărului lor, cit și din partea slujitorilor marunți cu diferite funcții aulice sau domestice, acei *Kammerdiener* care singuri mai aveau acces în apartamentele imperiale¹⁰. Marele dramaturg austriac din secolul trecut, Franz Grillparzer, a căutat, în celebra lui dramă istorică *Ein Bruderzwist in Habsburg*, consacrată Împăratului Rudolf II, să

explice tragedia finală care l-a opus pe Împărat atât fratelui și succesoriului său imediat la tron, arhiducele Matthias, cit și, mai ales, acelaia care avea să fie succesoriul lui Matthias la tron, și care avea să dezlănțuie toată oroarea războiului de treizeci de ani, Ferdinand II, fiul arhiducelui Karl von Steyermark (fratele Împăratului Maximilian II).

„*Der saturnische Kaiser*”, cum îl numește pe Rudolf II Gertrude von Schwarzenfeld, într-o recentă biografie¹¹, a fost, incontestabil, mult influențat de anii petrecuți la curtea Spaniei, între 1563—1571, deci între vârsta de 11 și de 19 ani. Tatăl lui Rudolf, Împăratul Maximilian, își supraveghea feciorul trimis la curtea lui Filip printr-un nobil cu multe calități, Adam Dietrichstein, ambasadorul său la Madrid, căsătorit cu o nobilă spaniolă, Margareta de Cardona. Lui Dietrichstein i-a urmat la Madrid, ca ambasador imperial, contele Hans Khevenhüller, care, între 1573 și 1606, cit a rămas în post, și după rechemarea lui la Praga, pare a fi fost principalul sfetnic al lui Rudolf în probleme de politică externă. Subsidiile spaniole, de care Rudolf II va avea tot mai multă nevoie, mai ales după 1591 cînd a început greul război cu turcii, implicau, evident, anumite condiții politice și religioase. Iesuitul Alfonso Carrillo pare astfel a fi jucat un rol hotărîtor în relațiile lui Rudolf cu Sigismund Báthory, patologicul principe al Transilvaniei, în care Împăratul pare a nu fi avut nici un fel de încredere¹².

Influențele suferite de Împărat, pe de-o parte de la înalții demnitari aulici aparținînd mării nobilimi cehe¹³, pe de alta din partea mărunților slujitori camerali, majoritatea de origine germană, vor juca un rol tot mai marcant, mai ales după grava criză politică din 1599—1600, cu atîtea implicații asupra problemelor Transilvaniei în timpul stăpînirii lui Mihai Viteazul. În ziua de 24 august 1599 — sinistra aniversare a sf. Bartolomeu — activul nunțiu papal la curtea din Praga, Filippo Spinelli, va izbuti să-l determine pe Rudolf să-i demită pe sfetnicii săi cehi protestanți: vice-cancelarul Jan Želinský

¹¹ *Rudolf II, der saturnische Kaiser* (München, 1961).

¹² Cf. E. Veress: *Carrillo Alfonso levezésés és iratai (1591—1618)*, 2 vol. Budapesta, 1906, și recent, L. Szilas: *Der Jesuit Alfonso Carrillo in Stebenbürgen, 1591—1599* (Roma, 1966).

¹³ Rudolf II a acordat, în mod firesc, inițial o mare prețuire nobilimii cehe, mai ales după strămutarea capitalei Imperiului la Praga. Aristocrați cehi, ca Vilém Rožmberk, cancelar al regatului Boemiei, sau moravi, ca activul magnat Karel Žerotín, se vor bucura de încrederea lui.

⁹ Țarii Feodor Ivanovici și Boris Godunov au trimis numeroase solii la Praga în vederea unei politicii antiotomane comune, și Împăratul a trimis la Moscova, în același scop, soli ca Warkotsch (1590), Dohna (1597) și Logau (1604). Cf. H. Übersberger: *Österreich und Russland seit dem Ende des 15. Jahrhunderts* (Vienna, 1906, vol. I) p. 471—576.

¹⁰ Influența acestora pare totuși a fi fost interpretată exagerat de marele istoric catolic german Johannes Janssen în monumentală sa operă: *Geschichte des deutschen Volkes seit dem Ausgang der Mittelalters*, 1881—1894.

și secretarul Jan Myllner z Mylhauzu, ca și pe înțeleptul președinte al serviciilor financiare (*Hofkammer*), Ferdinand Hoffmann. Aceste demiteri au reprezentat triumful partidului Contrareformei și au compromis, iremediabil, politica imperială, începută de Maximilian II și continuată de fiul său, de apropiere față de protestanții cehi. În luna septembrie 1600, Împăratul li va demite — și exila — pe șambelanul Wolfgang Rumpf, și pe prezidentul consiliului privat, Jan Trautson, foarte probabil pentru legăturile lor strînse cu politica spaniolă și cu venerabilul și influentul ambasador al Spaniei, Guillén de San Clemente. Experiența tragică a acestor doi ani îl va face pe Rudolf să-și piardă orice încredere în oameni și va marca începutul unei progresive retrageri a împăratului într-o atmosferă de taină și de irealitate, dominată de preocupări astologice, alchimiste și ocultiste¹⁴.

Între timp, contraofensiva catolică se desfășura în întreaga Europă centrală, cu succese răsunătoare, patronată de energicii nunții papali care vor urma, la curtea din Praga, lui Spinelli: Giovanni Stefani Ferreri (1604—1606) și Camillo Caetano (1607—1611). Toate strădaniile umaniștilor cehi și germani, succesori ai cercului umanist constituit de împăratul Maximilian II, de a rezista curentului Contrareformei și de a pune bazele unui sistem educativ sănătos, la adăpost de primejdiile obscurantismului și fanatismului, vor eșua. Permanentă atmosferă de teamă prilejuită de războiul cu turcii va contribui la succesul politicii de reintegrare catolică a Europei, centrale¹⁵, și numeroasele academii și asociații umaniste, consacrate „înțelepciunii” (*Weisheit*) și „științelor păcii” (eironologiei) sau filo-

zofiei¹⁶, ca și strădaniile unor J. H. Alsted sau Amos Comenius, vor fi, treptat, refulate și Innăbușite de rețeaua colegiilor iesuite, fideiste și neumaniste într-un sens pur formal. În Boemia, Contrareforma va găsi un prețios agent în Zdeněk Lobkovič, devenit cancelarul lui Rudolf în 1599. Încetul cu încetul, reformatorii eterodocși ai sistemului educativ și politic vor fi îndepărtați din pozițiile lor oficiale, în așteptarea marelui genocid practicat și împotriva lor după bătălia de la Muntele-Alb (1620). Epistemologia nouă, aceea a lordului Bacon și a lui Descartes, nu va mai putea pătrunde în centrele culturale și educative ale Europei centrale, supuse unei cenzuri tot mai riguroase din partea iesuiților omniprezenți. Arta liberă a Renașterii va fi deviată spre formalismul manierist și baroc care va triumfa la Viena ca și, mai ales, la Praga.

Ofensiva stăruitoare dusă, pe toate fronturile, de Contrareformă, avea însă nevoie de instituția imperială pentru a triumfa la adăpostul ei. Intuițiile savantului împărat Rudolf II par a-l fi îndemnat pe acesta să reziste tuturor presiunilor. Găsim, poate, în această situație, o cheie a evenimentelor politice dintre 1599—1612 și a crizei finale care va duce la retragerea totală a împăratului din viața publică. După abdicarea lui neformală, și după intermediul reprezentat de domnia fratelui său, împăratul Matthias (1612—1619), forțele obscurantiste ale Contrareformei vor pune, definitiv, slăpînire pe Casa de Habsburg și pe coroana imperială, și vor domina în Europa centrală cu un scurt intermediu între 1780—1790, cît va domni Iosif II — vreme de trei veacuri, prilejuind astfel una din cele mai triste lecții pe care le poate da istoria.

Dan A. Lăzărescu

¹⁴ Autorul consacră importante capitole preocupărilor lui Rudolf pentru știință (Kepler), artă (Giuseppe Arcimboldo, Bartholomeus Spranger, Adriaen de Vries, Joseph Heintz, Aegidius Sadeler) și științele oculte.

¹⁵ Autorul consacră foarte puține pagini războiului cu turcii și păcii de la Sztivatorók. De altfel, în afara lucrării mai vechi a lui A. Loeb: *Zur Geschichte des Türkenkrieges von 1593—1606* (2 vol., Praga, 1899, 1904), nici nu există vreo lucrare de ansamblu, într-o limbă de largă circulație, asupra acestui război atît de esențial pentru istoria Europei.

¹⁶ Cum au fost, de pildă, *Fruchtbringende Gesellschaft*, întemeiată în 1617 de către Ludwig von Anhalt-Köthen și Matthias Bernegger, sau *Collegium Philosophicum*, instituit la Rostock de către Joachim Jungius.

„Apulum” (Acta Musei Apulensis), Alba Iulia, XII (1974), 706 p.

Tomul XII al periodicului „Apulum”, publicație anuală a Muzeului de istorie din Alba Iulia, conține în acest număr, ca și în tomurile anterioare, un sumar bogat și variat. Beneficiind, pe lângă aportul colectivului științific al Muzeului și de contribuțiile unor cercetători reputați din diferite centre ale țării (București, Cluj, Iași, Orăștie) sau a unor specialiști din străinătate (Franța, Italia, Anglia, Luxemburg) volumul în cauză reprezintă, după opinia noastră, una din cele mai reușite și mai reprezentative publicații muzeale românești din domeniul istoriei.

Volumul se deschide cu un *Cuvânt înainte*, semnat de George Homostean, prim-secretar al Comitetului județean Alba al P.C.R. În care sînt evidențiate succesele repurtate de cercetarea istorică locală, ca și sarcinile de viitor care stau în fața muzeografilor și cercetătorilor din această parte a țării.

După lectura volumului o primă constatare care se impune este aceea a unei preponderențe nete a materialelor de istorie veche și arheologie, care înglobează cam trei sferturi din substanța volumului. Astfel Eugen Comșa aduce interesante *Date despre folosirea aurului în cursul epocii neolitice pe teritoriul României* (p. 12-23). Oferind o privire de ansamblu asupra folosirii și răspîndirii obiectelor de aur în neolitic în spațiul carpato-danubian, autorul concluzionează că utilizarea acestui metal prețios în perioada tratată era destul de restrînsă, el fiind întâlnit în cîteva comunități din culturile Boian, Gumelnița, Cucuteni.

Vladimir Dumitrescu tratează despre *Cronologia absolută a eneoliticului românesc în lumina datelor C 14* (p. 23-39). Așa cum subliniază însuși autorul, articolul nu are drept scop discutarea diferitelor scheme și table de cronologie relativă întocmite de diferiți cercetători, ci de a vedea în ce măsură succesiunea general acceptată a culturilor eneolitice din România este sau nu confirmată de datele obținute pînă în prezent pe baza carbonului radioactiv. În acest scop sînt menționate toate datele de C14 de care dispunem începînd cu cultura ceramicii liniare din Moldova și terminînd cu cultura Cernavoda I. Făcînd dese referiri la descoperiri din afara României, Vl. Dumitrescu ajunge la concluzia că, în general majoritatea datelor C14 corespund

cronologiei relative stabilite pentru culturile eneolitice din România. Pornind de la aceste date autorul a alcătuit un tabel cronologic—realizat pe baza punctului de vedere propriu al perioadei eneolitice din țara noastră.

Ioan Al. Aldea își propune să analizeze *Allarul magico-ritual descoperit în așezarea neolitică de la Ghiroam (com. Bergin, jud. Alba)* (p. 40-47). Obiectul atenției autorului îl constituie prezentarea unei mari locuințe de suprafață, aparținînd culturii Petrești care pe baza inventarului și a pieselor descoperite în ea, precum și prin asemănările cu o descoperire identică la Pianul de Jos, reprezintă un complex de cult. Această locuință conținea, printre altele, o masă de cult („altar”) folosită pentru oficierea unor practici magico-religioase cu caracter agrar.

În comunicarea lui Mihai Blăjan, *Descoperiri din epoca fierului în nord-estul Olteniei* (p. 559-567) sînt prezentate rezultatele unei periegeze efectuate pe teritoriul comunei Roșiile (județul Vilcea) care a dat la iveală ceramică de tip Coțofeni și trei așezări din faza timpurie a Hallstatului.

Valentin Vasilev se ocupă de *Poziția cronologică și semnificația cultural-etică a săgeților scitice din aria carpatică* (p. 48-59). Studiul tratează modul în care cronologia stabilită pentru diferitele tipuri de săgeți scitice se verifică și în afara arealului scitic de la nordul Mării Negre și, mai ales, răspîndirea săgeților în raport cu celelalte categorii de materiale și element etnic scitic. Pe baza cronologiei și difuzării virfurilor de săgeți de acest tip, precum și în urma analizei izvoarelor istorice scrise și arheologice, autorul pledează pentru necesitatea unei delimitări riguroase a zonelor în care prezența virfurilor de săgeți se datorează unei prezențe etnice scitice (temporară în centrul Transilvaniei și Cîmpia Tisei, raiduri de jaf în zona sudică a culturii lusaciene, poliție „scitică în Grecia”) de aceea în care ele au fost aduse printr-o influență culturală.

În studiul de mai mică întindere, *Noi dovezi privind relațiile Histriei cu geții nord-dunăreni* (p. 568-572), Florentina Preda, pe baza descoperirii unei monezi de argint din Histria, datînd de la sfîrșitul secolului IV î.e.n., la Pietroasele (jud. Buzău), demonstrează extinderea relațiilor între cunoscuta

colonie greacă de la Marea Neagră și geții de pe malul stîng al Dunării pînă în zona subcarpatică. Autoarea conchide că nu poate fi vorba atît de forța de penetrație a comerțului și produselor istriene, cît mai ales de forța economică la care ajunsese populația getică din această regiune a țării.

Un grup destul de mare de materiale sînt axate pe tratarea a diferite aspecte legate de modul de trai al dacilor, de diverse laturi ale civilizației lor, în fine de perioada stăpînirii romane asupra Daciei.

Seria lor este deschisă de Kurt Horedt care, într-un mod sintetic se ocupă de *Dacii în România și produsele lor din argint* (p. 60—70). Autorul își propune aici să-i prezinte pe daci în raport cu alte populații contemporane lor, și sub același unghi comparativ, să analizeze manifestările și legăturile lor culturale cu aceștia. Pe această linie rezistența dacilor, conduși de Decebal împotriva expansiunii romane, este comparată cu aceea a galilor conduși de Vercingetorix sau a germanilor lui Arminius. Studiind răspîndirea tipurilor fundamentale de obiecte dacice de argint și comparîndu-le cu cele descoperite în Peninsula Iberică, istoricul și etnologul clujean este de părere că puternica lor asemănare se datorește influenței elenistice, manifestată în cele două margini ale Europei. De asemenea, este demnă de remarcat distingerea, după tipurile de obiecte, a două grupe principale ale argintăriei geto-dacice: una de sud, getică între Dunăre și Mureș, și una de nord, dacică.

Ion Berciu și Vasile Moga tratează despre *Ceramica pictată din cetatea dacică de la Piatra Craiului* (p. 70—74). Descoperirea unor fragmente ceramice aparținînd unor fructiere, vase de provizii și cupe, lucrate la roată dintr-o pastă fină, și decorate prin pictare cu motive geometrice, într-o construcție cu caracter religios, îi conduce pe autorii respectivelor articole la determinarea rolului acestui tip de ceramică și a înaltei măiestrii artistice la care au ajuns olarii daci în secolele I î.e.n.—I e.n.

Ion I. Russu analizează *Diploma militară din anul 99 pentru provincia Moesia superior* (p. 103—110). După ce reproduce, cu multă minuțiozitate textul acestui document de interes deosebit, cunoscutul epigrafist clujean relevă valoarea și importanța deosebită a acestui testimoniu documentar care oferă prețioase informații despre unitățile militare din Moesia superioară.

Profesorul Dumitru Tudor abordează un subiect extrem de controversat pînă în prezent: *Romanizarea Munteniei* (p. 111—117). După ce supune unei analize detaliate vestigiile arheologice și unele surse literare referitoare la epoca daco-romană, autorul ajunge la concluzia, — că, chiar și în această regiune, situată în afara frontierelor Daciei, a existat

o colonizare romană importantă, o evidență romanizare, o continuitate daco-romană și o asimilare a slavilor. Grupele de populație dacoromană (și ulterior românească), mai complete și mai puternice s-au menținut în depreșiunile subcarpatice, unde au constituit nucleul viitoarelor formații politice feudale.

Interesante puncte de vedere emite Nicolae Gudea despre *Sistemul defensiv al Daciei romane* (I) (p. 182—192). După ce evidențiază importanța Daciei în cadrul sistemului militar defensiv al imperiului roman, tînrul cercetător reconstituie eșalonat, pe baza descoperirilor arheologice de pînă în prezent, structura acestui complex și complicat sistem de apărare împotriva popoarelor migratoare.

Pronunțîndu-se pentru o împărțire în 4 zone: apărarea Daciei de sud-vest, complexul podișului transilvan, apărarea Daciei de sud, dispozitivul central de apărare din Transilvania, autorul schițează totodată și direcțiile pe care trebuie să se plaseze cercetarea ulterioară a acestei probleme.

Aurel Sîntimbreanu și Wolker Wollman relevă unele *Aspecte tehnice ale exploatării aurului în perioada romană la Alburnus Maior (Roșia Montană)* (p. 240—279). După ce debutează prin semnalarea istoriografiei existente asupra acestui subiect, autorii se ocupă apoi cu prezentarea detaliată a metodelor de exploatare folosite la minele romane de la Alburnus Maior — exploatarea propriu-zisă a minereului, uneltele, transportul, iluminatul, evacuarea apei și prelucrarea minereului. Articolul se încheie printr-o descriere topografică a urmelor de exploatare minieră din perioada romană la Roșia Montană.

Identificarea autorului unui monument de ordin religios este preocuparea lui Mihai Bărbulescu și Emil Nemeș, cei doi autori ai articolului *Un relief cu inscripție de la Ulpia Traiană Sarmizegetusa* (p. 587—590), în timp ce Ioan Piso, în materialul *O inscripție funerară romană de la Beriu* (p. 580—582) prezintă două fragmente dintr-o inscripție funerară descoperită în localitatea hunedoreană Beriu și datînd probabil din sec. II e.n. Această dezvăluire conduce la presupunerea existenței unei așezări romane prin împrejurimi, probabil o *villa rustica*.

Descoperirea a două figurine (una din bronz, reprezentîndu-l pe Mercur, și una din marmoră, întruchipînd pe Hercule) în săpăturile arheologice, a constituit punctul de plecare al contribuției *Două monumente votive de la Sucidava* (p. 614—617) aparținînd lui Gheorghe Popa și Constantin G. Petolescu.

Pornind de la descrierea unei statuete din bronz reprezentînd un zeu casnic, descoperită la Brădeni (județul Sibiu), Constantin Popa, autorul studiului *Un lar în muzeul de istorie al Transilvantei* (p. 599—607) întocmește

un repertoriu al tuturor descoperirilor de acest fel din Dacia.

Un document material, care reactualizează o serie de puncte de vedere într-o problemă extrem de dezbătută, legată de procesul de formare al poporului român, este semnat de Eugenia Zaharia. Luând ca subiect *Sursele arheologice ale continuității daco-romane* (p. 279—291) autoarea prezintă succint etapele parcurse în cadrul procesului de etnogeneză subliniind caracteristica fiecăreia dintre ele. Făcînd o amplă analiză asupra modalităților de manifestare a culturii de tip Dridu, autoarea demonstrează că ea a aparținut populației și așezărilor urbane și rurale din sec. VIII—XI de pe actualul teritoriu al României de azi, ceea ce acreditează ca evident faptul că ea nu a putut fi creată de bulgarii turanici care ar fi adus-o la Dunăre la sfîrșitul secolului VII.

În Încheiere E. Zaharia punctează caracteristicile principale ale perioadei sec. VIII—XI pe baza datelor oferite de cercetările arheologice, subliniind între altele apartenența poporului român la teritoriul pe care îl populează și astăzi, unitatea de cultură materială reflectată și în limba română (care este lipsită de dialecte) și în fine, faptul că continuitatea de cultură materială înregistrată în primul mileniu în spațiul dacic implică și o continuitate a populației pe acest teritoriu.

Maria Comșa face *Unele considerații privind situația de la Dunărea de Jos în secolele VI—VII* (p. 300—319). Analizînd izvoarele scrise referitoare la această perioadă și coroborîndu-le cu rezultatele săpăturilor arheologice, semnatara studiului opinează că venirea slavilor în regiunile Dunării de Jos trebuie plasată începînd cu anul 527. Odată cu acest moment, deplasarea slavilor spre regiunile locuite de populația daco-romană s-a făcut în etape succesive, în cursul cărora ei au intrat treptat în legătură cu populația băștinașă romanizată.

O altă serie de studii sînt prilejuite de analiza rezultatelor unor descoperiri arheologice făcute pe locul vechii așezări romane de pe teritoriul Alba Iuliei de astăzi. Pe această linie Dumitru Protase se ocupă de *Necropola orasului Apulum* (p. 134—158). Valorificînd rezultatele săpăturilor din anii 1970—1971, studiul prezintă concluziile autorului privind 77 de noi morminte descoperite în cursul ultimelor campanii de săpături, ceea ce ridică numărul total al mormintelor apărute pe locul numit „Podul” la 135. Dintre aceste noi morminte 37 sînt de înhumăție, iar 40 de incinerăție. Mormintele aparțin cronologic perioadei Traian-Commodus, iar din punct de vedere etnic cele de înhumăție cuprind elemente colonizatoare romane, iar cele de incinerăție pe coloniști iliri.

Două contribuții (cea dintîi a lui Cloșca L. Băluță, iar cea de-a doua aparține lui

Vasile Moga) urmăresc caracteristicile unor monumente sculpturale descoperite în aceeași arie, iar o a treia, realizată de Cloșca L. Băluță în colaborare cu Ion Berciu, descrie o metopă din friza unei mari clădiri din zona Colonia Nova Apulensis, avînd ca personaj principal o divinitate fluvială, o probabilă personificare a Mureșului.

În volum sînt incluse și o serie de contribuții care aparțin, prin subiectul abordat, numismaticii. Astfel Carmen Maria Petolescu aduce *Date noi privitoare la tezaurul de monede dacice de la Cărbunești (jud. Gorj)* (p. 572—576). În cadrul materialului sînt prezentate 7 monete-imitații trzii ale tetradrahmelor lui Filip II aparținînd tipului oltean (sau Aninoasa-Dobrești) al monetelor geto-dacice. Aceste piese, descoperite în satul Cojani, comuna Tirgu Cărbunești, se adaugă unui lot mai vechi de 14 monete, toate datînd din a doua jumătate a secolului II î.e.n. Viorica Pavel, se ocupă de *Monedele republicane din vechile colecții ale Muzeului din Alba Iulia* (p. 86—102). Sînt prezentate aici 96 monete emise între anii 167—31 î.e.n., dintre care 88 provin din achiziții sau donații, iar 8 din săpături efectuate pe teritoriul vechiului Apulum. Neexistînd însă urme dacice în locul unde au fost descoperite, autoarea consideră că ele au fost aduse aici după cucerirea Daciei. Din observațiile de ordin numismatic articolul aduce noi elemente în legătură cu evoluția denarului roman între anii 167—31 î.e.n. Despre *Un tezaur roman republican puțin cunoscut: Năsăud-Jud. Bistrița-Năsăud* (p. 577—580) scrie Bucur Mitrea, care prezintă aici 8 denari romani republicani descoperiți în 1898 și aflați la Cabinetul numismatic al Bibliotecii Academiei R. S. R. donația Constantin Moșil.

În nota *Monede romane din sec. IV e.n. descoperite la Alba Iulia* (p. 617—618) Radu Ocheșanu introduce în circuitul științific o serie de noi piese numismatice, conchizînd la o circulație restrînsă a monetei romane de bronz în secolul IV pe teritoriul Transilvaniei.

Materialul *Monede bizantine în colecția Muzeului din Sebeș* (p. 295—299) este semnat de Alexandru Popa și Gheorghe Fleșer. Cu acest prilej sînt înfățișate 8 monete (7 din colecția muzeului și una dintr-o colecție particulară) descoperite în majoritate în zona Sebeșului și datînd din perioada împăraților Theodosiu II, Leon I, Iustinian, Iustinus II și Sofia. Aceste mărturii aduc o nouă contribuție la problema circulației monetare la nordul Dunării de Jos în sec. V—VI e.n. și la evidențierea persistenței populației locale, care după invazia hunică, a întreținut, strînse legături cu lumea bizantină.

Ultimul dintre articolele cu acest profil este datorat Angelei Mureșan, preocupată să pună în lumină o serie de *Monede transilvane din*

colecția Muzeului din Alba Iulia (p. 626—629) și colectivului E. Chirilă-V. Pepelea care se ocupă de *Tezaurul monetar de la Tirnăvenț* (sec. XV—XVI) (p. 619—625).

Dintre specialiștii de peste hotare prezenți cu contribuții în volum, italianul Luca N. Bianchi se oprește asupra *Reliefurilor funerare cu banchet din Dacia Romană* (p. 159—181), iar francezul C. Guyonvarch face un *Inventar critic al toponimelor celtece continentale la Noviodunum* (p. 75—86).

În schimb George C. Boon (Cardiff, Anglia) și Charles M. Ternes (Luxemburg) abordează probleme speciale. Astfel cel dintâi autor se ocupă de reconstituirea unei mense funerare britanice de la Carleon, în timp ce realizarea datorată arheologului luxemburghez este de un interes particular prin ineditul pe care-l prezintă pentru cititorul român. Făcînd o documentată trecere în revistă a descoperirilor recente din epoca romană în ducatul Luxemburg, studiul cuprinde și probleme de onomastică pe baza datelor epigrafice, poziția așezărilor conform Tabulei Peutingeriene, situația săpăturilor de la Tielberg și din alte centre.

Dacă materialele de istorie medie absentează din volum, întîlnim în schimb unele episoade din perioada modernă și contemporană a istoriei românești, cu referire specială la Transilvania.

Impresionanta solidaritate a întregului popor român cu șefii săi politici în timpul răsunătorului proces al Memorandului din 1894 constituie una din cele mai frumoase pagini din istoria luptelor pentru emanciparea națională a românilor din Transilvania. Nicolae Josan, (*Adrese de aderență la cauza memorandistă în colecțiile Muzeului de istorie Alba Iulia* (p. 431—438), se ocupă de una din formele de manifestare a acestei solidarități: trimiterea, din numeroase localități din Transilvania de adrese de adeziune și încurajarea Comitetului Central al Partidului Național Român, aflat atunci la Cluj pe banca acuzaților.

Ioan I. Șerban, urmărind *Contribuția presei românești din Orăștie la lupta pentru reluarea activismului politic (1901—1906)* (p. 448—464) evidențiază faptul că aceasta „a jucat un rol deosebit în această perioadă de conflu-

ență... Ea a adus servicii importante cauzei națiunii române în general, contribuind la difuzarea culturii în mase, la răspîndirea unor idei privind emanciparea economică a poporului, la întărirea conștiinței naționale a maselor românești”.

Ca reprezentant al aspirațiilor poporului român din Transilvania, Vasile Lucaciu a contribuit substanțial, prin talentul său oratoric la sudarea opiniei publice române într-un veritabil front al unității naționale. De activitatea depusă de acest mare patriot în perioada primului război mondial se ocupă Eugen Hulea într-un studiu de mare întindere (p. 465—497).

Într-o scurtă notă Ion Poporogu analizează poziția adoptată de Nicolae Iorga față de masacrul de la Lupeni din august 1929, subliniind simpatia acestuia față de soarta muncitorimii oprimate, vehemența cu care a înfierat sîngerosul măcel.

Tomul XII al „Apulum-ului mai grupează articole cu caracter de miscellaneu (Gheorghe Anghel-Mihai Blăjan, *Sondajul de salvare de la Stmiciăuș*; Iacob Mărza, *O listă cu cărți de la episcopul Anton Sigismund Stioca de Szala (1699—1770)*, Doina Lupan, Lucia Hațeganu, *Cartea veche românească în biblioteca Muzeului de istorie din Alba Iulia*; Ioan Șerban, *Elemente de arhitectură barocă la biserică reformată din Alba Iulia*; Cornel Tatai, *Gravorii în lemn de la Blaj*, I. Gravorul Vlaicu; Cornel Tatai, Octavian Rotaru, *Un document revelator asupra activității culturale desfășurate de Petru Pavel Aron*) ca și un triplet de materiale de etnografie (Nicolae Dunăre, *Șura poligonală în munții Apuseni*, Otilia Pernicek, *Îmbrăcămintea de pănură în zonele Alba și Sebeș*; Olivia Lungescu—Gheorghe Fleșer, *Sebeșul, un important centru de cojocărit*). Mai amintim prezența rubricilor (ceva mai reduse) de „Cronică” și „Recenzii și Note bibliografice”.

Cu sugestia unei tematici mai variate (care să nu se limiteze în majoritate la materiale de istorie veche și arheologie), conchidem că, chiar în structura sa actuală, periodicul recenzat rămîne o publicație de prestigiu în peisajul științei istorice românești contemporane.

George Trohani

ISTORIA ROMÂNIEI

PARASCHIVA NICHITA, 6 Martie 1945, București, Edit. politică, 1975, 68 p. (Colecția „File de istorie”)

Sub semnătura cunoscutei cercetătoare Paraschiva Nichita de la Institutul de studii istorice și social-politice de pe lângă C.C. al P.C.R., a apărut în colecția „File de istorie” o broșură închinată împlinirii a 30 de ani de la instaurarea puterii revoluționar-democratice în țara noastră. Constrinsă să trateze această temă majoră din istoria contemporană a patriei noastre în numai trei coli editoriale (cît permite colecția respectivă) firește că autoarea nu a putut aborda tema analitic și nici nu a putut-o dezvolta sau prezenta pe larg și cu multe elemente inedite, ci s-a văzut în situația de a face o trecere în revistă sintetică a principalelor aspecte pe care le-a îmbrăcat lupta pentru putere în perioada 23 August 1944 - 6 martie 1945, încheind lucrarea cu dezvoltarea ideii că instaurarea puterii revoluționar-democratice la 6 martie 1945 a permis pregătirea și trecerea într-un ritm mai accelerat la îndeplinirea sarcinilor revoluției socialiste în România. Dealtfel, ultimul paragraf, care schițează cucerirea deplină a puterii politice de către clasa muncitoare și aliații săi la 30 decembrie 1947 este intitulat semnificativ „Pas hotărâtor spre socialism”.

În prezentarea și interpretarea materiei faptice autoarea s-a călăuzit după criteriul tratării cronologice, în paragrafe distincte, a principalelor momente și componente ale vieții și luptei politice începând cu victoria insurecției naționale antifasciste și antiimperialiste din August 1944 („Început de eră nouă”) și încheind cu ajutorul și momentul instaurării însăși a noii puteri revoluționar-democratice („Spre marea victorie de la 6 martie 1945”).

În viziunea autoarei principalul obiectiv al întregului popor român după cucerirea de la 23 August 1944 - l-a constituit participarea cu toate forțele la eliberarea întregului teritoriu național de sub dominația fascistă, iar apoi la înfrângerea Germaniei hitleriste pînă la victoria finală. „Forțele patriotice înțelegeau - arată autoarea - că înfrângerea militară a Germaniei hitleriste era una din condițiile esențiale pentru consolidarea inde-

pendenței de stat a României, că de gradul participării armatei române la războiul anti-hitlerist depindea în mare măsură soarta României la conferința de pace, locul ei în viața internațională postbelică” (p. 14). Dacă într-adevăr, după cum se știe, zdrobirea definitivă a fascismului pe plan intern și internațional a deschis larg drumul dezvoltării progresiste a României, în ceea ce privește locul țării noastre în viața internațională postbelică nu a fost de ajuns importanta contribuție adusă de poporul nostru la înfrîngerea totală a Germaniei naziste, interesele unor mari puteri privind țara noastră de recunoașterea stării de cobeligeranță în care s-a aflat România de drept și de fapt din seara zilei de 23 August 1944; ceea ce a pricinuit grave daune economico-financiare, moral-politice însăși dezvoltării țării ca stat deplin independent și suveran în special în primul deceniu ce a urmat terminării celui de-al doilea război mondial.

Factorul politic intern primordial, care a asigurat victoria luptei pentru putere revoluționar democratică l-a constituit Partidul Comunist Român, „conducătorul luptei pentru reînnoirea României”, idee dezvoltată de autoare în cadrul unui paragraf special dedicat rolului jucat de partid în organizarea și mobilizarea maselor populare celor mai largi la desfășurarea cu succes a revoluției populare în țara noastră.

Într-un alt paragraf („Prin forța revoluționară a maselor”) autoarea prezintă acțiunea de democratizare revoluționară, de jos în sus, a componenței aparatului de stat, preluarea sub controlul maselor revoluționare a numeroase prefecturi, primării, organe de ordine, constituind un aspect esențial al luptei pentru instaurarea puterii revoluționar-democratice.

Credem că aprecierea autoarei privind un „proces de reînnoire democratică a României” trebuie amendată în sensul că a fost în realitate, o democratizare revoluționară a aparatului de stat, care în unele cazuri s-a manifestat sub forma unei duble puteri: organele de stat trecute sub controlul forțelor revoluționare care nu luau în seamă ordinele contra-revoluționare ale majorității conservator-reacționare din guvernele Sănătescu-Rădescu, pe de o parte, și autoritățile de tip vechi, menținute încă în funcție care pînă la 6 martie 1945 au urmat linia forțelor reacționare, pe de altă parte.

Lupta pentru reformă agrară, pentru făurirea în cadrul acestei lupte a alianței revoluționare muncitorești-fărănești este prezentată de asemenea ca o altă „componentă esențială a procesului de instaurare a puterii populare în România”. În legătură cu modul de tratare a acestui aspect facem observația că nu a fost vorba doar de înfăptuirea unei reforme agrare oricât de radicale ar fi fost ea, ci că, în fapt, P.C.R. aplicând creator tezele leniniste a mobilizat masele la o „revoluție agrară”, miez, cum aprecia Lenin, al oricărei revoluții democrat-populare într-o țară ca România în care nu se desăvârșise până la capăt revoluția burghezo-democratică.

În paragraful consacrat formării și activității celor trei guverne Sănătescu-Rădescu, autoarea dezvoltă ideea că esența luptei politice n-a constat doar în câștigarea treptată de către F.N.D. a cît mai multe portofolii, fie chiar și a majorității în guvern, ci în lupta pentru un nou tip de regim politic, pentru instaurarea puterii revoluționar-democratice în România.

O serie de măsuri și legi organice adoptate de cele trei guverne Sănătescu-Rădescu trebuie apreciate nu atît prin caracterul lor uneori limitat și trunchiat, reflectare a raportului de forțe existente în acel moment, ci ca expresie a procesului de democratizare a vieții politice declanșat în urma victoriei insurjecției antifasciste, ca rod al prezenței și activității reprezentanților F.N.D. în cele 3 guverne. S-ar fi convenit credem, acordată o atenție mai mare modului creator, caracterului negocierilor și în genere tacticii folosite de P.C.R. în ajunul și în preajma formării guvernului prezidat de dr. Petru Groza.

În concluzie, broșura *6 martie 1945*, în ciuda unor rezerve care nu alterează însă fondul în general bine realizat al lucrării, se înscrie ca o contribuție prețioasă în ajutorul publicului larg, al cursanților din învățămîntul ideologic, fiind un instrument util de informare privind principalele concluzii la care a ajuns istoriografia noastră și autoarea, în mod special, în studierea luptei pentru putere în prima etapă a revoluției populare în țara noastră.

Traian Udrea

C.A. ROSETTI, *Jurnalul meu*, Ediție îngrijită și prefață de Marin Bucur, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1974, 463 p.

După excelenta monografie consacrată lui C.A. Rosetti, în care viața și activitatea acestei mari personalități sînt prezentate într-o largă perspectivă, cu accent deosebit asupra contribuției literare și culturale la dezvoltarea patri-

moniului național, Marin Bucur oferă specialiștilor și publicului larg cititor o dintre primele scrieri cu caracter memorialistic aparținînd începutului epocii moderne. Este vorba de *Jurnalul meu* de C.A. Rosetti, care este nu numai o sursă de cunoaștere a unor evenimente ale epocii, ci și un autentic document literar.

Ideea de a restitui posterității versiunea originală a acestei opere trebuie să-i fi venit, desigur, lui Marin Bucur în urma intenselor și multiplelor sale investigații necesitate de elaborarea monografiei dedicată lui C.A. Rosetti. Documentația inedită, mai ales corespondența și însemnările aflate în depozitele secției de manuscrise a Academiei, i-au revelat editorului deosebiri sensibile între *Note intime* publicate de fiul fruntașului pașoptist și textele originale care conțineau însemnările memorialistice ale acestuia. Din motivul menționat, pentru Marin Bucur trebuința unei ediții noi a însemnărilor rămase de la C.A. Rosetti a devenit imperioasă.

Necesitatea publicării *Jurnalului meu* a fost și mai profund resimțită de editor de existența în publicistică, pe lângă *Note intime*, a unui text al acelorași memorii inserate în volumul *Lui C.A. Rosetti*, apărut cu prilejul centenarului nașterii acestuia. În ultima lucrare, însemnările lui C.A. Rosetti sînt și mai fragmentate și denaturat publicate. De pildă, adnotațiunile cuprinse între 6-18 februarie și 4-17 martie 1848 lipsesc cu desăvîrșire din acest volum. Cel care utilizează fie *Note intime*, fie textul din *Lui C.A. Rosetti* este astfel derutat, frustrat de informația autentică.

Publicînd *Jurnalul meu* de C.A. Rosetti, Marin Bucur oferă cititorului o scriere memorialistică în multe privințe deosebită de aceea cunoscută din cele două lucrări. Felul cum Vintilă C.A. Rosetti a înțeles să transmită posterității una dintre scrierile ilustrului său părinte a contrazis cele mai elementare norme de editare a postumelor. Intervențiile frecvente în textul original, omisiunile intenționate și chiar substituiri de cuvinte au deformat conținutul însuși al acestei lucrări, procedeu care a afectat pînă și titulatura stabilită de autor. Istoricii care au folosit versiunea lui Vintilă C.A. Rosetti în luminarea uneia dintre cele mai interesante și pasionante epoci, aceea a revoluției pașoptiste și a luptei pentru făurirea statului național, au fost frustrați de autenticitatea unui izvor de informație dintre cele mai prețioase. Mai păgubiți au fost însă istoricii literari, care prin alterarea unor expresii aparținînd lui C.A. Rosetti și, în general, epocii au fost lipsiți de un instrument remarcabil de cunoaștere a stadiului de evoluție a limbii literare și a modalității de folosire a ei în scrierile cu caracter memorialistic.

În calitate de editor, Marin Bucur a trebuit să depună o muncă intensă spre a învinge nu-

meroasle dificultăți legate de descifrarea textelor lui C.A. Rosetti. Toți cei care au venit în contact cu manuscrisele acestuia au fost izbiți de o grafie dintre cele mai dificile, în care caracterele chirilice se îmbină cu cele latine. Se poate astfel aprecia că chiar și numai descifrarea textului original al însemnărilor memorialistice rămase de la C.A. Rosetti este un merit deosebit al editorului, care se cere a fi subliniat.

Transcrierea a mai ridicat lui Marin Bucur o serie de probleme legate de identificarea numeroaselor personaje menționate sub formă prescurtată sau doar cu inițiale. Prin bogatele și întinsele note care însoțesc acest volum de memorii, editorul a precizat locul și rolul diferitelor personaje ale epocii nu numai în raporturile cu C.A. Rosetti, ci și în cadrul evenimentelor politice mai importante. Aceleași note evidențiază deosebiriile dintre varianta originală a *Jurnalului meu* și aceea deformată a lui Vintilă C.A. Rosetti. În plus, notele mai conțin fragmente din jurnal suprimate de Inuși și autorul lor la o lectură ulterioară, după prima redactare, care sînt și ele semnificative pentru relevarea procesului de creație a lui C.A. Rosetti.

Noua versiune a memoriilor ne dezvăluie un C.A. Rosetti în contextul unor frământări și evenimente legate nu numai de marile probleme ale epocii sale, ci și de preocupările, întimitățile și căutările creatoare. Latura intimă mai ales, importantă pentru înțelegerea personalității lui literare, a cadrului social și a relațiilor personale în care a fost concepută și realizată opera lui artistică a fost estompată de Vintilă C.A. Rosetti în *Note intime*, prin suprimarea sau atenuarea sensului unor cuvinte prin care creatorul de artă se confesa lui Inuși, cu o totală sinceritate. Redarea fidelă a textului unei scrieri este astăzi un principiu călăuzitor pentru orice editor care ține să scoată la lumină toate sursele unei opere, definitorii pentru ilustrarea ipostazelor complexe și deseori contradictorii ale unei mari personalități ca aceea a lui C.A. Rosetti.

Dar nu numai autenticitatea deosebită a *Jurnalului meu de Note intime*. Beneficiind de publicarea unor fragmente inedite privitoare la călătoria pe Dunăre a revoluționarilor exilați din Țara Românească rămase de la Inuși C.A. Rosetti, din timpul acelor peregrinări, editorul le integrează în jurnalul menționat, întregind astfel observațiile acestui fruntaș al luptei poporului nostru pentru emancipare de servituți feudale și eliberare națională asupra unor evenimente de însemnătatea acelor de la 1848. Aprecierile asupra revoluției înșăși, precum și asupra personalităților ei conducătoare sînt astfel puse în circulație prin intermediul acestui jurnal, atât de semnificativ pentru concepția și activitatea politică, literară și culturală a autorului lui.

Versiunea originală publicată de Marin Bucur are meritul că înlătură numeroase omisiuni, unori fraze întregi, de însemnătate mai mare sau mai mică, toate importante însă pentru reconstituirea integrală a scrierii memorialiste. Menționăm, printre omisiunile mai de seamă, unele referitoare la relațiile fruntașului pașoptist, în exil, cu români ca Eudoxiu Hurmuzachi sau N. Ionescu, devcniți personalități proeminente în anii luptei pentru Unire și pentru organizarea statului național român. Aceași versiune introduce pentru prima dată în contextul ei una din creațiile poetice *La Elena*, încadrată astfel în atmosfera în care a fost concepută și realizată.

Prin publicarea *Jurnalului meu* istoricii literari mai ales, dar și publicul cititor iau contact cu o serie de expresii specifice epocii, folosite în creația artistică, dar modernizate și literaturizate de Vintilă C.A. Rosetti. Versiunea originală publicată de Marin Bucur redă astfel ceva din acel farmec al limbii, relevă rolul și funcția unor expresii în procesul de perfecționare a limbii noastre literare.

Jurnalul meu înlătură și unele falsuri, mici într-adevăr, dar totuși falsuri făcute de Vintilă C.A. Rosetti, care a suprimat din textul original fraze ce i se păreau nedemne cu imaginea pe care el Inuși voia s-o acrediteze despre ilustrul său părinte.

Inserate în partea a doua a acestor memorii, notele și comentariile lui Marin Bucur reprezintă o pondere însemnată. Pentru specialiști mai ales, curioși să constate ei înșiși cît de mari sînt deosebirile între varianta lui Vintilă C.A. Rosetti și aceea originală a lui Marin Bucur, ar fi fost de dorit adoptarea unui sistem mai lesnicios de trimitere la note și comentarii, spre a fi mai ușoară confruntarea acestora cu textul Inuși al memoriilor.

Editînd jurnalul menționat, Marin Bucur aduce un serviciu prețios cercetării istorice în general, care are acum la dispoziție ediția științifică și completă a unora dintre cele mai importante memorii referitoare la epoca revoluției pașoptiste și a constituirii statului național. Pentru acest efort deosebit, editorul merită toate felicitările.

Apostol Stan

ION CUPȘA, *Bătălia de la Vaslui*, București, Edit. militară, 1975, 69 p.

Împlinirea a 500 de ani de la glorioasa bătălie de la Vaslui a prilejuit apariția a numeroase articole și materiale dedicate acestei strălucite biruințe românești împotriva coteropitorilor străini. Editura Militară a ținut să comemoreze aniversarea printr-o micromono-

grafie semnată de cunoscutul istoric militar Ion Cupșa.

Bazătă pe izvoarele și studiile cunoscute de istorici și adresându-se unui public larg, lucrarea nu aduce știri sau puncte de vedere noi cu privire la marea încheștare din 10 ianuarie 1475.

În cele patru capitole ale lucrării: 1) Cum s-a ajuns la războiul din 1475?; 2) Forțele care s-au înfruntat în bătălia de la Vaslui; 3) Bătălia și 4) Rezultatele și eoul bătăliei, autorul expune cu acuratețe împrejurările care au dus la vestita bătălie, pe care o descrie cu destulă exactitate, subliniind vitejia deosebită a moldovenilor, precum și priceperea cu care strălucitul comandant de oști care a fost Ștefan cel Mare i-a condus la biruință.

Sînt citate numeroase mărturii despre importanța acestei mari victorii românești, dintre care reținem pe aceea a mamei sultanului, potrivit căreia „niciodată armatele turcești n-au suferit un dezastru atît de mare”. Se subliniază cu justețe participarea întregului popor — într-o formă sau alta — la efortul de apărare a țării și la izgonirea invadatorilor.

Dacă cu privire la prezentarea bătăliei — care formează partea centrală a lucrării — nu avem de formulat nici o observație, nu același lucru putem spune despre modul cum înfățișează I. Cupșa situația internă a Moldovei și mai ales organizarea armatei moldovene, unde informația autorului nu este prea sigură. Iată cîteva exemple. Autorul nu face deosebire între viteji, curteni și slujitori (p. 18—19), care sînt trei categorii diferite de oșteni, ultimii inexistenți în vremea lui Ștefan cel Mare¹.

După părerea autorului, voinicii alcătuiau pedestrima grea (p. 24). Din izvoare rezultă însă că voinicii erau numiți oștenii în general, nu o anumită categorie a acestora. Astfel, Verancsics — citat de autor pentru alte informații — arată că „ei (moldovenii) numesc pe soldații voinici”², iar în cronică lui Grigore Ureche se pune semnul egalității între oșteni și voinici, cînd se afirmă că Ștefan „nu avea voinici de oaste” sau că Iuga vodă dăruise ocine la voinicii „ce făcea vitejii la oști”³.

¹ Vezi N. Stoicescu, *Curteni și slujitori*, Buc., 1968, p. 22—26 și 60—64, lucrare neutilizată de autor.

² *Căldători străini*, I, p. 405.

³ *Letopiseșul Țării Moldovei*, ed. C. Giurescu p. 20, 66. Vezi și p. 53, 184, 189, precum și numeroasele exemple citate de I. Bogdan, *Documentul Rîzenilor din 1484 și organizarea armatei moldovene în sec. XV*, București, 1908, p. 10—11 și 34—38 (lucrarea importantă, nefolosită de autor). Pentru echivalența ostași = voinici a se vedea: Ilie Bărbulescu, *Unele numiri comune ca izvoare istorice*

La rîndul lor, vitejii nu formau nici ei călărima grea, cum afirmă autorul la p. 25. După cum rezultă din izvoare, vitejii alcătuiau cavaleria ușoară, iar husarii cavaleria grea (după model polon sau maghiar). La Valea Albă au căzut luptînd „vitejii cei buni . . . , oștenii cei buni . . . și cu husarii cei viteji”⁴. Este vorba, evident, de două categorii diferite de oșteni.

„Oastea de țară” nu este tot una cu „oastea cea mare”, chemată în caz de mare primejdie, cum susține autorul (p. 20—21).

Nici raportul de 2/3 pedestrima față de 1/3 cavalerie nu este prea exact (p. 25). O serie de izvoare din secolul al XVI-lea — cînd situația nu se schimbase prea mult în acest domeniu — indică predominarea netă a cavaleriei față de pedestrima⁵.

La fel de nefondată este și afirmația că Ștefan cel Mare „a introdus pentru prima dată . . . ofițerii de profesie, hotnogi și căpitani” (p. 27), grade ce apar în oastea moldovenească mult mai tîrziu⁶, sau aceea potrivit căreia suitorii (care nici nu existau în aceea vreme) purtau uniformă (p. 29).

Nu se poate susține că „moldovenii aveau în permanență asupra lor armele, pe care le întrebunțau în lupta zilnică cu fiarele sălbatice” (p. 28); mai întîi, nici un izvor nu ne vorbește de o asemenea „luptă” zilnică, iar apoi nu toate armele utilizate în război puteau fi purtate zi de zi asupra lor de către locuitori. Nici celelalte știri privind armamentul nu sînt prea sigure; de pildă, vorbindu-se despre săbii, ni se spune că doar unii pedestrași aveau săbii capturate în lupte de la dușmani (p. 29), pentru ca mai departe să se afirme că săbiile erau aduse din străinătate (p. 30)⁷.

În lucrare se întîlnesc și unele exagerări evidente. Ștefan nu avea cum să stimuleze

pentru români („Revista din Iași”, I, 1908, p. 69—71); N. Dossios, *Contribuție despre „voinic” și „lurloc”* (*ibidem*, p. 151—152); Nicoară Beldiccanu, *La region de Timok-Morava dans les documents de Mehmed II et de Selim I* („Revue des etudes roumaines”, III—IV, 1957, p. 111—124) etc.

⁴ *Cronicile slavo-române*, p. 18. Vezi și I. Bogdan, *Documentul Rîzenilor*, p. 41 și N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 163.

⁵ *Căldători străini*, I, p. 407, II, p. 249, 383 etc.

⁶ N. Stoicescu, *op. cit.*, cap. *Organizarea* (Indeosebi p. 267).

⁷ Pentru utilizarea săbiilor de către oștenii moldoveni a se vedea relatările lui G. Reichertstorffer și A.M. Graziani (*Căldători străini*, I, p. 196 și II, p. 383.)

agricultura (p. 9) sau să scoată pe țărani dependenți de sub autoritatea stăpînilor (p. 10), așa cum nu putea intra în orașul București (cucerit după luptă I) „în aclamațiile entuziaste ale muncitorilor” (p. 14). În sfîrșit, Moldova nu era înconjurată de trei „imperii puternice” (p. 17), pentru că Polonia și Ungaria erau doar regate, nu imperii.

Ca tehnică de lucru, remarcăm o serie de cazuri în care nu se indică locul de unde citează autorul sau se fac unele trimiteri greșite (p. 21, 22, 23, 26, 29, 30, 31, 53), precum și unele citate nu prea exacte, cum este cel din Długosz (p. 21), unde este vorba de oșteni (militares), nu de curteni, așa cum spune autorul.

N. Stoicescu

ISTORIA UNIVERSALĂ

V.V. KABANOV, *Oktjabr'skaja revoluția i kooperaciija (1917 — mart 1919 g.)* (Revoluția din Octombrie și cooperăția), Moscova, „Nauka”, 1973, 296 p.

În știința istorică sovietică continuă să persiste controversele în ceea ce privește rolul și evoluția cooperăției — de producție și de consum — în perioada trecerii de la capitalism la socialism, controverse care s-au manifestat pregnant în timpul discuțiilor desfășurate la sesiunea științifică pe tema „V.I. Lenin și rezolvarea problemei agrare în U.R.S.S.” ținută la Moscova în iunie 1969.

Lucrarea de care ne ocupăm este scrisă ca o replică la această polemică.

Posibilitățile folosirii cooperăției — asociațiilor micilor producători sau consumatori — în scopul construirii socialismului au fost dezbătute de clasicii marxism-leninismului, K. Marx și F. Engels subliniau că proletariatul este dator să folosească vechea cooperăție, formată în sinul societății capitaliste, ca o verigă intermediară în drumul spre socialism. V.I. Lenin a îmbogățit și a dezvoltat învățătura marxistă privind cooperăția, iar practica U.R.S.S. și a țărilor socialiste printre care și România, a dovedit pe deplin justetea principiilor teoretice și practice elaborate de el.

În monografia de față este sintetizată experiența primului stat socialist din lume în ceea ce privește folosirea acestei organizații de masă a oamenilor muncii pentru edificarea noii societăți. Autorul pornește de la definirea esenței social-economice și a rolului cooperăției în primii ani ai puterii sovietice ca un produs al societății burgheze, ca o variantă a capitalismului de stat, ca o punte de legătură între diferite formațiuni social-economice existente atunci în Rusia, ca un instrument de exploatare a micilor producători de către capitalul financiar, dar totodată și ca una din premisele social-economice, organizatorice și culturale cele mai importante ale socialismului.

Autorul susține punctul de vedere conform căruia planul cooperatist leninist nu s-a limitat niciodată doar la agricultură, deși cooperarea agriculturii constituia o piatră de temelie a întregii probleme. El consideră că această problemă trebuie privită mult mai larg și legată de sarcinile majore ale transformării societății în general.

De aceea el încearcă să prezinte cooperăția sub aspecte diferite: pe plan economic — potențialul material al cooperăției, starea ei organizatorică, activitatea gospodărească, socializarea și dezvoltarea diferitelor forme ale cooperăției, colaborarea economică cu statul, formele acestei colaborări; pe plan general politic — ideologia și teoria mișcării cooperatiste, cadrele cooperăției, platforma politică a acesteia în timpul revoluției, relațiile reciproce cu puterea Sovietelor; pe plan teoretic — analiza particularităților cooperăției ca o formă a capitalismului de stat, cu toate asemănările și deosebirile ei față de alte forme ale capitalismului, de stat, ca de exemplu concesiunea.

Limitele cronologice ale lucrării (octombrie 1917 — martie 1919) se explică prin faptul că spre sfîrșitul acestei perioade, puterea sovietică a reușit să pună stăpînire pe cooperăție, să o scoată din mâinile virfurilor burgheze, făcînd primii pași decisivi în vederea transformării orientării ei sociale.

Pe baza unui bogat material concret, V.V. Kabanov arată cum cooperăția a fost pusă în slujba revoluției, jucînd un rol de seamă, mai ales pe frontul aprovizionării. Deja în anii 1918—1919 cooperăția — care cuprindea atunci în Rusia 3/4 din populație —, cu sprijinul material al statului proletar, a dat o treime din cerealele colectate, jucînd și un rol important în problema distribuirii alimentelor.

Pornind de la ideea că natura cooperăției este, în ultima instanță, determinată de ordinea de stat și de relațiile de producție dominante, autorul urmărește chipul în care tendințele de dezvoltare interioară a cooperăției ca organizație cu caracter mic burghez mergeau inevitabil, în condițiile dictaturii proletaria-

tului, spre sistemul socialist. Politica cooperatistă dusă de V.I. Lenin și partidul bolșevic, legislația puterii sovietice, în domeniul cooperăției raporturile practice între stat și cooperăție au contribuit pe deplin la accentuarea acestui proces.

În perioada analizată, partidul comunist a făcut primii pași importanți în direcția transformării orientării de clasă a cooperăției. În anii care au urmat, partidul în frunte cu V.I. Lenin a înaintat mai departe pe drumul transformării cooperăției într-un instrument puternic al prefacerilor socialiste, planul cooperatist, făcând parte integrantă din planul de construire a socialismului. Iar modul în care a fost conceput și înfăptuit acest plan în primii ani ai celei dintii revoluții socialiste continuă să-și păstreze actualitatea, cu toată diversitatea condițiilor specifice existente astăzi pe globul pământesc, aflat în procesul prefacerilor fundamentale în căutarea unei lumi mai bune și mai drepte.

Albina Lazea

STANLEY HOFFMANN, *Decline or Renewal? France since 1930's*, New York, The Viking Press, 1974, 529 p.

Sub titlul „*Declin sau reînnoire?*”, cunoscutul politolog și istoric american Stanley Hoffman reunește paisprezece studii consacrate istoriei Franței contemporane, mai precis perioadei 1940—1973. Unitatea lucrării este conferită de încercarea de a da un răspuns la întrebarea cuprinsă chiar în titlu și care ar putea fi formulată mai clar în termenii: ce s-a întâmplat în politica franceză după anul 1940?

Analizând structurile politice și sociale ale Franței în perioada menționată, autorul se întreabă dacă spectaculoasele transformări economico-sociale și constituționale franceze sînt un imperativ al progresului sau, dimpotrivă, o ultimă încercare de a lupta împotriva paralizei pe plan intern și a decăderii externe. Dar, dacă întrebarea este foarte clară, răspunsul este mai greu de descifrat, autorul preferînd a-l pune pe cititor în situația de a-și forma o opinie.

Problema ridicată este examinată din patru unghiuri diferite, care corespund în fapt celor patru capitole ale lucrării.

Astfel, în prima parte, sub titlul „*Prăbușirea?*”, sînt incluse trei studii consacrate regimului de la Vichy.¹ În acest sens trebuie men-

ționat, de la bun început, că nu toate tezele susținute de istoricul american sînt noi. Este însă remarcabilă analiza vieții politice a regimului de la Vichy, nuanțarea diverselor sale aspecte. În studiul „*Vichy, cercul conservatorilor francezi?*”, Stanley Hoffmann face o investigație penetrantă în structura și activitatea politică a regimului (p. 4—12). Teza pluralismului politic al Vichy-ului nu este nouă, dar istoricul american este acela care-i aprofundează diversele aspecte și-i evidențiază clar cauzele.

Elemente originale sînt aduse de autor în al doilea studiu, intitulat „*Colaborare cu Germania nazistă?*”, prin stabilirea unei distincții nete între ceea ce numește „colaborarea de stat”, motivată de rațiuni de stat, și „colaboraționism”, care nu are nici o justificare (p. 27—31). În funcție de aceste două tendințe, a căror graniță este foarte labilă deoarece una duce în mod inevitabil la cealaltă, se face o grupare a politicienilor de la Vichy. Astfel, în opinia autorului, „colaborarea de stat” a fost promovată de o elită, reprezentată de pătura superioară a funcționarilor civili, a finanței, a proprietarilor funciari, a notabililor locali și a armatei, deci, într-un cuvînt, de esența cercurilor conservatoare, care avuseseră o solidă poziție economică și socială și sub regimul republican, dar care aspirau la puterea politică.

Din cea de-a doua categorie, a „colaboraționistilor”, au făcut parte, crede istoricul american, elemente foarte diverse, „declasați”, caracterizați prin inadaptabilitate socială și instabilitate politică (p. 38—40).

Din clasificarea făcută reiese clar că diferențele dintre cele două orientări sînt mai mult de natură teoretică, căci practic foarte multe elemente erau comune. Credem că nuanțarea făcută de Hoffmann este importantă deoarece facilitează înțelegerea aceluia fenomen, atît de complex și controversat, care a fost colaborarea cu ocupații nazisti. Istoriografia franceză nu admite o asemenea nuanțare acceptînd doar termenul de „colaboraționism”. De remarcat că aprecierile lui Hoffmann sînt preluate și de alți istorici americani. Astfel, Robert O. Paxton, autorul uneia dintre ultimele lucrări consacrate regimului de la Vichy, apreciază că se poate vorbi de o „colaborare de stat”².

Este inevitabil, credem noi, ca într-o culegere de studii consacrate unor probleme istorico-politice, nu toate părțile să aibă aceeași valoare și același interes. De pildă al treilea studiu al capitolului I prezintă o redusă valoare științifică, fiind consacrat analizei fî-

¹ Vom insista asupra capitolului I al volumului deoarece, prin natura aspectelor abordate, este mai interesant pentru istorici.

² Robert O. Paxton, *La France de Vichy, 1940—1944*, Paris, Éditions du Seuil, 1973, 375 p. (ed. franceză).

mului american „Durere și milă”, dedicat Franței din anul celui de-al doilea război mondial.

Capitolul al II-lea al lucrării, intitulat „Autoritate și societate”, este o încercare de analiză a vieții politice franceze contemporane. Autorul consideră că, din acest punct de vedere, societatea franceză se găsește în fața unui mare semn de întrebare: în ce măsură vechea Franță este încă prezentă în etapa de transformări? (p. 63—186).

Din punctul de vedere al politicii externe deci al locului pe care-l ocupă Franța în relațiile internaționale, ne sînt prezentate cîteva aspecte importante în capitolul al IV-lea, „Națiunea în lume”. În acest context autorul evidențiază în mod special contribuția franceză la procesul integrării vest europene, accentuînd, ca o trăsătură specifică, tendința de a se evita absorbirea de către un grup de state controlat de o singură putere. Celor trei studii reunite în acest capitol le corespund tot atîtea aspecte importante din politica externă: orientarea externă a lui De Gaulle, relațiile franco-americe și poziția Franței față de integrarea vest europeană (p. 281—400). Aceste trei aspecte sînt considerate de autor ca suficiente pentru delimitarea locului Franței în relațiile internaționale contemporane.

În sfîrșit, capitolul al III-lea al volumului, pe care-l menționăm la sfîrșit dată fiind natura subiectului, este consacrat încercării de definire a locului unei mari personalități politice franceze, a unui mare om de stat, Charles de Gaulle. Mare admirator al generalului, Hoffmann îl consideră unul dintre cei mai mari oameni de stat din istoria Franței; deși constată că locul acesta nu este încă general acceptat, crede că în final contribuția sa va fi apreciată doar prin prisma simbolului de mare conducător care a știut să mobilizeze resursele materiale și morale ale națiunii, în vederea renașterii „grandorii Franței” (p. 253).

Reținem și analiza memoriilor lui De Gaulle, a primei serii de „Memorii de război”, terminată, și a seriei a doua, „Memoriile speranței”, concepută în trei volume, dar din care nu a reușit să scrie decît primul volum și trei capitole din al doilea.

Volumul pe care l-am prezentat, și a cărui valoare este în opinia noastră, nelindoielnică, se situează la granița dintre istorie și știința politicii. Ceea ce recomandă acest volum este atît tema, de interes foarte general, cît și modul de prezentare, stilul clar și sobru precum și maniera în care sînt prezentate diversele aspecte ale subiectului abordat.

Nicolae Dascălu

LUIGI GRAZIANI, *La politica estera italiana nel dopoguerra*, Padova, Marsilio Editori, 1974, 190 p.

În epoca actuală, cînd transformările politice sînt atît de frecvente, continuitatea politicii externe a unei țări dă în primul rînd poporului țării respective, și apoi celorlalte state un element de siguranță. Nu toți comentatorii și specialiștii împărtășesc însă această părere. Unii dintre ei numesc această fidelitate în politica externă imobilism politic și ideologic, imobilism intrat în conflict cu evoluția situației internaționale contemporane, care cere o mare suplețe diplomatică. Pe această linie se vorbește astăzi de o criză a politicii externe a statului italian, unii politologi ridicînd chestiunea dacă există cu adevărat o politică externă italiană, alții răspunzînd cu fermitate negativ la această întrebare.

Internaționalizarea politicii externe italiene a suscitat dezvoltarea unor discuții asupra problemelor atitudinii exterioare a acestei țări. Ceea ce ar fi permis Italiei să participe efectiv la politica internațională și la discutarea problemelor privind viitorul omenirii a intrat în criză atunci cînd contextul istoric al cărui produs era (climatul de război rece, împărțirea continentului european în blocuri potrivnice) a început să se contureze. În fața numeroaselor transformări și evoluții care caracterizează civilizația umanității contemporane — consideră autorul — Italia pare prea puțin pregătită pentru o analiză a lor și pentru unele adaptări, deoarece politica sa externă are numeroase carențe dintre care citează informația, studiul, planificarea operativă, care în alte țări servesc cu prisosință diplomației respective. În felul acesta — susține autorul — nu se poate spune că contribuția italiană la rezolvarea unor chestiuni ale relațiilor internaționale este de mare importanță.

Prezentul studiu este scris de Luigi Graziani, licențiat în științe economice și diplomat al Institutului de relații internaționale și studii politice al Universității din Paris. Excursul său încearcă să surprindă — urmărind cronologic — aspectele cele mai importante ale relațiilor externe promovate de statul italian, începînd de la sfîrșitul ultimei conflagrații mondiale și mergînd pînă în anul 1967.

Eseul poate fi, din acest punct de vedere, delimitat în patru mari capitole: 1. Procesul de elaborare a politicii externe italiene, din punct de vedere instituțional și politic; 2. Situația politică postbelică după cum rezulta în urma tratatului de pace, cu referire specială la problemele care au avut un larg răsădit în viața politică italiană (statutul definitiv al coloniilor și mai ales problema Triestului); 3. Geneva și contextul interna-

țional al atlantismului și europeismului, care pot fi considerate ca puncte cardinale ale politicii externe italiene; 4. Italia și politica internațională contemporană, criza politicii externe italiene actuale și soluțiile de depășire a crizei.

Limitele lucrării rezidă chiar în conținutul său, în sensul că dimensiunile problemelor tratate nu sînt atinse în întregime, iar temele propuse pentru analiză nu sînt dezbătute exhaustiv, ele fiind urmărite de autor doar din punct de vedere istoric, structural și al pre-

ciziei politice, neluînd în considerare și alți factori sau elemente de intervenție (cel economic sau factori sociali).

Lucrarea lui L. Graziani rămîne totuși pînă în prezent unica la care se poate face apel de către cercetătorul sau specialistul interesat în problema politicii italiene contemporane, rămînd ca atare ca un punct de referință, cu lipsurile menționate, în domeniul amintit.

Nicolae N. Rădulescu

- CEAUȘESCU, NICOLAE, *Cuvântare la Plenara comună a Comitetului Central al Partidului Comunist Român și Consiliului Suprem al Dezvoltării Economice și Sociale a României. 21—22 iulie 1975*, Eucurești, Edit. politică, 1975, 72 p.
- CEAUȘESCU, NICOLAE, *Cuvântare la grandioasa adunare populară consacrată împlinirii a 375 de ani de la prima unire politică a țărilor române și sărbătoririi orașului bimilenar Alba Iulia, 28 mai 1975*, București, Edit. politică, 1975, 16 p.

I. LUCRĂRI TEORETICE. BIBLIOGRAFII. GENERALITĂȚI

- * * * *Bibliografia militară românească*, vol. I—II—III, București, 1975.
- * * * *Convorbiri literare. Bibliografie*, București, Edit. științifică și enciclopedică, 1975, 540 p.
- DENSUSIANU, NIC., *Vechi cîntece și tradiții populare românești*, București, Edit. Minerva, 1975, LV + 370 p. + 6 p. ilustr.
- * * * *Dicționarul limbii române (DLR)*, Serie nouă, tom. IX, litera R, București, Editura Academiei RSR, 1975, 642 p.
- * * * *Dicționar politic*, Eucurești, Edit. politică, 1975, 662 p.
- FOCHI, ADRIAN, *Coordonate sud-est europene ale baladei populare românești*, București, Edit. Academiei R.S.R., 1975, 270 p.
- * * * *International medical bibliography*, July-December 1973, July-December 1974, Leeds, 1973, 1974.
- McLUHAN, MARSHALL, *Galaxia Gutenberg. Omul și era tiparului*, București, Edit. politică, 1975, 454 p.
- NEDELCOVICI, VIORICA, ELVIRA POPESCU, CONSTANȚA PROTOPOPESCU, *Cartea românească în lume. Bibliografie*, București, Edit. științifică și enciclopedică, 1975, XVIII + 440 p. + 16 p. ilustr.

II. ISTORIE VECHIE

- BOJANOVSKI, IVO, *Système routier de Dolabella dans la province romaine de Dalmatie*, Sarajevo, 1974, 278 p. cu ilustr. + 5 pl.
- BUSUIOC, ELENA, *Ceramica de uz comun nesmălțuită din Moldova (Secolul al XIV-lea pînă la mijlocul secolului al XVI-lea)*, București, Edit. Academiei R.S.R., 1975, 88 p. + 62p.
- * * * *Mała encyklopedia kultury antycznej A-Z*, Warszawa, 1973, 818 p. + LXVI pl.
- MICHALOWSKI, KAZIMIERZ, *Cum și-au creat grecii arta*, București, Edit. Meridiane, 1975, 232 p. + 115 ilustr.
- NICOLAESCU-PLOPȘOR, DARDU, WANDA WOLSKI, *Elemente de demografie și ritual funerar la populațiile vechi din România*, București, Edit. Academiei R.S.R., 1975, 292 p. cu ilustr.

III. ISTORIE MEDIE

- * * * *Actes du XIVe Congrès International des Études Byzantines. Bucarest, 6—12 septembre 1971*, Vol. II, București, Edit. Academiei R.S.R., 1975, 656 p. + 1 h. + 106 p. ilustr.
- BALTRUSAITIS, JURGIS, *Evul mediu fantastic*, București, Edit. Meridiane, 1975, 248 p. + 122 ilustr.
- * * * *Documenta Romaniae Historica, B. Țara Românească*, vol. XI, (1593—1600), *Domnia lui Mihai Viteazul*, București, Edit. Academiei R.S.R., 1975, LII + 744 p. cu ilustr.
- GEORGESCU, VALENTIN AL., EMANUELA POPESCU, *Legislația urbană a Țării Românești 1765—1782*, București, Edit. Academiei R.S.R., 1975, 316 p. cu ilustr. + 1 h.
- HRUBEŠ, JIŘI, *Politické náboženské rozpory v Evropě v dobové publicistice 1590—1617*, Praha, 1974, 156 p. cu ilustr.

- • • *Il primo registro della tesoreria di Ascoli 20 agosto 1426—30 aprile 1427*, Roma, 1974, XIV + 192 p. + 1 tb.
- • • *Magyarország története képekben*, Budapest, 1973, 750 p. cu ilustr.
- MCNEILL, WILLIAM H., JEAN W. SEDLAR, *China, India and Japan. The Middle Period*, New York, 1971, 292 p.
- NEMESKÜRTY, ISTVÁN, *Krónika Dózsa György tetteiről*, Budapest, 1974, 224 p. cu ilustr.
- POPESCU, PETRU DEMETRU, *Basarab I*, București, Edit. militară, 1975, 142 p. + 8 p. ilustr.
- PANOIU ANDREI, *Mobiliterul vechi românesc*, București, Edit. Meridiane, 1975, 40 p. + 64 p. ilustr.
- PORUMB MARIUS, *Icoane din Maramureș, Cluj-Napoca*, Edit. Dacia, 1975, 48 p. + 50 ilustr.
- POTRA, GEORGE, *Documente privitoare la istoria orașului București (1821—1848)*, București, Edit. Academiei R.S.R., 1975, 572 p.
- PUIU, ENACHE, *Vlaja și opera lui Miron Costin*, București, Edit. Academiei R.S.R., 1975, 322 p.
- SCHÖBEL, JOHANNES, *Prunkwaffen*, Leipzig, 1975, 254 p. cu 183 ilustr.
- SIMONESCU, DAN, *Codex Burgundus*, București, Edit. Meridiane, 1975, 94 p. ilustr.
- • • *Studii și materiale de istorie medie*, vol. VIII, București, Edit. Academiei R.S.R., 1975, 258 p.
- SZAJNOCHA, KAROL, *Jadwiga i Jagiello 1374—1413*, Vol. I—II—III—IV, Warszawa, 1974.

IV. ISTORIE MODERNĂ

- BOERESCU, PĂRVU, *Jurnal de front. De la Jiu la Mărășești (1916—1917)*, Craiova, Edit. Scrisul Românesc, 1975, 120 p. cu ilustr.
- BURADA, T. T., *Istoria teatrului în Moldova*, București, Edit. Minerva, 1975, XXIV + 810 p. + 16 p. ilustr.
- COSTACHESCU, EMIL, *Sub faldurile tricolorului*, București, Edit. militară, 1975, 182 p.
- • • *Documente privind istoria militară a poporului român, ianuarie 1886—mai 1888*, București, Edit. militară, 1975, LXIV + 488 p.
- FLEMING, D. F., *The Origins and Legacies of World War I*, Greenwich, Connecticut, 1973, 384 p.
- FOCH, F., *Principiile războiului. Conducerea războiului*, București, Edit. militară, 1975, 234 p.
- ISCRU, G. D., *Contribuții privind învățământul la sate în Țara Românească pînă la jumătatea secolului al XIX-lea*, București, Edit. didactică și pedagogică, 1975, 244 p. + 8 ilustr.
- KNACKSTEDT, WOLFGANG, *Moskau. Studien zur Geschichte einer mittelalterlichen Stadt*, Wiesbaden, 1975, VIII + 286 p.
- KOFOS, EVANGELOS, *Greece and the Eastern crisis 1875—1878*, Thessaloniki, 1975, 284 p.
- KŘEPĚLÁKOVÁ, VLASTIMILA, *Struktur und soziale Lage der Arbeiterklasse in Böhmen in der Jahren 1906—1914*, Praha, 1974, 162 p.
- MANZI, PIETRO, *Colombate e colombi viaggiatori nella battaglia di Vittorio Veneto. Contributo alla Storia dell'Arma del Genio*, Roma, 1973, 16 p. cu ilustr.
- MILLER, DAVID HUMPHREYS, *Custer's Fall. The Indian Side of the Story*, New York, 1957, XIII + 208 p.
- MYL'NIKOV, ALEXANDR SERGEJEVIČ, *Apariția ideologiei național-luminiște în Cehia în secolul al XVIII-lea*, Praha, 1974, 260 p.
- ORNEA, Z., *Junimea și junțismul*, București, Edit. Eminescu, 1975, 668 p.
- • • *Regnorum Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae a. 1808—1814*, vol. X, Zagreb, 1975, XII + 246 p. + 4 tb.
- • • *România în primul război mondial. Contribuții bibliografice*, București, Edit. militară, 1975, 356 p.
- SRGIA, GIANCARLO, *Spagna e problemi mediterranei nell'età moderna*, Padova, 1973, 138 p.
- SPIRA, GYÖRGY, *Pe urmele generației de la 1848*, Budapest, 1973, 394 p.
- URBÁN, ALADÁR, *Organizarea Gărzii Naționale și a honveților în vara anului 1848*, Budapest, 1973, 426 p. + 11 ilustr.
- VIANU, AL., *Revoluția americană și George Washington*, București, Edit. științifică și enciclopedică, 1975, 232 p. cu ilustr.
- WISSLER, CLARK, *Indians of the United States*, New York, 1966, XII + 384 p. + 16 ilustr.

ZALIN, GIOVANNI, *L'economia Veronese in età napoleonica. Forze di lavoro, dinamica fondiaria e attività agricolo-commerciali*, Milano, 1973, XVI+ 400 p.

V. ISTORIE CONTEMPORANĂ

* * * *Acțiuni comune ale poporului bulgar cu celelalte popoare balcanice în lupta antifascistă în anii 1940—1945. Documente și materiale*, Sofia, 1974, 342 p. cu ilustr.

BERNSTEIN, CARL, BOB, WOODWARD, *All the President's Men*, New York, 1974, 384 p.

BOZAA, VASILE, *Criza agrară în România dintre cele două războaie mondiale*, București, Edit. Academiei R.S.R., 1975, 257 p. + 2 tb.

CRAIG, GORDON A., FELIX, GILBERT, *The Diplomats 1919—1939*, New York, 1968, 316 p.

FAIRLIE, HENRY, *The Kennedy Promise. The Politics of Expectation*, New York, 1974, 304 p.

KEREKES, LAJOS, *Amurgul primei republici austriece. Mussolini, Gömbös și Heinewehr-ul austriac*, Budapest, 1973, 184 p. + 23 ilustr.

KOSTOPOULOS, SOTIRIS, *Le P.C.G. le gouvernement Metaxas et l'entree en guerre de la Grece (1939—1941)*, Geneve, 1975, V + 169 p.

LOJENDIO, JUAN PABLO de, *L'evoluzione economica della Spagna negli ultimi anni*, Roma, 1973, 34 p. + 3 ilustr.

MILLER, MERLE, *Plain Speaking an oral biography of Harry S. Truman*, New York, 1974, 480 p.

NICHITA, PARASCHIVA, *6 Martie 1945*, București, Edit. politică, 1975, 70 p.

PETRILLI, GIUSEPPE, *Crist e avventure della comunita'Europea*, Roma, 1975, 30 p. + 3 ilustr.

* * * *Obiectivele fundamentale ale etapei următoare a istoriei României Socialiste*, București, Edit. politică, 1975, 55 pl.

PORTEN, EDWARD P., *The German Navy in World War Two*, New York, 1974, 288 p. + 16 p. ilustr.

* * * *Recueil des législations des pays socialistes européens sur la coopération économique*, Genève, 1974, 215 p.

SKŘIVAN, ALEŠ, *China and United States 1941—1945*, Praha, 1974, 156 p.

TELEKI, ÉVA, *Nyilas uralom magyarországon*, Budapest, 1974, 388 p.

Littana Irimia

„REVISTA DE ISTORIE” publică în prima parte studii, note și comunicări originale, de nivel științific superior, din domeniul istoriei vechi, medii și contemporane a României și universale. În partea a doua a revistei, de informare științifică, sumarul este completat cu rubricile: Probleme ale istoriografiei contemporane (Studii documentare), Viața științifică, Recenzii, Revista Revistelor, Însemnări, Buletin Bibliografic, în care se publică materiale privitoare la manifestări științifice din țară și străinătate și sînt prezentate cele mai recente lucrări și reviste de specialitate apărute în țară și peste hotare.

NOTĂ CĂTRE AUTORI

Autorii sînt rugați să trimită studiile, notele și comunicările, precum și materialele ce se încadrează la celelalte rubrici, dactilografiate la două rînduri, în patru exemplare, trimiterile infrapaginale fiind numerotate în continuare. De asemenea documentele vor fi dactilografiate, iar pentru cele în limbi străine se va anexa traducerea. Ilustrațiile vor fi plasate la sfîrșitul textului.

Numele autorilor va fi precedat de inițială. Titlurile revistelor citate în bibliografie vor fi prescurtate conform uzanțelor internaționale.

Autorii au dreptul la un număr de 30 de extrase.

Responsabilitatea asupra conținutului materialelor revine în exclusivitate autorilor. Manuscrisele nepublicate nu se restituie.

Correspondența privind manuscrisele, schimbul de publicații etc. se va trimite pe adresa Comitetului de redacție, Bdul. Aviatorilor nr. 1, București.

**REVISTE PUBLICATE ÎN EDITURA ACADEMIEI
REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA**

- **REVISTA DE ISTORIE**
- **REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE**
- **STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHĂ**
- **DACIA, REVUE D'ARCHEOLOGIE ET D'HISTOIRE ANCIENNE**
- **REVUE DES ÉTUDES SUD EST-EUROPÉENNES**
- **ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE
– CLUJ-NAPOCA**
- **ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE
A. D. XENOPOL – IAȘI**
- **STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIA ARTEI
– SERIA ARTĂ PLASTICĂ
– SERIA TEATRU-MUZICĂ-CINEMATOGRAFIE**
- **REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE DE L'ART**
- **STUDII CLASICE**

LUCRĂRI APĂRUTE ÎN EDITURA
ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

- L. BOICU, *Austria și Principatele Române în vremea războiului Crimeii, 1853—1856*, „Biblioteca istorică”, XXXIII, 1972, 478 p., 29 lei.
- ADOLF ARMBRUSTER, *Romanitatea românilor. Istoria unei idei*, „Biblioteca istorică” XXXV, 1972, 283 p., 20,50 lei.
- ELIZA CAMPUS, *Înțelegerea balcanică*, „Biblioteca istorică”, XXXVI, 1972, 394 p., 27 lei.
- VLAD MATEI, *Colonizarea rurală în Țara Românească și Moldova (sec. XV—XVIII)*, „Biblioteca istorică”, XXXVII, 1973, 186 p., 11,50 lei.
- DAN BERINDEI, *L'année révolutionnaire 1821 dans les Pays Roumains*, „Bibliotheca Historica Romaniae”, 46, 1973, 346 p., 10 lei.
- RĂZVAN THEODORESCU, *Baleani, Bizanț, Occident la începuturile culturii medievale românești (sec. X—XIV)*, „Biblioteca istorică”, XXXVII, 1974, 379 p., 25 lei.
- LUDOVIC DEMÉNY, PAUL CERNOVODEANU, *Relațiile politice ale Angliei cu Moldova, Țara Românească și Transilvania în secolele XVI—XVIII*, „Biblioteca istorică”, XLII, 1974, 287 p., 25 lei.
- SILVIA MARINESCU-BÎLCU, *Cultura Precucuteni pe teritoriul României*, 1974, 172, p., 32 lei.
- EUGEN COMȘA, *Istoria comunităților culturii Boian*, 1974, 272 p., + 34 pl.
- D. BERCIU, *Contribution à l'étude de l'art thraco-gete*, „Bibliotheca Historica Romaniae”, 13, 1974, 239 p., 19 lei.
- I. I. RUSSU, *Inscripțiile Daciei Romane*, vol. I, 1974, 285 p., 31 lei.
- DUMITRU TUDOR, *Les ponts romains du Bas-Danube*, „Bibliotheca Historica Romaniae”, 1974, 176 p., 9 lei.
- * * * *Mihai Viteazul. Culegere de studii*, 1975, 280 p., 24 lei.
- NICOLAE PUIU, *Viața și opera lui Miron Costin*, 1975, p. 21 lei.
- * * * *Studii și materiale de istorie medie*, VIII, 1975, p. 26 lei.
- GEORGE POTRA, *Documente privitoare la istoria orașului București, II 1821—1840*, 1975, 572 p., 43 lei.
- VASILE BOZGA, *Criza agrară în România dintre cele două războaie mondiale*, 1975, 263 p., 16,50 lei.
- * * * *Bibliografia istorică a României*, V, 1969—1974, 1975, 514 p., 57 lei.

TM ISSN 007' — 3878

